T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MÂTÜRÎDÎ'NİN *TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN*'INDA RİVÂYET KULLANIMI –EL-İSRÂ VE EL-FETİH SÛRELERİ ÖRNEĞİ-

MUSTAFA MADEN

Danışman : Prof. Dr. Burhan BALTACI
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ali KARATAŞ
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer MÜFTÜOĞLU

KASTAMONU-2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Mustafa MADEN

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MÂTÜRÎDÎ'NİN *TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN*'INDA RİVÂYET KULLANIMI – EL-İSRÂ VE EL-FETİH SÛRELERİ ÖRNEĞİ-

MUSTAFA MADEN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. BURHAN BALTACI

Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren Hz. Peygamber başta olmak üzere sahâbe, tâbiûn ve onları takip eden nesiller vahyin nasıl anlaşılacağı ve yorumlanacağı konusunda bizlere yol göstermişlerdir. Onların ortaya koyduğu bu özverili çalışmalar sayesinde Kur'ân yorumu belli bir temele oturmuş ve Kur'ân'ın menfi amaçlar doğrultusunda tefsir edilmesinin önüne geçilmiştir. Bu açıklamalar sonraki dönemlerde sünnîlik ya da Ehl-i sünnet adı etrafında şekillenmiştir. Araştırmamız, İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde nakledilen rivâyetleri ve bu rivâyetlerin kullanım metotlarını değerlendirmektedir.

İlk dirâyet tefsirleri arasında mütalaa edilen *Te'vîlât*'ın odaklandığı konular, kullandığı rivâyetler, naklettiği te'vîller hem Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemdeki problemleri anlamak hem de âyetlerle ilgili yapılan ilk yorumlardan haberdar olmak açısından önem arz etmektedir. H. 4. yüzyıla kadar önemli bir boşluğu dolduran rivâyet tefsir geleneği Mâtürîdî'nin de içinde bulunduğu bazı müfessirlerle beraber dirâyet tefsirine doğru evrilmiştir. İhtiva ettiği yöntemin ağırlık noktasını dirâyetin oluşturduğu *Te'vîlât*'ın aynı zamanda pek çok rivâyeti içerrmesi, onun rivâyet tefsir geleneği içindeki yerini tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızın amacı Mâtürîdî'nin tefsirini ihtiva ettiği rivâyetler açısından analiz edip bu tefsirin ne oranda ve hangi şekillerde rivâyetlere yer verdiğini belirlemektir. Aynı zamanda bu çalışmayla Mâtürîdî'nin tefsir yaparken rivâyetlere atfettiği değer rivâyetin farklı türleri açısından sorgulanmaktadır. Tefsir tarihinde önemli izler bırakmış bir müfessir olan Mâtürîdî'nin kendisine ulaşan rivâyet ve te'vîllerden istifade ederken ortaya koyduğu metotları bilmek tefsir bilimine katkı sağlayacaktır.

Araştırmamız hem tefsir tarihindeki önemli bir eserin incelenmesini hem de bu tefsirdeki el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri özelinde yararlanılan rivâyetlerin ele alınmasını içermektedir. Bundan dolayı öncelikle örneklem metodunun kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Çalışmadaki bu sınırlandırmanın sebebi araştırmaya başlamadan önce yapılan ön incelemede *Te'vîlât*'ta kullanılan rivâyet ve te'vîllerin araştırmanın sınırlarını aşacak kadar yoğun kullanıldığının tespit edilmesidir. Örnek alınan sûrelerdeki rivâyetlerin ne kadar, ne şekilde ve neden kullanıldığını ortaya çıkarmak için de nicel ve nitel araştırma metotları kullanılmıştır. Çalışma her ne kadar bu sûrelerle sınırlandırılsa da müfessirin bilgi nazariyesi, haberin bu nazariyedeki yeri ve rivâyet ilimleriyle ilgili kullandığı kavramlardan ne kastettiği gibi genel konular *Te'vîlât*'ın tamamı gözetilerek araştırılmıştır. Mâtürîdî, tefsir yaparken faydalandığı rivâyetlerin isnad ve kaynaklarını neredeyse hiç belirtmemiştir. Çalışmada özellikle hicrî ilk dört asırda kaleme alınan eserler incelenerek onun meçhul sîgalarla kullandığı rivâyetlerdeki

râvi, rivâyet ve te'vîllerin ilk sahibine ulaşılmaya ve yararlandığı eserler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mâtürîdî, el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde başta Resûlullah'ın hadisleri olmak üzere sahâbe görüşlerinden, tâbiûn nesli ve sonrasının sözlerinden olabildiğince istifade etmiştir. Bu konuda sahâbeden İbn Abbâs ve İbn Mesʿûd, tâbiûndan Hasan-ı-Basrî ve Katâde b. Diâme, sonraki dönemlerden ise Mukâtil b. Süleymân, Zeccâc ve İbn Kuteybe öne çıkmaktadır. Mâtürîdî rivâyet ilimlerine yönelik derin bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen rivâyetleri aktarırken son derece serbest davranmıştır. Çoğunlukla isnad kullanmadan istifade ettiği haber ve te'vîllerin ya tam metnini veya kısmî metnini ya da sadece rivâyetin manasını çağrıştıracak yönünü tefsirine almıştır. Ahkâm konularında birkaç rivâyeti peş peşe sıralaması dikkat çekmektedir. İmam Mâtürîdî'nin tefsirinde isimlerinden bahsettiği müelliflerin kitaplarından yararlandığı düşünülmektedir. Fakat meçhul rivâyetleri araştırırken kaynaklarda yoğun bir şekilde karşımıza çıkan ancak tefsirinde isimleri anılmayan müelliflerin eserlerinden yararlanıp yararlanmadığı kesin değildir.

Mâtürîdî'nin, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da kendisine ulaşan rivâyet malzemesini son derece yoğun bir şekilde kullandığı, naklettiği haber ve te'vîllerle ilgili karşılaştırma ve yorumlarından derin bir rivâyet alt yapısına sahip olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak *Te'vîlât*'ın rivâyeti ihmal etmeyen, hatta rivâyetleri etkin şekilde kullanan bir tefsir olduğu ortaya çıkmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Tefsir, Rivâyet, Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, el-İsrâ sûresi, el-Fetih sûresi

Ocak 2025, 444 Sayfa

ABSTRACT

PH.D THESIS

THE USE OF NARRATION IN AL-MĀTURĪDĪ'S *TA'WĪLĀT AL-QUR'ĀN* - THE EXAMPLE OF SURAHS AL-ISRĀ AND AL-FATĪH

MUSTAFA MADEN

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: PROF. DR. BURHAN BALTACI

From the first moment the Qur'an began to be revealed, the Prophet, the Companions, the Tâbiûn and the generations that followed them have guided us on how to understand and interpret the revelation. Thanks to their devoted efforts, the interpretation of the Qur'an was established on a certain basis and the interpretation of the Qur'an for negative purposes was prevented. These explanations were shaped around the name of Sunnism or Ahl al-Sunnah in later periods. Our research evaluates the narrations transmitted in Imam al-Māturīdī's al-*Ta'wīl al-Qur'ān* and the methods of using these narrations.

The topics that *al-Ta'wīlāt*, which is considered among the first direct exegesis, focuses on, the narrations it uses, and the commentaries it conveys are important both for understanding the problems of Māturīdī's time and for being aware of the first interpretations of the verses. The tradition of narrative exegesis, which filled an important gap until the 4th century AH, evolved into direct exegesis with some commentators, including al-Māturīdī. The fact that *al-Ta'wīlāt*, whose methodology is centered on direct exegesis, also contains many narrations makes it necessary to determine its place in the tradition of narrative exegesis. The aim of our study is to analyze al-Māturīdī's tafsīr in terms of the narrations it contains and to determine to what extent and in what ways this tafsīr includes narrations. At the same time, this study questions the value that al-Māturīdī attributed to narrations in his exegesis in terms of different types of narrations. Knowing the methods of al-Māturīdī, a commentator who left important traces in the history of tafsīr, while making use of the narrations and commentaries that reached him will contribute to the science of tafsīr.

Our research includes both the examination of an important work in the history of tafsīr and the discussion of the narrations utilized in this tafsīr with a special focus on Surahs al-Isrā and al-Fatih. Therefore, it was thought that it would be appropriate to use the sampling method first. The reason for this limitation in the study is that the preliminary examination before the beginning of the research revealed that the narrations and the interpretations used in *al-Ta'wīlāt* were used so intensely that they exceeded the limits of the study. Quantitative and qualitative research methods were used to reveal how much, how, how and why the narrations in the sampled suras were used. Although the study was limited to these suras, general issues such as the commentator's theory of knowledge, the place of news in this theory, and what he meant by the concepts he used in relation to the sciences of narration were investigated by considering the whole of *al-Ta'wīlāt*. Māturīdī almost never specified the isnad and sources of the narrations he utilized in his exegesis. In this study, especially the works written in the first four centuries of Hijri were examined to reach the first owner of the narrators, narrations and the

interpretations in the narrations he used with unknown sīgas, and to identify the works he benefited from.

In Surahs al-Isrā and al-Fatih, al-Māturīdī utilized as much as possible the hadiths of the Messenger of Allah, the opinions of the Companions, and the sayings of the tābiūn and later generations. In this regard, Ibn 'Abbās and Ibn Masʿūd from the Companions, Hasan al-Basrī and Qatāda b. Diāma from the tābiūn, and Muqātil b. Suleimān, Zajjāj, and Ibn Qutayba from the later periods stand out. Although al-Māturīdī had a deep knowledge of the sciences of narration, he was extremely loose in his transmission of narrations. He included either the full text or partial text of the narrations and commentaries, which he mostly utilized without using isnad, or only the aspect that would evoke the meaning of the narration in his commentary. It is noteworthy that he lists several narrations one after the other in matters of provision. It is thought that Imam Māturīdī utilized the books of the authors whose names he mentioned in his tafsīr. However, it is not certain whether he made use of the works of the authors who appear extensively in the sources but whose names are not mentioned in his tafsir, while investigating the unknown narrations.

It has been understood that al-Māturīdī used the narration material he received in his Tafsīr *al-Ta'wīlāt al-Qur'ān* very intensively, and that he had a deep narration background from his comparisons and interpretations of the news and the interpretations he narrated. As a result, it has become clear that al-Ta'wīlāt is a tafsīr that does not neglect narration and even makes effective use of narration.

KEYWORDS: Tafsir, Rivāyah, al-Māturīdī, *al-Ta'wīlāt al-Qur'ān*, Surah al-Isrâ, Surah al-Fatih

January 2025, 444 Page

TEŞEKKÜR

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ında rivâyetleri kullanımı ve rivâyetlerden yararlanma metodunun ortaya çıkarılmasıyla ilgili yaptığımız bu araştırma tefsirin hacminin geniş olması ve yararlanılan rivâyetlerin yoğun olması dolayısıyla sadece iki sûre bağlamında incelenebilmiştir. Tefsirin diğer sûrelerinde istifade edilen rivâyetler, bu konuda çalışma yapacak araştırmacıları beklemektedir. *Te'vîlât*'ta Mâtürîdî'nin kullandığı tefsir ve rivâyet kaynaklarının tespit edilmesi onun tefsir ve hadis kültürünü anlamak bakmından önem arz etmektedir. Böyle bir çalışma aynı zamanda Mâtürîdî'nin kendisine kadar tedvin edilen eserlere ve bu eserlerin müelliflerine verdiği değerin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

Araştırmanın seçimi, hazırlanması ve sonuçlandırılması aşamalarında yaptıkları yönlendirme ve rehberlikten dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Burhan Baltacı hocama müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Ayrıca değerli vakitlerini ayırarak yaptığım çalışmaları inceleyen ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Atalan, Prof. Dr. Mehmet Nadir Özdemir, Prof. Dr. Ali Karataş ve Doç. Dr. Ömer Müftüoğlu hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Teşvik ve fikirleriyle ilmen ve fehmen bu günlere gelmeme vesile olan bütün hocalarıma; rahmetli babam başta olmak üzere canım anneme; araştırma boyunca destek ve katkılarını esirgemeyen değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim

Mustafa MADEN

Kastamonu, 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ... **ii**
TAAHHÜTNAME ... **iii**
ÖZET ... **iv**
ABSTRACT ... **vi**
TEŞEKKÜR ... **viii**
İÇİNDEKİLER ... **ix**
TABLOLAR DİZİNİ ... **xiii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ... **xiv**
1. GİRİŞ ... **1**
1.1 Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi ... 1
1.2 Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi ... 2
1.3 Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi ... 5
1.4 Araştırmanın Kaynakları ... 9
1.5 Araştırmanın Literatürü ... 13
1.5.1 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Üzerine Yapılmış Çalışmalar ... 14
1.5.2 Mâtürîdî'nin Haber Anlayışı Üzerine Yapılan Çağdaş Çalışmalar ... 15
2. MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN ÂMİLLER ... **22**
2.1 Yaşadığı Çevre ... 22
2.2 İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Öğrencileri ... 23
2.3 Hadis Hocası ve Rivâyet Silsilesi ... 25
2.4 Bilgi Nazariyesi ... 27
2.4.1 Mâtürîdî'den Önce Bilgi Kuramı ... 28
2.4.2 Mâtürîdî'de Bilgi Kuramı ... 29
2.4.2.1 Haber ve bilgi kaynağı olarak değeri ... 34
2.4.2.2 Haber anlamında kullandığı kavramlar ... 42
3. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE HABER KAYNAKLARI VE ÇEŞİTLERİ ... **50**
3.1 Haber Kaynakları ... 50
3.1.1 Vahiy ... 50
3.1.2 Peygamber ... 60
3.2 Haber Çeşitleri ... 73
3.2.1 Mütevâtir Haber ... 73
3.2.1.1 Amelî mütevâtir ... 79
3.2.1.2 Lafzî mütevâtir ... 80
3.2.2 Âhâd Haber ... 81
3.3 *Te'vîlât*'ta Kullanılan Bilgi Kaynakları ... 88
3.3.1 Sahâbe ... 88
3.3.2 Tâbiûn ... 92
3.3.3 Ulûmu'l-Kur'ân, Tefsir ve Kıraat Âlimleri ... 95
3.3.4 Dil-Edebiyat ve Tarih Âlimleri ... 98
3.3.5 Fıkıh, Hadis ve Kelâm Âlimleri ... 98
4. EL-İSRÂ SÛRESİNDE KULLANILAN RİVÂYETLER ... **102**
4.1 Râvi İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyetler ... 103
4.1.1 Sahâbe ... 104
4.1.2 Tâbiûn ... 108

4.1.3 Fukahâ ... 111
4.1.4 Ulûmu'l-Kur'ân Âlimleri ... 112
4.1.5 Dil ve Edebiyat Âlimleri ... 114
4.1.6 Kelâm Âlimleri ... 115
4.2 Râvi İsmi Zikredilmeden Nakledilen Rivâyetler ... 116
4.2.1 Meçhul Sîgalarla Nakledilen Rivâyetler ... 116
4.2.1.1 "قال بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 116
4.2.1.1.1 Merfû ... 117
4.2.1.1.2 Mevkûf ... 120
4.2.1.1.3 Maktû ... 123
4.2.1.1.4 Tebeu't-tâbiîn ... 129
4.2.1.1.5 Diğer âlimler ... 131
4.2.1.1.6 İsrâiliyyât ... 139
4.2.1.2 "قول بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 139
4.2.1.3 "قال بعضهم... وهو قول..." Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 140
4.2.1.4 "قال / قول أهل التاويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 141
4.2.1.5 "قال بعض أهل التأويل / قال بعضهم من أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 146
4.2.1.6 "قال / قالوا عامة أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 150
4.2.1.7 "قال غيره / قال غيره من المفسرين" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 153
4.2.1.8 "قالوا نحو ذلك" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 155
4.2.1.9 "و من الناس من قال / أصحاب الظواهر حيث قالوا / قالت الملحدة" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 156
4.2.1.10 "يقول / يقولون / يقول الناس" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 156
4.2.1.11 "يقال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 157
4.2.1.12 "قيل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 160
4.2.1.13 "منهم من قال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 167
4.2.1.14 "منهم من يقول" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 168
4.2.1.15 "منهم من يقول من أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 170
4.2.1.16 "منهم من يجعل / منهم من يعد" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 170
4.2.1.17 "منهم من صرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 172
4.2.1.18 "صرف أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 172
4.2.1.19 "ذكر / ذكروا / يذكر / ذكر في حرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 173
4.2.1.20 "قرأ / قرئ" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 176
4.2.1.21 "تأويل أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 176
4.2.1.22 "إحتج من الناس" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 177
4.2.1.23 "أجمع أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler ... 178
4.2.2 Rivâyet Sîgası Kullanılmadan Nakledilen Rivâyetler ... 178
4.2.3 Sadece Rivâyet Sîgasıyla Nakledilen Rivâyetler ... 180
4.2.3.1 Merfû ... 180
4.2.3.2 Diğer âlimler ... 182
5. EL-FETİH SÛRESİNDE KULLANILAN RİVÂYETLER ... 184
5.1 Râvi İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyetler ... 185
5.1.1 Sahâbe ... 185
5.1.2 Tâbiûn ... 189
5.1.3 Fukahâ ... 192
5.1.4 Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Âlimleri ... 193
5.1.5 Dil ve Edebiyat Âlimleri ... 194
5.2 Râvi İsmi Zikredilmeden Nakledilen Rivâyetler ... 195

5.2.1 Meçhul Sîgalarla Kullanılan Rivâyetler 196
5.2.1.1 "قال بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 196
5.2.1.1.1 Merfû 196
5.2.1.1.2 Mevkûf 197
5.2.1.1.3 Maktû 201
5.2.1.1.4 Tebeu't-tâbiîn 202
5.2.1.1.5 Diğer âlimler 203
5.2.1.2 "قال بعض المعتزلة / قال بعض أهل التأويل / قول أهل التأويل / قال أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 205
5.2.1.2.1 Maktû 205
5.2.1.2.2 Tebeu't-tâbiîn 206
5.2.1.2.3 Diğerler âlimler 207
5.2.1.3 "يقول / يقولون / يقال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 207
5.2.1.4 "قيل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 209
5.2.1.5 "صرف أهل التأويل / منهم من صرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 210
5.2.1.6 "منهم من قال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 211
5.2.1.7 "ذكر" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 211
5.2.1.7.1 Merfû 212
5.2.1.7.2 Mevkûf 212
5.2.1.7.3 Tebeu't-tâbiîn 214
5.2.1.8 "ذكر الشيخ رحمه الله وعامة أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 214
5.2.1.9 "قرأ / قرئ" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 215
5.2.1.10 "أجمع أهل التأويل /أجمع أهل التأويل او عامتهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 216
5.2.1.11 "أخبر، في قصة الحديبية" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 216
5.2.1.12 "نقلوا أهل السير" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 217
5.2.1.13 "في بعض الاخبار" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 218
5.2.2 Rivâyet Sîgası Kullanılmadan Nakledilen Rivâyetler 218
5.2.3 Sadece Rivâyet Sîgasıyla Nakledilen Rivâyetler 219
5.2.3.1 "روي / رويت" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 219
5.2.3.2 "قال رسول الله" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 221
5.2.3.3 "عن الخلفاء الراشدين" Lafzıyla nakledilen rivâyetler 222
6. EL-İSRÂ VE EL-FETİH SÛRELERİNİN TEFSİRİNDE KULLANILAN RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 223
6.1 Rivâyetlerin Metnin Kaynağına Göre Türleri 223
6.2 Rivâyetlerin Kullanım Maksatları 226
6.3 Rivâyetlere Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı 235
6.3.1 Rivâyetlere Kabul Açısından Yaklaşımı 236
6.3.2 Rivâyetlere Red Açısından Yaklaşımı 240
6.3.3 Rivâyetlere Tevakkuf Açısından Yaklaşımı 244
6.3.4 Rivâyetleri Değerlendirme Lafızları 247
6.4 Mâtürîdî'nin Kullandığı Muhtemel Kaynaklar 248
6.4.1 el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Zikrettiği İsimler 249
6.4.2 el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Başvurduğu Muhtemel Kaynaklar 255
7. SONUÇ 264

KAYNAKLAR 272
EKLER..... 301
EK A el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Malum/Meçhul Sîgalarla Nakledilen Rivâyet ve Te'vîllerde Ulaşılan Râvî İsimleri..... 302
EK B el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Metnin Kaynağına Göre Türleri ve Kullanım Şekilleri 333
EK C el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Kullanım Maksadı, Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı..... 350
EK D el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Kaynakları..... 375

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 *Te'vîlât*'ta isimleri zikredilen sahâbîler 89
Tablo 3.2 *Te'vîlât*'ta isimleri zikredilen tâbiûn..... 94
Tablo 3.3 *Te'vîlât*'ta tâbiûndan sonraki dönemlerde yetişip isimleri zikredilen âlimler 100
Tablo 6.1 el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde isimleri zikredilen ve meçhul sîgalarda isimlerine ulaşılan şahıslar 252
Tablo 6.2 *Te'vîlât*'ta el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde kullanılan muhtemel kaynaklar 257

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

AİBÜ : Abant İzzet Baysal Üniversitesi
as : Aleyhisselâm
b. : Bin
b.y. : Basım Yeri Yok
bk. : Bakınız
çev. : Çeviren
DİB : Diyânet İşleri Başkanlığı
ed. : Editör
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
İFAV : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
m. : Milâdî
MÖ. : Milattan önce
No. : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm Tarihi
sav : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TDV : Türkiye Diyânet Vakfı
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve Benzeri
vd. : Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmamız Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'nin (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* [1] adlı tefsirinde kullandığı rivâyetlerin tespit edilmesi, incelenmesi ve yaptığı tefsire katkılarının değerlendirilmesi bağlamında olacaktır. Bilindiği gibi Ehl-i sünnetin Hanefi-Mâtürîdî çizgisinin oluşmasında İmam Mâtürîdî'nin önemli katkıları olmuştur. Fakat geçmiş asırlarda onun eserlerinden ve fikirlerinden istifade etmeye yönelik çalışmaların yeterli olmadığı bilinmektedir. Son yıllarda ise *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhîd'*inin tahkikli neşirlerinin yayımlanması pek çok araştırmacının ilgisini çekerek bu eserlerle ilgili önemli oranda araştırma yapılmasını sağlamış, böylece Mâtürîdî ve eserleri hem İslâm dünyasının hem de yabancı araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Mâtürîdî'nin düşünceleri ve eserleri üzerine yapılan bu çalışmalar takdire şâyândır. Ancak onun bilgi kuramının temellerinden olan haber ve buna bağlı olarak rivâyetleri kullanma konusunun biraz ihmal edildiği görülmektedir. Biz de hem Mâtürîdî'nin anlaşılması konusundaki farkındalığı artırmak hem de onun özellikle tefsir metodunu anlamaya yönelik yapılan çalışmalara tamamlayıcı yönde katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmamızı hazırladık.

Araştırmamız tefsir bilim dalının önemli bir yönünü teşkil eden tefsirde rivâyet kullanımı konusuyla ilgilidir. Bir müfessirin Kur'ân'ı tefsir ederken başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelen neslin açıklamalarını ve uygulamalarını göz önünde bulundurarak işe başlaması, ortaya koyduğu yorumların doğruluğuna ve anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Nitekim h.4. yüzyıla kadar oluşan tefsir geleneği büyük oranda rivâyetlerle beslenmiş ve gerçekten bu sahada önemli kaynak eserler vücuda getirilmiştir. H.3. yüzyılın ikinci yarısı ile h.4. yüzyılın ilk yarısında yaşayan İmam Mâtürîdî de bu gelenekten elbette etkilenmiştir. Tefsirin tedvin döneminde ya da tefsir tarihinin erken döneminde telif edilen bir eserin rivâyetleri ne kadar kullandığının tespit edilmesi ve onları değerlendirme metodunun

[1] *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ismi tezimiz boyunca *Te'vîlât* şeklinde de zikredilecektir.

ortaya konulması Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması için önem arzetmektedir. Biz de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın müellifi İmam Mâtürîdî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti başta olmak üzere ona göre bilginin kaynaklarını, bu kaynaklar içerisinde habere verdiği değeri, onun rivâyet kültürünü ve bu kültürü oluşturan amilleri, kendisine ulaşan haberlerden ne derece istifade ettiğini, kullandığı rivâyetlerden faydalanma metotlarını ayrıca bu haberlerin tefsirine etkisini ele almaya çalışacağız.

1.2 Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi

Araştırmamız Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta kullandığı rivâyetler hakkında olmakla beraber konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve tezimize temel oluşturması bakımından öncelikle Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemin rivâyet ilminde geldiği seviye, onun bilgi teorisi, bu teoride haberin yeri ve rivâyetlerden istifade ederken kullandığı kavramlar incelenmeye çalışılacaktır. Sonrasında tefsirinde istifade ettiği rivâyetlerin türleri ve kullanım şekilleri tespit edilecektir. Şekilsel ve niceliksel olarak kullanılan rivâyetlerin belirlenmesinin akabinde Mâtürîdî'nin ilgili rivâyetleri ele alırken hedeflediği maksatlar anlaşılmaya çalışılacak, aktardığı bu rivâyetlerin hangi türüne ne kadar değer verdiği, rivâyetleri nasıl ve hangi kıstaslara göre değerlendirdiği araştırılacaktır. Böylece hem kullandığı rivâyete hem de rivâyetin râvîlerine karşı tavrı da ortaya çıkarılmış olacaktır.

Mâtürîdî, tefsirinde çoğu defa râvi ismi zikretmeden "Te'vîl ehli şöyle dedi, bazıları şu şekilde açıkladı vb." ifadelerle rivâyetler aktarmaktadır. *Te'vîlât*'ta bu ifadelerden sonra sunulan yorumlar çoğunlukla isnad zikredilmeden kullanılmaktadır. Araştırmada bu rivâyetlerin râvîlerine ve kaynaklarına elden geldiğince ulaşılmaya çalışılacaktır. Kendisinin râvî ismini zikrederek aktardığı fakat inceleme neticesinde aynı râvî ismiyle ulaşılamayan hadis/haber/rivâyet olduğunda haberin başka râvîlerle gelen isnadları gösterilecektir. Müfessir bazen bir rivâyeti, rivâyetin içerdiği konuların çeşitliliğinden dolayı sûre içinde farklı yerlerde tekrar zikredebilmektedir. Araştırmanın maksadının hâsıl olması adına tekrar eden her bir haber de toplam rivâyet sayısına dâhil edilecektir.

İmam Mâtürîdî tefsirinde îtikâdî ve fıkhî mezheplere ait birtakım görüşleri zikretmektedir. Onların bu görüşleri ve Mâtürîdî'nin onlara karşı geliştirdiği reddiyeler rivâyet olarak değerlendirilmeyecektir. Yine Mâtürîdî'nin takipçilerinin ya da Mâtürîdîyye mezhebi bilginlerinin görüşlerine yeri geldiğince değinilecektir.

Araştırmamızın önemli bir kısmında hadis bilim dalının kavramlarından istifade edilecektir. Dolayısıyla ilgili bilim dalının, "haber", "sünnet", "hadis", "eser", "rivâyet", "nakil", "kavl" vb. kavramlarından yararlanılacak ve bu kavramlar birbiri yerine kullanılabilecektir. Mâtürîdî'nin rivâyet ilmiyle ilgili kullandığı bu ve benzeri kavramlar araştırmamızın müstakil bir konusunu oluşturacağından ayrıntılı bilgiler ilgili bölümde sunulacaktır.[2] Ayrıca bu bilim dalının rivâyetleri değerlendirmede başvurduğu ıstılahlardan da yeri geldiğinde istifade edilecektir.

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da yararlandığı bazı haberleri merfû,[3] mevkûf[4] gibi sınıflara ayırsa da kullandığı bütün haberleri aynı kavramlarla zikretmez. Çalışmada özellikle onun râvi ismi vermeden naklettiği haberlerin ilk kaynağına ulaşılmaya çalışılacak ve rivâyetler, hadis bilim dalının bu kavramlara yüklediği anlamlar göz önünde bulundurularak sınıflandırılacaktır. Böylece onun sadece Hz. Peygamber'e dayanan merfû hadislerden,[5] sahâbenin söz ve fiillerinden oluşan mevkûf haberlerden,[6] tâbiûnun söz ve fiilerini ifade eden maktû haberlerden[7] ve tâbiûn sonrası dönemlerde yetişen âlimlerin te'vîl ve rivâyetlerinden ne kadar bahsettiği ortaya çıkarılmış olacaktır. Ayrıca bu veriler bize onların haber ve te'vîllerini hangi yoğunlukta ve ne maksatla kullandığı sonucunu da gösterecektir.

Araştırmada nicel, nitel ve örneklem araştırma metotları birlikte kullanılacaktır. Çünkü incelenen konunun sayısal verilerini yani tefsirde ne kadar rivâyetin kullanıldığı ve bu rivâyetlerin ne kadar sıklıkla ele alındığı ortaya çıkarıldıktan sonra aynı rivâyetlerin niçin, nasıl, ne şekilde ve hangi maksatlarla kullanıldığını belirlemek çalışmanın

[2] Bk. "2.4. "Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisi ve Haberin Bu Teorideki Yeri".
[3] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 1/338, 383, 2/188, 232, 3/115.
[4] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/115, 6/217, 326.
[5] Merfû haber kavramı için bk. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddin Itr, (Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1406/1986), 45.
[6] Mevkûf haber kavramı için bk. İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, 46.
[7] Maktû haber kavramı için bk. İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, 47.

temelini teşkil edecektir. Burada şunu hemen ifade edelim ki bu araştırmayı *Te'vîlât*'ın tamamında yapmayı arzu ettik. Fakat tezimize başlamadan yaptığımız ön hazırlık çalışmaları bize bunun mümkün olamayacağını, çünkü Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta gerçekten çok yoğun bir şekilde rivâyet malzemesi kullandığını ve böyle bir inceleme yapmanın araştırmanın sınırlarını aşacağını gösterdi. Bundan dolayı araştırma, orta uzunlukta Mekkî bir sûre olan el-İsrâ ve Medenî bir sûre olan el-Fetih sûreleri ile sınırlandırıldı ve bu sûrelerde kullanılan rivâyetlerle beraber görüş ve haberleri zikredilen şahıslar değerlendirilmeye çalışıldı.

Ebû Mansûr'un, râvi ismi zikretmeden naklettiği te'vîl ve rivâyetler el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde oldukça fazla yekûn tutmaktadır. Araştırmada bu sîgalar meçhul lafızlarla aktarılan haber ve te'vîller arasında değerlendirilecek, bu lafızlarla aktarılıp râvi ismi zikredilmeyen şahıslar da tespit edilecektir. Aynı zamanda bu lafızlar en çok tekrar edilenden en az tekrar edilenine göre sıralanacak, müfessirin bu konuda yoğunlaştığı sîgalar belirlenmeye çalışılacaktır.

Yaptığımız çalışma öncelikle Mâtürîdî'ye kadar kaleme alınan kaynakların taranmasını gerektireceğinden bu konuda *"el-Mektebetü'ş-Şâmile"* isimli dijital kütüphane kullanılacaktır. el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde istifade edilen rivâyetler öncelikle Mâtürîdî'nin ölümünden önceki yıllara ait kaleme alınan kitaplarda araştırılacak bu eserlerde ilgili rivâyetler kaydedildi ise kaynak olarak onlar yazılacaktır. Onlarda tespit edilemediği durumlarda ise Mâtürîdî'den sonra hicri 400 yılına kadar yaşayan müelliflerin eserlerinde, onlarda da bulunamadığında sonraki yüzyıllarda yaşayan müelliflerin eserleri kaynak olarak kaydedilecektir. Böylece hem Mâtürîdî'den sonra yaşasa da onunla aynı kaynakları kullanan müellifler hem de Mâtürîdî'nin kullandığı muhtemel kaynakların ortaya çıkması sağlanacaktır.

el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde malum/meçhul sîgalarla nakledilen rivâyet ve te'vîllerde ulaşılan râvî isimleri, kullanılan rivâyet ve te'vîllerin metnin kaynağına göre türleri ve kullanım şekilleri, rivâyet ve te'vîllerin kullanım maksatları, Mâtürîdî'nin akratdığı bu rivâyet ve te'vîllere kabul, red ve tevakkuf açısından yaklaşımı, rivâyet ve te'vîllerin kaynakları araştırmanın sonunda tablo halindeki eklerde sunulacaktır. Bu tablolar hazırlanırken excel programından istifade edilmiştir.

Programın her bir sütununa önce el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde geçen bütün rivâyet ve te'vîller sırasıyla kaydedilmiş, sonrasında ise programın satırlarına istediğimiz bilgilerin başlıkları kaydedilmiştir. İncelemeye aldığımız her rivâyet ve te'vîlle ilgili bilgi de tek tek ait olduğu satırlara işlenmiştir. Tezin yazım aşamasında ise programın "giriş" sekmesindeki "sırala ve filtre uygula" butonu kullanılarak metin oluşturulmuştur.

Araştırmamızda Mâtürîdî öncesi ve sonrasında yaşayan çok fazla isimden bahsedileceği için bu isimlere ait ölüm tarihleri her bölümde ilk geçtiği verilecektir.

Çalışma boyunca *Te'vîlât*'ın Ahmet Vanlıoğlu (ö. 2020) ve Bekir Topaloğlu'nun (ö. 2016) tahkik ettiği, Mîzân Yayınevi tarafından basılan nüshası esas alınacak, istifade edilen âyet mealleri için de Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'na ait *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* isimli esere müracaat edilecektir.[8]

1.3 Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırmamız dirâyet ağırlıklı bir tefsirde kullanılan rivâyetlerin incelenmesi üzerine olduğundan öncelikle rivâyet tefsiri ve dirâyet tefsiri kavramlarının tarihi süreç içerisinde geçirdikleri anlam yolculuklarının bilinmesini gerektirmektedir. Biz konunun teferruatını bu yönde yapılan akademik çalışmalara havale edeceğiz fakat bu bölümde en azından rivâyet ve dirâyet kavramlarının Mâtürîdî'nin tefsir ve te'vîl anlayışında nasıl makes bulduğunu belirlemeye çalışacağız.

Rivâyet kelimesi "sulamak, kanıncaya kadar su içmek, aktarmak'" manasına gelen "**روي**" kökünden mastardır. Bu kök anlamından hareketle rivâyet, "bir topluluğun getirip naklettiği bilgi ya da haber" anlamında kullanılmaktadır.[9] Dirâyet kavramı ise "bilmek" manasına gelen "**دري**" fiilinin mastarıdır.[10] Tefsir alanında rivâyet tefsiri ve

[8] Son dönemde yapılan akademik çalışmalarda "Mâtürîdî" ismi başta olmak üzere bazı dînî kavram ve sözcüklerin yazılışı farklılık arz etmektedir. Biz araştırmamız boyunca kullanacağımız kavramların yazılışında *TDV İslâm Ansiklopedisini* dikkate almayı tercih ettik. Ancak dipnotlardaki kaynak isimlerini yazarının tercihini gözeterek aktardık

[9] Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, (b.y.: Dâru'l-Fiker, 1399/1979), 2/453.

[10] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 14/254.

dirâyet tefsiri kavramlarının ortaya çıkması ve tefsirlerin bu şekilde farklı kategorilere ayrılması sürecinin ise uzun bir zamana yayıldığı görülmektedir.[11]

Tefsir tarihi boyunca müfessirlerin ayetleri tefsir ederken takip ettikleri yöntemlerin isimleri her ne kadar ilk dönemlerde konulmasa da sonraki dönemlerde müfessirlerin tercih ettiği yöntemlerin belirginleşmesiyle tefsirler sınıflandırılmaya başlamıştır. Tefsir usulü alanında elimize ulaşan ilk eser olarak kabul edilen Hâris el-Muhâsibî'nin *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân* isimli çalışması[12] rivâyet ve dirâyet hakkında net bir ifade kullanmamakla birlikte ima ile de olsa bu ayrımdan söz etmektedir.[13] Sekizinci asır âlimlerinden İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) Kur'ân'ın Kur'ân, Kur'ân'ın sünnet, sahâbenin ve tâbiûnun sözleriyle tefsir edilmesinden söz ettiğini görmekteyiz.[14] Zerkeşi de (ö. 794/1392) tefsir kaynaklarını sayarken Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri, sahâbenin sözlerini, dil ve re'yi zikretmektedir.[15] Zerkeşî ile aynı dönemde yaşayan İbn Haldûn (ö. 808/1406) *Mukaddime* isimli eserinde tefsiri nakle dayanan ve lisana dayanan tefsir şeklinde ikiye ayırır.[16] Onun bu ifadelerinden hareketle rivâyet ve dirâyet tefsiri ayrımının ortaya çıkmaya başladığı,[17] Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) "Rivâyete ve dirâyete müteallık tefsir" ifadesinden hareketle de tefsirin bu iki ana metodunun terimleştiği söylenir.[18] Kâfiyeci, *"et-Teysîr fî kavâ'idi ilmi't-tefsîr"* isimli eserinde tefsir ve te'vîl kavramlarının tanımını yaptıktan sonra rivâyet tefsirinin nakil, sema ve nüzûl sebeplerine göre idrak edilen tefsir, dirâyet tefsirinin ise Arapçanın kurallarına göre yapılan bir tefsir olduğunu söyler.[19] O, bu tasnifteki rivâyet tefsirine

[11] Geniş bilgi için bk. Muhammed Aydın, "'Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 1-30; Ali Karataş - Ömer Dinç, "Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tefsirde Rivayet Eksenli Okumaların Kritiği*, ed. Abdurrahman Ensari vd., (Mardin: Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık, 2021), 111-120; Mustafa Karagöz, "Tefsirde Rivayet- Dirayet Ayrımının Ortaya çıkışının Mahiyeti", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2/5 (2004/2), 46-59.

[12] Mesut Okumuş, "Tefsir Usûlü", *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı,* ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 281.

[13] Ebû Abdillâh Hâris el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân ve me'ânîhi*, thk. Hüseyin Kuvvetli, (Beyrût: Dâru'l-Kindî-Dâru'l-Fiker, 1398), 266-267, 305.

[14] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Hayat, 1490/1980), 39-50.

[15] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 2/156-157, 160-161.

[16] Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, (Dımaşk: Dâru'l-Belhî, 1425/2004), 174-175.

[17] Ali Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivâyet*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 52-53, 61-64.

[18] Karagöz, "Tefsirde Rivayet- Dirayet Ayrımı", 49.

[19] Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *et-Teysîr fî kavâ'idi ilmi't-tefsîr,* thk. Mustafa Muhammed Hüsyin ez-Zehebî, (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1419/1998), 20.

"tefsir", dirâyet tefsirine ise "te'vîl" ismini verir ve bu görüşünü Mâtürîdî'nin tefsir ve te'vîl kavramlarına verdiği anlamla delillendirir.[20]

Son dönem tefsir usulü müelliflerinden Zürkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân* isimli eserinde bazı âlimlerin tefsiri üçe ayırdıklarını söyler. Bunlar "et-tefsîru bi'l-me'sûr" diye isimlendirilen "rivâyetle tefsir", et-tefsîru bi'r-re'y" de denilen "dirâyetle tefsir" ve "et-tefsîru'l-işârî" diye bilinen "işâretle tefsîr"dir.[21] Kendisi rivâyet tefsirini Kur'ân'ın Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tâbiûn sözleri ile tefsiri[22] şeklinde; dirâyet tefsirini ise ictihada ve re'ye dayanan tefsir[23] biçiminde açıklar. Onun bu açıklamaları kendisinden sonra kaleme alınan tefsir usulüne dair eserlerin tefsir çeşitlerine yönelik tasnifinde etkili olmuştur.[24] Daha sonraları rivâyet tefsirinin kapsamına tebeu't-tâbiînin sözleri de dâhil edilmiştir.[25] Dirâyet tefsiriyle ilgili ise âyetlerin sadece rivâyetlerle değil aynı zamanda edebiyat, dil, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayanarak ayrıca fıkhî, kelâmî ya da tasavvufî yönden ele alınarak yapılan tefsirler[26] olduğunu ifade eden açıklamalar yapılmıştır. Kur'ân'ın hangi âyetinin hangi âyeti tefsir ettiğine dair bizzat Kur'ân tarafından açık bir ifade olmadığı için Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin rivâyet tefsiri olup olmadığı ayrıca Hz. Peygamber'in tefsir amacı gütmeden söylediği herhangi bir sözünü bir âyetin tefsirini yaparken kullanmanın da rivâyet tefsiri olup olmadığı tartışılmıştır.[27]

Rivâyet tefsirinin konusuyla ilgili tartışmalar olmakla birlikte Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, Resûlullah'ın hadislerinin âyetlerle irtibatlandırılması ve tebeu't-tâbiînin sözlerinin rivâyet tefsiri kapsamında değerlendirilip değerlendirilmediği ihtilaflıdır. Araştırmamız boyunca "Öncekilerin yaptığı tefsirler, bir sonrakiler için rivâyet

[20] Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 22-23, 30.
[21] Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*, (b.y.: Matbaatü Îsâ el-Bâbî, ts.), 2/11-12.
[22] Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/12-13.
[23] Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 2/49.
[24] Mustafa Karagöz, "Tefsirde Rivayet- Dirayet Ayrımı", 46-51.
[25] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn,* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/112; Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2014), 290-291. Ayrıca bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/118; Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 90.
[26] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 2/210.
[27] Mehmet Akif Koç – Zekeriya Pak "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler", *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı,* 147-148; Ali Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur'ân Anlayışı ve Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vîl Yöntemi,* (İstanbul: Yesevî Yayıncılık, 2014), 103-107; Sevim Gelgeç, *Bir Yöntem Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi - Muhammed Emin Şinkîtî Örneği-,* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktra Tezi, 2020), 100-135.

tefsiridir"[28] tanımlamasından ve "Tefsirde istihdam edilen ve rivâyetle müfessire ulaşan her malzeme tefsirin rivâyet kaynağı olarak değerlendirilebilir"[29] ifadesinden hareketle Mâtürîdî'nin kendi görüşlerinin dışında âyetleri tefsir ederken naklettiği bütün haberleri onun rivâyet kaynakları şeklinde değerlendireceğimizi belirtmek isteriz.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın tefsir metodunun anlaşılabilmesi için Mâtürîdî'nin tefsir ve te'vîl kavramlarına yüklediği anlamların bilinmesi önem arz eder. Tefsîr kavramı "kapalı bir şeyi açmak, keşfetmek ve açıklamak" anlamına gelen "**فسر**" kökünden tefʿîl kalıbında mastardır.[30] Toplamak, düzeltmek anlamına gelen "**آل**" kökünden türetilen te'vîl ise "bir şeyin varacağı sonucun açıklanması, ya da anlaşılması güç bir ifadenin açık bir şekilde manasının izah edilmesi" anlamlarına gelmektedir. [31] Mâtürîdî'ye kadar tefsir sahasında telif edilen eserlerin isimlerinde her ne kadar "tefsir" kelimesi tercih edilmese de[32] bu kavramların manaları konusunda Mâtürîdî öncesinde oluşmuş bir ittifaktan söz edilememektedir.[33] Bu dönemde tefsir ve te'vîlin aynı anlama geldiğini söyleyenler olduğu gibi [34] tefsirin te'vîlden daha kapsayıcı olduğunu ifade edenler de olmuştur.[35]

İmam Mâtürîdî, rivâyet ve dirâyet yöntemlerinin temelleri kabul edilebilecek tefsir ve te'vîl kavramlarını kendine has bir üslupla açıklar. Ona göre bilgiye ulaşmamızı sağlayan kaynaklar duyu, akıl ve haberdir.[36] Bunlardan "haber" doğrudan "rivâyet" ile, "nazar (akıl)" ise "dirâyet" ile ilgilidir. O, bir âyetin anlamı hakkında katʿi yargıya varmanın ancak Peygamber veya vahye şahit olan ashâptan nakledilen kesin açıklamalarla mümkün olacağını söyler ve bunu "tefsir" kavramıyla ifade eder.[37]

---

[28] Aydın, "Rivayet Tefsiri Kavramı", 18.
[29] Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivâyet*, 50.
[30] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah tâcü'l-luğa*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/781; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/55.
[31] Cevherî, *es-Sıhah,* 4/1627; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/33. Tefsir ve te'vîl kavramlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivâyet*, 19-24.
[32] Ömer Müftüoğlu, "Bir Müfessirin Kelâmullah Karşısındaki Konumunu Tefsirinin İsmi Üzerinden Belirleme Denemesi: Mâturîdî'nin *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne*'si", *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâturîdî: Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı,* ed. Ahmet Kartal (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 219.
[33] Veysel Gengil, *Tefsir Te'vîl Ayrımı Bağlamında Mâturîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 88-93.
[34] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974), 4/192.
[35] Zerkeşî, *el-Burhân,*2/149.
[36] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/3; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme,* çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 58, 359.
[37] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/3.

Tefsirinin farklı yerlerinde icmaı da tefsir anlamında kullandığı görülür.[38] Dolayısıyla onun literatüründe "tefsir", kesin derecede sıhhate dayanan nakillerle elde edilmekte ve bu nakil ve açıklamalar "rivâyet tefsiri" nin karşılığı olmaktadır. [39] O, "te'vîl" kavramıyla ise herhangi bir âyet hakkında kesin kanaat belirtilemeyen muhtemel anlamları kasteder ve bu alanla ilgili fikir yürütmeyi âlimlere bırakır. Âlimler ise tefsir ettikleri âyetlerle ilgili "Allah'ın âyetten muradı budur" demeden sadece muhtemel anlamları söyleyebilirler. [40] Bu durumda belli bir usule istinad ederek kesin akli çıkarımlarla elde edilen tefsir faaliyeti ise "dirâyet tefsiri"nin karşılığı olmaktadır.[41] Bu yönüyle Mâtürîdî açısından tefsirin "anlam", te'vîlin ise "yorum" manasına geldiğini söylemek de mümkündür.[42]

Günümüzde te'vîl kavramının tefsire nazaran geri planda kaldığını hatta tefsir kavramının her ikisini de ifade edecek şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Araştırma esnasında Mâtürîdî'nin sahâbe, tâbiûn ve diğer âlimlerin nakillerinden istifade ederek kullandığı rivâyetlerin onların kendi görüşleriyle karışmaması için te'vîl (yorum) kavramını kullanmanın daha uygun olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda meselâ İbn Abbâs'ın rivâyeti (naklettiği haber) ifadesi ile İbn Abbâs'ın te'vîli (kendi görüşü) ifadelerinin aynı anlama gelmediğini de vurgulamış olacağız. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde okuyucunun dikkatini dağıtmamak için te'vîl yerine tefsir kelimesinin de kullanmanın bir mahzuru olmadığını düşüyoruz.

1.4 Araştırmanın Kaynakları

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da kullanılan rivâyetlerin incelenmesi konusu, tefsir tarihi açısından hem erken dönem tefsir kaynaklarını hem de Mâtürîdî'ye kadar telif edilmiş tabakât, tarih, müsned ve hadis cüzleri başta olmak üzere hadis metni kitaplarını, sarf-nahiv, lügat ve ulumu'l-Kur'ân kaynaklarını ilgilendirmektedir. Bu eser/eserlerin ülkemizde ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshaları ve

[38] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/295.
[39] Ali Karataş - Veysel Gengil, "Ayrımların Eşiğinde Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Geleneği: İmkânı ve Özgünlüğü", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 11/21 (2024), 58, 63.
[40] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/3.
[41] Ali Karataş - Veysel Gengil, "Ayrımların Eşiğinde Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Geleneği", 63;
[42] Burhan Baltacı, "Maturîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımının İmkânı Üzerine", *IV. Uluslararası Şeyh Şaʿbân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-*, 1 (Mayıs 2017), 334.

tahkikleri bulunmaktadır. Araştırmamızda öncelikle konumuzla bağlantılı temel eserlerin tahkikli neşirleri tercih edilecektir.

Çalışmamızın birinci grup kaynaklarını Mâtürîdî'nin hayatı, görüşleri, eserleri, öğrencileri ve çağdaşları ile ilgili bilgi veren eserler oluşturacaktır. İlgili konuda en eski kaynak Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn* isimli eseridir.[43] Bu eserin birinci cildini Hüseyin Atay tek başına, ikinci cildini ise Şaban Ali Düzgün ile birlikte tenkitli olarak neşretmiş ve eser Diyânet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır.

İmam Mâtürîdî, tefsir, kelâm, fıkıh ve usûlü, mezhepler tarihi alanlarında önemli bir yer edinmiş ve pek çok eser vermiştir.[44] Onu bu eserlerinden biri de tezimizde gerek duydukça başvuracağımız ve Bekir Topaloğlu tarafından açıklamalı şekilde tercüme edilip İSAM tarafından yayımlanan *Kitâbü't-Tevhîd*'idir. Araştırmamız Mâtürîdî'nin tefsiri ile sınırlıdır. Fakat *Kitâbü't-Tevhîd* Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerinin yanında hem çeşitli İslâmî fırkalar, bazı dinler, inançlar ve felsefî görüşlere karşı geliştirdiği fikirlerini barındırdığı hem de Mâtürîdiyye akîdesinin temel kaynağı olduğu için başvurulacak kaynakların başında gelecektir.

Araştırma konumuzun temel kaynağı ise *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dır. Eseri Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Te'vîlâtü ehli's-sünne*,[45] tabakât kitapları ise *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[46] ismiyle zikreder. Nesefî'nin ifadesine göre "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân* daha önce yazılmış hiçbir eserin kendisine yetişemediği ve alanında eşsiz olan bir tefsirdir."[47] Tefsirin tedvin döneminde yazılan[48] ve çeşitli nedenlerden dolayı ihmal edildiği bildirilen[49] bu eser

[43] Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Eylül 2020).
[44] Mâtürîdî'nin eserleri için bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 31-43.
[45] Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn,* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/335.
[46] Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-fukahâ,* nşr. Ahmed Nîle (Musul: el-Mektebetü'l-Merkeziyyetü'l-Âmme, 1380/1961), 56.
[47] Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, neşr: Hüseyin Atay, (Ankara: DİB Yayınları, 1993), 1/473.
[48] Ali Karataş, "Rivâyet ve Dirâyet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ı", *Ekev Akademi Dergisi* 47 (Bahar 2011), 163.
[49] Talip Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı,* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 41; Şaban Ali Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâturîdî", *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası,* ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 22-26; W. Montgomery Watt, "Mâturîdî Problemi", çev. İbrâhim Hakkı İnal, *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik, Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 159-165; Veysel Gengil, "Mâtürîdî Niçin Yok Sayılmış Olmalı?", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü* (2018), 42-59.

tefsir tarihinde hem Kur'ân âyetlerini sünnî inanç sistemi içinde baştan sona ele alıp tefsir eden ilk tefsirdir[50] hem de dirâyet tefsiri olmasına rağmen rivâyet malzemesini önemli ölçüde kullanmasıyla dikkat çekmektedir.[51]

İmam Mâtürîdî'yi ve *Te'vîlât*'ını anlayabilmek için onun yaşadığı dönemin siyasi, sosyo-kültürel ve ilmi durumunu bilmenin gerekli olduğu aşikârdır. Tezimizin amaçlarından birinin Mâtürîdî'nin özellikle rivâyet ilmî ile ilgili birikimini ve yaşadığı dönemin ilmî seviyesini tespit etmek olduğu için ikinci grup kaynaklarımızı tabakât ve genel tarih kitapları oluşturacaktır. Bunlar arasında İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîretü İbn İshâk*'ı, Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-megâzî* ve *Fütûhu'ş-Şâm*'ı, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Maʿrife ve't-târîh*'i, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân ve Cümelü min ensâbi'l-eşrâf*'ı, İbn Ebî Hayseme'nin (ö. 279/892-93) *Ahbâru'l-Mekkiyyîn min kibâri't-tarihi'l-kebîr*'i, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâʾilü'l-Muhammediyye*'si, Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu't-Taberî*'si ilk müracaat edilecek kaynaklardır. Daha sonra telif edilen el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhiru'l mudıyye fî tabakâti'l-hanefiyye*'si, Taşköprüzâde'nin (ö. 968/1561) *Tabakâtü'l-fukahâ*'sı, ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *İthâfü's-sâdeti'l-muttekîn bi-şerhi esrârı ihyâʾi ʿulûmi'd-dîn*'i, Osman Aydınlı'nın, *Fethinden Samânîlerin Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi* de başvuracağımız temel kaynaklar arasındadır.

Araştırmamızın amacı dirâyet ağırlıklı bir tefsirde kullanılan rivâyetlerin miktarını, kullanım şekillerini, metot ve maksatlarını tespit edip bütün bunların yapılan tefsire hangi ölçüde etki ettiğini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Mâtürîdî'nin kullandığı rivâyetlerin ilk kaynaklarına ulaşmak gerekecek ve bu eserler araştırmamızın üçüncü grup kaynakları olacaktır. Bunlar arasında Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *Müsnedü Ebî Hanîfe*'si, Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *Müsnedü el-İmâm Abdullâh b. Mübârek*'i, Ebû Dâvûd Süleymân et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*'si, İmam Şâfiî'nin (ö.

[50] Celal Kırca, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 285.
[51] Nuri Tuğlu, "İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları- Dergisi* 3/5-6 (2001), 116.

204/820) *el-Müsned*'i gibi eserler bulunmaktadır. Müsned ve hadis cüzlerinin dışında Mâtürîdî'nin kullandığı rivâyetler Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiʿu's-sahîh*'lerinde, Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî, İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'lerinde, Ahmed İbn Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattaʾ*'ında bulunmaya çalışılacak ve zikredilen eserlerden istifade edip etmediği araştırılacaktır.

Araştırmamızın dördüncü grup kaynakları Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta zaman zaman isimlerini zikrederek bazen de zikretmeden görüşlerinden istifade ettiği sarf-nahiv, lügat ve belağat kitaplarıdır. Ebû Mansûr âyetlerdeki kelimelerin sözlük ve terim anlamlarına kendisinden önce verilen manaları çoğunlukla isim ve sened zikretmeden nakleder. Müfessir aktardığı bu rivâyetlerin râvîlerini bazen de zikretmektedir. Yaptığımız çalışmada Mâtürîdî'nin kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını açıklarken yaptığı açıklamaların kaynakları araştırılacak bu amaçla Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-ʿayn* ve *el-Cümel fi'n-nahv*'inden, Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-hadîs*'inden, İbn Sikkît'in (ö. 244/858) *Islâhu'l-mantık*'ından, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Garîbü'l-hadîs*'inden, Harbî'nin (ö. 285/899) *Garîbü'l-hadîs*'inden ve Müberred'in (ö. 286/900) *el-Muktedab* ve *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb*'inden istifade edilecektir.

Çalışmamızın beşinci grup kaynakları ise yine müfessirin aktardığı rivâyetlerin geçtiği ulûmu'l Kur'ân eserleridir. Aktarılan bu rivâyetler, Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) *en-Nâsih ve'l-mensûh*'unda, Zührî'nin (ö. 124/742) *en-Nâsih ve'l-mensûh*'unda, Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) *et-Tesârîf*'inde, Ferrâ''nın (ö. 207/822) *Meʿâni'l-Kurʾân*'ında, Ebû Ubeyde Maʿmer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında, Kâsım b. Sellâm'ın *Fezâʾilü'l-Kurʾân*'ında, Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Fehmu'l-Kur'ân*'ında, İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-Kur'ân* ve *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'ında araştırılacaktır.

Araştırmamızın altıncı grup kaynakları Mâtürîdî'den önce telif edilen tefsirlerdir. Müfessir bir âyetin tefsiri esnasında âyetin anlamına nüfuz etmek için birbirinden farklı yorumları aktarabilmektedir. Fakat isnad zikretmeden aktarılan bu görüşlerin hangi müfessire ait olduğu meçhul kalmaktadır. Aktarılan bu görüşlerin müelliflerini

tespit amacıyla öncelikle Mâtürîdî'nin istifade ettiği düşünülen tefsir eserlerine ve naklettiği yorumların asıl kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda naklettiği rivâyetlerden sonra yaptığı değerlendirmeler göz önünde bulundurularak hangi müfessirin görüşünü benimseyip benimsemediğine dair bilgi edinilecektir. Bu bağlamda Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) *Tefsîru Mukâtil*'i, Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) *Tefsîru's-Sevrî*'si, İbn Vehb'in (ö. 197/813) *Tefsîrü'l-Kur'ân*'ı, Yahyâ b. Sellâm'ın *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*'ı, Şâfiî'nin *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî'si*, Abdürrezzâk es-Sanʿânî'nin (ö. 211/826-27) *Tefsîru Abdirrezzâk*'ı, Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*'i, Taberî'nin *Câmiʿu'l-beyân*'ı, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meʿâni'l-Kurʾân*'ı, İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî'nin (ö. 318/930) *Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân*'ı ve İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*'i araştırma boyunca *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da kullanılan rivâyetlerin kaynaklarının ve metinlerinin bulunmaya çalışılacağı eserlerdendir.

Araştırmanın amaçlarından biri de Mâtürîdî'nin kullandığı muhtemel kaynakları tespit etmektir. Yukarıda sayılan eserlerin her birinin yapılan çalışmaya ne kadar ve nasıl katkı sunduğu konusu araştırmamızın son bölümünde değerlendirilecektir. Dolayısıyla son bölümde tekrara düşmemek adına bu bölümde ayrıntıya girmemeyi uygun görüyoruz.[52]

1.5 Araştırmanın Literatürü

İmâm Mâtürîdî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti başta olmak üzere Mâtürîdîlik ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında azımsanmayacak sayıda araştırma yapılmış ve bu eserler sayesinde İmâm Mâtürîdî, eserleri ve Mâtürîdîlikle ilgili bilgilere daha hızlı erişim sağlanmıştır. Araştırmamızı hazırlarken esas alacağımız İstanbul tahkiki yayımlanıncaya kadar *Te'vîlât* üzerine bir çok tahkik yapılmıştır. Biz bu çalışmaları "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Üzerine Yapılmış Çalışmalar" başlığı altında sunacağımızı fakat gerekli görmedikçe onlardan kaynak göstermeyeceğimizi beyan etmek istiyoruz. Mâtürîdî'nin rivâyet anlayışını tetkik eden çağdaş eserler ise tezimizle doğrudan ilişkili olduğu malumdur. Bu çalışmaları da

[52] Bk. 6.4.2."el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde başvurulan muhtemel kaynaklar".

"Mâtürîdî'nin Haber Anlayışı Üzerine Yapılan Çağdaş Çalışmalar" başlığıyla ele almayı uygun buluyoruz.

1.5.1 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Te'vîlâtü'l-Kur'ân farklı asırlarda birçok defa istinsah edilmiştir. Bu yazmalar İstanbul kütüphaneleri başta olmak üzere yurt içinde ve yurt dışında bulunan kütüphanelerde kayıtlıdır.[53] Bu yazma eserlerin dışında *Te'vîlât* özelinde yapılan çalışmalardan bir kısmı şunlardır:

1. *Te'vîlât*'la ilgili bilinen en eski çalışma Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin eseri okuturken talebelerinden Alaeddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) aldığı kayıtlardan oluşan *Şerhu Te'vîlâti'l-Kur'ân* isimli eserdir.

2. Osmanlı âlimlerinden Tahir Lâlezârî (ö. 1024/1790), *Te'vîlât*'ta yer alan Fatihâ sûresinin 5. âyetiyle ilgili yorumları *el-Yâkûtu'l-Hamrâ* ismiyle şerhetmiştir.

3. 1971 yılında M. İsmail ʿAvadayn ile kardeşi Seyyid M. ʿAvadayn tefsirin el-Bakara sûresinin 140. âyetine kadar olan bölümünü Mısır'da *Tefsîrü'l-Mâtürîdî el-müsemmâ Te'vîlâtu ehli's-sünne* ismiyle yayımlamıştır.

4. 1983 yılında Muhammed Müstefîd er-Rahmân'ın eserle ilgili tahkik çalışması ise doktora tezi olarak hazırlanıp Bağdat'ta neşredilmiştir.

5. 2004 yılında tefsirin ilk tam neşri Fatıma Yusuf el-Haymî tarafından gerçekleştirilmiştir.

6. 2005 yılında Mecdî Bâsellûm *Te'vîlât*'ı on cilt olarak neşretmiştir.

[53] Bk. Ali Karabulut, "Maturîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar", *Ebû Mansur Semerkandî Matüridî (862-944,)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986), 6/179-181.

7. Ülkemizde *Te'vîlât*'ın el-Fatihâ ve el-Bakara sûrelerinin tahkikli edisyon kritiğini Muhammed Eroğlu yapmış ve öğretim üyeliği tezi şeklinde sunmuştur. Ayrıca en-Nisâ sûresinin tenkitli metni Ayşe Hümeyra Arslantürk tarafından çalışılmıştır.

8. Eserin tahkikli neşri son olarak Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu tarafından 2005-2011 yılları arasında tamamlanarak 17 cilt şeklinde yayımlanmıştır.[54]

1.5.2 Mâtürîdî'nin Haber Anlayışı Üzerine Yapılan Çağdaş Çalışmalar

Ülkemizde ve yurt dışında Mâtürîdî'nin eserleri ve görüşleriyle ilgili çok sayıda doktora, yüksek lisans tezi ve makale kaleme alınmıştır.[55] Konumuzla yakından ilgili olan bu eserlerin başında Hüseyin Kahraman'ın, *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü* isimli çalışması gelmektedir. Doktora tezi olan bu araştırma, müellifin Türkiye'de ve dünyada İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdî mezhebinin haber/rivâyet anlayışı konusunda yapılmış ilk inceleme olduğu bilinmektedir.[56] Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mâtürîdî ekolde bilgi kaynakları ve hadisin bu kaynaklar içindeki yeri ele alınmıştır. Diğer bölümlerde ise Mâtürîdîyye'nin kullandığı hadislerin sened-metin tahlilleri ve hadis ıstılahları incelenmiş ve hadisin diğer bilgi kaynaklarıyla ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma Mâtürîdî mezhebine göre hadis usulünün esaslarını ele almıştır. İmam Mâtürîdî başta olmak üzere hem mezhebin önde gelen

---

[54] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 38-39. Ayrıca bk. Sönmez Kutlu, "Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik* 450-452; Karataş, *İmâm Mâtürîdî'nin Kur'ân Anlayışı,* 41; Melikşah Sezen, *İlm-i Hadîs Hanefîlik Mâturîdîlik,* (İstanbul: Kökler Yayınları, 2020), 78; Tahkik ve neşr çalışmalarının değerlendirilmesi için bk. Murat Sülün, "Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Eserinin Tenkitli Neşirleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/1 (2019), 41-56.

[55] İmam Mâtürîdî ve onun görüşlerini inceleyen akademik çalışmalarla ilgili bk. Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik,* 26-66; Ziyadov Şovosil Yunusoviç, "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye Nispet edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâturîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar", çev. Sönmez Kutlu, Yuldus Musahanov, *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik,* 291-301; Sönmez Kutlu, "Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik,* 450-505; Ahmet Ak, "Türk Dilinde Mâtürîdîlik Literatürü", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü,* ed. M. Raşit Akpınar vd. (İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 310-353; Furkan Çakır, "Türkiye'de İmam Mâtürîdî Üzerine Yazılan Akademik Makaleler", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü,* 354-363; Ramazan Altıntaş, "Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde Bulunan Mâtürîdî Kelâm Kaynakları", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, 364-384; Seyyid Bahçıvan, "Mekânetü'l-İmam Ebî Mansur el-Mâtürîdî mine'l-buhusi ve'd-dirâsâti'l-ʿarabiyyeti'l-hadîse", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü,* 389-407; Sıddık Korkmaz, "Mâtürîdîlik Hakkında Batıda Yapılan Çalışmalar", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü,* 408-422; Doğan Kaplan, "Fars Dilinde Mâtürîdî Literatürü", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü,* 423-435; Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 49-106; M. Ragıb İmamoğlu, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturidî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu,* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 13-32; Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı,* çev. Özcan Taşcı, (Litera Yayıncılık, 2017), 207-239; Sıddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 27-56; Özen, "Mâtürîdî".

[56] Nuri Tuğlu, "Mâtürîdîlik ve Hadis İlişkili Litertürün Değerlendirilmesi", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, 437.

simalarının rivâyete bakışlarını hem de kullandıkları hadis kaynaklarını eserde görmek mümkündür.[57] Müellif konuyla ilgili makaleler de telif etmiştir.[58] Kahraman'ın çalışması Mâtürîdî'den sonra Mâtürîdîlik çerçevesinde gelişen ve değişen rivâyet algısını anlamıza yardımcı olmuştur. Böylece *Te'vîlât'*ta nakledilen haberlerin kullanım metotlarıyla Mâtürîdîliği daha sonra temsil eden âlimlerin haber ve rivâyetlere yaklaşımları arasındaki farklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma konumuzla yakından ilgili bir diğer çalışma Nuri Tuğlu'nun (ö. 2022) *Mâtürîdîlik ve Hadis (Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi)* ismiyle basılan doktora tezidir. Eser üç bölümden oluşmakta ve ilk bölümde İmâm Mâtürîdî'nin hayatı, yaşadığı çevre ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Eserde Mâtürîdî'nin hadis kültürüne, *Te'vîlât* bağlamında onun rivâyetleri kullanım amaç ve yöntemine oldukça özet sayılabilecek şekilde değinilmektedir. İkinci bölümde ise Mâtürîdîliğin bilgi kaynaklarından bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde mezhep âlimlerinin hadis kaynakları ve anlayışları zikredilmektedir. Son bölümde ise Mâtürîdî kelâm ekolünde kullanılan 192 hadisin tahrici ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. Eserde Mâtürîdî'nin arz yöntemiyle reddettiği bazı hadislerin mezhebin takipçileri tarafından te'vîl edilerek kabul edildiğine dair tespitler önem arz etmektedir.[59] Tuğlu'nun aynı zamanda İmam Mâtürîdî'nin rivâyet ilimlerine yaklaşımını ve haberlere verdiği değeri ele alan tebliğ ve makaleleri bulunmaktadır.[60] Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'nin haber anlayışı konusunda en çok mesaî sarfeden araştırmacıların başında Tuğlu gelmektedir.

[57] Hüseyin Kahraman, *Matüridilikte Hadis Kültürü,* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 29-46.
[58] Müellifin makaleleri için bk. Hüseyin Kahraman, "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu", *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 141-171; Hüseyin Kahraman, "İmâm Mâturîdî'de ve Mâturîdîlikte Hadisin Değeri", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı,* ed. Ahmet Kartal (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 561-575.
[59] Nuri Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs –Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi-*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 184-213.
[60] Müellifin tebliğ ve makaleleri için bk. Nuri Tuğlu, İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri, *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 3/5-6 (2001), 115-130; Nuri Tuğlu, "Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 203-218; Nuri Tuğlu, "Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 95-139; Nuri Tuğlu, "İmâm Mâturîdî'de Haber-i Vahidlerin Değeri", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı,* ed. Ahmet Kartal (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 583-598; Nuri Tuğlu, "Mâtürîdî ve Hadis Alanı Hakkında Değerlendirmeler", (İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 85-88; Nuri Tuğlu, "Mâtürîdîlik ve Hadis İlişkili Litertürün Değerlendirilmesi", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, 436-445; Nuri Tuğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Hadis Anlayışı", *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*, ed. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 188-224.

Çalışmamızda Mâtürîdî'nin haber ve haber anlamında kullandığı diğer kavramların manalarına nüfuz etme konusunda onun eserlerinden istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

Mairambek Jusupov'un, *Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği* isimli araştırma yine konumuzla ilgili bir diğer doktora çalışmasıdır. Jusupov araştırmasını üç bölümden oluşturmuş, ilk bölümde Mâtürîdî'nin hayatını, eserlerini incelemiş ve *Te'vîlât*'ın kaynaklarına dair bilgiler vermiştir. İkinci bölümde en-Nisâ sûresinde geçen rivâyetleri kaynağına göre gruplandırarak incelemiş ve hadislerin râvîleriyle ilgili sayısal veriler sunmuştur. Son bölümde ise Mâtürîdî'nin hadis anlayışı ve rivâyetlere verdiği değeri irdelemiştir. Bu bölümde ayrıca onun hadis nakli yaparken kullandığı lafızları incelemiş; merfû, mevkûf, mürsel ve ferd haber ile yaptığı tefsirlere örnekler sunmuştur.[61] Araştırmacının doktora tezinden çıkartarak oluşturduğu bir de makalesi vardır.[62] Jusupov'un eseri araştırmamızla ismen benzerlik göstermekle beraber hadis bilim dalında yapılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışma en-Nisâ sûresi özelinde olmakla birlikte bu sûredeki bütün rivâyet ve görüşlerin kaynaklarına yer vermemiştir. Fakat müellifin çalışmasında rivâyetleri merfû, mevkûf vb. şekilde sınıflandırması bu konuda bizim araştırmamızın da hadis bilim dalının kavramlarıyla tasnif edilebileceğini göstermiştir.

Mustafa Cihad Bakkal'ın, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl* isimli eseri ise müfessirin kullandığı sebeb-i nüzûl rivâyetlerini inceleyen bir başka doktora tezidir. Çalışma dört bölümden oluşturulmuş ve *Te'vîlât*'ta geçen 302 sebeb-i nüzûl rivâyeti incelenmiştir. Eserin ilk bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı, esbâb-ı nüzûl kavramı ve bu kavramın Kur'ân'ın anlaşılmasındaki rolünden bahsedilir. İkinci bölümde *Te'vîlât*'ta yer verilen sebeb-i nüzûl rivâyetleri, bu rivâyetlerin aktarım şekilleri ve isnadları tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin lafızlarına, tahlil ve tenkidine yer verilmiş, son bölümde Ebû Mansur'un esbâb-ı nüzûl meselelerine yaklaşımıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Araştırma Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl ile ilgili sadece rivâyetlerle yetinmediğini bize bildirmekte, âyet veya sûrelerin

[61] Mairambek Jusupov, *Mâtürîdî'inin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 107-110.
[62] Mairambek Jusupov, "Mâturîdî'nin *Te'vîlâtu'l-Kur'ân* Adlı Eserinde Bazı Hadis Kavramlarının Kullanılışı: Nisâ Sûresi Örneği", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2015), 71-92.

iniş sebebiyle ilgili müfessirin "ibtidâen nüzûl"[63] ve "nüzûl tasavvuru"[64] gibi iki özgün yaklaşımını tespit etmesiyle de önem arzetmektedir.[65] Bakkal'ın araştırmasıyla yaptığımız çalışma rivâyet incelemesi bağlamında benzerlik arz etmektedir. *Te'vîlât*'ta incelediğimiz el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde de sebeb-i nüzûl rivâyetleri nakledilmiştir. İlgili rivâyetlerin değerlendirilmesi ve Bakkal'ın tespit ettiği rivâyetlerle karşılaştırılması bu konuda daha sağlıklı yorumlar yapmamızı sağlamıştır.

Tunahan Erdoğan'a ait *İmam Mâturîdî'nin Düşüncesinde Hadis* isimli doktora tezi üç bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde Mâtürîdî'nin bilgi kaynakları ve hadis konusu işlenmiş, ikinci bölümde rivâyet geleneği bakımından Mâtürîdî'nin hadis anlayışı, hadisin bilgi değeri, tenkidi ve te'vîli, üçüncü bölümde ise Kur'ân ve sünnet ilişkisi bağlamında hadis kullanımından bahsedilmiştir.[66] Erdoğan'ın çalışması araştırmamızla hemen hemen aynı dönemlere denk gelmektedir. Çalışma hadis bilim dalında yapılmıştır. Eser adından da anlaşılacağı üzere daha çok *Te'vîlât*'taki hadis kullanım metotlarını ayrıntılı şekilde incelemekte bütün rivâyet ve görüşlere değinmemektedir.

Ahmed Sa'd ed-Demenhûrî'ye ait *el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve menhecü ehli's-sünneti fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eser müellife ait doktora tezinin yayımlanmış halidir. Araştırmanın bizi ilgilendiren bölümleri "Tefsîru'l-Kur'ân bi's-sünne", "Tefsîru'l-Kur'ân bi-âsâri's-sahâbe" ve "Tefsîru'l-Kur'ân bi-âsâri't-tâbiîn" başlıklı kısımlardır. Müellifin yazdığı bu bölümler Mâtürîdî'nin Kur'ân'ı sünnet, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn sözleriyle tefsir ederken yaptığı değerlendirmelerini sunmasıyla önem arz etmektedir. Çalışmada ayrıca Mâtürîdî'nin rivâyetlerinden yararlandığı sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin isimleri tespit edilmiş, bunların *Te'vîlât*'ta zikredildikleri yerler

[63] "Bazı âyetlerin öncesinde bir soru sorulmaksızın veya bir olay yaşanmaksızın ibtidâen nâzil olmasına imkân vermeyen Mâtürîdî, bazen ise ihtimallerden biri olarak âyetlerin ibtidâen de inmiş olabileceğini ileri sürer." bk. Mustafa Cihad Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl,* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 55.

[64] "Mâtürîdî tefsirinde pek çok nüzûl sebebi rivâyetine yer vermektedir. Bununla birlikte o, oldukça erken bir dönem olmasına rağmen kendisine mahsus bir metodla sadece nüzûl sebepleriyle yetinmemiş, kendisi de bazen âyetlerin iniş nedenleriyle alakalı tasavvurlarda bulunmuştur. Bk. Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl,* 65.

[65] Bakkal'ın doktora tezinden ürettiği diğer çalışma için bk. Mustafa Cihad Bakkal, "Mâtürîdî'nin Nüzûl Sebebi Rivâyetlerini Değerlendirmesi -Reddettiği Rivâyetler-" *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* ed. Hatice K. Arpaguş vd., (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 231-256.

[66] Tunahan Erdoğan, *İmam Mâturîdî'nin Düşüncesinde Hadis,* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 36-180.

belirlenmiştir.[67] Onun *Te'vîlât*'ta zikrettiği râvi isimleri ve bu râvilerin rivâyetlerini değerlendirmesi konumuzla yakından ilgilidir. Fakat *Te'vîlât*'ta meçhul sîgalarla nakledilen rivâyetlerin sayısı râvi isimleriyle nakledilen rivâyetlerin sayısından çok daha fazladır. Çalışmamız meçhul sigalarla gelen rivâyetlerin tesipitini de ilgilendirdiğinden Demenhûrî'nin çalışmasından bu yönüyle farklılık arz etmektedir.

Fatih Muhammet Yüksel'in, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği)* isimli çalışma bir yüksek lisans tezidir. Adından da anlaşılacağı gibi araştırma, müfessirin inanç sahasında naklettiği hadisleri ele almıştır. Yüksel, eserini *Kitâbü't-Tevhîd*'deki konu başlıklarına göre düzenlese de zaman zaman ondan farklı başlıklar da kullanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı ve bilgi anlayışıyla ilgili veriler sunmaktadır. İkinci bölümde ise kelâmi konuları açıklarken kullandığı hadisleri incelemiştir.[68] Yüksel'in çalışması *Te'vîlât*'ta itikad alanına giren konularda nakledilen hadislerin incelenmesinden ibarettir. Mâtürîdî'nin kelamî konularda aktardığı hadislerin belirlenmesi konusunda önemli bir boşluğu dolduran eser çalışmamız alanına giren hadislerin tespiti ve değerlendirilmesinde önemli katkılar sunmuştur.

Erkan Önder'in *Mâtürîdî Tefsirinin Türkiye Tahkikinde Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivâyetler Üzerine Bir Değerlendirme* isimli araştırma yüksek lisans tezidir. Tez dört bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde merfû olup kaynağı tespit edilemeyen rivâyetler, ikinci bölümde mevkûf olup kaynağı tespit edilemeyen rivâyetler, üçüncü bölümde maktû olup kaynağı tespit edilemeyen rivâyetler, dördüncü bölümde temrîz sigalarıyla rivâyet edilip kaynağı tespit edilemeyen rivâyetler incelenmektedir. Araştırmada toplam 69 rivâyet ele alınmış ve bazı rivâyetlerin tahkikte belirtildiği gibi kaynaklarına ulaşılamdığı belirtilmiştir. Rivâyetlerden bir kısmının *Te'vîlât*'tan önce ya da sonra veya aynı dönemdeki eserlerde olduğu tespit edilmiştir. Birtakım rivâyetlerin ise hadis alanı dışında yazılan eserlerde, yer aldığı ifade edilmiştir.

---

[67] Ahmed Saʿd ed-Demenhûrî, *el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve menhecü ehli's-s-sünneti fi't-tefsîri'l-Kur'ân,* (Ammân: Dâru'n-Nûr, 2018), 199-245. Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Narol, "el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve Menhecü Ehli's-s-sünneti fi't-Tefsîri'l-Kur'ân", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 277-286.

[68] Fatih Muhammet Yüksel'in, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği),* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-134.

Mâtürîdî'nin rivâyet bilgisi ve rivâyetlere verdiği değeri inceleyen makale, bildiri ve kitap bölümleri de yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

1- Emine Erdoğan Marsak, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdi'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Rivâyet Bilgisi ve Yöntemi (Bakara Sûresi Özelinde)", ed. Hatice K. Arpaguş vd., *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 217-230.

2- Ayhan Tekineş, "İmam Maturidi'nin Hadisleri Yorumlama Metodu: Te'vilatu Ehli's-Sünne Örneği", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)* 10/3 (2010), 159-170.

3- Mehmet Ali Yargı, "İmâm Mâtürîdî'nin Âyetlerden ve Hadislerden Ters Anlam (Mefhûmü'l-Muhâlefe) Çıkarılmasına Yaklaşımı", ed. Hatice K. Arpaguş vd., *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 357-396.

4- Recep Tuzcu, "Mâtürîdî Hadislere Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", ed. Recep Tuzucu vd. *Mâtürîdî Araştırmaları -Sorun ve Öneriler-*, (İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 80-84.

5- Yavuz Köktaş, *Güncel Hadis Yorum ve Tartışmaları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 175-178.

6- Melikşah Sezen, *İlm-i Hadîs Hanefîlik Mâturîdîlik*, (İstanbul: Kökler Yayınları, 2020), 75-117.

7- Yusuf Şevki Yavuz, Mâtürîdî'nin Sünnet Anlayışı, ed. Sıddık Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî'nin İzdüşümü,* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2019), 159-185.

8- Nuri Tuğlu, İmam Mâtürîdî'nin Hadis Anlayışı, ed. Sıddık Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî'nin İzdüşümü,* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2019), 187-224.

9- Veysel Gengil, "Mâtürîdî'nin Siyer'e Dair Kritik Ettiği Bazı Rivayetler, *ASD: Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (2020), 63-83.

10- Soner Aksoy, "Rivâyetlere Yaklaşımı Bağlamında Mâtürîdî'nin Tefsirinde Bilmeye İhtiyaç Duymadığı Hususlara Dair Bir İnceleme", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 248-274.

11- Bayram Ayhan, "Mâtürîdî'nin Rivâyetlere Yaklaşımı", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 221-247.

12- Mustafa Maden - Burhan Baltacı, "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Yer alan Rivâyetlerin Yapısal Özellikleri (Fâtiha Tefsiri Örneği)", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî, ed. Ali Karataş vd*., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 275-319.

13- Davut Şahin, "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da İbn Abbas Rivâyetleri", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî, ed. Ali Karataş vd*., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 320-331.

İsimleri zikredilen bu çalışmaların hem Mâtürîdîliği hem de İmam Mâtürîdî'nin hadis kültürünü, yorumunu ve hadislere verdiği değeri ortaya koyması bakımından önemi yadsınamaz. Araştırmamızın ön hazırlık sürecinde yukarıda sayılan bu eserlerden özellikle Mâtürîdî'nin haber anlayışına yaptıkları farklı yaklaşımlar konusunda istifade ettiğimizi belirtmek isteriz.

2. MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN ÂMİLLER

Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Mâverâünnehir bölgesinin önemli kültür merkezlerinden biri olan Semerkant'ın Mâtürîd köyünde doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 3./9. yüzyılın ilk yarısının ortalarında dünyaya geldiği ve yaklaşık bir asır ömür sürdükten sonra yine Semerkant'ta vefat ettiği bilinmektedir.[69]

2.1 Yaşadığı Çevre

Mâtürîdî'nin yaşadığı Semerkant, milletlerarası ticaret yolu olan İpek yolunun geçtiği en önemli merkezlerden biridir. Şehrin bu stratejik konumu onu doğu-batı medeniyetinin devamlı etkileşim içerisinde olduğu bir merkez haline getirmiştir. Dolayısıyla hem İslâmî fetihler öncesinde hem de sonrasında şehrin kültür ve medeniyet seviyesinin çok yüksek olduğu bilinmektedir.[70] Müslümanların fethinden bir asır sonrasına kadar yaşanan kıyasıya mücadeleler sebebiyle şehirde ilmî ve kültürel hareketlilik durağanlaşmıştır. Fakat 215/830 tarihinden itibaren Semerkant tekrar canlı bir ilim ve kültür merkezi haline gelmeye başlamıştır. İslâm dünyasında ilk kâğıt üretiminin Semerkat'ta yapılması, eski zamanlardan beri şehrin değişik dînî ve fikri akımlara açık olması, İslâm dünyasının en ücra köşelerinden binlerce âlimin kente akın etmesine sebep olmuş ve şehir önemli İslâmî ilim merkezlerinden biri olmuştur. Semerkant'ın bu şekilde öne çıkma nedeni olarak, önceleri yarı otonom şekilde Abbâsilere bağlı olan, sonraları ise merkezi otoritenin zayıflaması dolayısıyla müstakil devlet kurmayı başaran Sâmânî hükümdarlarının ilme ve âlimlere verdiği

[69] Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye,* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, ts.), 2/130; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ,* 56, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza ez-Zebîdî, *İthâfü's-sâdeti'l-muttekîn bi-şerhi esrârı ihyâ'i ʿulûmi'd-dîn,* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/6-7.

[70] Osman Aydınlı, *Semerkant Tarihi-Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar- (93-389/711-999),* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 349, 387; Osman Aydınlı, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Dönemi Semerkant'ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* ed. Hatice K. Arpaguş vd., (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 109-125.

büyük değer gösterilmektedir.[71] İşte bu dönem Mâtürîdî'nin doğduğu yıllara tekabül etmektedir.

Mâtürîdî'nin doğduğu yıllarda Semerkant'ta fıkhî yönden Hanefîlik, itikâdî yönden ise Mürcie hâkimdi. Bunun yanında sayıları az da olsa Hâriciyye, Muʿtezile, Zeydiyye ve İsmâiliyye gibi mezhepler görüşlerini Abbâsî otoritesinin zayıfladığı bu bölgede yaymaya çalışıyordu.[72] Ayrıca bölgede Mecûsi âteşkedeleri, Budist manastırları, Maniheistlere ait tapınaklar, Nestûrî Hıristiyanlarına ait kiliseler vardı ve nüfusu üç bin civarında olan Yahudiler faaliyetlerini devam ettiriyorlardı.[73]

Mâtürîdî'nin içinde bulunduğu bu ideolojik, siyâsî ve sosyal çeşitlilik onun ilmî ve fikrî anlamda çok yönlü bir iklimde yetişmesine vesile olmuştur. İşte müellifimiz İslami ilimlerin olgunlaştığı bu canlı ve sosyal çevrede kendi çalışmalarını üretmiş ve aktarmıştır.[74]

2.2 İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Öğrencileri

Erken dönem Hanefî eserlerindeki isnadlar ve biyografik eserler incelendiğinde İmam Mâtürîdî'nin ilim aldığı hoca silsilesi Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767),[75] ondan da Abdullah b. Mesʿûd'a (ö. 32/652-53) kadar uzanmaktadır.[76] Mâtürîdî'nin kendisinden binlerce kilometre uzakta Kûfeli Ebû Hanîfe'nin ve İbn Mesʿûd'un görüşlerini benimsemesinde ve Semerkant'ta onların görüşlerini temsil edip rey okulunun ikinci kurucusu[77] olmasındaki en büyük etkenlerden biri Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yûsuf'tur (ö. 182/798). O, Abbâsi idaresi tarafından başkadılığa atandıktan sonra

[71] Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", 25; Özen, "Mâtürîdî"; Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, 396-397, 401; Sıddık Korkmaz, "İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin Hayatı ve Eserleri" *Dini Araştırmalar*, 4/10 (Mayıs-Ağustos 2001), 90-94.
[72] Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", 25.
[73] Semerkant'ta İslam öncesinde var olup İslam'dan sonra da mevcudiyetini koruyan dinler için bk. Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, 497-514.
[74] Adil Şen, "İmam Mâtüridî ve Çevresi", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı,* ed. Ahmet Kartal (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 48.
[75] Kureşî, *el-Cevâhiru'l mudıyye,* 2/134; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye,* nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Naʿsanî (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 201; Ayrıca bk. Rudolph, Semerkant'ta *Ehl-i Sünnet Kelâmı,* 239; Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* 142; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik,* 27.
[76] Muhammed b. Ebî Bekir b. Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'în an Rabbi'l-'Âlemîn***,** thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âlü Selmân, (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1423), 2/44-45.
[77] Yusuf Şevki Yavuz, "İmam Mâtürîdî'nin Sünnet Anlayışı", *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*, ed. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 160.

Hanefî kadıları Mâverâünnehir bölgesine görevlendirmiş ve bu kadılar bölgede Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yaymaya başlamıştır.[78] Diğer bir etken ise Kûfe'yle Semerkant'ın benzer özelliklere sahip olmasıdır. Kûfe'nin Semerkant'a benzer coğrafî konumunun yanı sıra şehirde Süryânilerin, Fârisîlerin, Arapların, Necranlı Hıristiyanların, Yahudilerin, Şia ve Muʿtezile gibi fırkaların bulunması ve dolayısıyla her iki şehirdeki problemlerin ve çözüm yollarının birbirine benzemesi, Mâtürîdî ile Ebû Hanîfe arasındaki tebeiyyeti anlamamızı kolaylaştırmaktadır.[79] Nasıl ki Kûfe'de İslâmî bilgilerden Yunan felsefesine, Arap şiirinden İran hikmetine ve pozitif bilimlere kadar çok geniş bir yelpazede faaliyetlerin yürütüldüğü biliniyorsa[80] Semekant'ta da Mâtürîdî'nin Aristo'yu okuduğu,[81] Arapçadan ve Farsçadan haberdar olduğu,[82] bölgesinde faaliyetlerini sürdüren Muʿtezile,[83] Müşebbihe,[84] Müneccime,[85] Mecûsî, Seneviyye,[86] Hâricîler,[87] Kerrâmîler,[88] Dehrîler,[89] aşırı Şiî-Bâtınî Karmatîler[90] ve Mecûsîler[91] gibi birçok din, mezhep ve fırkaya karşı mücadele ettiği bilinmektedir. Aynı zamanda bu durum Mâtürîdî'nin kendisine ulaşan rivâyetlere daha hassas bakmasında, rivâyetlerle akıl arasında dengeli bir ilişki kurmasında ve bir takım şartları gözeterek akıl ile nakil arasını telif etmesinde de etkili olmuştur.[92]

İmam Mâtürîdî'nin ilmî ve fikrî yönden olgunlaşmasını sağlayan bir diğer faktör de Semerkant'ta faaliyet gösteren ve Ebû Hanîfe'nin itikâdî ve fıkhî görüşlerinin tartışıldığı "Dârü'l-Cüzcâniye" ismiyle bilinen merkezde eğitim görmesidir.[93]

---

[78] Abdullah Demir, "Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütekellim Hanefîlerin Din Anlayışı", *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki- Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi-III-*, ed. Recep Alpyağıl, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 3/20.
[79] Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam Azam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit", *Yakın Doğu Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 35.
[80] Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife,* çev. Osman Keskioğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 30-31.
[81] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 298, 300-303.
[82] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 43.
[83] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 195, 212, 272-273, 285, 365, 452, 462, 465-467, 700.
[84] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 96, 192, 204, 219, 252.
[85] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 292, 295, 302.
[86] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 110, 112-115, 162, 200, 202-204, 320-322, 421, 423, 501, 514.
[87] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 631, 673.
[88] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 713.
[89] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 162, 194, 201, 250-251, 253, 305.
[90] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 156, 157.
[91] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 111, 198, 201, 239, 250, 338, 456, 557.
[92] Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı,* 166.
[93] Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", 27.

Mâtürîdî'nin bilinen hocaları Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs b. Hüseyin el-İyâzî (ö. hicrî 4. asrın başları), Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Salih el-Cüzcânî (ö. hicrî 3. Asrın ortaları), Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (ö. 268/881) ve Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'dir (ö. 248/962).[94]

Hocası Ebû Nasr el-İyâzî'den sonra Dâru'l-Cüzcâniye'nin başına geçen Mâtürîdî kendisinden sonra Mâtürîdîliğin oluşumuna önemli katkı sağlayacak talebeler yetiştirmiştir. Bu talebeler arasında, Ebu'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmâîl el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 340/951), Ebu'l-Hasan Ali b. Sa'îd er-Rüstüğfenî (ö. 345/956), Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (ö. 373/983), Ebû Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî (ö. ?/?) ve Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Mûsa el-Pezdevî (ö. 390/1000) bulunmaktadır.[95]

2.3 Hadis Hocası ve Rivâyet Silsilesi

Mâtürîdî'nin, *Te'vîlât*'ı incelendiğinde kendisinin derin bir rivâyet kültürüne sahip olduğu anlaşılır. Her ne kadar aktardığı haberlerin senedlerini yazmasa da rivâyetlerle ilgili yaptığı değerlendirmeler, onları farklı kanallardan aldığına ve zengin bir rivâyet kaynağına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Kaynaklar onun hadis ilmini İmam Muhammed'in (ö. 189/805) talebesi, zamanın Rey kadısı ve *el-Muddeî ve'l-muddeâ aleyh* isimli eserin sahibi Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den (ö. 248/862) aldığını bildirmektedir.[96] Mâtürîdî aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Ebû Mutîʿ el-Hakem b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî (ö. 199/814) ve Ebû Mukâtil Hafs b. Müslim es-Semerkandî (ö. 208/823), Vekîʿ b. el-Cerrah (197/812), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), Ebû Muâviye (ö. 195/810), Sufyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İbnü'l-Fadl (ö. ?/?), el-Muhâribî (ö. ?/?) , Hukkâm İbn Silm (ö. ?/?), Silm b. el-Fadl (ö. ?/?), Kubeysa (ö. ?/?) gibi hadisçilerden rivâyette bulunmuş ve onların öğrencisi olmuştur.[97] Mâtürîdî'nin ayrıca Ebû Bekir Muhammed

[94] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 28.
[95] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 30; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", 27.
[96] Belkâsım el-Gâlî, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ârâuhu'l-Akdiyye,* (Tunus: Dâru't-Türkî, 1989), 53.
[97] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mîzânü'l-iʿtidâl,* thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1382/1963), 4/47; Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym – Mecdî Seyyid Emîn, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004), 8/298; Kureşî, *el-Cevâhiru'l mudıyye,* 2/134; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, (Hindistan: Dâiretü'l-Meârif, 1326), 9/470; Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Marifî'n-

b. Ahmed b. Reca el-Cüzcanî'den de (ö. 285/898) rivâyette bulunduğu belirtilmektedir.[98]

er-Râzî'nin öğrencileri arasında Buhârî (ö. 256/870), Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ve Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971), Muhammed b. Eyyûb (ö. ?/?), el Hammâmî (ö. ?/?), Abdülbâki b. Kâni (ö. ?/?), Ahmet b. Halit b. Caʿfer (ö. ?/?), Hüseyin b. Hamdân (ö. ?/?) yer almaktadır. Buhârî'nin "Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den hadis nakletmektense gökten yere düşmeyi tercih ederim" dediği rivâyet edilir.[99] Fakat onun böyle bir değerlendirme yapmasının sebebi olarak er-Râzî'nin önde gelen rey taraftarlığı gösterilmektedir. Zira o dönemde ehl-i hadis ile ehl-i re'y arasındaki kutuplaşmanın, birbirlerinin cenaze namazını kılmayacak derecede ilerlediğinden söz edilmektedir.[100]

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1099) dedesi Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Musa el-Pezdevî'nin (ö. 390/1000) Mâtürîdî'den fıkıh ve hadis okuduğu bilgisinden hareketle Mâtürîdî'nin aynı zamanda hadis okuttuğu da anlaşılmaktadır.[101]

Bazı kaynaklar ve araştırmalar onun rivâyet silsilesini Mâtürîdî → Muhammed b. Mukâtil er-Razi → Babası İshak b. Salih → Ebû Mutîʿ el-Belhî → Ebû Hanife şeklinde vermektedir.[102] Fakat Mâtürîdî'nin hadis okuduğu ve okuttuğu isimler araştırılıp rivâyet kaynakları incelendiğinde söz konusu isnad zinciriyle karşılaşılmamaktadır. Bunun nedeni ise Hanefî âlimlerin, haber-i vâhidin en üst derecesi olan müstefîz[103] rivâyetleri çoğunlukla senedinde sahâbî râvisi veya diğer râvilerden biri zikredilmeden nakil usulü olan irsal[104] yoluyla aktarmalarıdır.[105] Bu silsilenin dışında Muhammed b.

Nizâmiyye, (Beyrût: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât,1390/1971), 5/388; Zebîdî, *İthâfü's-sâdeti'l-müttakîn,* 2/7; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye,* 201.

[98] Taşköprüzade, *Tabakâtü'l-fukahâ,* 47.

[99] Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9/470; Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/388; Ebû Yaʿlâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî, *el-İrşâd fî maʿrifeti ʿulemâ'i'l-hadîs,* thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 3/905; Taşköprüzade, *Tabakâtü'l-fukahâ,* 50.

[100] Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî,* 61-62, 111-112.

[101] Kureşî, *el-Cevâhiru'l mudıyye,* 1/327.

[102] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 6/276; Taşköprüzade, *Tabakâtü'l-fukahâ,* 50. Ayrıca bk. Nuri Tuğlu, "İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri", 118.

[103] Zekeriya Güler, "Müstefîz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mart 2023).

[104] Salahattin Polat, "Mürsel", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mart 2023).

[105] Emine Erdoğan Marsak, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Rivâyet Bilgisi ve Yöntemi (Bakara Sûresi Özelinde)", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* ed. Hatice K. Arpaguş vd. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 220.

Mukâtil er-Râzî'nin ismi Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Mûsa el-Eşʿarî (ö. 42/662-63) ve Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) uzanan rivâyetlerin bazılarında yer almaktadır.[106]

İlk hadis usulü kaynağının Mâtürîdî'den sonra vefat eden Râmehürmüzî'ye (ö. 360/920) ait *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî'* isimli eser olduğu kabul edilir.[107] Dolayısıyla Mâtürîdî zamanında hadis usulü kaynakları henüz yazılmadığı için müfessirin râvîleri, isnad zincirlerini, hadisleri ve çeşitlerini, rivâyet kaynaklarını ve şartlarını değerlendirmede uyguladığı kriterlerle ilgili elimizde henüz herhangi kaynak yoktur. Onun rivâyetlere bakış açısını öğrenebileceğimiz eserlerin en önemlilerinden biri *Te'vîlât*'tır. Bu eser incelendiğinde ise onun haber ve râvîleri hem aktarırken hem değerlendirirken kendisine has birtakım tabirler kullandığı görülmektedir ki tezimizin ilerleyen bölümlerinde bunlara dair ayrıntılı bilgiler verilecektir.

2.4 Bilgi Nazariyesi

Mâtürîdî'nin bilgi nazariyesine geçmeden önce ona kadar gelen süreç içerisinde bilginin tanımları ve bilgiye verilen değerle ilgili açıklama yapmak istiyoruz. Kaynakları, değeri ve objesi ne olursa olsun genel anlamda bilgi, insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat insanın bilgiyi incelemesi felsefi düşüncenin ortaya çıkışıyla başlar. Bilgi ve bilginin ne olduğuna dair tartışmalar MÖ. 5. yüzyıldan itibaren Sofistler başta olmak üzere Eflâtun (MÖ. 427-347) ve Aristo (MÖ. 384-322) gibi filozoflarla gündeme gelmiştir. Bu dönemde bilgi bir problem olarak incelenmiş, bilginin mümkün olup olmadığı ve farklı yollarla elde edilip edilemeyeceği gibi tartışmalar ortaya çıkmıştır.[108]

Düşünce tarihi boyunca "Bilginin kaynağı nedir?" sorusu düşünürleri devamlı meşgul etmiş ve bu soru "Akıldır, duyulardır, tecrübelerdir..." şeklinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır.[109] Meselâ Cahiliye devrinde bilginin kaynağı, şiirler, kişisel tecrübeler,

[106] Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, ts.), 7/271, 324, 326.
[107] İbrahim Hatipoğlu, "Râmehürmüzî" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Nisan 2023).
[108] Hanifi Özcan, *Mâtüridî'de Bilgi Problemi,* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 77-78; Necip Taylan, "Bilgi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim 21.Aralık 2020).
[109] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü,* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 4, 15, 80, 120, 223, 230, 241.

kuşaktan kuşağa intikal eden kabile gelenek ve kültürüdür.[110] Vahyin inmeğe başladığı dönemden itibaren ise bilginin kaynağı vahiy olmuş, Hz. Peygamber'in hadisleri özellikle İslami ilimler için Kur'ân'ın yanında vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmiştir.[111]

İslam dünyasında ise ilk önce bilginin tarif edilip edilemeyeceği konusunda tartışmalar yapılmış; bilginin tarif edilemeyeceğini iddia edenler[112] olduğu gibi bilgiyi tarif edenler de[113] olmuştur. İslâm ulemasının hemen hemen tamamına göre özellikle inanç alanı ile ilgili konuları sağlam temellere dayandırabilmek için doğruluğundan şüphe edilmeyen bilgi kaynaklarından hareket etmek gerekmektedir. Hatta doğru bilgi kaynaklarına dayanma hassasiyeti sadece dinî sâhaya ait olmayıp gayri dînî herhangi bir araştırmaya girişmek için de gereklidir.[114] Çünkü bir araştırmanın sonucunun güvenilirliği, ifade edilen düşünce ve bilginin kaynağının ve bu kaynağın değerinin ortaya konulmasıyla doğru orantılıdır.

2.4.1 Mâtürîdî'den Önce Bilgi Kuramı

İslam dünyasında Allah'ın zâtı ve sıfatları, insanın irade ve sorumluluğu, vaʿd ve vaʿîd başta olmak üzere, bilginin kaynakları ve aklın yeterliliği ile ilgili felsefi tartışmalar Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) kadar götürülmektedir. Abbâsi halifesi Me'mun (ö. 218/833) döneminde (813-833) ise bilginin neliği, bilgi ile eşyanın hakikatinin idrak edilip edilemeyeceği, âlemin oluşumu, eşyanın yaratılışı vb. konular tartışılmış ve yeni yeni fikirler ortaya atılmıştır.[115]

Bütün bu tartışmaların neticesinde bilginin tanımı ve ne olduğuyla ilgili İslâm âlimlerinin ortak bir paydada buluştuğundan söz etmek mümkün değildir.[116] Meselâ ilk İslâm filozofu Kindî (ö. 252/866), bilgiyi "Eşyanın hakikatleriyle kavranmasıdır." Fârâbî (ö. 339/950) ise "Varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan

[110] Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan,* çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 74-75.
[111] Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi,* 21.
[112] Kahraman, *Matüridilikte Hadis Kültürü,* 24.
[113] Taylan, "Bilgi".
[114] Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, "İlim", *Kelâm Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017); Kahraman, *Matüridilikte Hadis Kültürü,* 23; Özcan, *Mâtüridî'de Bilgi Problemi,* 26.
[115] Yusuf Ziya Yörükân, "İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Matüridî", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (1953), 133, 137.
[116] Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs,* 114.

varlıkların mevcudiyetiyle ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olmasıdır." şeklinde tarif eder. İhvân-ı Safâ'nın bilgi tanımı "Bilenin zihninde bilinenin formunun oluşmasıdır." şeklindedir. [117] Cürcânî'ye (ö. 816/1413) göre ise bilgi "Düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır."[118]

Bilginin ne olduğu ile ilgili ortak bir tanımın yapılamaması bilginin nasıl elde edileceği, hangi tür bilginin güvenilir olduğu konusunda da ortak bir noktada buluşulmasına engel olmuştur.

İslam dünyasında özellikle Muʿtezile'nin bilgi kaynağı olarak aklın gücü ve önceliği üzerinde durduğu bilinmektedir.[119] Fakat ilk dönem Muʿtezile âlimlerinin eserleri elimize ulaşmadığı için onların ilk aklî faaliyetlerinin niteliğini, bilgiyi nasıl tarif ettiklerini ve temellendirdiklerini bilemiyoruz.[120] Yine makâlât ve el-milel ve'n-nihal kitaplarında bilgi problemi üzerinde durulduğuna dair kayıtlar olmakla birlikte bu konuda da kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.[121] Mâtürîdî'den önceki kelâmcıların da bu konuya önem verdiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bilgi, bilginin değeri ve konusu Mâtürîdî ile birlikte kelâm kitaplarının hemen başında yer almış ve onların ayrılmaz bir parçasını oluşturan müstakil başlıklar altında ele alınmaya başlanmıştır.[122]

2.4.2 Mâtürîdî'de Bilgi Kuramı

İmam Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd* isimli eserine önce hangi yollarla elde edilen verilerin bilgi vasıtası olmaktan uzak olduğunu tespit ederek başlar. Sonrasında ise doğru bilginin ancak duyuların idraki, haberler veya istidlal ile elde edilebileceğini söyler.

---

[117] İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvân-ı Safa*, (Kum: Mektebetü'l-İʿlâmi'l-İslâmî, 1405), 1/262, 4/65.
[118] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Taʿrîfât,* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 155.
[119] Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi,* 32; Taylan, "Bilgi".
[120] Burada şu açıklamanın yapılmasında fayda görmekteyiz. Basra î ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın (ö. 235/849-509) bilgi kaynaklarını duyular, akıl ve doğru haber olarak ele aldığı bilinmektedir. Fakat altmıştan fazla eser yazdığı kaydedilen el-Allâf'ın günümüze herhangi bir eseri ulaşmamıştır. Bazı kaynaklarda, *Münâzaratü Ebi'l-Hüzeyl* ve *Mecnûni'd-deyr* adını taşıyan bir risâle ona nisbet edilmekte ancak bu eserin de apokrif olduğu düşünülmektedir. Bk. Metin Yurdagür, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2020).
[121] Mehmet Dağ, "Eşʿarî Kelâmında Bilgi Problemi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 98.
[122] Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi,* 29, 32, 36; Taylan, "Bilgi"; Mustafa Ceriç, "Maturîdi'nin Dinî Epistemolojisi", çev. Harun Çağlayan-Rabiye Çetin, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki-Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi-III-*, ed. Recep Alpyağıl, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 287.

Ona göre yalnızca bu yollardan biriyle elde edilen bilgiler sayesinde eşyanın hakikati kavranır ve yapılan araştırmalar isabetli sonuçlar verir.[123]

Mâtürîdî'nin, *Te'vîlât*'ın hemen başında te'vîl ve tefsir ayrımı yapması da bilgiye dair farklı bir tasnif olarak değerlendirilebilir.[124] Çünkü tefsir olduğu söylenen bilginin değeri ile te'vîl olduğu söylenen bilginin değeri ona göre aynı değildir.

Mâtürîdî, kişinin zihninde kendi kanaatiyle bir şeyin meşrû olduğuna dair beliren düşüncenin bilgi vasıtası olamayacağını belirtir. Çünkü ona göre her din mensubu kendi kanaatine göre kendisini haklı görmekte ve böylece zihninde yanlışa doğrunun şeklini giydirebilmektedir. Yine ona göre insan bilginin kaynağını bilmekten aciz bir varlıktır. İnsanın, kendisine ilham olunan şeyle amel etmesi gerektiğini söyleyenlerin görüşleri de batıldır. Kura çekerek, iz sürüp tahminlere dayanarak ve kehanet yoluyla elde edilen bilgi de asılsızdır. Bunlara ilaveten sezgi, şahsî kanaat, ilham, keşf, yoluyla elde edilen bilgiler de kesin bilgi statüsünda değildir. Aynı zamanda bu tür bilgilerle hareket etmek ona göre toplumu kargaşaya sürükler, insanlar arasındaki ayrılık ve zıtlaşmaları körükler.[125] Onun kesin bilginin nasıl elde edilemeyeceğine dair öne sürdüğü bu görüşler aynı zamanda doğru bilginin nasıl elde edileceğine yönelik ileri sürdüğü teorinin alt yapısını oluşturmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'e bilginin kaynakları ve değeri konusuyla başlar[126] ve *Te'vîlât*'ta da zaman zaman bu kaynaklardan söz eder.[127] Fakat onun eserlerinde bilgiyi nasıl tanımladığına dair bir ibareye rastlanılmamaktadır. Onun konuşmaları sırasında alınan birtakım notlardan elde edildiği düşünülen bilgi tanımını Nesefî (ö. 508/1115) şu şekilde aktarmaktadır. **"العلم صفة يتجلى بها من قامت هي به المذكور** 'Bilgi, bilgiyi edinen kimsede, düşünülebilen veya söylenilebilen bir şeyin (mezkûr), açıkça ortaya çıkmasını sağlayan tecelli (nitelik) dir.'"[128] Mâtürîdîyye'ye mensup

[123] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 58-65.
[124] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/3-4.
[125] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 57-58.
[126] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 57-65.
[127] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/243.
[128] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/19.

müelliflerin neredeyse tamamı Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'nin İmâm Mâtürîdî'ye nispet ettiği bu bilgi tarifini benimsemiş ve küçük değişikliklerle kitaplarına almışlardır.[129]

Mâtürîdî, varlık ve olaylara dair elde edilen bilginin üç farklı kaynağından söz eder. Bunlar duyularla (ʿıyan, müşahede) ulaşılan apaçık bilgiler, başkalarından duyarak öğrenilen haberler (ahbâr, haber, sem') ve düşünerek araştırarak akıl (nazar, istidlal) ile elde edilen bilgilerdir.[130] Müfessir sadece bilginin kaynaklarını tespit etmekle yetinmemekte, ayrıca pek çok konuda, bu bilgi kaynaklarını kullanmak suretiyle meseleleri çözüme kavuşturmaktadır. Söz gelimi cevherlerin yaratılmışlığı,[131] kâinatın yaratıcısının tek olduğu,[132] Allah dışında tapınılanların ilahlığa müstehak olmadığı,[133] Allah'a "şey" denilip denilemeyeceği,[134] Allah'ın bazı sıfatlarla vasıflandırılması[135] ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı[136] gibi konularda duyu, haber ve aklı kullanarak deliller üretmektedir.

Mâtürîdî tefsirinde bilginin kaynaklarını ispat ederken *"Sizler hiçbir şey bilmez durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalbler verdi."*[137] âyetini delil gösterir. Âyettteki *"hiçbir şey bilmez durumdayken "* ifadesinden sonra seslerin duyulup ayırt edilmesi için işitme **"السمع"**, cisimlerin renklerinin birbirinden ayırt edilmesi için görme **"البصر"**, anlamak ve kavramak için kalb (akıl) **"الفؤد"** kavramlarının gelmesi aklın ve duyuların bilgi kaynakları olduğunu gösterdiğini ve bunlar sayesinde varlığın bilgisine ulaşılabileceğini söyler.[138] Müfessir, es-Secde sûresinin 9. âyetinde geçen *"Sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır."*[139] ifadesini ise insanın duyularının ötesinde kalan ve başkalarına ait olan bilgilere kulak (haber) yoluyla ulaşması şeklinde yorumlar. Böylece Cenab-ı Hakk'ın bütün bu bilgilere ulaşma yollarını bize öğrettiğinden

[129] Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi,* 45; Kahraman, *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü,* 24.
[130] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/11, 5/238, 8/161-162, 243, 12/191, 14/205; Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 58, 359.
[131] Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 73-81.
[132] Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 88-95.
[133] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251.
[134] Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 121-124.
[135] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 125-128, 146.
[136] Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 393-399.
[137] *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), en-Nahl 16/78.
[138] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/161-162.
[139] es-Secde 32/9.

bahseder.[140] Onun aynı konuyu benzer açıklamalarla tefsirinin diğer bölümlerinde de tekrar ettiği görülmektedir.[141]

Müfessir, bilginin kaynaklarını hem *Kitâbü't-Tevhîd*'inde hem de *Te'vîlât*'ında genelde duyu, haber ve akıl şeklinde aynı sıralamayla ifade etmektedir.[142] Ancak araştırmamız bilginin haber kısmıyla ilgili olduğu için biz, haberi duyu ve akıldan sonra incelemenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Müfessir duyuların mutlaka bilgi kaynağı kabul edilmesinin gerekliliğinden bahseder. Her ne kadar aklî bilgilerde şüphe ve vesveseler ortaya çıksa da Allah Teâlâ peygamberlerine duyulara hitabeden hissi mucizeler vermiş, böylece bu şüphe ve vesveseleri ortadan kaldırmıştır.[143] O, duyularla elde edilen bilginin haber bilgisinden daha ikna edici ve güvenilir, açık ve anlaşılır olduğunu kabul etmektedir.[144] Ona göre duyu bilgisi mütevâtir haberin verdiği kesin bilgi gibidir. Ayrıca haberin doğru aktarılmasında duyuların güvenilir ve sağlıklı olması şarttır.[145] Duyu ile algılanan bilgiyi aktarmak ve duyularla elde edilemeyen emir, yasak, mubah, haram gibi konuları idrak edebilmek için haber yöntemine ihtiyaç duyulmaktadır.[146] Bütün bu açıklamalar haber ve duyu kaynaklı bilginin birbiriyle ilişkisini ve kendilerine mahsus sahayı izah etmesi açısından dikkat çekicidir.

Mâtürîdî'ye göre kesin bilginin elde edilmesini sağlayan kaynaklardan biri de aklî muhâkemedir. O, bilgi kaynaklarından bahsederken aklı (nazar) üçüncü sırada ele alır. Yine ona göre akıl, dinin öğrenilmesinde nakilden sonra başvurulacak ikinci kaynaktır. Akıl bize ulaşan haberlerin doğruluğunun belirlenmesinde de önemli bir rol üstlenir.[147] Ona göre akıl kendi varlığının özünü bilemez fakat eşyanın güzelliğini ve çirkinliğini fark etmeyi sağlar. Böylece insan kimi ve neyi tanrı edinip edinmeyeceğini bilir.[148] Kur'ân'daki âyetlerin maksadı, onlara yüklenen manalardan hareketle mükelleflerden

[140] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/273.
[141] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/319.
[142] Mâtürîdî bilgi edinme yollarını bazen takdim-tehir yaparak zikretmektedir. Bk. Mâtürîdî *Te'vîlât,* 8/243, 251.
[143] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/224.
[144] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/18.
[145] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 68, 309.
[146] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 359.
[147] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/243; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 51, 58, 62, 65.
[148] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251.

nelerin istenildiği ancak teemmül (düşünme) ve nazar (akıl) yoluyla anlaşılabilir.[149] Fakat aklın da sınırları vardır ve bir takım nefsani duygular sebebiyle ona arızalar isabet edebilir. Genellikle şüphe ve vesveseler de akli bilgilerde ortaya çıkar. Akli bilgilerin doğruluğunun ispatı hissi mucizelerle gerçekleşir. Ondan dolayıdır ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e önce akli mucizelerini sunmuş sonra da İsrâ olayıyla Mescid-i Aksa'da hissî mucizelerini göstermiştir.[150]

Haber sözlükte "bir şeyi bilmek, birisinden gelmesi beklenen bilgi, doğruluğu ve yanlışlığı muhtemel bilgi" şeklinde tanımlanmıştır.[151] Haberin bilgi kaynağı olup olmadığı hakkındaki tartışmalar milattan önceye kadar uzanır. Sofistler,[152] Sümeniyye,[153] Berâhime[154] gibi bazı fırkalar haberin ihtilaf ve tereddütler barındırdığını, doğrulanabilir ve yalanlanabilir yönlerinin olduğunu ileri sürerek onu bilgi kaynağı olarak kabul etmemişlerdir.[155]

Haber kelimesi Kur'ân'da **"خبر"** şeklinde iki,[156] çoğulu **"أخبار"** biçiminde üç,[157] olmak üzere beş yerde geçer. Ayrıca Allah Teâlâ'nın ismi olarak **"خبير"** şeklinde 45 defa zikredilir.[158]

Hadis ilmi litratüründe haber, *hadis* kavramıyla eş anlamlı kabul edilir. Dolayısıyla bu iki kavram merfû, mevkûf ve maktû hadis/haber şeklinde kullanılabilmiştir. Fakat muhaddisler genelde Hz. Peygamber'den gelen haberlerle onun dışında elde edilen bilgileri ayırt etmek için hadisi Hz. Peygamber'e, haberi ise onun dışındakilere izafe etmişlerdir. Böylece her hadis haber iken her haberin hadis olmadığı şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır.[159]

---

[149] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/238.
[150] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/224; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 358-359, 362.
[151] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/19; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/227; Cürcânî, *et-Taʿrîfât,* 96.
[152] Sofistler ismiyle bilinen felsefi akımın mensupları kesin bilginin varlığını kabul etmez. İnsanlar arasında bilgi şeklinde ifade edilen şeyin sadece inançtan ibaret olduğunu söyler. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 308.
[153] Nesnelerin ezelde oluşması konusunda Dehriyye ile aynı fikri paylaşan, değişmeyi ezelî bir hudûsa bağlayıp Tanrı fikrine yer vermeyen inançtır. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 306.
[154] Berâhime, nübüvveti inkâr etmesiyle bilinen ve Hint dinleri içerisinde yer alan inanç mensuplarına verilen bir isimdir. Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, (b.y.: Müessesetü'l-Halebî, ts.), 3/95.
[155] Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi,* 87.
[156] en-Neml 27/7, el-Kasas 2/29.
[157] et-Tevbe 9/94, Muhammed 47/31, ez-Zilzâl 99/4.
[158] Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısrî, *el-Muʿcemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kurʾâni'l-Kerîm,* (b.y.: Dâru'l-Fiker, 1414/1994), 285-286.
[159] Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,* thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyabî, (b.y.: Daru Taybe, ts.), 1/29.

2.4.2.1 Haber ve bilgi kaynağı olarak değeri

Mâtürîdî *Te'vîlât*'ta "haber" kelimesini herhangi bir ayrıma tabi tutmadan hem haberin sözlük ve terim anlamlarını hem de rivâyet anlamındaki bütün kavramları kapsayacak şekilde kullanmaktadır.[160] Meselâ sözlük anlamı,[161] i'râbi durum,[162] iz, şöhret, kalıntı, miras,[163] kıssa, tarihi bilgi,[164] konu, olay, mesele, durum,[165] … ile ilgili bilgi veya düşünce,[166] bilgi edinme yollarından birisi olan haber bilgisi,[167] gayb bilgisi,[168] haberu'l-vâhid, haberu'l-âhâd ve ahbâru'l-âhâd şeklinde ifade ettiği haber-i vâhid,[169] hâs haber,[170] ferd haber,[171] vahiy,[172] Hz. Peygamber'in fiili sünneti (davranışları)[173] ve sözleri (hadis),[174] kudsi hadis,[175] merfû haber,[176] mütevâtir haber,[177] sahâbe sözü veya davranışı[178] kavramlarını ifade edecek şekilde çok geniş bir yelpazede kullanmıştır.

Müfessir, haberin bilgi kaynağı olarak değerini *Te'vîlât*'ın farklı yerlerinde yaptığı açıklamalarla dile getirmektedir. Onun bu değerlendirmelerinden bazıları şunlardır:

1. Sadece haber yoluyla bilgi edinilen konular vardır.

Müfessirin bilgi sisteminde ikinci sırada yer alan haber, içinde yalan veya yanlış olması muhtemel söz olup insanların sahip olduğu pek çok bilginin kaynağını

[160] Nuri Tuğlu, "İmam-ı Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri", 116; Tuğlu, "Mâtürîdî'nin Hadis Anlayışı", 198.
[161] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/190.
[162] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/252, 5/96, 6/456, 9/362, 362, 13/103, 159.
[163] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/24.
[164] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/13, 148, 430, 6/407, 7/284, 464, 464, 8/51, 9/96, 271, 11/52, 12/68, 15/23.
[165] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/93, 114, 6/50, 15/15, 16/303.
[166] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/145, 171, 3/261, 335, 4/102, 228, 252, 6/402, 7/191, 284, 297, 304, 367, 9/45, 218, 228, 323, 10/68, 71, 380, 421, 11/49, 50, 323, 415, 12/71, 197, 379, 13/395, 14/62, 15/42, 16/85, 313.
[167] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/18, 426, 13/90.
[168] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/159, 167, 289, 2/440, 488, 501, 5/151, 7/376, 376, 8/51, 15/80, 16/46.
[169] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/333, 3/342, 5/240, 13/376, 14/62, 70, 15/50, 116, 236, 17/169.
[170] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/190, 5/240.
[171] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/342-343, 13/376.
[172] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/321, 3/350, 8/109, 321, 12/333, 13/116, 332, 14/78, 145, 164, 174, 205, 297, 16/164, 185, 17/272, 402, 407.
[173] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/348.
[174] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/289, 289, 392, 3/52, 81, 112, 122, 148, 188, 209, 226, 290, 342, 408, 414, 416, 424, 4/58, 70, 156, 338, 349, 349, 6/50, 286, 338, 423, 7/43, 238, 241, 284, 8/51, 260, 260, 9/133, 384, 385, 10/170, 11/102, 12/85, 360, 14/113, 305, 15/230, 236, 16/75, 138, 154, 17/282, 394, 408.
[175] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/7, 9, 17, 20, 24.
[176] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/197.
[177] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/333, 13/76.
[178] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/352, 368, 3/52, 4/217, 309, 349, 6/392.

oluşturur.[179] Bu bilgilerin kaynağı, başta bu bilgileri Allah'tan alıp insanlara nakleden peygamberlerdir. Diğer kaynak ise bu bilgilerin kitaplarda yazılı şekilde bulunmasıdır. Kitaplarda yazılı bu bilgileri insanların kullanması ve tecrübe etmesi neticesinde, bunların doğruluğuna dair insanlar arasında birtakım kanaatler oluşur. Bunlardan genel kabul görenler toplumda yaygınlaşma temayülü gösterir.[180]

Ebû Mansûr, dünyadaki hükümdarların yönetimini ve düzene koymak istedikleri işleri, geçmiş peygamberler ve nebîler hakkındaki bilgileri, sanatkarlar ve sanatlarıyla ilgili malumatın sadece haberle öğrenilebileceğini söyler.[181]Bunlara ilaveten o, insanın ismi, soyu, dilleri, yaşantısını sağlayacak şeyleri, faydalı gıdaları, gıdaların temin yollarını ve diğer eşyaların isimlerini,[182] insana zevk veren nesneleri, nefsi aşırı arzulardan uzaklaştırma yollarını, bir takım maddelerin ve eşyaların yararlı ve zararlı yönlerini, kazanç yollarını, problemlerin çözümünü ve risklerden nasıl uzak kalınacağını insanın hep haber yöntemiyle bileceğinden bahseder.[183] Yine kâinatın yaratıcısının bir olduğunun ispatı,[184] Allah'ın sıfatları,[185] Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispat eden hususlar, uzak ülkeler, değişen haller ve meydana gelen olaylar, tıbbî bilgiler, birtakım sanatlar, savaşlar, emirler, yasaklar, mubahlar, helaller, haramlar, vaʿd ve vaʿîdler,[186] Kur'ân'ın muhkem-müteşabih, müfesser-mübhem konuları da haberle bilinebilecek türdendir.[187]

Kur'ân'da peygamber ve kavim ismi verilmeden nakledilen geçmiş ümmetlerle ilgili bazı bilgiler her ne kadar "şu ümmettir" ya da "falan peygamberden bahsedilmektedir" şeklinde yorumlansa da Mâtürîdî'ye göre bu tür bilgilere sadece nakil vasıtasıyla ulaşılabilir. Meselâ **"مَتٰى نَصْرُ اللهِ** *'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?'"* ifadesinin cevabı olarak gelen **"اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللهِ قَرِيبٌ** *'Şundan emin olun ki Allah'ın yardımı yakındır'"* [188] sözünün bizatihi Allah'ın mı, peygamberlerden birinin mi yoksa gönderilen bütün peygamberlerin mi sözü olduğu kesin değildir. Bu cümlenin kime ait

[179] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 61.
[180] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/325.
[181] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 51-52.
[182] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 16/185; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 59, 359.
[183] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 68-69.
[184] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 88.
[185] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 12/113; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 125.
[186] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/112, 7/75, 8/321; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 359, 395.
[187] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 432.
[188] el-Bakara 2/214.

olduğu sadece haber bilgisiyle elde edilebilir.[189] Yine şeytanın çirkinliğinin ve meleklerin güzelliğinin mahiyeti,[190] âhiret âlemiyle ilgili verilen bilgiler ve âhirette gerçekleşen bir takım konuşmaların öznelerinin kim/kimler olduğu, bu konularda gelen sahih haberle öğrenilebilir.[191] Bu bağlamda bazı âyetlerdeki kavramlardan neyin kastedildiği Meselâ **"لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ** *'Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.'"*[192] âyetindeki fazlalıktan maksadın ne olduğu,[193] kabir azabının ne şekilde olacağı gibi konularının hepsi sadece sağlam haberlerle bilinebilir.[194]

Müfessire göre sadece haberle elde edilen bilgilerin bir diğer özelliği bunların tek başına akılla düşünülüp tefekkür edilerek kavranılamamasıdır. O, iyilikler ile kötülüklerin konuşmak ve dinlemek şartıyla duyular ve haberlerle öğrenilebileceğini söyler.[195] Ayrıca insanın ilk yaratılışının nasıl olduğu, yeniden dirilişin nasıl olacağı gibi hususlar düşünülerek, tefekkür ve tedebbür edilerek bilinemez. Bu bilgilere sadece bir peygamberin öğretmesi ve haber vermesiyle ulaşılabilir.[196] Ona göre duyularla algılanamayan konulardaki bilgiler için yine haber bilgisine itibar edilmesi gerekir.[197]

2. Haberi reddeden duyu bilgisini de reddetmiş olur.

Mâtürîdî, haberle edinilen bilgiyi reddetmenin duyuları (ʿıyan) ve duyularla edinilen bilgileri de reddetmek anlamına geleceğini söyler. Çünkü haber bilgisi duyularla elde edilir. Ayrıca haberi inkâr eden kişinin inkârı da bir haber olduğuna göre kişi kendi inkârını da inkâr ederek çelişkiye düşmüş olur.[198] Haber bilgisini reddeden kişiye içinde bulunduğu çelişkiyi anlatabilmek için ona herhangi bir soru sormak yeterlidir. Sorulan soruya cevap verdiği anda o kişi haberi kabul etmiş olur. Çünkü onun soru hakkında bir şey söylemesi de haber niteliğindedir.[199] Ebû Mansûr'un, haber bilgisini kabul etmeyenler için öne sürdüğü diğer bir argüman, duyu bilgisini inkâr edenlere

[189] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/13-14.
[190] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/232.
[191] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/352.
[192] Yûnus 10/26.
[193] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/45.
[194] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/245-246.
[195] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60.
[196] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 12/113.
[197] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/32.
[198] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 59.
[199] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60.

olduğu gibi bunlara da acı çektirilmesi gerektiğini söylemesidir. Çünkü verilen acıya gösterilen tepki de bir haber türüdür ve ancak haber yöntemiyle bilinebilir. Yani acı çeken kişi, acısını dile getirdiğinde bunu haber vermiş olur ve bunun dikkate alınmasını bekler. Bu durumda ona şöyle denilebilir: "Senin düşüncene göre haber bilgisi geçersizdir. Dolayısıyla biz senin verdiğin bu haberi kabul etmiyoruz!" Böylece onun nasıl bir çelişki içinde olduğu gösterilmiş olur. [200]

3. Doğru haber güvenilir bir bilgi kaynağıdır ve onunla amel edilmesi gerekir.

Mâtürîdî'ye göre başta semavi kitaplar olmak üzere kendilerine indirilen vahiyle konuşan resuller haber bilgisinin doğru olduğunu ispat eder.[201] Müfessire göre "kesin bir duyuş"[202] ile gelen haberlerin de doğru olduğu kabul edilmelidir. Akıllarla elde edilemeyen bilgilere bu tür haberlerle ulaşılır ve ilgili haberin kesin bir bilgi getirdiğine hükmedilir. Hakkında haberle kesin bilgi elde edilen hususlar konusunda amel etmek ise zorunlu hale gelir.[203]

4. Kur'ân'a ya da akla aykırı haber reddedilir.

İmam Mâtürîdî *Te'vîlât*'ına sadece kabul ettiği rivâyetleri değil aynı zamanda reddettiği rivâyetleri de almıştır. Reddettiği bu rivâyetler incelendiğinde onun haberle elde edilen bilgilerin kabulünde hangi kriterleri göz önünde bulundurduğu da ortaya çıkmaktadır. O, Kâf sûresinin *"O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz. O da 'Daha var mı?' der."*[204] âyetini tefsir ederken müfessirlerden bazılarının görüşlerine yer verir. Onlar âyette yer alan ve "dolması için Allah'tan daha fazlasını isteyen cehennem" ifadesini Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyet edilen bir hadisle [205]

[200] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60, 69.
[201] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 10/221.
[202] Mâtürîdî akılların tekbaşına kavrayamadığı konuların duyu ve haber yoluyla öğrenilebileceğini, bunun şartının ise haberin konuşulması ve diğerlerinin dinlemesi olacağını söyler. Tuğlu bu ifadede geçen konuşma ve dinlemeyi **"أداء السمع** 'haberi nakleden kimsenin kesin duyuşu ya da kalbi işitmiş gibi bir eğilim içinde olması'**"** anlamında tercüme etmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60; Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs,* 134.
[203] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/116; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60-61.
[204] Kâf 50/30.
[205] Bahsedilen hadis ilk dönemde yazılan tefsirlerde ve hadis kitaplarında farklı râvilerin rivâyetiyle ve hemen hemen benzer lafızlarla nakledilmiştir. İmam Mâtürîdî Ebû Hüreyre rivâyetini kullandığı için biz de hadisin metnini onun aktardığı lafızlarla buraya almayı uygun gördük. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cennet ile cehennem birbirleriyle tartışır. Cehennem 'büyüklenenler ve zorbalık yapanlar için seçildim' der. 'Cennet ise 'niçin bana insanların zayıfları, acizleri, güçsüzleri giriyor' der. Yüce Allah 'cennete sen benim rahmetimsin, seninle ben insanlara merhamet ederim,' cehenneme de 'sen benim azabımsın, seninle kullarımdan dilediğime azab ederim' der. Sizin her ikinize de kullarımdan girecekler var. Fakat cehennem dolmak bilmez. Bunun üzerine Allah ayağını onun üzerine koyar ve işte o zaman cehennem dolar." Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Saʿlebe et-Teymî,

açıklamışlardır. Müfessirimiz ise söz konusu rivâyette geçen "Rahmân'ın ayağını cehennemin üzerine koyarak içeridekileri sıkıştırıp bastırması" ifadesiyle teşbih yapıldığını, Allah Tealâ için teşbihin söz konusu olamayacağına dair akli delillerin olduğunu ve bu akli delillere ters düşen bütün rivâyetlerin reddedilmesi gerektiğini iddia eder.[206]

Ebû Mansûr yukarıda geçen âyeti Kur'ân'a da arz ederek rivâyetin reddine dair âyetlerden deliller sunar. Şöyle ki: Zikredilen rivâyet *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."*[207] mealindeki muhkem âyetin muhtevasına aykırıdır. Ayrıca bu hadisi, bütün yaratılmışlık kavramlarının ve sıfatlarının Allah'a nispet edilebileceğini iddia eden müşebbihe de[208] bu görüşüne delil olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetin asılsız olduğu kabul edilmelidir.[209]

5. Haberi nakledenin durumu, tavrı, karakteri değerlendirilmelidir.

Mâtürîdî, haber ya da nakil ile bilgi edinme metodunun, akılla birlikte dinin tanınmasını sağlayan ve bütün toplulukların güvenle uygulaması gereken bir yöntem olduğunu söylemekle beraber elde edilen her habere de itibar edilmemesi gerektiğini vurgular.[210] Çünkü ulaşılan haberlerin doğrusu da yanlışı da olabilir. Bunun için rivâyet edilen haberin muhtevası mutlaka araştırılmalı araştırırken de nazar, tedebbür ve tefekkürden istifade edilmelidir.[211]

Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, thk. Hind Şelebî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004) 2/689; Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Sanʿânî, *Tefsîru Abdirrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 3/231; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned,* thk. Şuayb el-Arnavut, Âdil Mürşid vd., (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 13/150, 16/346; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sünenü Dârimî,* thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî, (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), 3/1882; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh,* thk. Muhammed Züheyr bin Nâsır en-Nâsır, (b.y.: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422), "Tevhîd", 25 (No.7749); Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1395/1975), "Cennet", 36 (No.2557).

[206] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/113.

[207] eş-Şûrâ 42/11.

[208] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 96, 192, 204, 252.

[209] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/113.

[210] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 51.

[211] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/57; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 62-63, 65; Ayrıca bk. A. M. Ahmad Galli, "Mâtürîdî'nin Tefsirinin Bazı Yönleri", çev. Hanifi Özcan, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 470; Hülya Alper, "Temel Kavramlarla İmam Mâtürîdî'nin Düşünce Sistemi", *İslam Düşüncesinin Ana Merkezleri: Mâverâünnehir,* ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 309.

Haberle elde edilen bilgilerin doğruluğunun tespiti için haberi nakleden râvilerin durumlarının ve tavırlarının bilinmesi gerekir.[212] O, bu konuda Hz. Süleyman'ın Hüdhüd'e karşı sergilediği tavrın örnek alınması gerektiğini söyler. Kur'ân'da anlatıldığına göre Hz. Süleyman, hüdhüdün Belkıs ile ilgili getirdiği haberi ilk duyduğunda onu ne hemen doğrulamış ne de yalanlamıştır. "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalan mı söylüyorsun araştıracağım" diyerek yapılması gereken en doğru davranışı sergilemiştir.[213] Çünkü gelen haberin doğru ve yanlış olma ihtimali vardır.[214]

Mâtürîdî'nin elde edilen haberin doğruluğu için dikkate aldığı diğer bir husus râvînin âdil olmasıdır. Bu konuyla ilgili görüşlerini *Te'vîlât*'ın farklı yerlerinde ifade etmekle beraber[215] el-Hucurât sûresindeki *"Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, fâsık biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."*[216] âyetinin tefsirinde daha detaylı anlatır. Mâtürîdî'ye göre fısk Allah'ın emrinden dışarı çıkmaktır.[217] Fâsık ise zulüm ve cehaletle iş yapan,[218] inkâr eden,[219] Ehl-i kitab olup Kitab'ı düşünmeyi terkettikleri için yoldan çıkan,[220] inatçı ve mukallid olan,[221] dinde bozgunculuk çıkaran[222] ve toplumda helalleri terkedip haramları işleyen kimseler için kullanılır.[223] Ona göre bahse konu olan âyet râvînin âdil olması şartıyla getirilen haberin kabul edilebileceğine işaret eder. Âyette "fısk" kelimesinin kullanılması da insanın şahitliğinin ancak fâsık olması durumunda reddedilebileceğine işaret eder.[224]

Mâtürîdî yukarıda geçen ve teşbih barındırdığı için aklın ve Kur'ân'ın gerçekleriyle uygun düşmediğini söylediği "Rahmân'ın ayağını cehennemin üzerine koyarak içeridekileri sıkıştırıp bastırması" anlamındaki Ebû Hüreyre hadisinin senedindeki râvîyi zabt yönüyle de incelemiş ve hadisi reddetmiştir. Çünkü edindiği bilgiye göre hadisin râvîleri arasında Hammâd b. Seleme vardır. Hammâd ilgili hadisi rivâyet ettiği

[212] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 62.
[213] en-Neml 27/27.
[214] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/378.
[215] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/424.
[216] el-Hucurât 49/6.
[217] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/70, 15/90.
[218] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/249.
[219] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/247, 11/282-283, 14/375.
[220] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/353.
[221] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/353.
[222] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/166.
[223] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/166.
[224] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/63.

zamanlarda yaşlıdır ve akli dengesi yerinde değildir. Dolayısıyla aklı karışık, yaşlanmış ve rivâyetin manasının nelere mal olacağını bilemeyen kişilerin nakillerinin alınması caiz değildir.[225]

Sonuç olarak İmam Mâtürîdî, fâsık ve fısk kavramlarının anlamlarından hareket ederek naklettiği haberdeki râvinin durumunu incelemiş ve rivâyetin alınıp alınmamasına dair karar vermiştir. Onun haberle ilgili bu değerlendirmesi, naklettiği rivâyetlerin sadece muhtevasını değil aynı zamanda râvî durumlarını da dikkate aldığına işaret etmektedir. Daha teknik bir ifadeyle o, metin tenkidi kadar sened tenkidine de önem vermektedir.

6. Haberlerde (tarihi bilgi) nesih olmaz.

Nesh meselesi İslamın ilk dönemlerinden itibaren tartışılmakla beraber [226] bu tartışmaların ana ekseninde müfessirlerin nesh kavramına yükledikleri anlam yatmaktadır.[227] İslam tarihinde Râfizîler[228] dışında bütün mezhepler haber bildiren konulardaki neshi redd hususunda ittifak halindedir.[229] Mâtürîdî de haber niteliği taşıyan âyetlerde nesih olmayacağını savunur.[230] Ona göre nesih, "Belirli bir zaman için konulan hükmün, zamanının dolması dolayısıyla uygulanmasının da sona ermesidir."[231] Bu tariften anlaşıldığı kadarıyla ona göre ihtiyaç duyulan şartlar oluşup illet de bulunursa âyetin hükmünün uygulanması icap eder. Aksi halde ilgili hükmün askıya alınması gerekir.[232] O, yaptığı bu tarife uygun olarak Kur'ân ile Kur'ân'ın,[233]

---

[225] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/113.
[226] Mesut Okumuş, "Tefsir Usulü", *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı,* ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 300.
[227] Selim Türcan, *Neshin Problematik Tarihi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 65-71; Hekim Tay, "Kur'an İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhâsibî Örneği", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi"* 51 (Haziran 2019), 55.
[228] Râfizîler terimiyle başlangıçta Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan sırasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler kastedilmiştir. Bu terim sonraki dönemlerde ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şiî gruplara, daha sonra da Şiî unsurları taşıyan bazı bâtınî gruplara verilmiştir. Mustafa Öz, "Râfzîler", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 23 Aralık 2024).
[229] Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân,* thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 5/178; Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 13/518; Ayrıntılı bilgi için bk. Tay, "Erken Dönemde Nesh Algısı", 59.
[230] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/297, 7/284.
[231] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/199, 257, 259, 333, 3/42, 4/245.
[232] Abdülkadir Karakuş, "İmam Mâtürîdî'nin Nesh Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Aralık 2018), 88; Mâtürîdî'nin nesh anlayışı için ayrıca bk. Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı,* 203-240.
[233] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/320, 4/135, 6/280, 16/222-223.

Kur'ân ile sünnetin,[234] sünnet ile Kur'ân'ın[235] ve ictihad ile Kur'ân'ın[236] hükümlerinin neshedilmesini caiz görür.

Mâtürîdî'nin kendi tanımı çerçevesinde sünnet ve ictihadın Kitabı neshedebileceğini söylemesi bu konularda kendisine ulaşan rivâyetlere verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Bu yönüyle o, kendisinden önce yerleşen Hanefî görüşü kabul etmiş ve nesh ile ilgili âyetlerin yorumunu da bu bağlamda değerlendirmiştir. Meselâ el-Vâkıa sûresindeki cennnete girecek zümrelerin anlatıldığı **" فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَۙ. وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ.** *'Onlar nimetlerle dolu cennetlerdedir. Çoğu önce gelip geçmişlerden; birazı da sonrakilerdendir."*"[237] mealindeki âyetlerin iniş sebebiyle ilgili bazı müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Resûlullah'ın ashâbı bu âyetleri, cennete kendilerinden çok az kişi girecek diye yorumlamış ve bu duruma çok üzülmüşlerdir. Bunun üzerine aynı sûrenin **"ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَۙ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَۜ** *'Onların bir kısmı öncekilerdendir; Bir kısmı da sonrakilerdendir."*"[238] mealindeki âyetleri indirilmiştir. Fakat ona göre böyle bir yorum doğru değildir. Çünkü el-Vâkıa 13-14. âyetlerde ifade edilen konu haber niteliğindedir. Tarihte meydana gelmiş ya da gelecek bir olay ile ilgili Allah'ın verdiği bir haberin sonradan değiştirilmesi (nesh) mümkün değildir.[239]

Mâtürîdî'nin naklettiği haberlerle ilgili yaptığı değerlendirmeler, haber yoluyla elde edilen bilgilere verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. O, haberlerin bilgi vasıtası olarak kabul edilmesinin aklî bir zaruret, onu inkâr edenin davranışının ise küfrân-ı nimet kabilinden olduğunu söyler. Çünkü konuşabilir olmak ve konuşulanı anlamak insanlar için övülmeye değer ve insanları hayvanlardan üstün kılan bir özelliktir. Kişi bu statüsünü reddettiği takdirde Allah'ın kendisine lütfettiği bu büyük nimete karşı nankörlük etmiş, kibir ve inadın zirve noktasına ulaşmış olur.[240] Velhasıl onun ortaya koyduğu sistem içerisinde haber vazgeçilmez bir konuma sahiptir.

---

[234] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/259.
[235] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/88, 332-333, 2/24.
[236] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/392. Mâtürîdî'nin ictihad ile nesh teorisi ile ilgili ayrıca bk. Karakuş, "İmam Mâtürîdî'nin Nesh Anlayışı", 104-108; Fikret Gedikli, "İctihad İle Neshin İmkânına Dair", *EKEV Akademi Dergisi* 84 (Güz 2020), 274-284; Yüksel Macit, "İmam Matürîdî'ye Göre Kur'an'dan Bir Hükmün İçtihat İle Neshi", *Hikmet Yurdu, İmam Matüridî ve Matürîdîlik Özel Sayısı,* 2/4 (Temmuz-Aralık 2009), 127-135.
[237] el-Vâkıa 56/12-14.
[238] el-Vâkıa 56/39-40.
[239] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/297. Onun haberlerde nesh olmayacağına yönelik sunduğu diğer örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/285.
[240] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 59-60. Ayrıca bk. Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/25.

Haberin yerini dolduracak başka bir esas yoktur. Haberlerin reddedilmesi, dinî bilginin yok olmasına neden olur ve bu da Müslümanlar için tehlikeli bir durumun ortaya çıkmasına neden olur.

2.4.2.2 Haber anlamında kullandığı kavramlar

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta naklettiği rivâyetler için haber kavramını kullandığı gibi sünnet, hadis, eser/âsâr, rivâyet, nakl, kavl kavramlarını da aralarında fark gözetmeksizin kullanmıştır. Meselâ Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini **"الاخبار عن "**,[241] **"حديث رسول الله"**, **"رسول الله"**,[242] **"قول رسول الله"**,[243] **"سنة رسول الله"**,[244] **"روي في ذلك آثار"**[245] lafızlarıyla nakletmiştir. Ayrıca bu kavramları birbirinin yerine aynı cümlede kullandığı da olmuştur. Meselâ el-Mücâdele sûresinin ilk âyetlerinde *zıhâr* ve *talâk* konularının inmesine vesile olan Havle bint Sa'lebe'nin durumunu anlatırken **" روي في رواية أخرى في حديث طويل** 'Uzun bir hadiste rivâyet edilen başka bir hadiste (rivâyette)'**"** tabirini kullanmıştır.[246] Mâtürîdî bu kavramları sadece Hz. Peygamber'den nakledilen söz ve fiillerle ilgili değil, kelimelerin sözlükte var olan diğer anlamlarını kastederek kullandığı da görülmektedir. Şimdi bu kavramların *Te'vîlât*'taki anlamlarını ve kullanılış biçimlerini aktarmak itiyoruz.

1. Sünnet

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta *sünnet* kavramını Hz. Peygamber'den nakledilern rivâyetler yanında hem sözlük hem de diğer ıstılahi anlamlarda kullanmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Millet,[247] ümmet,[248] kanun, kural,[249] din, şeriat,[250] davranış,[251] çığır, gelenek, örf-adet,[252] fiil, amel,[253] kulların yaptığı uygulamalar,[254] fâsıkların

[241] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/128, 217, 14/116.
[242] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/217.
[243] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/383, 399, 2/128.
[244] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/261, 3/151, 194.
[245] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/240.
[246] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/11.
[247] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/48.
[248] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/317, 8/211.
[249] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/244, 13/330, 17/331.
[250] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/245.
[251] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/328, 4/162, 6/334-335.
[252] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/205, 207, 6/30, 8/96, 12/67, 16/292, 17/89.
[253] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/27, 17/89.
[254] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/84, 338, 10/112.

davranışı,[255] sünnet olmak,[256] Sünnetullah (Allah'ın kanunu),[257] sıbgatullah (Allah'ın koyduğu kanun),[258] Resûlullah'ın uyguladığı hükümler,[259] Resûlullah'ın yaptığı ibadetler,[260] Resûlullah'tan nakledilen hadis,[261] Resûlullah'ın Kur'ân'daki bazı kavramları açıklaması,[262] Hz. İbrahim'in dini,[263] Hz. Musa ve Harun'un dini,[264] Hz. İsa'nın dini,[265] nebilerin, resullerin ve meleklerin âdeti,[266] Yahudilerin din anlayışı,[267] geçmiş ümmetlerin geleneği,[268] geçmiş ümmetlerin başına gelenler ve onlara yapılan uygulamalar.[269] Bu bölümde sünnet kavramının *Te'vîlât'*taki kullanım biçimlerini sıralamaya çalıştık. Mâtürîdî'ye göre sünnetin değeri konusu araştırmamızın müstakil bir konusunu teşkil etttiği için o mevzuyu ilerleyen bölümlerde açıklamayı uygun görüyoruz.[270]

2. Hadis

Mâtürîdî *hadîs* kavramını iç konuşma,[271] insanların birbiriyle konuşmaları,[272] olay,[273] söz,[274] yeni,[275] bilgi, haber,[276] sohbet,[277] ashâbu'l-hadîs,[278] sahâbe sözü (görüşü),[279] vahiy,[280] Resûlullah'tan nakledilen sözler[281] anlamında kullanmıştır. Fakat hadis kavramını tek başına zikrettiğinde Hz. Peygamber'den rivâyet edilen söz ve fiilleri;[282]

---

[255] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/63.
[256] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/175.
[257] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/218, 5/405, 8/306, 8/335-336, 100, 315, 406, 9/13, 11/358, 11/387, 13/102, 13/394, 16/51.
[258] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/254.
[259] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/261, 2/458, 3/93, 151, 194, 224, 4/222, 314, 5/174, 190, 8/379, 10/410, 11/68, 13/170, 15/26, 125, 225, 15/227-228, 232-233.
[260] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/6, 10, 21, 368, 395, 397, 4/8, 10, 6/158, 8/261.
[261] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/185, 210-211, 4/299, 6/447.
[262] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/60, 69.
[263] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/249.
[264] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/142.
[265] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/312.
[266] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/202.
[267] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/90.
[268] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/259, 7/199.
[269] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/15, 9/75, 12/55-56.
[270] Bk. 3.1. "Mâtürîdî'ye Göre Haber Kaynakları".
[271] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/224.
[272] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/371.
[273] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/404.
[274] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/328, 4/289, 5/239.
[275] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/330, 2/232, 3/92.
[276] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/182.
[277] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/45.
[278] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/284, 15/101.
[279] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/59, 3/134.
[280] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/371, 9/14.
[281] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/25, 388, 389, 393, 2/475, 3/222, 289, 289, 289, 414, 423, 4/8, 10, 168, 168, 209, 211, 259, 336, 349, 349, 364, 5/137, 230, 230, 315, 315, 315, 5/387.
[282] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/25, 389, 393, 2/475, 3/222, 423, 4/10, 168, 168, 349, 364, 5/137, 315, 315, 315, 387, 6/391.

"حديث عمر، حديث إبن عباس، حديث أنس" şeklinde sahâbeye izafe ettiğinde ise hem Hz. Peygamber'den rivâyet edilen sözleri[283] hem de sahâbenin görüşlerini kastettiği anlaşılmaktadır.[284] Müfessir "hadis" kavramını tâbiûndan birine izafe ederek "Kurazî'nin hadisi" ya da "Kaʿb'ın hadisi" şeklinde ifade ettiğinde ise onların Hz. Peygamber'den aktardığı hadisleri kastetmiştir.[285]

3. Eser/Âsâr

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta rivâyet kapsamında ifade ettiği diğer tabir **" اثر، الاثر ، الآثار"** terimidir. Müfessir, *eser* ve çoğulu olan *âsâr* terimlerini de kelimenin hem sözlük hem de ıstılahi anlamında kullanmaktadır. Meselâ bilgi,[286] iz,[287] nas anlamında âyet ve hadis,[288] hadis,[289] manalarını kastederek kullandığı gibi bazen de **" وعلى ذلك جاءت الآثار** 'bu konuda birçok eser gelmiştir'**"** biçiminde tefsir ettiği konuyla ilgili birçok hadisin ve sahâbe fiilininin olduğunu vurgulamaktadır.[290] Ayrıca **" الآثار عن الصحابة"** terkibiyle sahâbeden[291] ve **"الآثر عن السلف"**[292] terkibiyle kendisinden önceki âlimlerden nakledilen haber ve olayları aktarmaktadır.

4. Rivâyet

Mâtürîdî'nin haberleri aktarırken kullandığı diğer bir kavram *rivâyet* terimidir. Onun literatüründe *rivâyet* kavramı haber, bilgi,[293] metod, yön, şekil,[294] nas (âyet veya hadis),[295] Resûlullah'tan nakledilen hadis[296] anlamlarında kullanılmıştır. Bunun yanında el-En'âm sûresinin 90. âyetinin *"De ki: Ben bu görevimden hiçbir karşılık beklemiyorum."* kısmı mucibince Kur'ân ve ilim öğretmek, hadis rivâyet etmek **" رواية الحديث"** ve benzeri ibadetler karşılığında ücret almanın caiz olmadığını belirtirken de

[283] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/289, 414, 4/8, 209, 211, 259, 336, 349, 5/230.
[284] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/59, 134.
[285] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/14, 17/73.
[286] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 12/181.
[287] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/449, 11/67, 211.
[288] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/346.
[289] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/348, 405, 2/22, 22, 46, 48, 85, 95, 126, 3/45, 223, 225, 223, 228, 290, 369, 395, 4/156, 5/329, 7/250, 251, 8/339.
[290] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/95, 126, 3/228, 290, 369.
[291] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/250.
[292] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 10/113, 11/138.
[293] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/191, 3/112.
[294] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/333.
[295] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/413.
[296] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/179, 4/14, 157, 15/10, 11.

rivâyet kavramını "hadis ilmini öğretmek ve aktarmak" anlamını kastederek kullanmıştır.[297] Müfessir, haber ve rivâyet kelimelerine aynı anlamı ifade edecek şekilde de yer vermiştir.[298] Rivâyet kavramını tek başına zikrettiği zaman zaman "merfû hadis" ya da "merfû hadisler" anlamını kastetmiştir.[299] Ayrıca bu kavramı **"رواية القرظي، رواية الكلبي** 'Kurazî yoluyla gelen rivâyet (hadis), Kelbî yoluyla gelen rivâyet (hadis)'**"** şeklinde tabiûna izafe etmiş,[300] sahâbe görüşlerini de bazen aynı kavramla aktarmıştır.[301]

5. Nakl

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta en az kullandığı rivâyet terimi **"نقل"** kavramıdır. Bu kavramı iki farklı yerde "nakil (aktarım)" anlamında kullanmış,[302] iki yerde de "hadis" anlamına gelecek şekilde zikretmiştir. Meselâ kelimeye el-Haşr sûresinin 23. âyetini tefsir ederken *nakil* anlamı vermiştir. Onun naklettiğine göre âyetteki **"القدوس"** ismine bazı müfessirler her türlü hayrın ismi olan "**المبارك**" anlamı vermişlerdir. Fakat kendisi Allah Teâlâ için "ey mübarek" denilmesinin uygun olmadığını ve Allah'ın isimleri arasında böyle bir ismin nakledilmediğini söyler.[303] el-Beled sûresinin **" وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ"** âyetindeki[304] **"حِلٌّ"** kelimesini açıklarken kelimeyi *hadis* anlamında kullanır. Naklettiğine göre Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816) âyete, Mekkelilerin Resûlullah'a zulmettiğinde onların aralarından ayrılıp şehrin dışına çıkması ve bu zamanlarda kendisine avlanmanın helal olması şeklinde mana vermiştir. Fakat Mâtürîdî, bu görüşün doğru olmadığını söyler ve böyle bir şeyin ancak haber ve nakil (hadis) ile bilinebileceğini ifade eder.[305]

6. Kavl

Mâtürîdî'nin rivâyet kavramları içerisinde en geniş manada ifade ettiği sözcük **"قَوْل** 'görüş, söz'**"** terimidir. Bu kelimeyi "söylenen söz" anlamında kullandığı gibi[306] **" قول**

[297] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/137.
[298] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/10.
[299] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/179, 4/14, 157, 15/10, 11.
[300] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/10-11.
[301] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/136, 14/208, 17/342, 342.
[302] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/225-226.
[303] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/95.
[304] el-Beled 90/2.
[305] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/207.
[306] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/35, 169, 2/14, 176.

"لااله الا الله cümlesinde olduğu gibi belirli bir ifadeyi kastedecek şekilde[307] ve **"قول الله** 'Allah'ın sözü (vahiy)'",[308] **"قول الرسول، قول النبي** 'Resûlullah'ın sözü (hadis)'"[309] ve **"قول الملائكة** 'meleklerin sözleri'"[310] anlamına gelecek biçiminde de kullanır.

Aynı kavramla Kur'ân'da zikredilen bazı peygamberlerin sözlerini de kasteder. Meselâ Hz. İbrahim'in, [311] Hz. İsa'nın[312] Hz. Musa'nın,[313] Hz. Harun'un,[314] Hz. Nûh'un,[315] Hz. Yaʿkûb'un,[316] Hz. Yûsuf'un,[317] Hz. Şuayb'ın,[318] Hz. Zekeriyyâ'nın,[319] Hz. Lût'un sözü[320] ve âyet anlamında Hûd'un sözü[321] ifadelerini çoğunlukla **"قول"** kelimesiyle nakletmiştir.

Mâtürîdî'nin **"قول"** kavramını "söz/ler" anlamına gelecek şekilde zikrettiği diğer yerler ise şunlardır: Mü'minlerin ya da Müslümanların,[322]Yahudilerin,[323] Hıristiyanların,[324] münafıkların,[325] müşriklerin,[326] cinlerin,[327] şeytanın/iblisin[328] ve Firavun'un sözü, [329] **"قول الناس** 'atasözü'",[330] **"قول العرب** Araplara ait deyim'".[331]

Mâtürîdî, **"قول"** kelimesini "söz" anlamının yanında daha çok "görüş" manasında kullanmaktadır. Bu tür ifadelerden ilki sahâbenin kendi görüşlerini aktarırken görülmektedir. Meselâ sahâbenin,[332] Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın,[333] Hz. Ömer'in,[334]

[307] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/136, 9/36, 11/52.
[308] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/380, 3/16, 31.
[309] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/399, 2/338, 3/54.
[310] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/80, 11/441, 6/14, 9/69.
[311] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/207, 2/319, 6/464.
[312] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/207.
[313] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/313, 4/326, 6/14.
[314] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/225.
[315] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/89, 303, 10/317.
[316] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/332, 14/63.
[317] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/282, 302, 327.
[318] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/430.
[319] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/206.
[320] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/211-212, 11/112.
[321] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/28, 7/471, 7/514.
[322] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/50, 6/178, 8/101.
[323] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/256, 6/345-346.
[324] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/345, 15/157.
[325] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/481, 6/242, 14/80.
[326] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/101.
[327] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/123, 16/163-164.
[328] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/72, 4/44, 5/302.
[329] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/13-14, 10/293.
[330] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/17, 38.
[331] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/125.
[332] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/391, 2/59, 66.
[333] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/59.
[334] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/59, 62, 178.

Hz. Osman'ın,[335] Hz. Ali'nin,[336] İbn Abbâs'ın,[337] İbn Mesʿûd'un,[338] Übey b. Kaʿb'ın[339] ve bir yerde de Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den rivâyeti[340] anlamında kullanmıştır.

Mâtürîdî aynı kavramı tâbiûnun, müctehid imamların, dil ve lügat âlimlerinin ve bazı müfessirlerin görüşleri için de zikretmektedir. Meselâ Mücahid'in,[341] Hasan-ı Basrî'nin,[342] Katâde'nin,[343] Dahhâk'ın,[344] Saîd b. Cübeyr'in,[345] Kisaî'nin,[346] Ebû Bekir el-Keysânî'nin,[347] Ebû Hanife'nin,[348] Ebû Yûsuf'un,[349] İmam Muhammed'in,[350] İmam Şâfiî'nin,[351] Ebû Avsece'nin,[352] İbn Kuteybe'nin,[353] Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm'ın,[354] Ebû Bekir el-Esamm'ın,[355] Ferrâ''nın,[356] Ebû Muaz'ın,[357] Kelbî'nin,[358] Zeccâc'ın,[359] Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in,[360] Mukâtil b. Süleymân'ın[361] ve Mukâtil b. Hayyân'ın görüşüdür.[362]

İmam Mâtürîdî, kendi zamanına kadar ulaşmış, insanlar arasında yaygınlaşmış bazı din, mezhep ve felsefi akımların görüşlerini de tefsirinde okuyucuya sunmaktadır. Genelde Hanefî mezhebinin görüşlerini beyan etmek için **"قول اصحابنا** 'mezhebimizin görüşü'**"**[363] ya da **"قول اهل الهدى** 'ehl-i hüdânın (hidayet ehlinin) görüşü'**"**[364] ifadesini

[335] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/349.
[336] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/62, 135-136, 153.
[337] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/165, 188, 364.
[338] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/54-55, 378.
[339] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/93.
[340] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/221.
[341] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/227, 6/26, 7/130.
[342] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/83, 413, 2/10.
[343] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/323, 4/84, 5/100.
[344] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/50, 10/87.
[345] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/222.
[346] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/47, 9/213, 11/207.
[347] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/311, 3/381.
[348] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/11, 53, 66.
[349] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/296, 9/306.
[350] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/187, 7/296, 9/306.
[351] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/368, 3/15, 24.
[352] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/273, 528, 10/270.
[353] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/216, 5/339, 355.
[354] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/129, 9/354.
[355] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/83, 5/92, 7/89.
[356] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/132, 7/305, 461.
[357] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/63, 14/231.
[358] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/359.
[359] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/389, 14/151, 17/289.
[360] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/168.
[361] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/411, 9/163, 10/176.
[362] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/421.
[363] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/312, 348, 388.
[364] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/302.

kullanır. Diğer mezheplerin görüşlerini de genelde **"قول"** sîgasıyla aktarmaktadır. Meselâ Muʿtezile'nin, [365] Dehriyye ve Seneviyye'nin, [366] Hâricîlerin, [367] Batıniyye'nin,[368] Müneccime'nin,[369] Râfiziyye'nin,[370] Mülhide'nin,[371] Zâhirîlerin,[372] Tabiatçıların, [373] Felsefecilerin, [374] Seneviyye'nin, [375] Müşebbihe'nin, [376] Cehmiyye'nin,[377] Kaderiyye'nin[378] ve Tenâsüh ehli'nin görüşü.[379]

Mâtürîdî **"قول"** kavramını genel ifadelerle düşüncelerini aktardığı topluluklar için de kullanır. Meselâ **قول الجميع"** 'çoğunluğun görüşü'",[380] **"قول العرب** 'Arapların deyimi,'"[381] **"قول الناس** '(bazı) insanların görüşü'",[382] **"قول أهل اللسان واللغة** 'dil ve lügat âlimlerinin görüşü'",[383] **"قول الجماعة من السلف** 'seleften bir grubun görüşü'",[384] **" قول أهل التأويل** 'ehl-i te'vîlin görüşü'",[385] **"قول بعض أهل التأويل** 'bazı ehl-i te'vîlin görüşü'",[386] **"قول عامة أهل التأويل** 'ehl-i te'vîlin çoğunluğunun görüşü'",[387] **"قول أهل المدينة** 'Medine ehlinin görüşü'",[388] **"قول عامة الفقهاء** 'fukahânın genelinin görüşü'".[389]

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta yararlandığı haber ve te'vîlleri aktarırken kullandığı sünnet, hadis, eser/âsâr, rivâyet, nakil ve kavl kavramlarının herhangi birinden farklı ve özel bir tasnif kastetmediği görülmektedir. Ancak sünnet, hadis, eser, rivâyet ve nakl kavramlarıyla daha çok Hz. Peygamber'den nakledilen söz ve fiilleri kastetmiş, kavl

[365] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/23, 120, 151.
[366] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/158, 8/72, 8/238.
[367] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/426, 4/37, 10/237.
[368] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/469, 10/64, 11/113.
[369] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/238, 14/323.
[370] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/294, 7/217, 9/400.
[371] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/238.
[372] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/346.
[373] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/238.
[374] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/22, 6/13, 11/80.
[375] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/194, 8/77, 11/26.
[376] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/57.
[377] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/141, 10/70.
[378] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/408.
[379] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/75.
[380] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/6, 326, 4/160, 320.
[381] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/359, 11/204.
[382] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/60, 4/28, 7/236.
[383] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/322.
[384] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/398.
[385] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/172, 7/287, 298.
[386] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/182.
[387] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/38, 5/155, 7/59.
[388] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/58, 76.
[389] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/31.

ifadesi ile ise Resûlullah'a ait sözleri kastetmekle beraber diğer peygamberlerin, insanların, toplulukların ve mezheplerin görüşlerini aktarmıştır.

3. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE HABER KAYNAKLARI VE ÇEŞİTLERİ

3.1 Haber Kaynakları

İmam Mâtürîdî, dini bilginin kaynağını semʿ ve akıl olarak ikiye ayırmıştır.[390] O, semʿ kavramıyla nakil ya da haberlerle bize ulaşan bilgileri kastetmektedir. Fakat ona göre her haber dini bilginin kaynağı olamaz. Bu bilgilerin kaynağı başta Allah Teâlâ'nın insanlara peygamberleriyle ulaştırdığı vahiyler ve peygamberlerin kendi söz ve fiileridir. Biz bu başlık altında Mâtürîdî'nin kaynağı Allah olan haberlerin başında zikrettiği vahiy kavramı başta olmak üzere haber-i resûl ya da ahbâru'r-rusül, sâdık haber, Kur'ân, beyan, ilham, ifham, kazf, nübüvvet, işaret, israr, beşâret vahyi, vahy-i metlüv kavramlarını hangi anlamlarda kullandığını tespit etmeye çalışacağız.

3.1.1 Vahiy

Vahy kavramı "وَحَيَ" kelimesinden türemiş bir mastardır ve sözlüklerde "ima, ilham, işaret, emir, yazı, risâle, gizli söz, başkasına ilka edilen her şey" anlamlarına gelir.[391] Kavram olarak "Allah'ın kullarına bildirmeyi murat ettiği buyruk ve emirlerini, onlardan seçtiği peygamberlerine, insanların alışık olmadığı gizli ve hızlı bir yolla bildirmesi" anlamına gelir. [392] Kur'ân'da vahiy kelimesinin hem sözlük hem de ıstılahî anlamı kullanılır. Bu bağlamda Allah Teâlâ'nın beşer ile iletişiminin sadece vahyederek veya perde arkasından yahut elçi göndermek suretiyle gerçekleşeceğinden söz edilir. [393] Ayrıca Allah'ın Hz. Musa'nın annesine, [394] havârîlere, [395] arıya [396] göklere, [397] yere [398] vahyetmesinden ve Hz. Zekeriyya'nın kavmine, [399] şeytanların birbirine[400] vahyinden bahsedilir. Bu durum bize vahiy kelimesinin sözlük anlamıyla

[390] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 51
[391] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn,* thk. Mehdî el Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirâî, (b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 3/320; Cevherî, *es-Sıhah,* 6/2519-2520; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 15/379-380.
[392] Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân,* 1/63.
[393] eş-Şûrâ 42/51.
[394] Tâhâ 20/38
[395] el-Mâide 5/111.
[396] en-Nahl 16/68.
[397] Fussilet 41/12.
[398] ez-Zilzâl 99/15.
[399] Meryem 19/11.
[400] el-En'âm 6/112, 121.

kulanıldığında varlıkların birbirleriyle gizli iletişimini, kavram anlamıyla kullanıldığında Allah'ın sadece peygamberlerle olan iletişimini ifade eder.[401]

İmam Mâtürîdî vahyi çeşitli şekillerde tanımlar. Bunlardan ilki vayin sözlük anlamla bağlantılı olanıdır. O, bazı müfessirlerin vahyi, "Bir insanın arkadaşına gizli kalması kaydıyla ima ile ya da yazı ile bir şey (söz) söylemesi (ilka etmesi)." şeklinde tanımladıklarını belirtir.[402] Kendisi de bu tanıma olumsuz herhangi bir eleştiride bulunmadan vahyin asıl manasının "Süratle, hiç kimseye fark ettirmeden, birisinin kalbine bir şey bırakmak ve o kişinin kalbine nüfuz etmek" olduğunu söyler.[403]

Müfessir, Allah'ın peygamberlere gönderdiği vahyi farklı şekillerde ele alır. Onun bu konuda vahiy kavramını kullanım biçimleri şu şekildedir: **"وحي"** 'vahy'",[404] **" وحي من السماء** 'gökten gelen vahiy'",[405] **"وحي عن الله** 'Allah'tan gelen vahiy'",[406] **"وحي من الله** 'Allah'tan gelen vahiy'",[407] **"علم الوحي** 'vahiy bilgisi'",[408] **"علم من السماء وخبر** 'gökten (gelen) bir bilgi ve haber'",[409] **"الذكر من السماء** 'gökten (gelen) bir uyarı'",[410] **" الكتب أخبر / أخبروا / يخبر يخبرون / إخبار عن الله" المنزلة من السماء** 'gökten indirilen kitaplar'",[411] 'Allah'tan gelen bir bilgilendirme'",[412] **"الخبر /خبر/ بخبر عن الله** 'Allah'tan gelen bir haber'",[413] **"الإخبار بالوحي** 'vahiy yoluyla bilgilendirme'",[414] **الخبر الَّذِي جاءك عن الله"**

[401] Mehmet Akif Ceyhan, "Müslüman Geleneğinde Vahiy Anlayışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018), 472.
[402] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/143.
[403] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/140.
[404] Mâtürîdî'nin "vahy" kavramını *Te'vîlât*'ta sadece **"وحي"** kelimesiyle ifade etmediği aşikârdır. Bizim burada vereceğimiz örnekler Allah'tan peygamber/lere gönderilen ilahi mesajları ifade eden ve **"وحي"** kelimesinin türevlerinin de kullanıldığı örneklerdir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/90, 117, 184, 221, 228, 249, 266, 282, 2/78, 140, 303, 329, 464, 490, 503, 511, 2/272, 4/33-34, 49, 52, 101, 108-109, 111, 371, 5/23, 29, 69, 79, 147, 171-172, 240, 313, 400, 6/48, 59, 71, 110, 135, 151, 182, 193-194, 267, 7/8, 27-29, 55, 110-111, 151, 184, 271, 281, 311, 351, 358, 367, 388, 491, 8/11, 13, 47, 71, 140, 142-143, 214, 216, 226, 228, 277, 331-332, 335, 350-352, 9/17, 44, 46,83, 85, 129, 140, 144-145, 183-184, 195, 219, 260, 287, 299, 314, 316, 334, 347, 10/20, 32, 108, 192, 239, 286, 315, 342, 356, 11/12, 34, 45, 127, 148, 152, 324, 325, 339, 344, 424, 447, 449, 12/117, 123-124, 131, 134, 176, 216, 217, 239, 277-278, 287, 366, 12/13, 25, 32, 13/106, 116, 161, 216, 221-222, 252, 297, 299, 322, 14/8, 44, 64, 126, 165, 191, 194, 15/9-10, 52, 63, 79-80, 103, 140, 150-152, 157, 177, 244, 16/9, 151, 186-187, 231-232-234, 294, 297, 17/26, 75, 155, 164, 169-170, 175, 228, 242, 244, 262-263, 267-268, 298, 354, 387.
[405] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/458, 5/317, 319, 6/16, 7/140, 8/284, 370, 9/96, 10/221, 11/259, 424, 13/354-355, 16/164, 17/268, 301.
[406] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/266, 9/193.
[407] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/473, 10/193, 10/379, 11/153, 12/105, 295, 16/187, 17/302.
[408] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/331, 7/350, 8/7, 9/83, 85, 17/387.
[409] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/501, 6/16.
[410] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 12/212.
[411] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/78, 8/377, 16/338, 17/21, 16/231.
[412] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/41, 193, 5/244, 325, 331, 350, 6/315, 9/279, 388, 11/245, 13/214, 14/261, 14/338, 14/355, 362, 16/204.
[413] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/159, 231, 3/350, 4/252, 375, 7/34, 45, 75, 352, 375, 9/128-129, 146, 12/113.
[414] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/357.

‘Allah’tan sana gelen haber’”,[415] **“الخبر الوارد عن الله** ‘Allah’tan gelen bir haber’”,[416] **“التبليغ عن الله** ‘Allah’tan gelen tebliğ’”,[417] **“وعد عن الله** ‘peygamberlerin Allah’tan (alarak) vadettikleri’”,[418] **“السمع عن الله** ‘Allah’tan gelen naklî bir haber’”[419] **“ أن يُثبت عن** ‘Allah’tan gelen bir sabite (sabit bir bilgi)’”,[420] **“الأنباء عن الله** ‘(Hz. Muhammed’in) Allah’tan getirdiği haberler’”,[421] **“وحي القرآن** ‘Kur’ân vahyi’”,[422] **“وحي بيان** ‘beyan vahyi’”,[423] **“وحي إرسال / وحي نبوة** ‘ilham ve ifham vahyi’”,[424] **“وحي إلهام / الإلهام** ‘risalet/nübüvvet vahyi’”,[425] **“وحي الإشارة** ‘işaret vahyi’”,[426] **“وحي الإسرار** ‘isrâr (gizlilik, fısıltı) vahyi’”,[427] **“الوحي البشارة** ‘müjdeleme vahyi’”,[428] **“ وحي بشارة النجات / وحي بشارة** ‘Hz.Yusuf’un kuyudan kurtuluşunu müjdeleyen vahiy, Mısır azizi ya da yöneticisi olacağını müjdeleyen vahiy’”,[429] **“وحي يكون قرآنا يتلى** ‘Kur’ân vahyi’”,[430] **“وحي لا يكون قرآنا يتلى / وحي غير القرآن / وحي في غير كتاب** ‘Kur’ân dışı vahiy’”,[431] **“وحي متلوّ** ‘okunan vahiy’”,[432] **“وحي غير متلوّ** ‘okunmayan vahiy’”,[433] **“وحي الرؤيا** ‘rüya vahyi’”,[434] **“الوحي عن لسان الرسول** ‘Peygamber’in dilinden duyulan vahiy’”[435] şeklindeki kullanımları bunlardan bazılarıdır. Görüldüğü gibi Mâtürîdî’nin vahiy kavramıyla ilgili tek bir ifade tarzı yoktur. Şimdi onun bu ifadelerinden vahiy kavramına hangi anlamları yüklediğini anlamaya çalışacağız.

---

[415] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 2/321.
[416] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 2/504, 11/394.
[417] Mâtürîdî *Te’vîlât*’ta bu ifadeyi **“فيما بلغتكم عن الله** ‘Allah’tan size tebliği ettiğim şeyler’”, **“أُبلِّغُهم عن الله** ‘Allah’tan tebliğ ettiğim…’”, **“أبلغكم عن الله** ‘Allah’tan size ulaştırdığım…’”, **“ما دعوا و بلغوا عن الله إلى الناس** ‘Peygamberlerin Allah’tan insanlara tebliğ ettikleri’” Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 7/60, 9/333, 10/315, 14/355 şeklinde kullanmıştır.
[418] Mâtürîdî *Te’vîlât*’ta bu ifadeyi **“ليعلموا أن ما وعد لهم الرسل عن الله حق** ‘peygamberlerin Allah’tan (alarak) vadettiklerinin hak olduğunu bildsinler diye…’” şeklinde kullanmıştır. Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 9/34.
[419] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 11/265.
[420] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 12/259.
[421] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 16/46.
[422] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 13/251.
[423] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 13/251.
[424] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 4/372, 6/182, 8/142, 174, 216, 9/299, 11/11-12, 13/251.
[425] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 4/372, 8/174, 11/11-12.
[426] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 8/142.
[427] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 8/142.
[428] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 8/47.
[429] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 7/282.
[430] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 3/77, 7/123.
[431] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 3/77, 89, 5/395, 7/123, 8/174, 13/90.
[432] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 9/44, 12/90.
[433] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 9/44, 13/90, 15/11.
[434] Mâtürîdî, rüyayı vahyin geliş yolları arasında göstermektedir. Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 8/174. Fakat biz *Te’vîlât*’ta Mâtürîdî’nin **“وحي الرؤيا** ‘rüya vahyi’” şeklinde kullandığı bir terkib bulamadık. Ancak onun vahyin geliş yollarına rüyayı alması ve peygamberlerin rüyalarına yaptığı yorumlar, rüya yoluyla gelen vahyi kabul ettiğini göstermektedir. Biz de onun vahiy kavramına yüklediği anlamları tasnif etmek için bahsedilen bu tamlamayı kullanmayı uygun gördük.
[435] Mâtürîdî, *Te’vîlât,* 13/116.

1- Haber-i resûl, ahbâru'r-rusül

Mâtürîdî *Te'vîlât*'ta vahiyden bahsederken "haber" kelimesini yoğun bir şekilde kullanmaktadır. O, haberleri ikiye ayırır. Bunlardan ilki, doğruluğu mucizelerle kanıtlanmış, kalbe huzur veren, kendisinden daha doğru bir haber olmayan **"أخبار الرسل** 'peygamberlerin haberleridir.'" [436] İkincisi ise doğruluklarını ve masumiyetlerini kanıtlayacak herhangi bir belgeye sahip olmayan, yanılmaları ve yalan söylemeleri de muhtemel olan kişilerin bize ulaştırdığı **"أخبار من الرسل** 'peygamberlerden bize ulaşan haberlerdir." Bu ikisinden en güvenilir olanının ise **"أخبار الرسل"** [437] yani Allah'ın peygamberlere vahyettiği mesajlar ya da **"خبر الرسول** 'resûlün haberi'" olduğunu söyler. [438] Çünkü ona göre vahiy yani ahbâru'r-rusül mucizelerle desteklenen peygamberler tarafından bize iletilmiş ve getirilen bu haberlerin gerçekten doğru olduğu çeşitli delillerle ispatlanmıştır.[439] Böylece haber-i resûlü kabul etmek aklî bir zorunluluk olmaktadır.[440] Çünkü insanlar dünyadaki ihtiyaçlarını en iyi şekilde bu haberlerden elde ettiği bilgilerle karşılar.[441] Ayrıca öldükten sonra dirilmeye inanmak akıl ve hikmet gereği zorunlu olmakla beraber peygamberlerin verdiği haberlere göre de zorunluluk arzetmektedir.[442] Bu tür haberlerle gelen bilginin (Kur'ân) doğruluğunu diğer metinlerle karşılaştırarak ispatlamaya çalışmak ise Resûlullah'tan gelen tebliğlere tereddüt ve şüpheyle yaklaşmak demektir.[443]

Mâtürîdî'nin haber-i resûl şeklinde ifade ettiği vahiy aynı zamanda **"علم من السماء وخبر** 'gökten gelen bir bilgi ve haber'" [444] yani Allah'tan gelen, içinde yalan yanlış barındırmayan bir bilgi ve bu bilginin elde edilme yoludur. Elde edilen bu bilgiye duyular ve akıl ile ulaşılamaz. Mâtürîdî, vahiyle gelen haberlerin duyu ve akıl ötesi olduğunu beyan etmek için ona **"السمع عن الله** 'Allah'tan gelen semʿî bilgi'"[445] yani peygamberlerin Allah'tan naklederek bize ulaştırdıkları haber ismini verir.[446] Onun

[436] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/109, 14/164, 268; Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 60.
[437] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60-61.
[438] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/321, 12/113, 14/205, 17/40.
[439] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/109, 14/164, 205.
[440] Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 60.
[441] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/321, 16/185.
[442] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/109, 11/184
[443] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/407.
[444] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/16, 9/96.
[445] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/191, 8/321, 11/265. 12/113, 14/205, 17/404.
[446] Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta semʿî bilgi ifadesini aynı zamanda vahiy bilgisi anlamında kullandığı yerlere örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/33, 246, 414, 2/11, 273, 9/85, 15/116.

naklettiğine göre bazı müfessirler de semʿî yolla elde edilen haberlerin başında kitabın yani Kur'ân'ın geldiğini onun da işitme/nakil yoluyla bize ulaştırıldığını söylerler **(سماع الوحي)**.[447] Semʿî bilgilerin doğrulukları hem aklî delillerle **(ألآيات العقليات)** hem hissi delillerle **(ألآيات الحسيات)** hem de semʿî delillerle **(ألآيات السمعيات)** kanıtlanmıştır.[448] Müfessirin vahyin doğruluğunu aklî, hissî ve semʿî delillerle ispat etmesi onun bilgi sistemi ile de paralellik arzetmektedir.

Mâtürîdî semʿî haberleri peygamberlere gönderilen kitaplar ve peygamberlerden nakledilen rivâyetler şeklinde ikiye ayırmaktadır.[449] Dolayısıyla sem'î haberler sadece Allah'tan peygamberlere gönderilen ilahi kitapların ötesinde peygamberlerin Allah'ın gözetimindeki tasarruflarını da kapsamaktadır. Onun vahiy kavramına yüklediği anlamlardan bu sonuç rahatlıkla elde edilmektedir ki çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu konu üzerinde durulacaktır.

2- Sâdık haber

Mâtürîdî *haber-i resûlü* aynı zamanda *haber-i sâdık* şeklinde de isimlendirmektedir.[450] Ona göre insanların söylediği sözler, yazdığı kitaplar çelişkiler ve tutarsızlıklar barındırır. Tutarlı olan ve içinde çelişki barındırmayan tek söz ise Kur'ân'dır. Bunun nedeni ise sâdık insanların (peygamberlerin) Allah'tan semʿ yoluyla aldıkları haberi (haber-i sâdık/vahiy) insanlara ulaştırmalarıdır.[451] Yine insanlar kendi çabaları ile elde edemeyecekleri fakat elde ettiklerinde huzur bulacakları bazı bilgilere haber-i sâdık ile ulaşabilir. Meselâ yeniden dirilmenin nasıl olacağı ancak peygamberlerin sâdık haberleriyle bilinebilir.[452] Haber-i sâdıkın doğruluğu o kadar kesindir ki bu durum müşriklerin sözlerine bile yansımıştır. Çünkü onlara göklerin ve yerin yaratıcısının kim olduğu sorulduğunda "Allah'tır" cevabını vermeleri[453] ve meleklerin varlığını bilmeleri[454] onların görmedikleri konularda bilgi sahibi olduğunu gösterir. Müşrikleri

[447] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/217.
[448] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/272, 5/59, 8/104, 13/170.
[449] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/11, 5/238.
[450] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/184.
[451] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/352-353.
[452] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/184.
[453] el-Ankebût 29/61.
[454] en-Nahl 16/57.

gaybî hususlarda böyle kesin cevap vermeye yönelten âmil, aldıkları bilginin sağlam bir kaynaktan (haber-i sâdık) geldiğine olan inançlarıdır.[455]

3- Kur'ân vahyi

Mâtürîdî Allah'tan peygamber/lere gelen vahiyle ilgili çeşitli tasniflerde bulunur. Bunlardan ilki onun, Kur'ân vahyi, beyan vahyi ve ilham (kazf, ifham) vahyi şeklinde vahyi üçe ayırarak yaptığı sınıflandırmadır.[456] İlk vahiy türü yani Kur'ân vahyi adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân âyetlerine takabül etmektedir.

4- Beyan vahyi

Beyan vahyi Allah'ın istediği herhangi bir yolla[457] Hz. Peygamber'e vahyini indirmesi, onun da aldığı bu vahiyle insanların lehine veya aleyhine olan durumları ya da sadece bazılarını ilgilendiren yönleri beyan etmesidir.[458] Müellifin bununla Hz. Peygamber'in sünnetini kastettiği anlaşılmaktadır.

5- İlham, ifham ve kazf vahyi

İmam Mâtürîdî, ilham, ifham ve kazf vahyini zaman zaman birbirinin yerine ya da birbirinin açıklaması olarak kullanır. Bu vahiy türü Allah'ın, indirdiği vahiyleri yine **"***İnsanlar arasında Allah'ın gösterdiği şekilde hükmedesin diye"*[459] âyetinde ifade edildiği şekilde Resûlullah'a ilham etmesi ve onları kavratma **"إفهام"** bilgisidir. Burada Allah'ın Hz. Peygamber'e gösterdiğinden kastedilen şey ona ilham ettiği ve kavrattığı bilgidir. İmam Mâtürîdî'ye göre bu vahiy aynı zamanda *"Musa'nın annesine vahyettik"*,[460] âyetinde olduğu gibi herhangi bir çaba sarfetmeden insanın kalbinde meydana gelen ani bir hatırlatmadır.[461] Bu tür vahiy, *"Rabbin bal arısına şöyle*

[455] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/231.
[456] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/251.
[457] Mâtürîdî bu yolları meleğin diliyle, sâdık rüya ile ya da kalbe ilham ile olduğunu söyler. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/174.
[458] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/251.
[459] en-Nisâ 4/105.
[460] el-Kasas 28/7. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/11-12.
[461] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/372, 6/182.

vahyetti"[462] ya da *"Biz de 'ey ateş' dedik, 'İbrahim için serin ve zararsız ol'"*,[463] *"Senin Rabbin yere vahyetti ki",* [464] âyetlerinde olduğu gibi diğer mahlûkata, yapacakları görevlerinin bildirilip öğretilmesi, faydalarına ve zararlarına olacak şeylerin yaratılışlarına kodlanması şeklinde de olabilir.[465] Ancak insan ve insan dışındaki diğer varlıklara yapılan bu bildirim bazen Allah'tan bazen de şeytandan gelebilir. Hatırlatmaların kimden geldiğini bilmek için ise yapılan hatırlatmalara binaen icra edilen fiillerin sonuna bakılır. Şâyet bu fiiller hayırla biterse Allah'tan, şer ile biterse şeytandan geldiğine hükmedilir.[466] Meselâ Hz. Âdem'in kalbine yasak ağaçtan yeme fikrinin doğması (ilham) ve kendisinin bu fikrin melekten mi yoksa şeytandan mı geldiğini anlayamadan hareket etmesi bu durumla ilgilidir.[467] Müfessir, ilham vahyini kalbe süratle atılmasından dolayı **"وحي قذف"** yani "atılan/süratle bırakılan vahiy" olarak da isimlendirir.[468]

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e bu üç vahyin (Kur'ân, beyan, ilham) herbirine sımsıkı sarılmasını *"Öyle ise sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz sen doğru bir yol üzeresin."*[469] âyetinde emretmiş ve böylece şaşırmayacağını, yanılmayacağını ve sapmayacağını bildirmiştir.[470]

Ebû Mansûr, vahiy kavramını dil âlimlerinden bazılarının nübüvvet, işaret, ilham ve israr (gizlilik/fısıldama) vahyi şeklinde birkaç anlamda kullandıklarını söyler. Bu kullanımlardan dört tanesini de âyetlerle irtibatlı biçimde açıklar.[471]

6- Nübüvvet/irsal vahyi

Nübüvvet vahyi, *"Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması sadece vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir."*[472] âyetinde belirtildiği üzere bir kişiye peygamber olma vasfını kazandıran

[462] en-Nahl 16/68. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/372, 6/182, 8/142.
[463] el-Enbiya 21/39. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/299.
[464] ez-Zilzâl 99/5. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/142, 17/298.
[465] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/143.
[466] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/372, 6/182.
[467] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/96.
[468] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/372, 6/182, 8/140, 143, 9/24, 11/12, 13/375.
[469] ez-Zuhrûf 43/43.
[470] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/251-252.
[471] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/142.
[472] eş-Şûrâ 42/51.

vahiydir.[473] Dolayısıyla Hz. Musa'nın annesine gelen vahiy irsal (nübüvvet) değil, ilham vahyidir. İrsal vahyi olsaydı onun da peygamber olması gerekirdi. Oysa bir kadının peygamber olması caiz değildir.[474] Mâtürîdî nübüvvet vahyinin gerçekleşme şekillerini yine eş-Şûrâ sûresindeki Allah'ın bir beşer ile konuşmasını beyan eden âyetle izah eder. Buna göre âyetteki *vahiy yolu*yla ifadesinden maksat bilgiyi kalbe yerleştirme şeklindeki ilham vahyidir. *Perde arkasından konuşmak* Hz Musa'nın tecrübe ettiği gibi bir ses duyurulması, *elçi gönderilmesi* ise melek vasıtasıyla vahyin indirilmesidir.[475]

7- İşâret vahyi

Mâtürîdî'nin dikkat çektiği vahiy türlerinden biri de *işaret vahyi*dir. Bu vahiy türünün Kur'ân'dan delili ise *"Bunun üzerine Zekeriyyâ, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'sabah akşam Allah'ı tesbih edin' dedi."*[476] âyetindeki Zekeriyya aleyhisselam'ın kavmiyle sözlü değil de işaret diliyle konuşmasıdır.[477]

8- İsrâr (fısıltı, gizlilik) vahyi

İsrâr vahyi, gizli ya da fısıltı yoluyla meydana gelen vahiy şeklinde anlamlandırılabilir. Mâtürîdî'nin bu vahiy türüne delili *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar."* [478] âyetidir. O, bu âyetin "Birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler" bölümündeki vahyi, fısıldama ve gizlice söyleme şeklinde yorumlamıştır.[479]

9- Beşâret vahyi

Mâtürîdî'nin vahiy kavramıyla ilgili kullandığı diğer bir terim "beşâret"tir. Hz. Lût'a kavminin sapkınlıklarından dolayı onların nesillerinin kesileceğini müjdeleyen âyetteki vahiy[480] ve Hz. Yûsuf'a kuyudan kurtulacağını, Mısır azizi ve yöneticisi

[473] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/142, 174, 7/282, 11/11.
[474] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/372, 11/11.
[475] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/213-214.
[476] Meryem 19/11.
[477] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/142.
[478] el-En'âm 6/112.
[479] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/142.
[480] el-Hicr 15/66.

olacağını müjdeleyen âyetlerdeki vahiy,[481] Mâtürîdî tarafından **"وحي بشارة** 'müjdeleme vahyi'**"** biçiminde isimlendirilmektedir.[482]

10- Vahy-i metlüv

Müfessirin *Te'vîlât*'ta zaman zaman Hz. Peygamber'e indirilen vahyi, vahy-i metlüv, vahy-i gayr-i metlüv ya da bu iki vahiy türüyle aynı manaya gelecek şekilde "okunan Kur'ân'dan ibaret olan vahiy" ve "okunan Kur'ân'ın dışında kalan vahiy" şeklinde sınıflandırdığını görüyoruz.[483]

"وحي يكون قرآنا يتلى 'okunan Kur'ân vahyi'**"** ve **"وحي متلوّ** 'okunan vahiy'**"** kavramlarından kastettiği mananın Kur'ân olduğu açıkça görülmekte ve kaynağı Allah olan haber türünü ilgilendirmektedir. Kur'ân'ın dışında kalan vahiy, kaynağı Hz. Peygamber ve onun sünneti olduğu için sonraki bölümde incelenecektir.

11- Kudsi hadis

Kudsî kavramı "**قدس**" kelimesinin ism-i mensûbudur ve temizlik ve tenzih anlamlarına gelir.[484] Bu kelime kudsî hadîs şeklinde kullanıldığında "Manası Allah Teâlâ'ya, lafzı Resûlullah'a ait olan sözler şeklinde anlaşılır. Bu sözleri Allah, peygamberine ilham ya da rüya yoluyla haber verir, o da bu mânâları kendi lafızlarına dökerek insanlara bildirir."[485]

İmam Mâtürîdî, kudsî hadis tabirini *Te'vîlât*'ta kullanmamıştır fakat kudsî hadis kavramının ifade ettiği manaya karşılık gelecek hadislerden istifade etmiştir. Bunun en bariz örneği el-Fâtiha sûresi tefsiridir. Sûrede **"خبر القسمة** 'taksim hadisi'**"** şeklinde isimlendirdiği hadisi[486] **" قال الله عز و جل، روي عن رسول الله (ص)، روي عن النبي، روي في خبر**

[481] Yûsuf 12/15.
[482] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/282, 8/47.
[483] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/77, 89, 5/395, 7/123, 8/174, 9/44, 13/90.
[484] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/168.
[485] Cürcânî, *et-Taʿrîfât,* 83.
[486] Taksim hadis-i kudsisi Fatiha'nın kul ile Rabbi arasında ikiye taksim edildiğini bildiren hadistir. Hadis kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: "Fâtihâ'yı okuyan kul, 'Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun' dediğinde Allah, 'Kulum bana hamdetti' der. Kul, 'Allah Rahmân ve Rahîmdir' deyince, Allah, 'Kulum beni övdü' der. Kul, 'O hesap gününün sahibidir' deyince, Allah, 'Kulum beni yüceltti' der. Kul, 'Biz yalnız sana ibadet eder ve sadece senden yardım dileriz' deyince, Allah 'Bu benimle kulum arasındadır, artık kulum ne isterse kendisine verilecektir' der. Kul, 'Bize doğru yolu göster, nimet verdiklerinin yolunu; gazaba uğramışların ve sapanların yolunu değil' deyince Allah, 'İşte bu yalnızca kulum içindir, isteği yerine gelecektir' der". Hadisin metni ve kaynakları için bk.

القسمة، أخبر أن النبي أخبر عن الله، مع ما لم يذكر في خبر القسمة، مع ما في خبر القسمة، سمي بالذي ذكره خبر القسمة، سمي الصلاة، ذكر أنه قال رسول الله" gibi farklı lafızlarla aktarmış ve toplamda sûrenin 11 yerinde bu hadisten bahsetmiştir.[487] Hadisi iki defa sûre isimlendirmek için,[488] geriye kalanların tamamını ise görüşünü desteklemek için kullanmıştır. Müfessir, sûrenin neredeyse her âyetinde bu rivâyetten yararlanmış, sûreyi adeta bu rivâyet üzerine bina etmiştir.[489]

Mâtürîdî'nin tefsirde kullandığı başka kudsi hadisler de vardır. Bu hadisleri belirli bir lafız ile değil **" روي عن النبي (ص)، روي عن النبي (ص) أنه قال حكاية عن الله تعالى، قوله عليه السلام، إن الله تعلى جعل الجنة...، قيل"** vb. lafızlarla aktarmıştır.[490]

Mâtürîdî'nin vahye yüklediği anlamlardan hareket ederek diyebiliriz ki ona göre vahy, Allah'ın insanlara hak ve sorumluluklarını hatırlatan ve onları bağlayıcı niteliği olan bir haber ve bilgilendirme aracıdır. Bu yüzden mü'minler herhangi bir problemle

---

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-ʿAzamî, (Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân,1425/2004), "Salat" 278, 2/114; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef,* thk. Habîbürrahmân el-Aʿzamî, (Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 2/128-129; Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî,* thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, (Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 2/197; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fezâʾilü'l-Kurʾân,* thk. Mervân el-Atıyye vd., (Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995), 1/223; Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm, *Müsnedü İshâk b. Râhûye,* thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, (el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991), 1/333; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned,* 12/239, 13/231, 16/25; Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâʾati halfe'l-imâm*, thk. Fazlurrahmân es-Sevrî, (b.y.: el-Mektebetü's-Selefiyye, 400/1980), 4, 21, 22, 23, 24; Buhârî, *Halku efʿâli'l-ʿibâd,* thk. Abdurrahmân 'Umeyra, (Riyâd: Dâru'l-Me'ârifi's-Suûdiyye, ts.), 48; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adl an Resûlillâh sallallâhü ʿaleyhi ve sellem,* thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Salat", 38-40; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye - Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), "Edeb", 52 (No.3784); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Salat", 24 (No. 821); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 2 (No.2953); Ebû Muhammed Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm (Tefsîrü't-Tüsterî)*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 23; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr,* thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd., (el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 15/284; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* thk. Hasan Abdulmun'îm Şelebî, Şuʿayb el-Arnaûd, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 1/471, 7/256, 10/6; Nesâî, *es-Sünenü'l-suğrâ (es-Sünen),* thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1406/1986, "İftitâh", 23 (No.909); Nesâî, *Fezâilü'l-Kur'ân,* thk. Faruk Hammâde, (Beyrût: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Dâru's-Sekâfe, 1413/1992), 1/88-89; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 1/201; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme,* thk. Muhammed Mustafa el-Aʿzamî, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 1/252, 4/306; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm es-Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc,* thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan, (b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004), 3/206-208; Ebû Avâne Yaʿkûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî Avâne,* thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî, (Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1419/1998, 1/452; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ahbâri'r-Resûl*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, (Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.), 4/123; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm müsneden ʿani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbiʿîn,* thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Süûdiyye: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1419),1/28.

[487] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/6, 8-9, 13, 17, 20-21, 24.

[488] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/9, 13.

[489] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Maden - Burhan Baltacı, "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Yer alan Rivâyetlerin Yapısal Özellikleri (Fâtiha Tefsiri Örneği)", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî, ed. Ali Karataş vd*., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 275-319.

[490] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/63, 65, 273-274, 2/380, 3/280, 14/99, 17/199.

karşılaştıklarında ictihad ve şahsi görüşlerini **"النظر"** beyan etmeden önce Hz. Peygamber hayattayken ona götürüp sormaları gerekir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen tartışma konularının çözümünü ise önce Kur'ân'da veya Resûlullah'ın sünnetinde ya da Müslümanların icmaında aramaları icap eder.[491] Bu sıralamaya göre haberlerin ilk ve en önemli kaynağı Allah, dolayısıyla vahiydir.

Vahyin izin, ilham ve emir şeklinde gerçekleştiğini ifade eden müfessir, bağlama hangisi daha uygun ise vahyin bu anlamlardan biriyle yorumlanması gerektiğini söyler.[492] Meselâ haber-i resûl, ahbâru'r-rusül, Kur'ân vahyi, nübüvvet vahyi ve irsal vahyi kategorisinde değerlendirdiği vahiy şâyet bir beşer ile buluşursa o kişinin peygamberliğinin delili haline gelir.

İfham vahyi Hz. Peygamber'e kavrama bilgisinin verilmesi, ilham vahyi ise aldığı vahyi açıklama bilgisinin verilmesidir. Bu vahiy türüyle Allah Teâlâ peygamberlerin dışındaki bazı insanlar ve mahlûkatla iletişimini sağlar, onlara görev ve sorumluluklarını hatırlatır. Hz. Zekeriyya'nın insanlarla iletişimini nasıl sağladığını beyan ederken kullanılan işaret vahyi bir çeşit işaret dilini ifade ederken, beşâret vahyi bazı peygamberleri sevindirmek için kendilerine verilen müjdeli haberleri temsil etmektedir. İsrar vahyi ise insan ve cin şeytanlarının birbirlerine kışkırtıcı sözler söylemeleridir. Mâtürîdî'nin vahy-i metlüv, Kur'ân vahyi ve haber-i sâdıktan kastettiği ise Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı Kerîm'dir.

3.1.2 Peygamber

Mâtürîdî'nin haberleri ikiye ayırdığını ve bunlardan ilkinin doğruluğu mucizelerle kanıtlanmış, kalbe huzur veren, kendisinden daha doğru bir haber olmayan **"أخبار الرسل** 'peygamberlerin haberleri'**"** [493] olduğunu bir önceki başlıkta belirtmiş ve bu tür haberlerin vahiy kavramına denk geldiğini söylemiştik. Şimdi onun vahiyden sonra ikinci sıraya yerleştirdiği ve peygamberlerden bize ulaşan haberlerle ilgili kullandığı kavramlardan bahsetmek istiyoruz.

---

[491] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/295.
[492] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/298.
[493] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/109, 14/164, 268; Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 60.

1- Ahbâr mine'r-rusül

Mâtürîdî haberi "haber-i resûl" ve "haber mine'r-resûl" şeklinde ikiye ayırır. Tuğlu'nun da dikkat çektiği üzere haber-i resûl, Allah'tan peygambere gelirken "vahiy", peygamberden bize gelirken "haber-i resûl" şeklinde de isimlendirilebilmektedir.[494]

Mâtürîdî'nin **"أخبار من الرسل** 'peygamberlerden bize ulaşan haberler'**"** onun **" الاخبار التي تنتهي إلينا من الرسل** 'peygamberlerden gelerek bizde son bulan haberler'**"**[495] cümlesiyle tarif ettiği haberlerdir. Bu tür haberler, peygamberlerden bize ulaşmakla beraber bunları nakledenlerin doğrulukları ve masumiyetleri herhangi bir belgeyle kanıtlanamadığından râvilerin yanılmaları ve yalan söylemeleri ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla müfessirin ahbâru'r-rusül ve ahbâr mine'r-rusül şeklinde ikiye ayırdığı bu haber türlerinin en güvenilir olanı **"أخبار الرسل** 'Allah'ın peygamberlere vahyettiği mesajlar'**"**[496] olmaktadır.

2- Vahy-i gayr-i metlüv

"Kur'ân dışındaki vahiy" ya da "okunmayan vahiy" şeklinde anlamlandırabileceğimiz vahy-i gayr-i metlüv ifadesi Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'e Allah nezdinde bulunan levh-i mahfuzdan indirilmiş ve Allah Teâlâ tarafından bu vahiyleri tebliğ etmesi kendisine emredilmiştir.[497] O, el-Mü'min sûresinin 70. âyetindeki *"Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar."* bölümünde yer alan *"elçilerimize gönderdiklerimizi"* ifadesini "Peygamberlerin kavimlerine emrettiği fakat kendilerine indirilen kitaplarda bulunmayan vahiyler" olarak yorumlar. Hatta âyetteki "elçilerimize gönderdiklerimiz" ifadesini "kitap" lafzının tefsiri olamayacağını çünkü vahyin, vahy-i metlüv ve vahy-i gayr-i metlüv şeklinde ikiye ayrıldığını söyler.[498] Onun bu ifadelerinden sadece Hz. Peygamber'in sünnetini vahy-i gayr-i metlüv statüsünde değerledirmediğini ondan önce gönderilen peygamberlerin

[494] Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs,*139; Tuğlu, "İmâm Mâturîdî'de Haber-i Vahidlerin Değeri", 585.
[495] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 85.
[496] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 60-61.
[497] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/44.
[498] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/90.

kendilerine indirilen kitapların dışında verdikleri hükümleri de aynı kategoride değerlendirdiğini anlamaktayız.

Mâtürîdî'nin aktardığı bir görüşe göre Cahiliyye devri boşanma türlerinden biri olan zıhar hükmü de önceki şeriatlardan aktarılmış bir vahy-i gayr-i metlüvdür. Şöyle ki: Kendisine zıhar yapılan bir kadın, kocasını Hz. Peygamber'e şikâyet eder. Hz. Peygamber de kadına: "Senin ona (kocana) haram olduğunu zannediyorum." buyurur ve konuyla ilgili bir hüküm gelmeden kendisine kesin bir şey söyleyemeyeceğini ifade eder. Bu durum zıhar âdetinin en azından bu konudaki Kur'ân hükmü ininceye kadar Hz. Peygamber'in şeriatına önceki şeriatlardan aktarılan bir hüküm olduğunun göstergesidir.[499]

Hz. Peygamber'in beyan ve açıklamalarının vahiy kategorisinde olup olmadığı erken dönemlerden itibaren tartışılan bir konudur.[500] Yaptığımız kaynak taramalarında sünneti "vahy-i gayr-i metlüv" şeklinde kavramlaştıran ilk kişinin Mâtürîdî olabileceğini düşünüyoruz.[501] Bu tespit, tahkiki henüz yapılmamış eserleri ve yazma eserleri kapsamadığı için elbette doğrulanmaya muhtaçtır. İmam Mâtürîdî'nin vahy-i gayr-i metlüvden kastettiği şeyi iki şekilde anlamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Kur'ân vahyi gibi olmamakla birlikte Hz. Peygamber'e Cebrâil tarafından nakledilen ya da onun kalbine Allah tarafından ilham edilen bilgilerdir. İkincisi ise Hz. Peygamber'in beşerî tecrübesi ve ictihadıyla ortaya koyduğu ve vahyin kontrolünde olan bilgilerdir.

3- Kur'ân dışı vahiy

Mâtürîdî'nin, vahy-i gayr-i metlüv ile aynı anlamda kullandığı diğer kavram "Kur'ân dışı vahiy"dir.[502] O, el-Mü'min sûresinin 70. âyetinde peygamberlerin kavimlerine

[499] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/11.
[500] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle,* thk. Ahmed Şâkir, (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 90, 222; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 1/87-88; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,* thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.), 1/97; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed Hâşidî, (Cidde: el-Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993), 1/496, 499. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Bünyamin Erul, "Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülahazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-" *İslâmiyât* 3/1 (2000), 166; Hasan Sevim, "Kur'ân İslâm'ı Söyleminde Tutarlılık Sorunu: Vahy-i Gayr-i Metlüv Bağlamında Bilge Kul'un Kimliği Örneği", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (Haziran 2021), 47.
[501] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/44, 13/90, 15/11.
[502] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/77, 89, 5/395, 7/123, 8/174, 13/90.

bazen kendilerine vahyedilmeyen, kitabın dışında emirler verebildiklerini, bunun ise **"الوحي من غير الكتاب** 'Kitap'ta bulunmayan vahiy**"** nevinden olduğunu, çünkü vahyin, vahyi metlüv ve vahy-i gayr-i metlüv şeklinde ikiye ayrıldığını söyler.[503] Mâtürîdî'nin, Kur'ân'da vahiy kavramı kullanılarak Hz. Peygamber'e verilen bazı emirlerde de Kur'ân dışı vahyi aradığı görülür. Meselâ Yûnus sûresinin 109. âyetindeki **" وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ** '*Sana ne vahyedilirse ona uy.*"**"** ifadesini "muhtemel" şerhini koyarak "Kur'ân'a ve vahyin dışında gönderilen diğer vahiylere uy" şeklinde yorumlamıştır.[504] Müfessir benzer yorumu el-Aʿrâf sûresinin 62. âyetindeki **"أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي"** *'Size Rabb'imin vahiylerini duyuruyorum.'"* bölümündeki "Rabb'in vahiyleri"nden kastedilenin tam olarak ne olduğunun anlaşılmadığını bu vahiylerin, indirdiği Kitap ya da Kitap dışı vahiyler olabileceğini söyler. Fakat hangisi olduğunu bilmeye çaba sarfetmenin bize bir şey kazandırmayacağını, inananların asli görevinin kendilerine tebliğ edilenlerin hepsini (Kur'ân ve Kur'ân dışı vahiy) tasdik etmek olduğunu belirtir.[505]

Mâtürîdî, Kur'ân dışı vahyi Kur'ân vahyinin açıklayıcısı ve tamamlayıcısı olarak da görür. O, **"وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ** *'Kitab'ı sana her konuda açıklama olması için indirdik.'"* [506] âyetindeki **"تبيانا** 'açıklama'**"** lafzını izah ederken Kur'ân'ın bazı konuları direkt izah ettiğini bazılarını da manasına işaret ederek açıkladığını belirtir. İşaret yoluyla açıklama, âyetlerin manasından hareketle elde edilir. Kur'ân dışı vahiy başta olmak üzere bu manaları elde etmenin pek çok yolu vardır.[507] Burada Mâtürîdî'nin Kur'ân dışı vahiy ile Hz. Peygamber'in sözlerini ve uygulamalarını kastettiği açıktır. Buna göre sahih sünnet Kur'ân'da açıkça yer almayan ancak manasına işaret edilen pek çok mevzuyu detaylandırmış, böylece Kur'ân'ı açıklamıştır.[508]

İmam Mâtürîdî aynı konuya her ne kadar Kur'ân dışı vahiy tabirini kullanmasa da el-Bakara sûresinin 4. âyetinin **" وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ** *'Onlar sana indirilen vahye*

---

[503] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/90.
[504] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/123.
[505] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/395.
[506] en-Nahl 16/89.
[507] Kur'ân'ın, manasına işaret etmek suretiyle beyan ettiği maevzulara ulaşmanın diğer yolları ise şunlardır: 1-İlgili konu ve âyet hakkında derinlemesine düşünmek, 2-İzah ettiği konudan istidlalde bulunmak, 3-Hukemanın derin mevzuları anlamak için geliştirdikleri yöntemlerden istifade etmek, 4-Allah'ın, Peygamber'ini muttali kılmayı dilediği başka bir yolla da olabilir. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/174.
[508] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/174.

inanırlar'" bölümünü tefsir ederken de değinmiştir. O, âyetteki ifadenin iki şekilde yorumlanma ihtimalinden bahseder. Bu yorumlarından ilkine göre "sana indirilen" ifadesi "sana indirilen Kur'ân" anlamına gelebilir. Diğer yoruma göre ise "sana indirilen" ifadesi "Kur'ân'da bildirilmeyip sana indirilen hüküm ve şartlar" şeklinde de tefsir edilebilir. Aynı âyetin devamında gelen **"وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ** *Senden önce indirilene inanırlar."* ifadesini de hem diğer "peygamberlere indirilen vahiy (kitaplar)" hem de "kitapların dışında onlara indirilen şeriat ve haberler" biçiminde anlaşılabilir.[509] Konuyla ilgili örnekler bu bölümün "Sünnetin Kur'ân'ı Neshi" başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

4- Rüya vahyi

İmam Mâtürîdî, vahyin geliş yollarını sıralarken onun meleğin dili, rüya ya da kalbe ilham ile geldiğini söyler.[510] Onun naklettiğine göre eş-Şûrâ sûresinin 51. âyetinde zikredilen, Allah'ın beşer ile konuşma şekillerinden birisi olan "vahiy yolunu" bazı müfessirler "rüyada gösterilen olay" diye yorumlamışlar ve peygamberlerin rüyalarının hak olduğunu söylemişlerdir. Müfessir bu yorumla ilgili olumsuz bir ifade kullanmamaktadır.[511] Ona göre rüyaların bazıları asılsız olmakla beraber[512] bazı rüyalar haktır. Hatta bu konuda Hz. Peygamber'den "Salih rüya, nübüvvetin kırk beş parçasından biridir."[513] şeklinde haberler nakledildiğini söyler.[514] Ona göre Resûlullah'ın rüyaları vahiy olduğu için[515] gözler açıkken görülen olaylar gibidir dolayısıyla haktır ve doğrudur.[516] Yine ona göre Allah Teâlâ rüya yoluyla peygamberlerini eğitip öğretiği için[517] peygamberlerin gördüğü rüyalar kesin bilgi

[509] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/32.
[510] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/174.
[511] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/214.
[512] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/313.
[513] Ebû Yaʿlâ Ahmed b. Alî el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Yaʿlâ,* thk. Hüseyin Selîm Esed, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 2/513. Bahsedilen hadis kaynaklarda kırkta bir, kırk altıda bir, kırk yedide bir, yetmişte bir gibi farklı lafızlarla rivâyet edilmektedir. Biz Mâtürîdî'nin aktardığı "kırk beşte biri" lafızlarıyla rivâyet edilen tam metni esas alarak kaynak verdik.
[514] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/146.
[515] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/235.
[516] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/235, 7/281, 12/171, 14/44, 17/254.
[517] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/318.

ifade eder.[518] Aynı zamanda Cenâb-ı Hak, peygamberlerini ve ümmetlerini birçok defa rüya yoluyla müjdelemiş ve yapmaları gereken görevleri onlara bildirmiştir.[519]

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'e rüya yoluyla gelen bilgilendirmelerin gerçekliğini "Benim kalbim uyur fakat gözlerim uyumaz."[520] hadisi çerçevesinde tartışır.[521] Resûlullah'ın bu sözünü *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'daki lanetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için gönderdik."*[522] âyetiyle bağlantı kurarak inceleyen müfessir, önce âyetteki "sınamak için gösterilen rüyadan" kastedilenin hangi olayla ilgili olduğuna dair yorumları aktarır. Daha sonra Hz. Peygamber'in, rüyalarına dayanarak gerçekleşeceğine dair bilgi verdiği bazı olayların, insanların imtihan edilmesine vesile olduğunu, böylece gönülden ona inananlarla inançlarına şüphe karıştıranların ayırt edildiğini belirtir.[523]

Mâtürîdî, Resûl-i Ekrem'in miraçta gördüklerini "Peygamberlerin rüyası haktır" gerçeğine dayandırarak yorumlar.[524] O, bu konuyla ilgili rivâyet edilen haberler konusunda "Biz bu konuda Ebû Bekir'in söylediğini söyleriz yani 'Eğer bunları Resûlullah söyledi ise doğrudur. Ben de bunlara şahitlik ederim.' deriz. Eğer bahsedilen haberler doğru değil ise âyette ifade edilen kadarını söyleriz." der.[525] Onun miraç konusuyla ilgili tevakkuf etmesinin nedeni konuyla ilgili rivâyetlerin âhâd haber olması dolayısıyladır. Bu yüzden o, miracın rüya yoluyla gerçekleşme ihtimalini

---

[518] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 9/145, 17/254.
[519] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/79, 350-351, 360, 363, 13/355, 14/42.
[520] Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hücce alâ ehli'l- Medîne* thk. Mehdî Hasan el-Kîylânî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1403), 1/192; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef,* 2/404; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm,* thk. Mustafa es-Sekkâ vd., (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1375/1955), 1/400; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs,* thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân, (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l- Meârifi'l-Osmaniyye, 1384/1964), 4/239; Ebû Abdillâh Muhammed b. Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* thk. İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 1/136; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 3/394 (No.1911), 40/83 (No.24073); Buhârî, "Teheccüd" 16 (No.1147), "Terâvîh", 1 (No.2013); Ebû Dâvûd, "Tahâre", 79 (No.202); Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'l-Muhammediyye,* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, ts.), 164; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb,* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Fikeri'l-Arabî, 1414/1997), 1/111; Bezzâr, *el-Müsned,* 15/96; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 1/232-233, 2/163; İbn Huzeyme, *es-Sahîh,* 1/29-30, 2/192; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *es-Sünne,* thk. Atıyye ez-Zehrânî, (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1989), 1/200-201; Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâʿ ve'l-İhtilâf,* thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1405/1985), 5/158; Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* thk. Şuʿayb el-Arnaût, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 9/53, 10/146; Tahâvî, *Şerhu Meʿâni'l-âsâr,* thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak, (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 1/282; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm,* 4/1117.
[521] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/167, 8/309.
[522] el-İsrâ 17/60.
[523] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309.
[524] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309, 11/287.
[525] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224.

öncelemekte yoksa miracı tamamen reddetmemektedir. Müfessirin rüya vahyi ile ilgili aktardığı haber ve yorumlara karşı tavırları ise rüya ile gelen vahyin hak olduğuna işaret ettiğinin göstergesi sayılabilir.

5- Sünnet

Mâtürîdî, Kur'ân'da "kitap" kavramıyla beraber zikredilen "hikmet" kelimesini açıklarken müfessirlerin bu kelimeye "insanlar arasında verilen hüküm", "fıkıh", "helal-haram", "sözde ve fiilde doğruyu bulma" ve "sünnet" anlamı verdiklerini söyler ve bu yorumlardan hiçbirini reddetmez. Hatta o, bu yorumların hepsinin birbirine yakın anlamlı olduğunu söyler. Onun özellikle kitab ve hikmet kelimelerinin birlikte zikredildiği âyetlerdeki hikmet kavramını sünnet şeklinde yorumladığı ve bu anlamda yapılan yorumlara katıldığı görülür.[526] O, hikmet-sünnet arasında kurduğu bu ilişkiden hareketle sünnete "insanlar arasındaki sözlü ve fiili ilişkilerde doğruyu bularak hüküm veren, aynı zamanda helal ve haramı beyan eden kanunlar" anlamını vermektedir diyebiliriz. Onun *"Rabbinin yoluna hikmetle davet et."* [527] âyetindeki "hikmet" kavramını "ilham vahyi olan sünnet" şeklinde anlayan müfessirlerin yorumunu nakletmesi ve bu yorumu reddetmemesi bizim yaptığımız tanımı destekler mahiyettedir.[528]

İmam Mâtürîdî, varlık ve olaylara ilişkin elde edilen bilginin kaynaklarını duyular, akıl ve haber şeklinde üçe,[529] dini bilginin kaynağını ise nakil ve akıl olarak ikiye ayırır.[530] Onun nakil bilgisini de ahbâru'r-rusül ve haber-i resûl şeklinde ikiye ayırdığını böylece dini bilginin kaynağının da ona göre üçe ayrıldığını söylemek mümkündür. O, aynı konuyu Lokmân sûresinin **"وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ** *'İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar.'"* [531] âyetini tefsir ederken de izah eder. Müfessir âyettteki bilgiyi akli delil, rehberi sünnet, aydınlatıcı kitabı ise Kur'ân şeklinde yorumlar. Ona göre insanlar ancak bu kaynakları kullanarak Allah ve Allah'ın

[526] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/246, 1/273, 2/189, 2/307, 4/245, 11/345, 15/152.
[527] en-Nahl 16/125.
[528] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/216.
[529] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/11, 5/238, 8/161-162, 243, 12/191, 14/205; Mâtürîdî*, Kitâbü't-Tevhîd,* 58, 359.
[530] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 51.
[531] Lokmân 31/20.

gönderdiği Kitap hakkında tartışabilir. Yoksa yapılan tartışmalar herhangi bir mesnede dayanmadığı için boşa çıkacaktır.[532] Ayrıca dinin kemali, Kitab'ın ve Sünnet'in iyi bilinmesinden geçtiği için din işlerinde eksik açıklama yapmak doğru değildir. Kur'ân dinin asıl konularını izah eder.[533] Sünnet ise Allah Teâla'nın bazı konuların açıklamasını sünnete bırakma iradesinden dolayı[534] Kur'ân'ın mübhemini tefsir eder, müşkilini açıklar. Dolayısıyla Sünnet, Kitab'ın açıklamaları konusunda başvurulacak ilk kaynak olmaktadır.[535] Ayrıca o, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in hayat tarzı için kullandığı *üsve-i hasene*[536] tabirini sünnet-i saliha (örnek ve kaliteli bir hayat tarzı, rol model) şeklinde yorumlar.[537] Onun bu hayat tarzından dolayı Müslümanlar herhangi bir konuda anlaşmazlığa düştüklerinde problemlerini Allah'ın kitabına ve hayattayken Resûlullah'ın kendisine, vefatından sonra ise onun sünnetine götürmekle emrolunmuşlardır.[538]

İmam Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'in sünneti apaçık ortadadır ve hiçbir sünnet özellikle sahâbeye gizli kalmamıştır.[539] Bundan dolayıdır ki sünnet bir kenara bırakılıp başka bir yorum yapılamaz.[540] Bu durumu Allah'a ve Peygamber'e itaati emreden âyetler bize beyan etmektedir.[541] Müfessir ilgili âyetlerdeki Allah'a itaati farzları yerine getirmek, resûlüne itaati ise sünnete ittiba etmek şeklinde yorumlar.[542] O, emir ve yasakların Kitap ve sünnetle bilindiğini[543] dolayısıyla hem Kitab'ın hem de sünnetin ortaya koyduğu emir ve yasaklara uyulması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Hz. Peygamber'e itaatin Allah'a itaat gibi değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü Resûlullah'a itaati emreden Allah'tır ve O'nun bu emrini yerine getirmenin ön şartı sünnete uymaktır.[544]

Müfessirin sünnetin önemini ifade etmek için İbn Ömer'den (ö. 73/693) naklettiği rivâyet manidardır. Nakledildiğine göre İbn Ömer'e sefer halinde kılınacak namaz

[532] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/238.
[533] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/172-173.
[534] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/109.
[535] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/172-173.
[536] el-Ahzâb 33/21.
[537] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 11/323.
[538] en-Nisâ 4/59; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/261, 1/333-334, 3/295.
[539] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/417.
[540] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/448.
[541] en-Nisâ 4/13, 59.
[542] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/74.
[543] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/128.
[544] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/291-303.

sorulmuş, o da bunun iki rekât olduğunu, sünnete muhalefet edenin ise küfre gireceğini söylemiştir.[545] Mâtürîdî bu rivâyeti aktardıktan sonra rivâyetin reddiyle ya da kabulüyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmadan konuyla ilgili diğer haberleri nakletmektedir.[546] Müfessirin sünnete uymayı itikadî alanda değerlendiren İbn Ömer'in yorumuna dair bir şey söylememesi dikkat çekicidir. Fakat burada bahsedilen konunun ibadete dair olması göz ardı edilmemelidir. Bütün bunlara rağmen birtakım ehl-i te'vîlin hüküm verirken Kitap, Sünnet ve icmaın dışına çıkmaları ona göre, Allah ve resûlü üzerinde tahakküm kurmaya çalışmaktır.[547]

Mâtürîdî'nin nesh konusunu işlerken sünnete yüklediği anlamı bilmek, onun sünnete ne kadar değer verdiğini ve bağlayıcılığını ne ölçüde kabul ettiğini anlayabilmek açısından önemlidir. Onun yaptığı bir takım açıklama ve yorumlara göre Kurân, sünnet ve ictihadın ortaya koyduğu hükümler zaman ve şartların değişmesiyle birbirinin yerine geçebilir. Bu konuda aktardığı rivâyetlere ve değerlendirmelerine göre Kur'ân Kur'ân'ı, Kur'ân Sünnet'i, Sünnet Kur'ân'ı, Sünnet Sünnet'i ve ictihad Kur'ân'ı neshedebilir. Şimdi hem onun nesih teorisini hem de nesihle ilgili aktardığı rivâyetlerin değerini sunmaya çalışacağız.

1. Kur'ân Kur'ân'ı nesheder

İmam Mâtürîdî el-Bakara sûresinin 106. âyetinin tefsirinde nesih ile ilgili görüşlerini izah eder. Ona göre nesih, "Bir hükmün uygulanma süresinin bittiğinin beyanıdır."[548] Allah Teâlâ bu beyanı bazen Kitap bazen de resûlünün diliyle ifade eder.[549] Fakat nesih Allah'ın daha önceden verdiği hükmü beğenmeyip onu sonradan değiştirmesi anlamına gelen bedâ[550] anlamında olmayıp baştan itibaren belirli bir vakte kadar takdir edilen hükmün süresinin dolduğunun bildirilmesidir.[551] Bunun hikmeti ise ezelden

[545] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 2/519; Bezzâr, *el-Müsned,* 12/222; Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc,* 3/23; Serrâc, el-*Müsnedü's-Serrâc,* thk. İrşâdülhak el-Eserî, (Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1423/2002), 443; İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat* 4/333; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 1/422, 427; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 13/260, 294-296; Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), 3/233.
[546] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/10.
[547] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/83.
[548] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/257-259, 1/333, 4/245.
[549] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/260.
[550] Avni İlhan, "Bedâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Ekim 2023).
[551] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/154, 202, 257, 4/245.

beri olanı ve olacağı bilen Allah'ın zamanın birinde emrettiği bir şeyi sonra yasaklamak suretiyle kullarını imtihan etmesidir.[552]

Mâtürîdî, nesih âyetinin **"مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا"** *'Biz bir âyeti unutturur veya neshedersek... '"*[553] bölümüyle ilgili yapılan bazı yorumları aktarır. "Levh-i mahfuzdan siler ya da kaldırırsak", "başka bir âyet mukabilinde kaldırırsak veya diğerini terkedersek", "hükmünü ve kendisiyle amel edilmesini kaldırırsak", "kıraat ve tilavetini terkedersek" şeklindeki bütün bu yorumların caiz olabileceğini söyler. Çünkü ona göre âyetin metninin tamamen kaldırılmasının da hükmünün kaldırılıp tilavetinin bırakılmasının da birtakım sebepleri vardır. Meselâ Kur'ân'da metni baki olup hükmü kaldırılan âyetlerin yer almasının çeşitli hikmetlerinden söz etmek mümkündür. Bu tür bir âyetin Kur'ân'da bırakılmasının bir hikmeti, onun tilavetiyle elde edilecek sevap olabilir ya da mensûh hükmün zaruret ve darlık durumlarında, nâsih hükmün normal zamanlarda uygulanması murad edilmiş olabilir.[554] O, nesihle ilgili yaptığı bu açıklamalarını *"Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa günah sınırına varmaksızın haram etlerden yiyebilir."* [555] âyetiyle destekler. Bu açıklamalardan hareketle onun neshi tahsis, tebyin, istisna ve tedricilik veya bir konudaki farklı hükümlerden birinin tercih edilmesi şeklinde mütalaa ettiği anlaşılmaktadır.[556]

Onun nesihle ilgili sınıflandırmalarının başında Kur'ân'ın Kur'ân'ı neshetmesi gelmektedir. Fakat Kur'ân'da bu anlamda neshe konu edilen her âyeti ya da müfessirlerin neshedildiğini iddia ettiği âyetlerin herbirisinin neshedildiğine dair düşüncelerine katılmaz. Meselâ *"Sen sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!"*[557] âyetinin "aldırış etme" bölümünün seyf âyeti[558] ile mensûh olduğunu iddia edenlerin görüşünü reddeder. Çünkü ona göre belirli vakitlerin dışında her zaman ve her topluma karşı savaş ilan edilmez. Ayrıca bu âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e hitap ettiğini, müşriklerin ona inanmayacaklarını bildiği için kendisinin

---

[552] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/202.
[553] el-Bakara 2/106.
[554] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/199, 201.
[555] el-Mâide 5/3.
[556] Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı,* ed. İlyas Çelebi, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 137. Mâtürîdî'nin nesih anlayışı ile ilgili ayrıca bk. Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı,* 203-240; Murat Akçay, *Mâtürîdî'de Nesh Problemi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 41-110; Karakuş, "İmam Mâtürîdî'nin Nesh Anlayışı" 83-113.
[557] el-Hicr 15/94.
[558] et-Tevbe 9/5.

müşriklerden yüz çevirmesi gerektiğini, onlarla meşgul olmamasını ve onlara aldırış etmemesini bildirdiğini söyler.[559]

Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın Kur'ân ile neshedildiği yönündeki iddialara katıldığını ifade ettiği âyetlerle ilgili vereceğimiz örnek el-Müzzemmil sûresinin 1-4. âyetlerinin aynı sûrenin 20. âyetiyle neshedildiğini kabul ettiğine dair görüşüdür.[560] Ona göre sûrenin *"Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku."*[561] âyetleri aynı *sûrenin "Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın."* [562] âyetiyle neshedilmiştir. [563] Çünkü Resûlullah ve ashâbı Mekke'de inen ilk âyetler mucibince gece namaza kalkar ve kıraatlerini de uzun tutarlardı. Fakat daha sonra Medine'ye hicret ve Medine şartlarının zorlaşması dolayısıyla Allah Teâlâ bu durumu sûrenin 20. âyetinde *"Bu yüzden de (Allah) sizi bağışlamıştır."* [564] ifadeleriyle neshetmiştir. Burada çoğul sîganın kullanılması af konusuna ashâbın da girdiğini beyan eder. [565] Müfessirin bu açıklamalarından hareketle nesihle ilgili yaptığı tanımına sâdık kaldığı ve nesih konusunun âyetin indiği zaman ve mekânın şartlarına göre gerçekleştiği iddiasını destekleyen yorumlar yaptığı söylenebilir.

2. Kur'ân Sünnet'i nesheder

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in bi'setinin ilk yıllarında kıldığı namazlarında Kudüs'ü kıble edinmesinin *"İnsanlardan bir kısım sefihler, "Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden çeviren nedir?" diyeceklerdir. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir."* [566] âyetiyle neshedildiğini söyler. Çünkü Beytülmakdis Kur'ân'da kıble olarak tayin edilmemiştir. Müslümanların ilk zamanlarda oraya doğru namaza durmaları mevcut geleneğe göre hareket etmelerinin

[559] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/65. Mâtürîdî'nin neshedildiği yönündeki iddialara katılmadığını ifade ettiği diğer âyet örnekleri ve değerlendirmeleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/35-36, 223, 376, 4/233, 6/146, 257, 259-263, 277, 421, 7/122, 444-445, 10/87, 16/208.
[560] Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la neshedildiğini beyan ettiği diğer âyet örnekleri ve değerlendirmeleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/320, 2/128, 4/135, 6/274.
[561] el-Müzzemmil 73/1-4.
[562] el-Müzzemmil 73/20.
[563] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/222-223.
[564] el-Müzzemmil 73/20.
[565] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/222.
[566] el-Bakara 2/143.

bir sonucudur. Resûlullah'a Beytülmakdis'e doğru bir müddet namaz kılmasıyla ilgili bir hükmün indirilmemesi de kıblenin Mescid-i Harâm'a çevrilmesi de Allah'ın uluhiyyet makamının gereği kullarını sınaması dolayısıyladır.[567]

3. Sünnet Kur'ân'ı nesheder

İmam Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın, Resûlullah'a Kur'ân'ın ahkâmını beyan yetkisi verdiğini dolayısıyla Sünnet'in, Kitab'ın hükmünü neshedebileceğini yani uygulanma süresini dondurabileceğini söyler.[568] Ayrıca ona göre bir hükmün Kur'ân vahyi ile veya Kur'ân dışı vahiyle (Sünnet) neshedilmesi arasında herhangi bir fark yoktur.[569]

Müfessirin Sünnet'in Kur'ân'ı neshettiğine dair verdiği örneklerden biri Hz. Âdem ve Hz. Yusuf'a Kur'ân ile sabit olan secdenin Hz. Peygamber tarafından yasaklanmasıdır. O, bu nesih ile ilgili delilini Resûlullah'tan aktardığı "Yaratılmışlardan birinin diğerine secde etmesi meşru olsaydı kadının kocasına secde etmesini emrederdim"[570] hadisiyle açıklamıştır. [571]

Diğer örnek *"Birinize ölüm yaklaştığında eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı."* [572] âyetindeki vasiyet emrinin "Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir, artık varise vasiyet yoktur" hadisiyle neshidir.[573] Müfessir rivâyet edilen hadisin âhâd olmasına rağmen âyetin hükmünü neshetmesini hadisin amelî tevâtür derecesine ulaşmasıyla açıklar. Çünkü ona göre asırlardır bilinegelmiş ve uygulanmış,

[567] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/259.
[568] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/42.
[569] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/77.
[570] Ebû Urve Maʿmer b. Râşid, *el-Câmiʿ,* thk. Habîbürrahmân el-Aʿzamî, (Pakistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 11/301; Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. İbrâhîm, *el-Âsâr,* thk. Ebu'l-Vefâ, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 203; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 20/65 (No.12614).
[571] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/88.
[572] el-Bakara 2/180.
[573] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî,* thk. Muhmmed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1419/1999), 2/450; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 4/148, 9/47-48; Kâsım b. Sellâm, *el-Hutab ve'l-mevâʿiz,* thk. Ramazan Abdüttevvâb, (b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 87; Ebû Osmân Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr min süneni Saʿîd b. Mansûr,* thk. Saʿd b. Abdullah b. Abdülazîz Âli Hamîd, (Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1417/1997), 1/149; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr,* thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/208; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 29/210 (No.17663), 29/215 (No.17666), 29/623 (No.18082, 18083).

âlimler tarafından herhangi bir itiraza medar olmamış âhâd hadisler kendisiyle amel edilmesi bakımından kullanılacak en değerli haberdir. [574]

4. Sünnet Sünnet'i nesheder

Müfessir, tefsirinde sünnetin sünnetle neshedildiğine dair aktarılan rivâyetlerden istifade eder ve kendisi de bu tür neshin olabileceğine dair yorumlar yapar. Meselâ o, Hz. Peygamber'in itikâfın sadece Mescid-i Haram'da olabileceğine yönelik hadisinin[575] yine onun Mescid-i Nebevî'de itikâfa girmesi sünnetiyle neshedildiğini söyler.[576] Müfessire göre bir Sünnet'in Sünnet'le neshedilebilmesi için nâsih olan Sünnet'in mensûh olandan daha kuvvetli bir yolla bize ulaşması ya da amelî mütevâtir derecesinde olması gerekir. Yoksa Resûlullah'tan bu hükmün dışında gelen haberler reddedilir. [577]

5. İctihad Kur'ân'ı nesheder

et-Tevbe sûresinin 60. âyetinde Allah Teâlâ sadaka ve zekâtın yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, müellefe-i kulûb (kalpleri kazanılacak olanlar), âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar olmak üzere sekiz sınıfa verileceğini beyan etmektedir. Hz. Peygamber hayatta iken münafıkların liderlerinden bazılarına kalblerini İslam'a ısındırmak gayesiyle sadaka ve zekât gelirlerinden vermiştir. Resûlullah vefat ettikten sonra Akraʿ b. Hâbis ve Uyeyne Hz. Ebû Bekir'e gelerek belirledikleri bir araziyi kendilerine tahsis etmesini isterler. O da araziyi tahsis eder ve Hz. Ömer orada olmadığı halde onu da şahit tutarak bir belge düzenler. Akraʿ ve Uyeyne durumu haber vermek için Hz Ömer'e gelirler. Hz. Ömer onların ellerindeki belgeyi alır inceler ve "Hz. Peygamber sizin kalblerinizi İslam'a ısındırmak için size sadaka ve zekâttan pay veriyordu. Çünkü o günlerde Müslümanların sayısı azdı. Bu gün ise Allah Müslümanların sayısını çoğalttı ve onları

[574] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/332-333, 337. Mâtürîdî'nin Sünnetin Kur'ân'ı neshetmesiyle ilgili kullandığı diğer örnekler ve değerlendirmeleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 2/24, 128, 3/76, 15/232-233.
[575] Mâtürîdî, bahsettiği ve mensûh olduğunu söylediği hadisi râvî ismi vermeden nakleder. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/368. Biz hadisin metnini klasik hadis kaynaklarında bulamadık. Fakat Fahrettin er-Râzi'nin *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsirinde Hz. Ali'den **"فَنُقِلَ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ لَا يَجُوزُ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ"** ifadeleriyle nakledilen metnini tespit ettik. Bk. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 5/276.
[576] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/368. Mâtürîdî'nin sünnetin sünneti neshettiğine dair diğer örnekler ve değerlendirmeleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/114-115, 9/308.
[577] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/333, 3/115.

güçlendirdi. Şimdi gidin, çalışıp çabalayın ki Allah sizi de koruyup gözetsin." diyerek belgeyi yırtıp atar. Mâtürîdî kendisinin bu durumu benimsediğini çünkü Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in yaptıklarını reddetmediğini ve onayladığını, bu durumun da delil olarak kendisine yettiğini, dolayısıyla âyette ifade edilen durum ortadan kalktığı için ictihadla neshin mümkün hale geldiğini söyler.[578]

Mâtürîdî'nin nesih konusuyla ilgili yaptığı açıklamaların burada serdedilmesi araştırma konusunun dışına çıkılması şeklinde anlaşılabilir. Bizim buradaki amacımız onun neshi nasıl açıkladığını anlamak istemekle beraber asıl gayemiz onun nesihle ilgili kendisine ulaşan rivâyetleri nasıl değerlendirdiğidir. Yapılan izahlar neticesinde Mâtürîdî'nin konuyla ilgili rivâyetleri kendi sistemi içerisinde değerlendirdiği görülmektedir. O, kendisine bu konuda ulaşan rivâyetlerden bir kısmını reddetmiştir. Bununla beraber kabul ettiği rivâyetler üzerine de bir kısım hükümler bina etmiştir.

3.2 Haber Çeşitleri

Mâtürîdî, dini bilgiyi **"العلم من جهة السمع و هي الكتب والخبر** 'haber ve kitaplardan oluşan semʿî (nakil) bilgi'**"** şeklinde ifade eder.[579] Bahsettiği bu nakil bilgisini kaynağı itibariyle haber-i resûl ve haber mine'r-rusul şeklinde ikiye ayırdığını önceki başlık altında açıklamaya çalışmıştık. Müfessir, verilmesi gereken değer itibariyle haberle elde edilen bilgiyi de mütevâtir ve âhâd olarak ikiye ayırır.[580]

3.2.1 Mütevâtir Haber

Muhaddisler tarafından, "yalan üzerine birleşmeleri imkânsız bir topluluktan aktarılan hadis" şeklinde tarif edilen mütevâtir haber,[581] Mâtürîdî'ye göre yalan söylemeleri muhtemel kişilerden bize ulaşan sözdür. Çünkü ona göre masumiyet sadece peygamberlere ait bir özelliktir. Onlardan bize ulaşan haberler ise yanılmaları ve yalan

[578] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/391-392. İctihatla nesih ve Mâtürîdî'nin bu konudaki düşünceleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Kaşif Hamdi Okur, "Mâturîdî'ye Nispet Edilen "İçtihadî Nesh" Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış", *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâturîdî: Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı,* ed. Ahmet Kartal, (Eskişehir: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 541-546; Fikret Gedikli, "İctihad İle Nesh'in İmkânına Dair", 275-284; Macit, "İçtihat İle Neshi", 127-136; Hadiye Ünsal, "İmam Mâtürîdî'nin Nesih Meselesine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 369-384.
[579] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/11.
[580] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 61-62.
[581] Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları,* çev. Yaşar Kandemir (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 115.

söylemeleri muhtemel kişilerden gelmektedir. Bu kimselerin masumiyetlerini kanıtlayacak herhangi bir delil de yoktur. Dolayısıyla o, böyle bir haberin önce incelenmesi gerektiğini, yalan olduğuna dair hiçbir delil yoksa ilgili haberin mütevâtir sınıfında değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Yine ona göre bize ulaşan rivâyetlerin râvîlerinin tek tek masumiyetlerini kanıtlayacak herhangi bir bilgi elimizde bulunmaz fakat her birinin aktardığı haber aynı neticeyi doğurursa bu haberin de mütevâtir kabul edilmesi gerekir.[582]

Mâtürîdî ne *Te'vîlât*'ta ne de *Kitâbü't-Tevhîd*'inde mütevâtir haberi aktaran râvî sayısının ne kadar olması gerektiğine yönelik bir ifade kullanmaz. Meselâ zikir ve dualarda sünnete uygun olan okumanın gizlilik olduğunu zira el-Fâtihâ sûresinin sonundaki "âmin" lafzının gizli okunmasıyla ilgili tevâtüre varan hadisler rivâyet edildiğini söyler. Ancak konuyla ilgili haberlerin ne râvîlerinden ne de rivâyetlerinden bahseder.[583] Sadece Hz. İsâ'nın öldürülmesine dair tevâtür yoluyla yayıldığı söylenen bir haberle ilgili değerlendirmeleri, mütevâtir haberin râvî sayısı ile ilgili ne düşündüğü hakkında bize ipucu vermektedir. Aktardığına göre Hz. İsâ'nın öldürüldüğünü ifade eden bir haber, altı veya yedi kişi tarafından yayılmıştır. Bu sayı kadar insan tarafından aktarılan haber ona göre âhâd haber sınıfında değerlendirilir.[584] Onun bu ifadeleri mütevâtir haberdeki râvi sayısının en azından altı veya yedi kişiden daha fazla olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Bunun yanında el-Âʿrâf sûresinin 204. âyetinin tefsirinde cemaatle namaz kılarken imama uyanların bir şey okumayacağına dair Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mesʿûd, Câbir b. Abdullah, İmrân b. Husayn, Ebû Mûsa el-Eşʿarî, Abdullah b. Şeddâd, Ebu'l-Âliye, Ali b. Ahmer olmak üzere sekiz kişiden ayrı ayrı hadis rivâyet etmiştir.[585] Mâtürîdî konunun devamında imamın arkasında namaz kılanın kıraat yapmasına gerek olmadığı yönünde ayrıca Hz. Ali, Abdullah b. Mesʿûd, Câbir b. Abdullah, Saʿd b. Ebî Vakkâs, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit'ten oluşan bir grup sahâbenin de rivâyetleri olduğunu dolayısıyla konunun Kitap, sünnet ve sahâbe icmâı ile sabit hale geldiğini söyler.[586] Gengil, Mâtürîdî'nin bir arada saydığı bu sekiz sahâbe isminden hareket

[582] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 61.
[583] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/10.
[584] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/101-102.
[585] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/155-157.
[586] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/158.

ederek onun mütevâtir haber için ilk halkada sekiz kişinin olmasını kabul ettiğinin varsayılabileceğini söyler.[587]

Sunulan rivâyetler Mâtürîdî'ye göre bir haberin mütevâtir sınıfında değerlendirilmesiyle ilgili bizlere bir takım ipuçları vermektedir. Şöyleki; O, Hz. İsâ'nın öldürüldüğüne dair rivâyeti altı-yedi kişinin nakletmesi dolayısıyla âhâd haber sayar ve mütevâtir haber olarak kabul etmez.[588] Bununla beraber imamın arkasında cemaatin kıraatine gerek olmadığına dair toplamda 11 farklı sahâbî ismi zikrederek onların rivâyetlerini aktarır ve konunun Kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğunu söyler. *Te'vîlât* şârihi Alâeddin es-Semerkandî de (ö. 539/1144) icmayı mütevâtir haber kısmından sayar.[589] Fakat bu bilgiler yine de Mâtürîdî'nin mütevâtir haber çeşidinde olması gereken râvî sayısı hakkında kesin yargıya ulaştığımızı göstermez. Ancak Gengil'in söylediği gibi mütevâtir haber için en azından sekiz râvinin olabileceğine dair bir işaret sunar.

Mâtürîdî'ye göre sadece sem'î yolla (vahiy ve hadis) elde edilebilecek ya da gaybî alanı ilgilendiren konularla ilgili mütevâtir haber varsa o konuda konuşulabilir, yoksa sükût edilir. Meselâ mukattaa harflerinin manası,[590] Tübbaʿ kavminin kim olduğu,[591] Sidreyi bürüyenin[592] ne olduğu,[593] imanın hakikati,[594] Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşlerinin yaptıkları hainliğin[595] konusu,[596] Hz. Nûh'un bedduasının[597] kimlere yönelik olduğu, [598] Kadir gecesinin hangi gece olduğu[599] gibi konularla ilgili yorum yapılabilmesi için bunlar hakkında tevâtür yoluyla gelen bilgilere dayanılması şarttır.

İmam Mâtürîdî müfessirlerden bazılarının Kur'ân'da bahsedilen bazı mübhem konularla ilgili ellerinde mütevâtir rivâyetler olmadan yorum yaptıklarını fakat bu

[587] Gengil, *Tefsir Te'vîl Ayrımı,* 158.
[588] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/101-102.
[589] Ebû Bekir Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hamîdiye, 176), 2a.
[590] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/86.
[591] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/96.
[592] en-Necm 53/16.
[593] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/198.
[594] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/116.
[595] et-Tahrîm 66/10.
[596] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/276.
[597] Nûh 71/28.
[598] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/148.
[599] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/282.

yorumlara itibar edilmemesi gerektiğini söyler. Çünkü bir âyette şu şu olay veya kişilerden bahsedildiğini kesin dille söylemek için ya Allah tarafından ya da Resûlullah'ın diliyle bir açıklamanın tevâtür yolla elimize ulaşması gerekir. Meselâ el-Mü'min sûresi 56. âyetinin *"Allah'ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır."* bölümünde bahsedilen tartışmayı bazı müfessirler Deccâl ile ilişkilendirmişlerdir. Oysa Resûlullah'tan "Âyetteki tartışma Deccâl hakkındadır." şeklinde tevâtüren bir haber gelmemiştir.[600] Dolayısıyla böyle bir yargı temelsizdir. Yine el-Ahkâf sûresinin 18. âyetinde geçen anne babadan kastedilenin Âdem ve Havva olduğuna dair yorumlardan, aynı hassasiyetten dolayı el çekmek gerekir.[601]

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in risaletini ispat sadedinde gelen kıssalarla ilgili mütevâtir haberlere başvurur. O, bu tür âyetleri yorumlarken bilhassa İsrâiliyyattan kaçınılması gerektiğini söyler. Çünkü Kur'ân'da anlatılan bir kıssanın verdiği bilgilerle o kıssayla ilgili bize ulaşan ve Kur'ân'da zikredilmeyen rivâyetlerin birbiriyle uyuşup uyuşmadığı bilinemez. Ayrıca Kur'ân'da anlatılanla Ehl-i kitaba gönderilen kitaplarda anlatılanlar arasında ilave ya da eksik bilgiler olması durumunda kıssanın anlatımıyla hedeflenen sonuca ulaşılamayabilir. Bu hedef Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatıdır. Dolayısıyla kıssalarla ilgili Kur'ân ne kadarını anlatmışsa o kadarı ile yetinilmeli, fazla ya da noksan ifadelerden kaçınılmalıdır.[602] Meseleyi Ashâb-ı Uhdûd'un[603] kim ya da kimler olduğu bağlamında da dile getiren müfessir, Hıristiyan ve Yahudilerin eleştiri ve ayıplamalarından kaçınmak için mütevâtir haber olmadan ilgili konunun tefsir edilmemesi gerektiğini savunur.[604]

Müfessire göre müşkilü'l-Kur'ân'a[605] ait bazı meseleler de bize ulaşan mütevâtir haberlerle açıklığa kavuşturulur. Meselâ Allah Teâlâ el-Enfâl sûresinde ganimetlerin beşte birinin Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğunu bildirmekte,[606] aynı sûrenin başka bir âyetinde ise elde edilen

[600] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/76.
[601] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/364.
[602] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/34-35, 85, 128-129.
[603] el-Burûc 85/4.
[604] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/145-146.
[605] Müşkilü'l-Kur'ân, âyetler arasında ilk bakışta zıtlık ve ihtilâf olduğu sanılan durumları inceleyen ilim dalıdır. Bk. Süyûtî, *el-İtkân,* 3/80.
[606] el-Enfâl 8/41.

ganimetlerin helal ve temiz olarak yenilmesi emredilmektedir.[607] Mâtürîdî'nin açıklamalarına göre ilk âyette ganimetin beşte dörtlük kısmının kimlere taksim edileceğinden bahsedilmemekte, ikinci âyette ise sanki ganimetin tamamının dağıtılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Mâtürîdî, ganimetlerin dağıtılma yerleriyle ilgili müşkil görünen bu konunun Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledilen hadislerle, sahâbeden gelen mevkûf rivâyetlerle ayrıca âlimlerin icmaı ile çözüldüğünü ifade eder ve konuyla ilgili nakledilen haberleri sıralar. Sonuçta ganimetlerin tamamının dağıtılmasını isteyen âyetin, ganimetlerin beşte birinin Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğunu bildiren âyetle tahsis edildiğini, beşte dörtlük kısmının ise nakledilen mütevâtir haberlere göre savaşan gazilere ait olduğunu bildirdiğini söyler.[608]

Sadece mütevâtir haberle bilinebilecek diğer bir konu vahyin mahiyetidir. Müfessir, Resûlullah'ın vahyi çarçabuk almak için dilini kıpırdatmasıyla ilgili âyete[609] yapılan yorumları bu bağlamda değerlendirir.[610] Te'vîl ehli âyetle ilgili şöyle bir yorum yapmıştır: Cebrail vahyi getirdiğinde Hz. Peygamber, gelen vahyi unutma endişesiyle vahiy henüz tamamlanmadan Cebrail ile birlikte âyetleri tekrar etmekte idi. İnen bu âyet ile böyle yapması yasaklandı. Mâtürîdî'ye göre ise bunu söyleyebilmek için mütevâtir bir habere ihtiyaç vardır. Zira bu mesele ameli bir konu olmayıp Peygamber hakkında tanıklığı gerektiren bir mevzudur. Hatta ona göre bu yorumda, Hz Peygamber'in vahiy alırkenki beşeri zaaflarını ortaya koyup sanki Allah'ın koruması dışındaymış gibi hareket ettiğine yönelik bir eleştiri söz konusudur. Mâtürîdî'nin sisteminde bu tür mevzularda âhâd haber değil sadece mütevâtir haber bilgi kaynağıdır. Böyle bir haber de bulunmadığına göre ehl-i te'vîlin iddiası temelsizdir. Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in dilini kıpırdatmasından kaçınması ile ilgili emrin nedenini ise iki türlü yorumlar: 1- Hz. Peygamber vahiy alırken dilini kıpırdatmadığı halde Allah'ın ileriye dönük olarak böyle yapmaması konusunda onu uyarmış olması mümkündür. 2- Âyetin Hz. Peygamber'e vahyi unutmayacağı, kolayca ve hakkıyla hıfzedeceği noktasında ilahi bir teminat ifade etmesi de mümkündür. Bu durumda da

[607] el-Enfâl 8/69.
[608] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/217.
[609] el-Kıyâme 75/16.
[610] Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Veysel Gengil, "Mâtürîdî'nin Siyer'e Dair Kritik Ettiği Bazı Rivayetler, *ASD: Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (2020), 69-70.

ehl-i te'vîlin dediği gibi Hz. Peygamber'in bu âyet inmeden önce, yasaklanan fiili yaptığı anlamı çıkmaz.[611]

İmam Mâtürîdî bazı sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin mütevâtir haber olmadan değerlendirilemeyeceğini söyler. el-Müddessir sûresinin 53. âyetinin müşriklerin işledikleri günahları, kendilerine özel bir yolla Allah'ın ya da Peyagamber'in yazılı olarak bildirmesini istemelerinden dolayı inip inmediği konusunu[612] ve el-Mü'min sûresinin 56. âyetinin Hz. Peygamber'le Yahudilerin Deccâl hakkında yaptıkları tartışmadan dolayı inip inmediği meselesini bu bağlamda inceler.[613]

Mâtürîdî, mütevâtir haberin bizi yalan haberlerden koruyacağını ifade eder. Kâf sûresinin 14. âyetinde peygamberlerini yalancılıkla suçlayan kavimlerden biri olan Tübbaʿ kavmiyle alakalı farklı farklı yorumların yapıldığını fakat bizim onların kim ya da kimler olduğunu bilmemize ihtiyacımızın olmadığını, Kur'ân'da konuyla ilgili ne kadar bilgi varsa o kadarıyla yetinmemiz gerektiğini, böyle davrandığımızda yalan rivâyetlerden de korunmuş olacağımızı söyler.[614]

Ebû Mansûr'a göre mütevâtir habere aykırı bir rivâyet varsa reddedilmelidir. Onun aktardığına göre en-Necm sûresindeki *"Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı."*[615] âyetini bazıları Hz. Peygamber'in Rabbini baş gözüyle görmesi şeklinde yorumlamışlardır. Fakat bu iddia Allah'ın ancak âhirette görüleceğine dair Kur'ân ve mütevâtir sünnetle bize intikal eden bilgilere aykırıdır.[616] Dolayısıyla âyette katʿi bir ifadeyle bahsedilmeyen bir konu hakkında kesin konuşabilmemiz için buna dair bir mütevâtir haberin olması gerekir. Ayrıca konuyla ilgili mütevâtir haberlerle uyuşmayan diğer rivâyetlerin tamamı reddedilmelidir.[617]

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'taki bazı açıklamalarına[618] ve *Te'vîlât* şârihi Alâeddin es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) tespitlerine göre[619] Mâtürîdî mütevâtir haberi ikiye

[611] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/294-295.
[612] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/276.
[613] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/76.
[614] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/96.
[615] en-Necm 53/11.
[616] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/195.
[617] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333, 17/145.
[618] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333.
[619] Alâüddîn es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, 55a.

ayırır. Bunlardan ilki asırlarca hiçbir red ve inkârla karşılaşmadan kendisiyle amel edilen mütevâtir haber, diğeri ise rivâyet yönüyle mütevâtir haberdir. Biz şimdi bu iki haberle ilgili onun açıklama ve değerlendirmelerini arz etmek istiyoruz.

3.2.1.1 Amelî mütevâtir

Mâtürîdî'ye göre asırlardan beri fiilen varolan, âlimler arasında meşhur olduğu için dikkate alınıp kabul edilen ve Müslüman toplum tarafından da uygulama birliği olan konular amelî mütevâtir statüsündedir. **"المتواتر بالعمل / المتواتر المتعارف"** şeklinde ifade ettiği bu tür konular, itibar edilmesi gereken en değerli haberlerdendir.[620] Ancak bu şekilde bir mütevâtirin oluşabilmesi için ilgili konuda herhangi bir yasaklamanın ya da o işi yapanlara yönelik herhangi bir yadırgamanın olmaması,[621] bunun havas ve avam herkes tarafından bilinen ve uygulanan bir haber olması gerekir.[622] Meselâ her ne kadar köpek dişi olan yırtıcı hayvanların ve pençesi olan kuşların yenilmesinin yasak olduğuna dair aktarılan hadis haber-i vâhid olsa da âlimler nesiller boyu bu hadisin hükmünü dikkate alarak hareket etmiş ve ona göre fetva vermişledir.[623] Ayrıca toplumdaki herkes tarafından konu bilinegelmiş ve Müslümanların pazar yerlerinde bu tür hayvanları sattıkları görülmemiştir. Bu durum ilgili konuda gelen haberin mütevâtir seviyesine çıktığını ve kendisiyle amel edilmesinin vacip olduğunu bize gösterir.[624] Şâyet amelî mütevâtir şeklinde yaygınlık kazanan durumla ilgili Kur'ân'da ve sünnette farklı bir hüküm olsaydı ümmet de o farklı hükme aykırı bir şekilde ittifak etseydi Kur'ân'a veya sünnete zıt davranmış olurlardı.[625]

Müfessire göre mütevâtir haberin akıl ve re'y yoluyla yaygınlaşması mümkün değildir. Meselâ şuf'a hakkı[626] ile ilgili meselelerde insanlardan herhangi birine soru yöneltilse gelenekle tevârüs ettiğimiz uygulamalardan dolayı bize muhakkak birtakım bilgiler verir.[627]

---

620 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333.
621 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333-334, 337.
622 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, *Te'vîlât*, 5/240-241.
623 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333, 3/224.
624 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333, 5/240.
625 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333-334.
626 İbrahim Kâfi Dönmez, "Şüf'a", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim: 19 Kasım 2023).
627 Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/224.

Amelî mütevâtiri "Çok açık bir rivâyet olduğu için rivâyet etmeye bile gerek duyulmayan haber" şeklinde de tanımlayan Ebû Mansûr,[628] tefsirinde bu tür haberler için "İnananlar ve inkâr edenler arasında inkârı kabil olmayan haberdir."[629] ifadesini kullanır. Konuyla ilgili örnek olarak Müslümanların ve müşriklerin herhangi bir rahatsızlık duymadan bildiği ve uyguladığı âkıle usulü[630] ile diyet ödenmesini,[631] önceki ümmetlerin helakinden müşriklerin haberdar olmasını[632] ve yeniden diriltme konusunda kâfirlerin önceki peygamberler vasıtasıyla tevâtüren haberlerinin olmasını zikreder.[633]

3.2.1.2 Lafzî mütevâtir

Mâtürîdî *Te'vîlât*'ta "lafzî mütevâtir" ifadesini kullanmamıştır. Fakat onun "Varise vasiyyet yoktur" hadisini değerlendirirken "rivâyet açısından haber-i vâhid, amel edilmesinin bilinmesi açısından ise mütevâtir" şeklindeki ifadeleri,[634] onun mütevâtir haberi, amelî ve lafzî şeklinde ikiye ayırdığını göstermektedir. Yine o, el-Kamer sûresinin ilk âyetinde zikredilen ayın yarılması[635] mucizesi ile ilgili rivâyet edilen hadisin[636] hâsdan âmma dönüşerek mütevâtir derecesine ulaştığını söyler. Kendisinin naklettiğine göre ayın yarılması hâdisesine İbn Mesʿûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Huzeyfe el-Yemân ve Cübeyr b. Mutʿım gibi sahâbeden birçok kişi şahit olmuştur. Onlar şahit oldukları bu mucizeyi gelecek nesillere aktarmışlar, olay Müslümanlar arasında o kadar yayılmış ki bunu duymayan neredeyse hiç kimse kalmamıştır. Ona göre âyetin zahiri de ayın yarıldığına işaret etmektedir. Ancak bütün bu yorumlardan sonra Mâtürîdî ihtiyatı elden bırakmayarak Kur'ân'ın söylemediği bir şeyi söyleme hususunda hassasiyet göstermenin daha evlâ olacağını beyan eder.[637]

---

[628] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333, 3/224.
[629] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/123, 250.
[630] Âkıle: Kasıtsız bir öldürme veya yaralama olayında suçlunun diyetini ödemeyi kabullenen şahıslar topluluğuna denir. Bk. Hamza Aktan, "Âkıle", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim 17 Kasım 2023).
[631] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/391, 395.
[632] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/123.
[633] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/250.
[634] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333.
[635] el-Kamer 54/1.
[636] Ebû Abdillâh Süfyân es-Sevrî, *Min Hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Saʿîd es-Sevrî: Rivâyetü's-Serî b. Yahyâ ʿan Şüyûhih ʿani's-Sevrî ve Rivâyetü Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ʿani's-Sevrî,* thk. Âmir Hasen Sabrî, (b.y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 107; Tayâlisî, *el-Müsned,* 1/224; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 6/60 (No.3583); Buhârî, "Menâkıb", 27 (No.3636); Müslim, "Sıfâtü'l-Münâfikîn ve Ahkâmihim", 43; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 54 (No.3285, 3286, 3287, 3289).
[637] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/226.

Bütün bu açıklamaların neticesinde İmam Mâtürîdî'nin mütevâtir haberi amelî ve lafzî şeklinde ikiye ayırdığını, râvî sayısına göre âhâd olup insanlar arasında yaygınlaşan uygulama olmasından dolayı mütevâtir seviyesine çıkan habere amelî mütevâtir, râvi sayısının kaç kişi olduğunu belirtmemekle beraber birçok râvî tarafından rivâyet edilen habere ise lafzî mütevatir dediğini söyleyebiliriz. Mâtürîdî'nin mütevâtir haberi daha ziyade itikâdî, gaybî ve semʿi konular başta olmak üzere risaletin ispatı ile ilgili delilleri sunarken kullandığı görülmektedir.

3.2.2 Âhâd Haber

Bir kişinin başka bir kişiden aktardığı haber manasındaki haber-i vâhid, "haberü'l-âhâd, ahbâru'l-âhâd" tamlamalarıyla bir kişinin birden fazla kimseden naklettiği rivâyet için kullanılır.[638]

Mâtürîdî, tefsirinde haber-i vâhidi **"خبر الآحاد، الخبر الآحاد، اخبار الآحاد"**,[639] **"خبر الواحد"**,[640] **"خبر الافراد"**,[641] **"خبر خاص"**,[642] kavramlarıyla ifade eder. "Verdiği bilgiyi kabul edip uygulama ve Hz. Peygamber'den gelen bir gerçeklik olduğunu kabul etme açısından mütevâtir haber seviyesine çıkamayan haber"[643] şeklinde de tarif eder. Tanımdan ve bir önceki bölümde mütevâtir haberle ilgili yaptığımız değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere müfessir haber-i vâhidi râvî sayısına ve insanların uygulama yoğunluğuna göre değerlendirir. Dolayısıyla onun her haber-i vâhide aynı değeri vermediğini söyleyebiliriz.

Ebû Mansûr, mütevâtir haberin aksine âhâd haberin râvî sayısısının ne kadar olması gerektiğiyle ilgili bilgi vermekte ve bu konu hakkındaki görüşünü aktarmaktadır. Şöyle ki: Hıristiyanlardan *"Allah elçisi Meryem oğlu İsâ'yı öldürdük."*[644] diyenlerin

[638] Cürcânî, *et-Taʿrîfât,* 96; Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim: 25 Kasım 2023).
[639] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/333-334, 3/342-343, 342-343, 408, 4/101-102, 5/240, 6/475, 8/8, 224, 11/201, 12/218, 268, 13/376, 14/50, 70, 15/116, 16/98, 219, 239, 240, 17/169, 371, 377, 17/377.
[640] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/62, 63, 70, 15/50, 16/239.
[641] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/342-343, 13/376.
[642] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/190, 5/240.
[643] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 62.
[644] en-Nisâ 4/157.

haberinin altı-yedi kişi tarafından yayıldığını, bu kadar sayıda insanın yaydığı haberin ise ancak âhâd haber olabileceğini söyler.[645]

Haber-i vâhid, âyetle ilgili muhtemel yorumlardan birisi olması hasebiyle Mâtürîdî'nin te'vîl tefsir ayrımı sistemi içindeki te'vîl kısmını ilgilendiren bir kavramdır.[646] Çünkü te'vîl olarak değerlendirilen yorumların da kesinliğinden bahsedilememektedir.

Müfessir bilgiyi mahiyeti itibariyle amel ilmi **"علم العمل"** ve şehadet ilmi **"علم الشهادة"** olmak üzere ikiye ayırarak inceler ve bu ayrım üzerine hüküm bina eder.[647] Onun anlayışında âhâd haberin amel ilmi ve şehadet ilmi konularında değerlendirilmesi de farklılık arzetmektedir. Ona göre amel ilmi insanların görünen olaylara ilişkin elde edip pratiğe yansıtabildikleri bilgilerdir. Amel ilmi alanında haber-i vâhid ile ya da kıyas gibi yöntemlerle ictihad yapılabilir. Şehadet ilmi ise gaybî konularla ilgili olup kendisine sadece âyet veya mütevâtir haberle ulaşılan bilgidir. Ona göre şehadet ilminin alanı Allah adına şahitlik yapılabilecek derecedeki kesin bilgilerden oluşur.[648] Müfessir bu görüşünü el-Mümtehine sûresinin 10. âyetinde *"Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde onları imtihan edin."* kısmının tefsirini yaparken açıklar. Onun naklettiğine göre müfessirler, buradaki imtihanın nasıl olması gerektiğini iki türlü açıklamışlardır. İlkine göre kadınlara, göç etme sebeplerinin kocalarından duydukları nefretten kaynaklanmadığına dair yemin ettirilir ya da göçlerinin başka başka yerler görmek arzusundan dolayı olmadığına sadece İslam'a duydukları sevgiden kaynaklandığına dair yemin ettirilir. Fakat Mâtürîdî bir kimsenin mü'min olup olmadığıyla ilgili müfessirlerin yaptığı bu imtihan usulünü reddeder. Çünkü bir kadın müslüman olduktan sonra kâfir kocasından nefret etmesi dininin gereğidir.[649] Müfessir, bu açıklamalardan sonra kadınların imtihanının iki türlü olabileceğini söyler. Bunlardan ilki, kadınlara imanın ne demek olduğu sorulur ve verdikleri cevaptan imanın ne olduğunu bildikleri anlaşılırsa onların mü'min olduklarına kanaat getirilir. İkincisi ise diğer mü'min kadınların iman konusundaki yükümlülükleri bu kadınlara da teklif edilir. Şâyet kabul ederlerse imtihanı kazanmış olurlar. Böylece kadınların imanı zahiren de olsa test edilmiş olur. Çünkü imanın

[645] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/102.
[646] Gengil, *Tefsir Te'vîl Ayrımı,* 158.
[647] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/116.
[648] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/122, 15/116, 17/407.
[649] el-Mümtehine 60/4.

hakikatini sadece Allah Teâlâ bilir ve bu şehadet ilmi (naklî-vahyî) ile alakalıdır yani onların mü'min olduklarına dair naklî bir haber gelmeden imanlarının hakikati anlaşılamaz. Kulların bu alanda mütevâtir haber olmadan tasarrufta bulunma hakları yoktur. Oysa imanın zahirinden anlaşılan şey imanın insanı sorumlu tuttuğu yükümlülüklerle ilgilidir. Dolayısıyla bu alan amel ilmiyle alakalıdır ve kullar bu alanda yorum yapabilir.[650]

Mâtürîdî'nin amel ilminden kastettiği şeyin fıkıh ilmine, şehadet ilminden kastettiğinin ise itikad alanındaki bilgilere tekabül ettiği anlaşılmaktadır.[651] Kendi ifadesiyle insanlar görünen ve bilinen durumlarla ilgili sorunlarını haber-i vâhidden, kıyastan ve benzerlerinden yararlanarak ictihad yoluyla çözebilirler. Fakat itikadı ilgilendiren konular hakkındaki hususlar sadece nakli bilgilerle elde edilebilir.[652]

Mâtürîdî, âhâd haberle amel edilmesi gerektiğini Kur'ân'dan delil getirerek beyan eder. Ona göre Meselâ el-Ahkâf sûresinin 29-31. âyetleri[653] haber-i vâhidin delil olma vasfını ispat etmektedir. Bu âyetlerde anlatıldığına göre Resûlullah'ın huzurunda bulunan ve Kur'ân dinleyen cinlerin sayısı az olduğu halde onların her birisi kendi kavimlerine dönüp bireysel şekilde tebliğde bulunmuşlardır.[654] Onların tek tek verdikleri bu haber muteber olduğuna göre haber-i vâhidin bilgi değeri ortaya çıkmaktadır. Yine o, *"Peygamberle özel görüşme yapmadan önce sadaka verin."*[655] âyetine dayanarak haber-i vâhid ile amel edilmesinin gerekliliğini savunur. Çünkü âyette Hz. Peygamber'in başka birisiyle gizlice ve tek başına konuştuğundan söz edilmektedir. Hz. Peygamber ile tek başına konuşan kişi de kendisine söylenilenleri başkasına tek başına anlatmıştır. Demek ki bir kişinin diğer bir kişiden aktardığı haber anlamında âhad haberin kabul edilmesi mümkündür.[656]

---

[650] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/116.
[651] Tuğlu, "Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı", 199; Kahraman, "Mâturîdîlikte Hadisin Değeri", 572.
[652] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/116.
[653] el-Ahkâf 46/29: *"Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, 'Susun!' dediler. Kur'an'ın okunması bitince de uyarıcı olarak kavimlerine döndüler."* Ahkâf 46/30: *"Dediler ki: 'Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.'"* Ahkâf 46/31: *"Ey kavmimiz! Allah'ın dâvetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın."*
[654] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/376.
[655] el-Mücâdele 58/13.
[656] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 15/50.

Müfessir, âhâd haberin kabul edilebilmesi için öncelikle râvi durumlarının araştırılmasını, sonrasında ise haberin içeriğinin değerlendirilmesini şart koşar. Son olarak da ilgili haber-i vâhidin kesinlik kazanmış bir nas ile karşılaştırılmasını ve ağır basan tarafa göre ya ictihad edilip terk edilmesini ya da kabul edilerek amel edilmesini salık verir. Bütün bu şartlara uygun olmasına rağmen yine de ihtiyatlı davranmanın elzem olduğunu bildiren müfessir, bilgi edinme yollarının en sağlamı olan duyu bilgisinde bile duyuların zayıflığı, algılanacak varlığın uzaklığı, hacimsiz ya da küçük olması gibi sebeplerle nasıl yanılma ihtimali varsa âhâd haberle elde edilen sonuçla ilgili de yanılma ihtimalinin olduğunun altını çizer. [657]

Rivâyetin hatalı olma ihtimali olsa da haber-i vâhidle amel etmek gerekir.[658] Müfessir bu görüşüne delil olarak *"Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve seferden döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar."*[659] âyetini getirir. Ona göre bu âyet haber-i vâhidle amel edilmesinin gerekliliğinden bahseder. Çünkü âyette işaret edilen topluluğun yalan üzerine birleşme ve hata etme ihtimalleri vardır. Böyle bir ihtimale rağmen âyette seferden dönenleri uyarmak için geride kalanların haberlerinin kabul edilmesi istenmektedir.[660]

Genel bir konudan söz eden âyetin zahiri manasına aykırı olmayan ve âyetin anlamını te'vîl yoluyla genişleten haber-i vâhidler kabul edilir.[661] Müfessir bu görüşünü en-Nisâ sûresi 79. âyetinin **"مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ"** *'Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir."* tefsiri esnasında dile getirir. O, âyetin bu bölümünde zikredilen iyilik ve kötülüğün Allah'a nisbet edilmesiyle ilgili farklı görüşler ileri sürüldüğünü söyler. Ona göre Abdullah b. Mesʿûd'un mushafında âyetin ilgili bölümünden sonra yer alan **"وانا قدرتها عليك** 'Onu senin için ben takdir ettim'" ifadesi haber-i vâhid olmasına rağmen konuyu açıklığa kavuşturmaktadır.[662] İbn Mesʿûd'un mushafında yer alan söz konusu kıraat, **"وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ**

[657] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 62.
[658] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/475, 13/376.
[659] et-Tevbe 9/122.
[660] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/475.
[661] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/342.
[662] Kaynaklarda Abdulah b. Mesʿûd'a ait rivâyet **"انا كتبتها عليك"** şeklinde yer almaktadır. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-meʾsûr,* (Beyrût: Dâru'l-Fiker, ts.), 2/597. **"انا قدرتها عليك"** lafızlarıyla gelen rivâyet ise Ebû Salih'ten aktarılmıştır. Bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 3/268.

‘*Başına gelen kötülük ise nefsindendir.*’**”** ifadesinin te’vîli mahiyetindedir. Bu kıraat âyetin mutlak ifadesine açıklık getirmektedir. Buna göre başa gelen kötülük kişinin işlediği kabahatin bir sonucu olsa da Allah’ın takdiriyle vücuda gelmektedir. Bu kıraate muhalif başka bir haber de yoktur. Aynı zamanda ilgili okuyuş âyetin zahirine aykırı değildir. Bütün bu sebeplerden ötürü İbn Mesʿûd’un mushafında yer verdiği bu kıraat nakli -her ne kadar haber-i vâhid olsa da- kabul edilmelidir.[663]

Müfessire göre râvîsi adalet sahibi olan haber-i vâhidin de kabul edilmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ’nın *“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirir ise, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”*[664] buyurması râvîsi fâsık olmayan yani adil olan kimsenin haberinin kabul edilmesine işaret etmektedir. “Âyette mutlak olarak fâsıkın haberiyle ilgili bilgi vardır, kelime başka manalara yorumlanamaz” demek kelimenin sadece hakaret anlamında kullanıldığını iddia etmektir. Oysa hakaret etmek akılsızların işidir. Allah Teâlâ’nın bu şekilde vasfedilmesi ise asla uygun değildir.[665]

Mâtürîdî, sahâbe içinde Abdullah b. Mesʿûd gibi Hz. Peygamber ile daha fazla bir arada bulunmuş, fazilet ve takvada öne çıkmış, fıkıhta derin bilgisi olan sahâbîlerin haber-i vâhidlerini diğer sahâbenin rivâyetlerinden üstün görmüştür. Meselâ et-Talâk sûresinin 6. âyetindeki **“اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ”** *‘Onları, (boşadığınız kadınları iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun.”***’** [666] ifadelerinden aynı zamanda “onların nafakalarını da karşılayarak oturtun” anlamının çıkacağını söyler. Aksi takdirde âyetteki “gücünüz nispetinde” ifadesinin bir anlamı kalmazdı. Çünkü âyetten erkeğin bir görevi olan “kadını iskân ettirin” anlamı zaten çıkmakta “gücünüz nispetinde oturtun” ifadesi ile de nafakalarının karşılanmasına işaret edilmektedir. Bu anlamı Abdullah b. Mesʿûd’un kıraatindeki **“أسكنوهن من حيث سكنتم وأنفقوا عليهن من وجدكم”** ifadesi destekler.[667] Müfessire göre her ne kadar İbn Mesʿûd’un kıraatindeki **“وأنفقوا عليهن”** kısmı lafız olarak sabit

[663] Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 3/342.
[664] el-Hucurât 49/6.
[665] Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 14/62-63.
[666] et-Talâk 65/6.
[667] Ebû Bekir Şemsü’l-Eimme Muhammed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrût: Dâru’l-Marife, 1414/1993), 5/181, 202, 30/256.

olmayıp haber-i vâhid şeklinde Resûlullah'a ulaşsa da onun ifadesindeki bu tafsili açıklamanın göz ardı edilmemesi gerekir.[668]

İmam Mâtürîdî'ye göre, *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."*[669] âyetinin gönderilme hikmetlerinden biri, peygamberleri görüp onlardan haber alan herkesin haberinin doğru olmayabileceğini beyan etmektir. Çünkü onların yalan haber rivâyet etmeleri ve peygamberin beşeri faaliyetlerini de dindenmiş gibi gösterip insanları onlarla da sorumlu tutma ihtimalleri vardır. Ayrıca bu tür insanların kendi kriterlerine uymayan rivâyetleri reddetmeleri de ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla uygulandığında halkın büyük çoğunluğunun sıkıntıya düşeceği durumlarda *haber-i hâssa*ya (haber-i vâhid) itibar etmemek en uygun davranış olacaktır.[670]

Müfessire göre âhâd haberler ameli konularda bilgi verir fakat itikâdî konularda kesin bilgi vermez. Meselâ **"فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ"**[671] ve **"فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ"**[672] âyetlerindeki "sûr ve nâkûr" hakkında bazı hadislerde bilgi verilse de konu gaybî olduğu için bu tür âhâd haberlerle kesin bilgiye ulaşılamaz.[673] O, haber-i vâhidin kesin delil olup olmadığıyla ilgili başka rivâyetler bağlamında da açıklamalar yapar. Örneğin Elyesa'nın ve Zülkifl'in kim olduğuna dair sahâbeden ve müfessirlerden gelen rivâyetleri aktarır. Fakat naklettiği bu rivâyetlerin haber-i vâhid olduğunu, haber-i vâhidlerin ise amel konularında delil kabul edileceğini söyler. Bahse konu olan peygamberlerle ilgili bilginin ayrıntısını ise sadece Allah'ın bileceğini dolayısıyla Allah adına şahitliği gerektiren konularda haber-i vâhidin terkedilmesini ister.[674]

Ebû Mansûr'a göre Hz. Peygamber'in risaletine delil olan âyetlerin âhâd haberlerle yorumlanması uygun değildir. *"Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın."*[675] âyetini bazı müfessirler "Allah isterse bazı âyetleri Resûlullah'a unutturabilir." şeklinde yorumlamışlardır. Oysaki Mâtürîdî'ye göre vahyin önce

[668] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/236.
[669] el-Bakara 2/102.
[670] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/190.
[671] el-Müddessir 74/8.
[672] el-Hâkka 69/13.
[673] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 16/238-239.
[674] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 12/267-268.
[675] el-Aʿlâ 87/6.

indirilip sonra da unutturulmasının kabul edilmesi demek, inkâr edenlerin eleştirilerine muhatap olmak ve ellerine koz vermek demektir. Çünkü vahyi kabul etmeyenler, Hz. Peygamber'den unutturulan âyetleri okumasını isteyebilirler ve o da haliyle okuyamayınca ilgili durumu aleyhte delil olarak kullanabilirler.[676] Mâtürîdî, miraçla ilgili aktarılan haberlerin de âhâd olması sebebiyle ilgili haberlerde anlatılan olayların kesin delil sayılmayacağını söyler.[677]

Mâtürîdî, **"خبر الفرد / الأفراد** 'ferd haber'**"** ve **"خبر الخاص** 'hâs haber'**"** kavramlarını da âhâd haber ile aynı manada kullanır. Müfessir, *ferd haber*in zahirini te'vîl etmek şartıyla kabul edileceğinden ve *haber-i vâhid* ve *haber-i efrâd* ile amel etmenin açık ve bilinir bir uygulama olduğundan bahseder.[678] Hadis literatüründe hâs haber, "Tek râvînin diğer tek râvîden naklettiği ve Resûlullah'ta son bulan haber"[679] şeklinde tarif edilmiştir. Mâtürîdî ise haber-i hâssın âhâd haber grubunda yer almasından dolayı onu "Kitab'ı nesih konusunda yetkin olmayan haber" şeklinde niteler. Hanefî âlimlerin halkın genel uygulamalarına muhalif şekilde rivâyet edilen hâs (özel ve münferit) habere itibar etmediklerini de belirtir.[680]

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle müfessirin hata ihtimali olsa bile âhâd haberle amel etmenin gerekliliğini ispat etmeye çalıştığı görülür. Özellikle mutlakı beyan eden, âyetin zahirine ters düşmeyen ve âyeti farklı boyutlarda te'vîl eden âhâd haberler ona göre kabul edilir. Mâtürîdî, peygamberleri görüp onlardan haber alan herkesin haberinin doğru olmayabileceğini, âhâd haberin kabul edilmesi için râvî araştırmasının da yapılmasını ve râvisi adil olan haber-i vâhidlerin kabul edilmesi gerektiğini söyler. Âhâd haberlerin kullanım alanları ise amelî konulardır. Ona göre âhad haberler itikâdî konularda kullanılmaz.

---

[676] Mâtürîdî'ye göre âyetteki unutturma meselesiyle ilgili üç farklı yorum yapılabilir. İlki Resûlullah işleyeceği zellelerle kendisine verilen nimetlerin yok edileceği, vahyin kesileceği ve unutturulması endişesi içersinde olmuş olabilir. İkincisi hükmü neshedilen âyetlerin lafzen varlığı devam etse de uygulanmaları sona erdiği için sanki o âyetler unutulmuş gibi değerlendirilebilir. Üçüncü olarak da Resûlullah'ın başka işlerle meşguliyeti esnasında hatrında Kur'ân âyetlerini tutamaması fakat meşguliyeti bitip zihnini toparladığında kendine inen âyetleri unutmayıp hemen hatırlaması şeklinde yorumlanabilir Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/169-171. Benzer yorumlar için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224.

[677] Mâtürîdî, *Te'vîlât,*8/224.

[678] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/342-343, 13/376.

[679] Şâfiî, *er-Risâle,* 369; Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatip el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye,* thk. Ebû Abdullah es-Süverkî-İbrahim Hamdî el-Medenî, (el-Medînetü'l-Münevvere: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 23.

[680] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/190, 5/240.

Ebû Mansûr'un haber ve habere verdiği değerle ilgili yapılan bu açıklamalardan sonra onun *Te'vîlât*'ta rivâyet ve te'vîllerinden bahsettiği isimleri ve onlarla ilgili değerlendirmelerini sunmak istiyoruz.

3.3 *Te'vîlât*'ta Kullanılan Bilgi Kaynakları

Mâtürîdî'nin haber kültürünü ve rivâyet alt yapısını anlamak için en azından tefsirinde isimlerini andığı râvilerin kimler olduğunu, kendilerinden ne kadar bahsedildiğini, bu isimlerle ilgili değerlendirmelerini ve onların görüşlerine verdiği değeri bilmek gerektiğini düşünüyoruz. O, sahâbeden başlayarak kendi dönemine kadar yetişmiş birçok ismi *Te'vîlât*'ta zikretmiştir. Şimdi bu isimleri bulundukları tabakalara ve eser verdikleri alana göre sınıflandırıp naklettikleri rivâyet ve yorum sayısını bir tablo halinde sunmak istiyoruz.

3.3.1 Sahâbe

İmam Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta bazı sahâbe isimlerini genelde zikreder. Tespit edebildiğimiz kadarıyla üç yerde de "mevkûf" tabirini kullanarak onlardan görüş ve rivâyetler nakleder.[681] İncelemelerimize göre *Te'vîlât*'ta 71 sahâbenin isminden ve rivâyetlerinden bahsedilmektedir. Zikredilen bu sahâbe isimlerinden ve rivâyet sayılarından hareketle Mâtürîdî'nin onların rivâyetlerine ve görüşlerine verdiği önem ortaya çıkar. Adı geçen bu sahâbe isimleri ve haber/te'vîl sayıları en çoktan en aza doğru sıralandığında karşımıza çıkan bilgiler aşağıda bulunan tablodaki gibidir.[682]

[681] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/115, 6/217, 6/326.

[682] Çalışmamızın bu bölümünde ve devam eden bölümlerinde yer alan râvi isimleri ve onların rivâyet ve te'vîl sayılarıyla ilgili veriler *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu tahkikinde yer alan fihrist kısmının 193-220. sayfalarındaki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.1 *Te'vîlât*'ta isimleri zikredilen sahâbîler

Sıra No	*Te'vîlât*'ta İsimleri Zikredilen Sahâbîler	Nakledilen Rivâyet/Te'vîl Sayısı
1	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)	601
2	Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)	334
3	Hz. Alî (ö. 40/661)	180
4	Hz. Ömer (ö. 23/644)	173
5	Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)	89
6	Hz. Âişe (ö. 58/678)	84
7	Übey b. Kâʿb (ö. 33/654)	81
8	Hafsa bint Ömer (ö. 45/665)	80
9	Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	65
10	Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	57
11	Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697)	32
12	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)	32
13	Hz. Osmân (ö. 35/656)	30
14	Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)	28
15	Ebû Saîd Saʿd b. Mâlik (ö. 74/693-94)	27
16	Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663-64)	16
17	Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	13
18	Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656)	11
19	Muâz b. Cebel (ö. 17/638)	11
20	Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)	10
21	Ümmü Seleme (ö. 62/681)	10
22	Ebû Mûsâ el-Eşʿarî (ö. 42/662-63)	10
23	Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654)	9
24	Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)	9
25	Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652)	8
26	Abbâs b. Abdülmuttalib (ö. 32/653)	8
27	Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85)	8
28	Saʿd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675)	7
29	Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657)	7
30	Selmân el-Fârisî (ö. 36/656)	6
31	Hz. Hasan (ö. 49/669)	6
32	Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705)	6
33	Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653)	5
34	Hz. Hüseyin (ö. 61/680)	4
35	Cübeyr b. Mutʿim (ö. 59/678-79)	4
36	Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652)	4
37	Adî b. Hâtim (ö. 67/686)	4
38	Abdullah b. Üneys (ö. 54/674)	4
39	Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ö. 12/633)	3
40	Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)	3

Tablo 3.1'in devamı

41	Ebû Bekre (ö. 51/671)	3
42	Safvân b. Assâl el-Murâdî (ö. 41/661)	3
43	Mugîre b. Şuʿbe (ö. 50/670)	3
44	Nuʿmân b. Beşîr (ö. 64/684)	3
45	Ukbe b. Âmir (ö. 58/678)	3
46	Ebû Katâde el-Hâris b. Ribʿî (ö. 54/674)	3
47	Kâʿb b. Ucre (ö. 52/672)	3
48	Ebû Râfiʿ (Râfi' b. Hadîc) (ö. 40/660)	3
49	Saffân b. Ümeyye (ö. 41/661)	2
50	Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö.78/697)	2
51	Amr b. eş-Şerîd (ö. 60-64/680-683)	2
52	Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639)	2
53	Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692)	1
54	Abdullâh b. Utbe (ö. 74/693)	1
55	Berîre (ö. 60/680)	1
56	Berâ' b. Âzib (ö. 71/690)	1
57	Cerîr b. Abdullâh (ö. 51/671)	1
58	Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)	1
59	Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö. 86/705)	1
60	Maʿkıl b. Yesâr (ö. 59/679)	1
61	Amr b. el-Cemûh el-Ensarî (ö. 3/625)	1
62	Misver b. Mahreme (ö. 64/683)	1
63	İbn Ebû Seleme (ö. 83/702)	1
64	Ebû Basre el-Gifârî (ö.?/?)	1
65	İmrân b. Husayn (ö. 52/672)	1
66	Mücemmiʿ b. Câriye (ö. 60/680)	1
67	Muttalib b. Ebî Vedâa (ö. ?/?)	1
68	Ebû Rezîn el-Ukaylî (ö. ?/?)	1
69	Abdullah b. Revâha (ö. 8/629)	1
70	Abdullâh b. Mugaffel (ö. 59/679)	1
71	Musʿab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. ?/?)	1

Görüldüğü gibi Mâtürîdî, tefsir rivâyetleriyle ilgili en fazla Abdullah b. Abbâs'tan yararlanmıştır. Tefsirde İbn Abbâs'ı 601 yerde zikreden müfessir onun Kur'ân ilimlerine, kelime açıklamalarına, âyetin bir bölümüne veya tamamına dair yaptığı açıklamalarından, âyetin nüzûl dönemi sonrası olaylarla ilişkilendirilmesine yönelik yorumlarından faydalanmıştır.[683] *Te'vîlât*'ta İbn Abbâs'ın rivâyetlerine meçhul

[683] Ayrıntılı bilgi için bk. Davut Şahin, "Mâtürîdî'nin İbn Abbas Rivâyetlerine Yaklaşımı", *Atebe Dînî Araştırmalar Dergisi* 6 (Aralık 2022), 95-114.

lafızlar kullanılarak da müracaat edilmiştir.[684] Bu durumda ona ait rivâyet sayısının bahsedilen sayının hayli üzerinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu durum Mâtürîdî'nin ondan gelen bütün rivâyetleri kabul ettiği manasına gelmez.. Meselâ el-Bakara sûresinin *"Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.."*[685] âyetinin *"Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir..."* bölümünde anlatılanların münafıklar ya da yahudiler olduğu hakkında farklı fikirler ileri sürüldüğü halde İbn Abbâs'ın bu konunun gizli kalan bir durum olduğunu söylediğini bildirmiştir. Fakat Mâtürîdî'ye göre onun bu görüşü isabetli değildir. Çünkü âyette Allah Teâlâ ibret alınacak bir meselden bahsetmektedir. Mesel vermenin amacı ise anlaşılması zor konuları anlatmak ve kapalılığı gidermektir. Dolayısıyla âyet İbn Abbâs'ın yorumu doğrultusunda değerlendirildiğinde anlaşılmayacak ve maksad-ı ilahîye ulaşılamayacaktır.[686]

Mâtürîdî, Kitap ve sünnetten sonra sahâbenin görüşlerini kaynak olarak alır.[687] Çünkü Allah Teâlâ et-Tevbe sûresinin 100. âyetinde onlardan razı olduğunu bildirmiştir. Bunun sebebi ise onların Resûlullah'a canları ve mallarıyla yardım etmeleri, Rıdvan bîatına katılmaları, iki kıbleye de yönelerek namaz kılmalarıdır. Bu yüzden âyette sahâbeyi taklit etmenin ve onlara uymanın gerekliliğine dair deliller vardır. Eğer onlar bir konuda hüküm beyan etmişse bu hükümle amel etmek vacip olur. Verdikleri hükmü terketmekse caiz olmaz.[688]

Müfessir, el-Enfâl sûresindeki *"O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir."*[689] âyetini açıklarken sahâbe kavlinin önemine dikkat çekmektedir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber ashâbıyla esirler konusunda uzun uzadıya istişarede bulunduktan sonra "Ey Ebû Bekir ve ey Ömer! Rabbim esirler konusunda size danışmamı bana vahyetti. Eğer siz görüşünüzde ittifak ederseniz size karşı çıkmam." demiştir.[690] Mâtürîdî, bu

[684] Konuyla ilgili örnekler ve ayrıntılı bilgiler için bk. 4. "el-İsrâ Sûresindeki Rivâyetler"; 5. "el-Fetih Sûresindeki Rivâyetler".
[685] el-Bakara 2/17.
[686] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/43.
[687] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/151.
[688] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/441.
[689] el-Enfâl 8/67.
[690] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 29/518 (No.17994); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* 6/17; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* 11/438; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 6/27.

rivâyetin ictihadla amel etmenin delili olduğunu belirtmekte ve Resûlullah'ın bu ifadelerinden sonra hiç kimsenin ne Hz. Ebû Bekir'in ne de Hz. Ömer'in görüşlerine karşı çıkmasının caiz olmadığını ifade etmektedir.[691]

Ebû Mansûr, bir konuyla ilgili verilen hükmü destekleyecek tek bir sahabînin rivâyetini naklettiği gibi birden fazla sahâbeden aynı konuya ilişkin rivâyetler de aktarmaktadır. Bu bağlamda müfessirin *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."*[692] âyetini tefsir ederken ortaya koyduğu düşünceleri, sahâbeden gelen haberlere verdiği değeri göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Mâtürîdî, âyeti Kur'ân'ı dinleme adabı, imamın arkasında namaz kılarken Kur'ân'ı dinleme, hutbe okunurken Kur'ân'ı dinleme, Resûlullah'ın namaz kıldırırken okuduğu Kur'ân'ı sahâbenin sesli tekrar etmesi konularında ayrı ayrı incelemiş ve konunun Kitap, sünnet ve sahâbenin icması ile sabit hale geldiğini belirtmiştir.[693] Sahâbe icması olmaması durumunda ise onlardan gelen haberlerden biri tercih edilir. Örneğin *"Kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin."*[694] âyetindeki *mülâmeset* yani dokunma kavramını Hz. Ali ve İbn Abbâs cinsel ilişkiden kinaye şeklinde anlamışlardır. Hatta İbn Abbâs *mülâmese, mübâşere, ifzâ, rafes* ve *ğışyân* kelimelerinin aynı anlama geldiğini söylemiştir.[695] Fakat aynı kelimeye Hz. Ömer ve Abdullah b. Mesʿûd cinsel ilişki dışında kalan şeyler anlamını yüklemişlerdir. Müfessir bu iki görüşle ilgili uzun sayılabilecek mülahazalarından sonra Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın görüşlerini tercih etmektedir.[696]

3.3.2 Tâbiûn

Mâtürîdî'nin tefsirinde sahâbe görüşlerinden sonra istifade ettiği bir diğer kaynak tabiûna ait sözlerdir. Tâbiûn tabakasında en çok Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) görüşlerinden yararlanmıştır. Tespitlerimize göre o, Hasan-ı Basrî'den 550 yerde bahsetmiştir. Hasan-ı Basrî'nin rivâyet ve açıklamalarını daha çok herhangi bir

[691] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/267.
[692] el-Bakara 2/204.
[693] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/151-158. Mâtürîdî'nin Kitap, sünnet ve sahâbe icmasıyla sabit olduğunu söylediği diğer örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/359, 3/151.
[694] el-Mâide 5/6.
[695] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/246, 4/171.
[696] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/171.

eleştiriye tabi tutmadan, âyetin anlamına vakıf olmak gayesiyle tefsir amaçlı nakletmiştir.[697] Bunun dışında daha çok kendi görüşlerini desteklemek amacıyla yararlanmıştır.[698] Nüzûl sebebini beyan,[699] onun ismiyle doğrudan Resûlullah'tan nakil,[700] kelime anlamını tespit,[701] Arapların geleneği hakkında bilgi,[702] kıraat vechi,[703] mübhemi beyan,[704] lugavi açıklama,[705] nesh,[706] fıkhî hüküm[707] ve İsrâiliyyât[708] gibi konularda da Hasan-ı Basrî'ye başvurmaktadır. Fakat onun görüşlerinden bazılarını reddettiği de olmuştur.[709] Hasan-ı Basrî'den sonra Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) 117,[710] Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721) 54 yerde görüş ve haberleri zikredilmiştir.[711] Onların dışında *Te'vîlât*'ta 59 tâbiînin isimleriyle beraber

[697] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/34, 67, 92, 100-104, 228, 274, 315, 413, 2/254, 362-363, 372, 441, 443, 474, 521, 3/21, 36, 58, 3/256, 404, 4/22, 48, 56, 82-83, 85, 121, 132, 182-183, 198, 200, 203, 205, 208, 214, 264, 266, 275, 284,361, 370, 376, 378, 5/7, 13, 20, 23, 84, 90, 93, 94, 116, 136, 146, 155, 170, 176, 205, 241, 245, 248, 255, 259-260, 293, 298, 299, 308, 313-314, 316-317, 322, 330, 339, 347, 348, 354-355, 359-360, 362, 385, 387, 404, 422, 424, 435-436, 6/38, 58, 63, 75, 78, 81-82, 85, 91, 101, 112, 113-114, 124-125, 133, 173, 234, 262, 266, 274, 317, 368, 386, 462, 474, 7/21, 125, 129, 151, 233, 239, 274, 292, 332, 349, 387, 389, 513, 524, 8/8-9, 21, 22, 23, 27, 32, 49, 62, 71, 91, 113, 147, 127, 146, 150, 159, 167-168, 176, 186, 196, 201, 203, 216, 228, 234, 239, 279, 287, 289, 301, 303, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 339, 342, 342, 348, 363, 372, 378, 9/22, 24, 37, 45, 49, 52, 70-71, 79, 81, 88, 90, 97, 102, 103-104, 110, 112, 116-117, 119-120, 132, 137, 139, 156, 161-162, 164-166, 182, 188, 220, 226-227, 245, 253, 263, 265, 274, 281, 300, 318, 339, 348, 367, 369, 384-386, 389, 395, 399, 402, 413, 420, 10/14, 97, 147, 157, 158, 165, 172, 270, 279, 11/81, 171, 204, 395, 396, 422, 450, 12/103, 258, 271, 335, 381, 13/33, 60, 86, 111, 125, 133, 141, 188, 203, 251, 297, 14/24, 49, 139, 195, 323, 15/20, 47, 224, 291, 16/9, 74, 77, 108, 125, 186, 236, 237, 281, 317, 17/15, 20, 32, 32-33, 39, 52, 77, 118, 228, 255, 325.

[698] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/8, 10, 19, 37, 192, 223, 4/254, 5/297, 304, 332, 7/219, 502, 8/10, 9/37, 11/370, 12/194, 13/203, 223, 14/29, 59.

[699] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/520, 3/355, 4/209, 5/32, 141, 6/139, 11/300, 14/67.

[700] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/187, 314, 360, 4/15, 92, 201, 8/248, 263, 10/272-273, 344, 11/128, 139, 282, 15/278-279, 17/45.

[701] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/83, 113, 117, 144, 246, 273, 4/39, 134, 154, 186, 243, 280, 289, 297, 5/39, 60, 91, 100, 101, 153, 158, 183, 235, 246, 277, 302-303, 305, 310, 318, 332, 350, 375, 388, 393, 6/11, 39, 64, 190, 305, 407, 7/224, 297-298, 455, 8/17, 26, 126, 211, 226, 293, 310, 377, 9/19, 42, 100, 113, 123-125, 174, 210, 222, 242, 255, 287, 290, 302, 313, 347, 378, 389, 397, 404, 406, 10/8, 61, 74, 286, 302, 326, 405, 11/109, 235, 347, 12/36, 97, 13/122, 14/130, 222, 234, 266, 293, 308, 328, 370, 15/199, 16/11, 49, 106, 118, 156, 291, 348, 17/11, 60, 293, 303.

[702] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/148, 9/151, 184, 196, 200, 205, 15/10, 16/291.

[703] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/196, 5/107, 5/179, 226, 6/92, 8/17, 9/229, 250-251, 10/171, 14/196, 198, 243, 267, 273, 319, 16/348.

[704] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/191, 6/21, 30, 241, 284, 442, 7/250, 317, 393, 499, 8/36, 170, 189, 368, 10/271, 11/330, 12/43, 14/28, 15/60, 261, 17/27, 72, 342.

[705] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/35, 7/248, 521, 8/150, 154, 9/126, 144, 146-147, 185, 12/204, 17/105.

[706] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/257, 474.

[707] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/397, 8/79, 10/113, 140, 11/370, 14/55, 15/20, 22, 230, 17/347.

[708] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/335, 11/32, 12/238, 248, 262, 17/35.

[709] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/226, 3/23, 3/425, 4/339, 344-345, 5/55, 184-185, 197, 249, 296, 337, 6/257, 8/184, 9/98, 157, 13/296, 17/54, 258.

[710] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/83, 2/201, 260, 406, 3/39, 323, 4/69, 84, 125, 143, 272, 361, 5/100, 104, 146, 183, 259, 305, 6/112, 114, 134, 146, 190,231, 7/128-129, 222, 232, 410, 459, 8/176, 215, 231, 293, 303, 318, 331, 9/154, 196, 220, 228, 256, 286, 350, 362, 394, 421, 10/14, 63, 113, 170, 237, 311, 322, 344, 11/33, 114, 121, 129, 131, 204, 270, 370, 396, 407, 436, 451, 12/10, 59, 67, 73, 103, 118, 135, 171, 225, 240, 259, 325, 326, 350, 357, 13/22, 124, 178,188, 219, 223, 251, 263, 334, 407, 413, 14/28, 55, 67, 90, 201, 231, 235, 236, 258, 266, 273, 308, 344, 346, 15/47-48, 51, 16/71, 105, 117, 124, 131, 236, 276, 325, 17/258, 286.

[711] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/397, 2/310, 348, 3/63, 212, 227, 4/21, 204, 240, 324, 340, 356, 362, 5/100, 141, 147, 183, 255, 303, 312, 323, 6/26, 32, 89, 160, 166, 7/130, 269, 8/241, 9/75, 246, 354, 391, 10/63, 127, 11/240, 14/186, 189, 201, 230, 235, 240, 258, 273, 15/161, 266, 16/17, 117, 237, 242, 17/185, 337, 342, 347.

haber ve görüşlerinden bahsedilmiştir. Bunlar kendisinden bahsedilme sayısına göre aşağıda sıralandığı şekildedir.

Tablo 3.2 *Te'vîlât*'ta isimleri zikredilen tâbiûn

Sıra No	***Te'vîlât*'ta İsimleri Zikredilen Tâbiûn**	***Te'vîlât*'ta İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyet/Te'vîl Sayısı**
1	Hasan-ı-Basrî (ö. 110/728)	550
2	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)	114
3	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)	45
4	Kelbî (ö. 146/763)	20
5	Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)	15
6	Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)	15
7	İkrime el-Berberî (ö. 105/723)	8
8	Amr b. Şuayb (ö. 118/736)	8
9	Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)	6
10	Zührî (ö. 124/742)	5
11	Kâdî Şüreyh (ö. 80/699)	5
12	Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732)	5
13	Mesrûk b. Ecdaʿ (ö. 63/683)	5
14	Âmir eş-Şaʿbî (ö. 104/722)	5
15	İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714)	4
16	Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)	4
17	Ebû Kılâbe (ö. 104/722)	4
18	İbn Sîrîn (ö. 110/729)	3
19	Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53)	3
20	Abdullâh b. Şeddâd (ö. 82/701)	3
21	Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709)	3
22	Alkame b. Kays (ö. 62/682)	3
23	Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/693)	3
24	Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725)	2
25	Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701)	2
26	Hasen b. Muhammed b. Alî (ö. 100/718)	2
27	Amre bint Abdirrahmân b. Saʿd (ö. 106/724)	2
28	Mervân b. el-Hakem (ö. 65/685)	2
29	Süddî (ö. 127/745)	2
30	Ebu'l-Cevzâ/İbnu'l-Cevzâ (ö. 83/702)	2
31	Ebu'z-Zübeyr (ö. 126/743-44)	2
32	Abîde es-Selmânî (ö. 72/691)	2
33	Ebû Recâ' İmrân b. Teym el-Utâridî (ö. 105/723-24)	1
34	Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 81/700)	1
35	Hâlid b. Maʿdân (ö. 103/721)	1

Tablo 3.2'nin devamı

36	Abdurrahmân b. Hürmüz el-Aʿrec (ö. 117/735)	1
37	Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720)	1
38	Muhammed b. Kâʿb el-Kurazî (ö. 108/726)	1
39	Amr b. Şürahbîl (ö. 63/683)	1
40	el-A'meş (ö. 148/765)	1
41	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)	1
42	Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701)	1
43	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	1
44	Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730)	1
45	Amr b. Dînâr (ö. 126/744)	1
46	Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	1
47	Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747)	1
48	Ebû Basre el-Ğifârî (Ebû Nadra) ö. 108/726)	1
49	Rebiʿ b. Sebre el-Cühenî (ö. ?/?)	1
50	Musʿab b. Saʿd b. Ebî Vakkâs (ö.103/721)	1
51	Musa b. Talha (ö.106/724)	1
52	Atiyye el-Avfî (ö.111/729)	1
53	Amr b. Evs/Üveys (ö.90/780)	1
54	Ebu'l-Ahvas (ö. ?/?)	1
55	Rebîʿ b. Ziyâd b. Enes (ö. 53/673)	1
56	Hâris b. Abdullah el-Aʿver (ö.73/692)	1
57	Râşid b. Saʿd (113/731)	1
58	Osmân el-Bettî (ö. 143/760)	1
59	Yezîd b. el-Esam (ö. 103/721)	1

İmam Mâtürîdî, sahâbe ve tâbiûnun dışında tebeu't-tâbiîn ve onlardan sonra yetişen âlimlerin isimlerinden, rivâyet ve te'vîllerinden tefsirinde bahsetmiştir. Biz bu haberlerde ismi en çok geçen şahıslarla ilgili bazı açıklamaları yaptıktan sonra onları diğerleriyle beraber tek bir tabloda birleştirip bu bölümün sonunda vermek istiyoruz.

3.3.3 Ulûmu'l-Kur'ân, Tefsir ve Kıraat Âlimleri

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta yoğun bir şekilde görüşlerinden istifade ettiği diğer zümre, tâbiûn neslinden sonra gelip özellikle ulûmu'l-Kur'ân sahasında eser veren müfessirlerdir. Bu alanda görüşlerinden ve isminden en çok bahsedilen âlim İbn Kuteybe'dir (ö. 276/889). *Te'vîlât*'ta ondan el-Kutebî ismiyle 411 yerde bahsedilir. Ulûmu'l-Kur'ân, hadis, tarih, dil ve edebiyat konularında telif ettiği eserlerle tanınan

İbn Kuteybe'nin[712] *Garîbü'l-Kur'ân* isimli eserinden *Te'vîlât*'ta uzun uzun cümle ve paragraflar alıntılanmıştır.[713] Fakat bu eserin ismi zikredilmemiştir. Meselâ el-Ahzâb sûresinin 33. âyetindeki *"Evlerinizde oturun."* bölümü tefsir edilirken İbn Kuteybe'ye ait açıklamalar birebir nakledilmiştir.[714]

Müfessir, İbn Kuteybe'nin âyetin genel olarak hangi anlamlara geldiğini ifade ettiğine yönelik görüşlerinden,[715] âyette geçen kelimenin[716] ya da cümlenin anlamına erişmek için ortaya koyduğu açıklamalarından istifade eder.[717] Ayrıca onun mübhem ifadelerle ilgili beyanlarını,[718] lügavi yöndeki açıklamalarını nakleder. [719] Zaman zaman onun ismini hiç anmadan da görüşlerini aktardığı olur.[720]

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) görüşlerinden yararlanmıştır. Mukâtil'in ismi *Te'vîlât*'ta 48 yerde geçer. Mâtürîdî onun ismini zikrederek görüşlerini zaman zaman uzun cümleler ve paraflarla aktarır.[721] Meselâ er-Ra'd sûresinin *"O, gökten su indirdi de vadiler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya faydalı*

---

[712] Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe" *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim 01 Kasım 2023).

[713] Mâtürîdî'nin İbn Kuteybe'den yaptığı uzun alıntı ve paragraflar için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/414, 8/26, 63, 65, 137, 153, 185, 241, 289, 313, 325, 364, 9/22, 30, 52-53, 59, 70, 73, 104, 120, 129, 133, 159, 163, 174, 183, 193, 201, 209, 211, 293, 308, 323, 327, 336, 354, 359, 364, 367, 380, 386, 390, 10/18, 27, 31, 236, 310-311, 371, 11/62, 140, 162, 206, 272, 290, 300, 316-317, 321, 323, 327, 329, 341, 371, 385, 409, 437, 14/201

[714] Örnek olması için İbn Kuteybe'den yapılan nakli burada göstermek istiyoruz. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/341; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Sakar, (b.y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978), 350-351. **"ومن قرأ: وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ بنصب .وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ بالكسر من الوقار، يقال: وقر في منزله يقر وقورا وكأنه من قرّ يقرّ بفتح القاف. أراد: أقررن في بيوتكن ، فحذف الراء الأولى، وحول فتحتها إلى القاف. كما يقال: ظلن في . القاف، جعله من القرار موضع كذا، من ظللن قال الله تعالى: فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ. ولم نسمع قرّ يقرّ إلا في قرة العين. فأمّا في الاستقرار فإنما هو قرّ يقرّ بالقاف مكسورة."**

[715] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/53, 4/180, 204, 5/118, 120, 339, 6/250, 14/279.

[716] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/149, 151, 216, 243, 283, 357, 367, 5/14, 54, 65, 101, 5/183, 210, 235, 242, 318, 348, 355, 429, 6/21, 32, 41, 44, 81, 86, 90, 92, 96, 99, 123, 129-130, 148, 190, 210, 213, 231, 282, 357, 371, 380, 382, 409, 419, 430, 450, 452, 455, 460, 483, 7/11, 41, 154, 159, 175-176, 194, 197, 232, 273, 279, 285, 299, 318, 346, 348, 353, 356, 404, 414, 501, 505, 527-528, 8/17, 23, 26, 47, 63, 65, 73, 75, 83, 88, 137, 153, 164, 183, 185, 196, 205, 241, 251, 260, 265, 313-315, 325, 347, 358, 364, 9/25, 30, 52-53, 59, 63, 70, 75, 81, 95, 104-105, 108, 120, 124, 133, 155, 159, 174, 183, 193, 206, 208-209, 211, 220, 293, 308, 316, 322, 327, 336, 341, 350, 352, 359, 386, 390, 409, 10/11, 17-18, 29, 31, 37, 61, 64, 69, 78, 147, 167, 178, 184, 188, 199, 204, 217-218, 229, 236, 236, 247, 260, 273, 282, 299, 322, 326, 335-336, 350, 357, 358, 368, 371, 386, 389-391, 399, 11/16, 19, 21, 34, 61, 62, 69, 116, 200, 235, 238, 255, 268, 272, 290, 300, 302-303, 314, 321, 323, 329, 341, 371, 385, 393, 425, 438, 445, 12/8, 16, 27, 35, 44, 46, 65, 80, 86, 96-97, 104, 114, 118, 125, 134, 137-138, 149, 151, 157, 175, 182, 187, 223, 235, 246, 248, 256, 260, 262, 264, 271, 299, 321, 331, 347, 375, 13/9, 83, 120, 139, 186, 221, 247, 259-260, 263, 273-274, 330, 340, 349, 352, 378, 411, 414, 14/24, 39, 72, 90-91, 103, 126, 130, 147, 161, 170, 177, 180, 193, 201, 209, 212, 217, 220, 229, 243, 255, 259, 280, 282, 288, 303-304, 306, 318, 376, 15/16, 46, 96, 16/35, 152, 162, 176, 195, 17/61, 262, 280, 285, 306, 335.

[717] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/414, 8/231, 241, 272, 9/16, 22, 37, 79, 112, 129, 163, 185, 201, 214, 218, 323, 345, 348, 354, 364, 367, 380, 397, 399, 10/21, 26-27, 215, 279, 285, 302, 310-311, 328, 457, 405, 408, 11/25, 31, 53, 79, 83, 140, 206, 274, 280, 313, 316, 317, 321, 327, 340, 409, 411, 433, 437, 451, 12/140, 147, 207, 221, 13/145, 156, 172, 184, 199, 203, 207, 213, 233, 258, 333, 336, 353, 388, 390, 448, 14/93, 118, 151, 279, 349, 15/53, 17/343.

[718] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/154, 6/18, 139, 7/400.

[719] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/35, 7/94, 102, 367, 501, 8/75, 10/299.

[720] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/35; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 298.

[721] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/285, 369, 4/84, 99, 9/126, 10/86, 11/182.

bir alet elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir."[722] âyetinin tefsirinde yer alan izahlar Mâtürîdî'nin Mukâtil'den aldığı uzun iktibasa örnek verilebilir. Mukâtil âyetteki gökten inen suyu Kur'ân'a, vadileri kalplere, seli beşerî arzulara, su, süs eşyaları ve birtakım yararlı aletleri insanların faydalandığı hakka, suyun köpüğünü, süs eşyalarının posasını ve yararlı aletlerin cürufunu batıla benzetir. Mâtürîdî de onun bu açıklamalarını küçük ekleme ve çıkarmalarla hemen hemen aynen aktarır.[723] Mâtürîdî, âyetlerin anlamına nüfuz edebilmek için Mukâtil'in yaptığı tefsirden yararlandığı gibi[724] onun lugavi açıklamalarından,[725] mübhem konulara getirdiği beyanlardan,[726] bazı kelimelere verdiği anlamlardan[727] da istifade etmiştir. Onun sebeb-i nüzûlle ilgili aktardığı bir rivâyetten bahsetmiş,[728] el-Mâûn sûrenin Mekkî ve Medenîliği konusuna dair tartışmada Mukâtil'in görüşünü de zikretmiş,[729] Ebû Muaz'ın (ö. 211/826) Mukâtil'e ait olduğunu söylediği bir açıklamayı tefsirine almıştır.[730]

Te'vîlât'ta ismi geçtiğinde *radıyallahu anh* şeklinde kendisine dua edildiğini gördüğümüz Mukâtil'in[731] teşbihe yönelik yaptığı açıklamalar başta olmak üzere bazı görüşleri Mâtürîdî tarafından reddedilmiştir.[732] Müfessir, Mukâtil'in rivâyetlerini bazen **"روي عن مقاتل بن سليمان"** şeklinde ismini açıkça zikrederek aktarmıştır.[733] Kimi zaman **"قال بعضهم"**, [734] **"يقال"**, [735] **"يقولون بعضهم"** [736] lafızlarıyla birlikte onun görüşlerinden yararlanmakta, zaman zaman ise aktardığı rivâyetin sonunda o görüşün Mukâtil'e ait olduğunu beyan etmektedir.

---

[722] er-Raʿd 13/17.
[723] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/411-412; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/374**.**
[724] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/227, 2/285, 4/64, 84, 98-99, 144, 7/144, 396, 411-412, 437, 482, 8/176-177, 9/126, 231, 10/22, 70-71, 86, 165, 176, 258, 274, 11/21, 191, 243, 12/103-104, 213, 13/256.
[725] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/365, 12/213.
[726] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/392, 11/387, 14/28, 280.
[727] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/176, 9/25, 11/86, 12/10, 15/53, 165.
[728] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15/48.
[729] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/337.
[730] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/13.
[731] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/392.
[732] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/360-361, 11/13, 21, 182, 12/346.
[733] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/165.
[734] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/163.
[735] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/24.
[736] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/182.

Mâtürîdî, tefsirinde kıraat konusunda Abdullah b. Mesʿûd,[737] Abdullah b. Abbâs,[738] Übey b. Kaʿb[739] ve Hafsa'nın[740] okuyuşlarından bahsetmiş, diğer meşhur kıraat imamlarından özellikle Kisâî'den çokça istifade etmiştir. Tefsirde Kisâî'nin (ö. 189/805) ismi 76 yerde geçmiştir.[741]

3.3.4 Dil-Edebiyat ve Tarih Âlimleri

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta yararlandığı diğer bir rivâyet kaynağı, dil ve edebiyat âlimlerinden aktardığı görüşlerdir. O, tefsirinde genellikle âyetlerdeki bazı kelimelerin anlamlarıyla ilgili tahliller yapmış ve bu konuda kendisine kadar gelen filologlardan yararlanmıştır. Bu konuda en çok Ebû Avsece'nin (ö. h.3.yüzyıl) açıklamalarını göz önünde bulundurmuş ve onun görüşlerine 473 yerde müracaat etmiştir.[742] Mâtürîdî ondan tefsirinde kelimelerin lügavi anlamları, iştikak, sarf, belâgat, vücûh ve nezâir, kıraat, âyetin maksatlarını beyan konularında istifade etmiştir.[743]

Mâtürîdî'nin tarih alanında eser veren İbn İshâk'tan (ö. 151/768) dokuz defa,[744] Vâkıdî'den (ö. 207/823) ise bir yerde[745] ismen bahsetmiştir.

3.3.5 Fıkıh, Hadis ve Kelâm Âlimleri

İmam Mâtürîdî'nin, tefsirinde hem görüşlerinden istifade ettiği hem de karşılaştımalı olarak değerlendirmelerini aktardığı diğer zümre fıkıh alanında öne çıkan mezhep imamlarıdır. Bunların başında Ebû Hanîfe (ö. 150/767) gelir. Onun ismini 112 yerde

[737] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/142, 359, 2/55, 120, 129, 174, 348, 391, 5/92, 7/329, 408, 521.
[738] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/55, 7/521.
[739] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/359, 2/55, 5/357, 7/161, 408, 521.
[740] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/120, 374, 391, 400, 469, 7/408.
[741] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/165, 384, 2/311, 3/141, 306, 326, 354, 365, 370, 372, 377, 427, 4/79, 99, 108, 124, 128, 143, 151, 154, 179, 243, 260, 5/18, 100, 163, 175, 183, 210, 6/90, 113, 7/88, 170, 242, 8/47, 50, 196, 205, 9/208, 213, 223, 257, 310, 325, 361, 376, 10/21, 52, 69, 170-171, 187, 217-218, 258, 261, 359, 377, 391, 11/16, 162, 325, 448, 12/8, 151, 153, 204, 207, 209, 323, 364, 13/55, 186, 17/19, 106, 335.
[742] Örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/149, 151, 179-180, 204, 243, 262, 283, 367.
[743] Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Şükrü Maden, "Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Güz 2019), 410-436.
[744] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/71, 86, 322, 357, 11/141, 236, 238, 240, 14/37.
[745] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/58.

zikreder.[746] İmam Şâfiî'yi her ne kadar rahimehullah[747] şeklinde ansa da çoğunlukla görüşlerini reddeder[748] ve onun ismini *Te'vîlât*'ın 34 yerinde anar.[749]

Tâbiûn sonrası dönemde hadis alanında eser veren ve *Te'vîlât*'ta ismi geçen âlimlerin başında Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gelmektedir. Müfessir ondan eserinin dört yerinde bahseder.[750] Bu konuda isimlerinden bahsettiği diğer muhaddisler ise İbn Râhûye İshâk b. İbrâhîm (ö. 238/853),[751] İbn Ebu'l-Esved (ö. 223/838)[752] ve Abdurrahman b. Abdullah el-Mesʿûdî'dir (öl. 160/776).[753]

Kelâm ilmiyle meşgul olan âlimler ve eserleri Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'taki diğer rivâyet kaynakları arasında yer alır. Bu alanda ismi 244 yerde en çok anılan kişi Basra Muʿtezilesine bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi Ebû Bekir el-Esamm'dır (ö. 200/816).[754]

İmam Mâtürîdî tefsirinde görüşlerini zikrettiği fakat yaptığımız kaynak taramalarında kendilerinin kimler olduğunu tespit edemediğimiz bazı kimseleri de anmıştır. Mübhem kalan bu isimler ise Ebû Cafer,[755] İbn Cafer,[756] Ebû Cuheyne,[757] Ali b. Ahmer[758] ve Ebû Maʿbed'dir.[759] Bütün bu sayılan âlimlerle beraber Mâtürîdî'nin *Te'vîlât'*ta haber ve yorumlarından bahsettiği diğer isimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

[746] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/81, 105, 121, 158, 193, 231, 343, 354, 369, 393, 408, 2/11, 43-44, 53, 66, 86, 90, 111-112, 187, 197, 208-209, 257, 371, 377, 3/55, 76, 220, 240, 242, 244, 247, 254, 395, -396, 415-416, 4/24, 73, 157, 212, 322, 328, 330, 344-345, 5/174, 219, 231, 233, 255, 269, 279-280, 313, 6/172, 187, 198, 228, 326, 354, 8/80, 136, 255-256, 269, 271-272, 276, 9/123, 306, 364, 10/19, 102, 112, 114, 200, 218, 11/22, 69, 155, 201, 309, 12/175, 13/124, 145, 360, 387, 14/13, 38, 285-286, 355, 15/16, 31-32, 34, 124, 160, 16/22-23, 171, 182, 205, 221, 257, 17/74, 132, 174, 175.
[747] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/384, 2/368.
[748] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/169, 216, 259, 289-290, 384, 392, 2/62, 341.
[749] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/169, 216, 259, 289-290, 384, 392, 2//62, 71, 341, 368, 3/15, 24, 201-202, 409, 4/172, 9/376, 10/98, 101, 106, 11/338, 368, 14/38, 15/21, 25-26, 29, 120, 122, 215, 217, 220, 225.
[750] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/157, 15/206, 17/50, 215.
[751] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/300.
[752] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/365.
[753] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/274.
[754] Yusuf Şevki Yavuz, "Esam, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 07 Kasım 2023); Ali Karataş, "Ehl-i Sünnetin Kur'ân Yorumunda Mutezile Etkisi Ebu Bekir el-Esamm Örneği", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 2 (2016), 182.
[755] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/257, 259;
[756] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/394
[757] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 3/248.
[758] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/153.
[759] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/23.

Tablo 3.3 *Te'vîlât*'ta tâbiûndan sonraki dönemlerde yetişip isimleri zikredilen âlimler

Sıra No	***Te'vîlât*'ta Tâbiûndan Sonraki Dönemlerde Yetişip İsimleri Zikredilen Âlimler**	**Nakledilen Rivâyet/Te'vîl Sayısı**	**Bilim Alanı**
1	İbn Kuteybe (ö. 276/889)	411	Ulûmu'l-Kur'ân
2	Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)	83	Ulûmu'l-Kur'ân
3	Zeccâc (ö. 311/923)	55	Ulûmu'l-Kur'ân
4	Ferrâ' (ö. 207/822)	28	Ulûmu'l-Kur'ân
5	Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)	23	Ulûmu'l-Kur'ân
6	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)	48	Tefsir
7	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)	1	Tefsir
8	Kisâî (ö. 189/805)	76	Kıraat
9	Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771)	4	Kıraat
10	Hamza b. Habîb (ö. 156/773)	1	Kıraat
11	Âsım el-Cahderî (ö.128/746)	1	Kıraat
12	Ebû Avsece (ö. h.3.yüzyıl)	473	Dil ve edebiyat
13	Ebû Muʿâz en-Nahvî (Sahibü't-tefsîr) (ö.211/826)	66	Dil ve edebiyat
14	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)	4	Dil ve edebiyat
15	Ebû Zeyd Saîd b. Evs (ö. 215/830)	4	Dil ve edebiyat
16	Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688)	4	Dil ve edebiyat
17	Asmaî (ö. 216/831)	3	Dil ve edebiyat
18	Kutrub (ö. 210/825)	2	Dil ve edebiyat
19	Sîbeveyhi (ö. 180/796)	1	Dil ve edebiyat
20	İbn İshâk (ö. 151/768)	9	Tarih
21	Vâkıdî (ö. 207/823)	1	Tarih
22	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)	112	Fıkıh
23	İmam Şâfiî (ö. 204/820)	34	Fıkıh
24	Ebû Yûsuf (ö. 182/798)	23	Fıkıh
25	Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805)	17	Fıkıh
26	Abdurrahmân b. Kâsım el-Utakî (ö. 191/806)	4	Fıkıh
27	Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775)	2	Fıkıh
28	İmam Mâlik (ö. 179/795)	3	Fıkıh
29	Câfer es-Sâdık (ö. 148/765)	2	Fıkıh
30	Ali b. Mûsa el-Kummî (ö. 305/917)	2	Fıkıh
31	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)	1	Fıkıh
32	Evzâî (ö. 157/774)	1	Fıkıh
33	Dâvûd ez-Zâhirî (İbn Dâvûd) (ö. 270/884)	1	Fıkıh
34	İbn Süreyc (ö. 306/918)	1	Fıkıh
35	Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)	1	Fıkıh
36	Vekîʿ b. Cerrâh (ö. 197/812)	1	Fıkıh
37	Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	4	Hadis

Tablo 3.3'ün devamı

38	İbn Râhûye İshâk b. İbrâhîm (ö. 238/853)	1	Hadis
39	İbn Ebu'l-Esved (ö. 223/838)	1	Hadis
40	Abdurrahman b. Abdullah el-Mesʿûdî (ö. 160/776)	1	Hadis
41	Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816)	244	Kelâm
42	Caʿfer b. Harb (ö. 236/850-51)	22	Kelâm
43	Hüseyn b. Muhammed en-Neccâr (ö. 230/845)	4	Kelâm
44	Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833)	4	Kelâm
45	Kâʿbî (ö. 319/931)	4	Kelâm
46	İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-14)	3	Kelâm
47	Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916)	3	Kelâm
48	Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50)	3	Kelâm
49	Necde b. Âmir el-Yemâmî (ö. 72/691)	2	Kelâm
50	İbnü's-Selcî (ö. 266/880)	1	Kelâm
51	Kerâbîsî (ö. 248/862)	1	Kelâm
52	Nazzâm (ö. 231/845)	1	Kelâm
53	Nâşî el-Ekber (ö. 293/906)	1	Kelâm
54	Bişr b. el-Muʿtemir (ö. 210/825)	1	Kelâm
55	Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46)	1	Kelâm
56	Dırâr b. Amr (ö. 200/815)	1	Kelâm
57	Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934)	5	Diğer
58	Ebu'l-Kâsım el-Hakîm (ö. 342/953)	1	Diğer
59	Hüseyn b. Vâkıd (ö. 159/776)	1	Diğer
60	Mukâtil b. Hayyân (ö.150/767)	1	Diğer
61	Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. m.609)	1	Diğer
62	Yahyâ b. Abdullah (ö. 180/796)	1	Diğer
63	Ebû Ravk Ahmed b. Muhammed (ö. 332/944)	1	Diğer
64	Ebû Cafer (ö. ?/?)	2	Mübhem
65	İbn Cafer (ö. ?/?)	1	Mübhem
66	Ebû Cüheyne (ö. ?/?)	1	Mübhem
67	Ali b. Ahmer (ö. ?/?)	1	Mübhem
68	Ebû Ma'bed (ö. ?/?)	1	Mübhem

4. EL-İSRÂ SÛRESİNDE KULLANILAN RİVÂYETLER

İmam Mâtürîdî tefsirinde kullandığı rivâyetleri genellikle ta'lik yöntemiyle aktarmıştır. Senedinin müellif tarafındaki bölümünden bir ya da birkaç râvisi zikredilmeden bu yöntemle aktarılan hadislere muallak hadis denir.[760] Mâtürîdî de tefsirinde bazen doğrudan Hz. Peygamber'in ismiyle ya da sahâbe râvînin adını söyleyerek hatta tâbiûn âlimlerinden birisinin ismini anarak rivâyet nakledebilmektedir. Fakat istifade ettiği haber ve te'vîlleri çoğunlukla meçhul sîgalar kullanarak aktarmakta ve kaynaklarına ya da sıhhatine göre sınıflandırmamaktadır. Bizim "meçhul sîga" biçiminde ifade ettiğimiz tabirden rivâyetin râvîlerinin zikredilmediği haberler anlamını kastettiğimizi belirtmek istiyoruz. Yoksa müfessir "**قال بعضهم، قال أهل التأويل**" gibi içinde meçhul bir ifade bulunmayan kalıpları da kullanmıştır.

Mâtürîdî'nin bu haberlerle beraber zikrettiği sîgaların yapıları ve çeşitleri farklı olduğu gibi haber lafızlarıyla zikredilen sahâbî, tâbiûn, tebeu't-tâbiîn ve diğer râvî isimlerinin kullanımı da kendi içinde farklılık arz etmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde Mâtürîdî'nin rivâyet ve te'vîllerden yararlanırken hangi rivâyet kalıplarını kullandığını, bu kalıpları kullanırken kastettiği râvilerin kimler olduğunu, isminden ve haberlerinden bahsettiği bu şahısların haberlerine verdiği değeri tespit etmeye gayret edeceğiz. Bütün bu bahsettiğimiz konuların *Te'vîlât*'ın tamamında incelenmesi çalışmamızın sınırlarını zorlayacağından biz konuyu el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri örneğinde araştıracağız. Bu sûreleri seçmemizin nedeni ise hem bu sûrelerin orta uzunlukta olması hem de el-İsrâ sûresinin Mekkî, el-Fetih sûresinin Medenî olmasıdır.

Tezimizin ilerleyen bölümlerinde el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde yer alan rivâyetlerin öncelikle sayısal verileri çıkarılıp râvî ismi zikredilerek nakledilen ve râvî ismi zikredilmeden meçhul kalıplarla nakledilen rivâyetler şeklinde gruplandırılacaktır. Sonrasında her bir gruptaki sîga ile aktarılan rivâyetlerin sayısal verileri sunulacaktır. Akabinde nakledilen bu rivâyetlerin kaynağı ya da ilk söyleyeni tespit edilerek ilgili rivâyet merfû, mevkûf, maktû vb. sınıflara ayrılacaktır. Aynı rivâyet sonraki nesillerde

[760] Geniş bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, "Muallak", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim: 28 Kasım 2023).

herhangi bir âlim tarafından isnad kullanılmadan kendi görüşü şeklinde aktarılsa da rivâyet için belirlenen kategori değiştirilmeyecektir. Bu sınıflandırmadan sonra öncelikle râvi ismi zikredilerek istifade edilen rivâyetler, sonrasında ise meçhul lafızlarla aktarılan rivâyetlerde kullanılan lafızlar mümkün olduğunca en çok tekrar edilenden en az tekrar edilene doğru sıralanarak incelenecektir. Bu inceleme esnasında kaynaklarda tam metni yer alan haber ve görüşler değerlendirmeye alınacak fakat gerek görüldüğünde kısmî metin ve manasına işareten alınanlara da değinilecektir. Böyle bir metot uygulamamızın sebebi müfessirin kullandığı muhtemel kaynakların tespitini kolaylaştırmak ve araştırmanın sınırlarını muhafaza etmektir.

Ebû Mansûr, 111 âyet olan el-İsrâ sûresinin 86 âyetinde merfû, mevkûf, maktû ve diğer âlimlerden gelen 415 rivâyet kullanmıştır. Bu rivâyetlerden 26'sı merfû,[761] 77'si mevkûf,[762] 122'si maktû,[763] 31'i tebeu't-tâbiîn[764] ve 93'ü tebeu't-tâbiîn sonrasındaki ulemanın görüşüdür.[765] 66 haber ise kaynağına ulaşılamadığı için kime ait olduğu belirlenemeyen haberdir.[766] Müfessir, sûrenin 25 âyetini rivâyet kullanmadan tefsir etmiştir.[767]

4.1 Râvi İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyetler

İmam Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta meçhul sîgalarla aktardığı haberlerden faydalandığı gibi râvi ismi zikrederek de rivâyetlerden istifade etmiştir.[768] Araştırmamızın bu bölümünde müfessirin râvî isimlerini anarak aktardığı haberleri inceleyeceğiz.

---

[761] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223-224, 248, 258, 260, 262, 268, 270, 285, 304, 309, 332-333, 338-340, 8/349, 369, 379.
[762] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 226, 232, 234-237, 239, 250-251, 257, 260-263, 269-270, 274-275, 281, 287, 289-290, 300-301, 304, 307, 309-310, 313, 317-318, 326-328, 331-332, 334-336, 338, 340-341, 344, 348, 358, 363-364, 368-8/372, 374, 379-380.
[763] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-228, 230-232, 234, 237, 239, 241, 245, 248, 250, 254, 260- 261, 263, 269- 270, 272-277, 279, 282- 283, 285, 288- 289, 293, 297- 298, 301, 303, 305, 307- 308, 310, 313- 314, 316, 318- 320, 327- 330, 331, 334-336, 338-342, 346-348, 358, 363-364, 368- 369, 371-372, 375, 377- 378, 380.
[764] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-225, 227-228, 233, 237, 250-251, 255-256, 259, 263, 269, 271, 276, 282, 287, 289, 299, 301, 304, 307, 313, 337, 342, 347, 372, 377.
[765] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 228-229, 231-233, 239, 241, 244, 251, 254-255, 258, 260, 263-266, 269, 272, 274, 278-279, 285-286, 289, 296-297, 299, 301-303, 305, 310, 313-315, 317, 322, 324-325, 328, 330, 334, 338-339, 347-350, 353-354, 358, 364-365, 371-372, 378.
[766] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 229, 232-233, 254-255, 257, 259, 261, 265, 269, 273, 275-276, 279, 281-282, 285, 288, 298, 308, 313, 322, 324, 330-331, 336, 338, 341-342, 348, 350-351, 359-360, 364, 366, 368-370, 372, 375-376, 379-380.
[767] el-İsrâ 17/10, 15, 17-19, 21-22, 27, 38, 43, 51, 53, 61, 65, 67-68, 82, 87, 89- 92, 94, 98-99.
[768] İsnad zikretmeden meçhul sîgalarla tefsir yapma geleneği Mâtürîdî'den önce de görülmektedir. Özellikle hicrî ikinci yüzyılda kaleme alınan tefsirlerde isnada dayalı rivâyet lafızlarının kullanıldığını söylemek pek mümkün değildir. Bk. Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 133-135.

Müfessirin râvî ismi zikrederek naklettiği haberler meçhul kalıplarla aktardığı haberlerden sayı itibariyle daha az olduğu için bu başlık altındaki haber ve te'vîlleri merfû, mevkûf, maktû vb. sınıflarına ayırararak değil râvî tabakalarına göre sınıflandıracağız. Bu sınıflandırmanın herbiri içerisinde ismi anılan râvîleri nakledilen rivâyetlerde isimlerine en çok karşılaştığımızdan en aza doğru sıralayarak inceleyeceğiz. Çalışmamızın son bölümünde ise râvî ismi zikredilerek hangi râvîlerden bahsedildiğini ve meçhul sîgalarla haber ve te'vîllerine ulaşılan râvîlerin sayısal verilerini bir tablo halinde göstereceğiz.[769]

4.1.1 Sahâbe

el-İsrâ tefsirinde isimlerini anarak haberleri aktarılan sahabî râviler Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mesʿûd, Safvân b. Assâl, Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Kaʿb, Hz. Hasan, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Erkâm ve Câbir b. Abdullah'tır.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde İbn Abbâs'ın ismini **" قال إبن عباس، قال علي و ابن عبَّاسٍ رضي الله عنهم وغيرهم من أهل التأويل، قال ابن عباس والحسن وغيرهما، قال بعضهم... وهو قول ابن عباس، قول إبن عباس، قول إبن عباس وغيره، عن إبن عباس"** biçimlerinde dokuz yerde zikrederek görüşlerini aktarmıştır.[770] Onun görüşlerine bazen âyetteki bir kelimenin anlamına ulaşmak için[771] bazen de âyetin bir kısmını izah etmek için başvurmuştur.[772] Müfessirin İbn Abbâs'tan aktardığı rivâyetlerden birinin[773] kaynağına ulaşılamamıştır.

---

[769] Bk. 6.4.2. "el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde başvurulan muhtemel kaynaklar".

[770] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 261-263, 307, 331, 348, 368, 372.

[771] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/429. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; Ebu Caʿfer Muhammed b. Süleyman el-Massîsî, *Cüz'ün fîhi hadîsü'l-Massîsî Levîn*, thk. Ebû Abdurrahmân Misʿad b. Abdülhamîd es-Saʿdenî, (Riyâd: Edvâü's-Selef, 1418/1997), 32. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/307; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 217, 224; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/478; Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-baʿs*, thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/16; Ebû Muhammed Abdullah b. Caʿfer b. Hayyân Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-ʿAzame*, thk. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, (Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408), 3/926. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/348; Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid,* thk. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl, (Mısır: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989), 696; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/772.

[772] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* (b.y.: y.y., ts.), 2/303. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/262; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/431; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2325, 7/2326. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/127; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/504; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2339; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/177. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/368; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/566.

[773] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/372.

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde İbn Mesʿûd'un ismini birisi kıraat farklılığı ile ilgili olmak üzere dört yerde zikretmiştir. Kıraat farklılığıyla ilgili rivâyeti **"ذكر في حرف ابن مسعود"** kalıbıyla nakleden müfessir onun **"وقضى ربك"**,[774] ifadesini **"ووصّى ربك"** şeklinde okuduğunu bize bildirir.[775] Ayrıca **"روي عن ابن مسعود"** kalıbıyla İbn Mesʿûd'un **"تَبْذِيراً"**[776] kelimesine "faydasız yerlere infak yapmak" anlamı verdiğini aktarır.[777] O, İbn Mesʿûd'un ismini vererek aktardığı rivâyetlerden birini âyetteki bir kelimenin anlamını izah etmek,[778] diğer ikisini ise âyetin bir kısmının tefsiriyle ilgili görüşlerini aktarmak için kullanmıştır.[779]

Übey b. Kaʿb (ö. 33/654)

Mâtürîdî, Übey b. Kaʿb'ın ismini sûre tefsirinde sadece bir yerde anmış ve onun kıraat farklılığıyla ilgili rivâyetini **"ذكر في حرف أبي بن كعب"** kalıbıyla nakletmiştir. Müfessir, *Te'vîlât*'ta Übey'e ait 60'tan fazla kıraat aktarmıştır.[780] el-İsrâ tefsirinde ona ait olduğunu söylediği kıraat **"وَقَضٰى رَبُّكَ"**[781] ifadesini onun **"ووصّى ربك"** şeklinde okumasıyla ilgilidir. Müfessir onun bu kıraatinin âyete verilen anlamlardan birine delil olduğunu söyler.[782]

---

[774] el-İsrâ 17/23.

[775] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/527; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (b.y.: Dâru'l-Mısrıyye li't-Te'lîf ve'n-Neşr, ts.), 2/120; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/295; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/413-414; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Mekketü'l-Mükerreme: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409), 4/139.

[776] el-İsrâ 17/26.

[777] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid,* 435; Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân mine'l-câmiʿ li İbni Vehb,* thk. Miklos Murânî, (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 1/32; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/428; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/331.

[778] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 435; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/32; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/428; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/331.

[779] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/143; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/301; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 90 (No.4714, 4715); Müslim, "Tefsîr", 3030; Ebû Bekir el-Kâsım el-Mutarriz, *Fevâidü Ebî Bekir el-Kâsım el-Mutarriz ve Emâlîhi*, thk. Nâsır b. Muhammed el-Munî', (b.y.: Dâru'l-Vatan, 1421/2000) 138; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/472; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 6/116; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2335; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/166; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 10/17. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/136; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/154; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, 4/370; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/44; İbn Kuteybe, *el-Envâü fî mevâsimi'l-Arab,* (b.y.: ts.), 143; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 259; Ebû Yaʿlâ Ahmed b. Alî el-Mevsılî, *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bündâr an Şuyûhihî*, thk. Abdürrahîm b. Yahyâ el-Hammûd, (b.y.: Mecelletü'l-Ahmediyye, 2004), 98; İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 2/323; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/512-514; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/181.

[780] Gülhan Maden, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Übey b. Kaʿb Kıraati", *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Ocak 2024), 52-84.

[781] el-İsrâ 17/23.

[782] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/413-414.

Safvân b. Assâl (ö. 40/660)

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde **"روى صفوان بن عسال المرادي"** biçiminde Safvân b. Assâl el-Murâdî'den[783] bir merfû rivâyet nakletmiştir. Rivâyet, Yahudilerden iki kişinin Hz. Peygamber'e gelip Hz. Mûsâ'ya verilen dokuz mucize hakkında soru sormalarıyla ilgilidir. Resûlullah Hz. Mûsa'ya verilen mucizeleri, Allah'a şirk koşmamak, haksız yere insan öldürmemek, zina etmemek, israf etmemek, suçsuzu şikâyet etmemek, faiz yememek, namuslu kadınlara iftira atmamak, savaştan kaçmamak, cumartesi yasağına uymak şeklinde sıralamıştır.[784]

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

el-İsrâ tefsirinde Hz. Ali'nin isminden ve görüşlerinden müstakil olarak bahsedilmemiştir. Sadece bir yerde **"قال علي و ابن عبَّاسٍ رضي الله عنهم وغيرهم من أهل التأويل"** şeklinde "Ali, İbn Abbâs ve diğer te'vîl ehli" denilerek gece ve gündüzün iki işaret yapıldığını beyan eden âyetle[785] ilgili te'vîller sıralanırken onun da ismi geçmektedir. Müfessirin naklettiğine göre Ali, İbn Abbâs ve diğer te'vîl ehli müfessirler, âyetin *"Yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye..."* bölümündeki hesabın ay ile yapılabileceğini söylemişlerdir.[786] Fakat bu yorumun sadece İbn Abbâs'a ait olanı tespit edilmiş,[787] Hz. Ali'ye ait olan te'vîlin kaynağına ulaşılamamıştır.

[783] Safvân b. Assâl b. Rabz b. 'Âmir b. ʿAvsebân b. Zâhir b. Murâd Kinâneoğullarından ve Kufe'li olan bir sahâbedir. Bk. İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/27; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Müsnedü Halîfe b. Hayyât*), thk. Ekrem Ziya el-Umerî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/136, 227; Taberî, *Târîhu't-Taberî,* (Beyrût: Dâru't-Türâs, 1387), 11/546.

[784] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/369; Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/483; Kâsım b. Sellâm, *el-Hutab ve'l-mevâʿiz*, 134; Kâsım b. Sellâm, *Fezâʾilü'l-Kurʾân*, 275; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Müsnedü İbni Ebî Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azezî, Ahmed b. Ferid el-Mezîdî, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 2/367; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 7/328; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/22 (No.18096); Ebû Bekir Ahmed İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, thk. Salah b. Fethi Hilâl, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427/2006) 3/26; Tirmizî, "İsti'zân", 33 (No.2733), "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No.3144); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/449, 7/111, 8/43; Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 17 (No.4078); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/566-567; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 1/55, 57, 58; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 3/215; Ebû Caʿfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Duʿafâʾü'l-kebîr,* thk. Abdülmu'tî Emîn Kalʿacî, (Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 2/261; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 4/1107; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/199.

[785] el-İsrâ 17/12.

[786] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/237.

[787] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/303.

Hz. Hasan (ö. 49/669)

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde **"روي أن الحسن بن علي"** kalıbıyla Hz. Hasan'ın, babası Hz. Ali'nin katili falanı (İbn Mülcem) öldürdüğünü, o sırada Hz. Ali'nin bülûğa ermeyen çocuklarının olduğunu nakleder.[788] Müfessir haklı bir neden olmadıkça hiçbir kimsenin öldürülmemesi gerektiğini söyler. Şâyet öldürülürse bu durumda öldürülenin velisine verilen yetkiden bahseden âyeti[789] hatırlatır ve bu âyetten yola çıkarak Hz. Hasan'ın uyguladığı infazın gerekçesini delillendirir.

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

Mâtürîdî, sûrenin tefsirinde, **"عن"** sîgasıyla Ebû Hüreyre'den bir merfû rivâyet nakletmiştir. **"عن أبي هريرة"** biçiminde aktarılan bu merfû rivâyet Allah'ın evvâb olanları bağışlayacağını bildiren âyetin[790] tefsirinde aktarılmıştır.[791] Rivâyete göre Hz. Peygamber Ebû Hüreyre'ye her ay üç gün oruç tutmasını, uyumadan önce vitir namazı kılmasını ve iki rekât kuşluk namazı kılmasını emreder ve kuşluk namazının evvâbîn namazı olduğunu bildirir.[792] Mâtürîdî, rivâyeti aktardıktan sonra duhâ namazının rekât sayıları ve faziletiyle ilgili çok fazla hadis rivâyet edildiğini fakat o hadislerin herbirisinin zikredilmesinin konuyu uzatacağını söyler. Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'a aldığı rivâyetlerde isnad kullanmamasının ve naklettiği haberlerin tamamını değil bir kısmını almasının nedenlerinden biri onun bu ifadeleriyle ortaya çıkmış olur.

[788] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/270; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/437; Dârimî, *Nakzü'l-İmâm Ebî Saʿîd ʿOsmân b. Saʿîd ʿale'l-Merîsiyyi'l-Cehmiyyi'l-ʿanîd fîme'fterâ ʿalellahi mine't-tevhîd (en-Nakz ʿale'l-Merîsî)*, thk. Reşîd b. Hasan el-Elmaʿî, Mektebetü'r-Rüşd, (Kâhire: 1418/1998), 1/63; Şâfiî, *el-Ümm*, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1410/1990), 7/156; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Saʿd, Saʿd Hasan Muhammed, (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 175; İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü'ş-Şâfiʿî ve menâkıbüh,* thk. Abdülganî Abdülhâlik, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 133; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/39; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Cümelü min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz ez-Zerkelî, (Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1417/1996), 2/ 505.

[789] el-İsrâ 17/33.

[790] el-İsrâ 17/26.

[791] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260.

[792] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/329 (No.10559; Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl ve kıyâmi ramazân ve kitâbi'l-Vitr*, (Pâkistan: Hadîsü Akademi, 1408/1988), 1/281; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/227.

Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde **"روي عن زيد بن أرقم"** şeklinde merfû bir haberi "Rivâyet edildiğine göre Zeyd b. Erkâm şöyle demiştir:" şeklinde aktarır. Bu haberi evvâb[793] kelimesinin anlamını izah ederken kullanır. O, evvâbîn namazını duhâ namazı şeklinde anlamaktadır ve bu görüşünü delillendirmek için bahse konu olan haberi nakleder. Haberde Hz. Peygamber'in bir kavme uğradığı ve duhâ namazının vaktinin deve yavrularının kumların kızgınlığının artmasından dolayı çöktükleri zamana denk geldiğini söylediği aktarılır.[794]

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

Mâtürîdî, sûrenin tefsirinde **"روي عن جابر بن عبد الله"** şeklinde bir merfû rivâyet aktarır. Anne babaya merhametli olmayı ve alçak gönüllü davranmayı tavsiye eden âyeti[795] açıklarken bir adamın Resûlullah'a gelip kendisine ait olan malları babasının almak istediğini, Resûlullah'ın da o adama hem kendisinin hem de mallarının babasına ait olduğunu söylediğini aktarır.[796]

4.1.2 Tâbiûn

el-İsrâ sûresinde tâbiûndan isimleri zikredilerek rivâyetleri nakledilenler Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve Katâde b. Diâme'dir.

---

[793] el-İsrâ 17/25.

[794] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260; Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/66; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 3/69; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/353, 2/173; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/9 (No.19264), 92 (No.19347); Ebû Muhammed Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî, Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988),112; Dârimî, *es-Sünen*, 2/913; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 748; Bezzâr, *el-Müsned*, 10/224; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/229; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 2/13; Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. el-Arabî, *Mu'cemu İbni'l-Aʿrâbî,* thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî, (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997), 2/612; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat,* 5/238; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs,* 3/203, 4/494; Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âyid, (Mekketü'l-Mükerreme: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1405), 3/1097.

[795] el-İsrâ 17/24.

[796] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/258; Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 44; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed, Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh,1408), 546.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Te'vîlât'ta tâbiûn nesli içinde isminden en fazla bahsedilen kişi Hasan-ı Basrî olduğu gibi el-İsrâ tefsirinde de adı en çok anılanların başında o yer alır. Sûrenin 36 yerinde onun görüşleri aktarılmıştır.[797] Aktarılan bu görüşlerden 23 tanesi Hasan-ı Basrî'nin görüşlerini derleyen eserler[798] başta olmak üzere Mâtürîdî'den önce ve sonra telif edilen eserlerde araştırılmış fakat Mâtürîdî'nin ondan aktardığı bu görüş ve rivâyetlerin kaynağına ulaşılamamıştır.[799] Onun görüşlerinin çoğunun kaynağına ulaşılamaması Mâtürîdî'nin Hasan-ı Basrî'nin yorumlarını aktaran başka bir kaynaktan yararlanmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu durumda *Te'vîlât*'ta Hasan-ı Basrî'nin ismi verilerek aktarılan rivâyetlerin ayrıca araştırılması ondan gelen haberlere ulaşılması bakımından önem arz etmektedir. Onun isminden çoğunlukla **"قال الحسن"** şeklinde bahsettiği gibi **"قال ابن عباس والحسن وغيرهما"** şeklinde diğer isimlerle birlikte de söz etmiştir. Bahse konu olan bu ifadedeki İbn Abbâs ve Hasan'ın dışında kalan müfessirler araştırıldığında karşımıza Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) ve Katâde b. Diâme çıkmaktadır.[800] Aynı şekilde **"قال الحسن و غيره"** ifadesindeki diğer şahısların kim olabileceği incelendiğinde karşımıza Abdullah b. Abbâs, Mücâhid b. Cebr, Süddî, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), Ferrâ' (ö. 207/822), Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824), Buhârî (ö. 256/870), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Taberî (ö. 310/923) ve Zeccâc (ö. 311/923) çıkmaktadır.[801]

Mâtürîdî el-İsrâ tefsirinde, **"عن"** lafzıyla Hasan-ı Basrî'den iki merfû rivâyet nakletmiştir.[802] **"عن الحسن قال رسول الله"** ifadesiyle Hasan-ı Basrî'den aktarılan haberlerden ilki, Allah'ın lütfunun sınırsız olduğunu ifade eden âyetin[803] tefsirinde

[797] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 228, 234, 237, 239, 248, 262, 279, 285, 289, 293, 301, 303, 307, 310, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 339, 341-342, 348, 363, 372, 377-378.
[798] Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîrü'l-Hasan el-Basrî,* thk. Muhammed Abdürrahîm, (el-Mekketü'l-Mükerreme: el-Mektebetü'l-Ticâriyye, ts.), 1-2.
[799] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/228, 234, 237, 239, 279, 285, 289, 301, 303, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 348, 363, 372.
[800] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/307. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 217, 224; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/478; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-baʿs*, 1/16; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-ʿAzame*, 3/926.
[801] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/115; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/116; Ebû Ubeyde Maʿmer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân,* thk. Mehmed Fuad Sezgin, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1381),370; Buhârî, "Tefsîri'l-Kur'ân", 184 (No. 4708); İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* thk. İbrâhîm Şemsüddîn, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 247; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 251; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 2/542, 17/356; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân ve iʿrâbüh,* thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988), 2/230, 3/227; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2317; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* thk. Abdü'l-Münʿım Halîl İbrâhîm, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 2/265.
[802] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248, 262.
[803] el-İsrâ 17/20.

istifade edilmiştir. Mâtürîdî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber, eğer kulların hedefi âhiret ise Allah'ın o kulların gönüllerine zenginlik ve kanaat duygusu yerleştireceğini, hedefleri dünya ise fakirliği daima gözlerinin önüne getireceğini bildirir. Müfessirin aktardığı bu hadisin râvileri Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ve Enes b. Mâlik'tir (ö. 93/711-12).[804] **"عن الحسن"** ifadesiyle aktarılan diğer merfû rivâyet ise Resûlullah'ın maddeten sıkıntılı olduğu zamanlarda Müslümanlardan ihtiyaç sahibi olup kendisinden yardım isteyenlere karşı nasıl davranması gerektiğini beyan eden âyeti [805] açıklarken nakledilmiştir. Rivâyete göre Hz. Peygamber, maddi sıkıntıya düştüklerinden dolayı kendilerine yardım edilmesini isteyen bazı kimselere: "Muhammed'in ailesi dokuz evden oluşmasına rağmen onun bile bir ölçekten başka yiyecek hakkı yoktur." şeklinde cevap verir.[806] Onun bu sözünden sonra Allah Teâlâ âyetin *"En azından onlara rahatlatıcı bir söz söyle."*[807] bölümünü indirir.

Mâtürîdî, sûrenin tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin âyetlerdeki kelime anlamlarına dair açıklamalarından [808] ve âyetin bir kısmının izahına yönelik ifadelerinden de faydalanmıştır.[809]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Katâde b. Diâme *Te'vîlât*'ta tâbiûn arasında Hasan-ı Basrî'den sonra isminden en çok bahsedilen kişidir. el-İsrâ tefsirinde kendisinin beş görüşüne **"قال قتادة"** ifadesiyle yer

[804] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 30; İbn Mâce, "Zühd", 2 (No.4105); Tirmizî, "Sıfatu kıyâme", 30 (No.2465).
[805] el-İsrâ 17/28.
[806] Rivâyeti Enes b. Mâlik nakleder. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8//262; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/131; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/149 (No.13497); Buhârî, "Rehn", 1 (No.2508); İbn Mâce, "Zühd", 10 (No.4147); İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/401.
[807] el-İsrâ 17/28.
[808] Örnek için Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339; Mervezî, *el-Muhtasar*, 33; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 5/374. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/377; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 205; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/392; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/8.
[809] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285; Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fî muʿâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd,* thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005) 1/157. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/293; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/30. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/310; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/30; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürrî el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*, thk. Ebû Abdullah Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 3/28. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/334; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/152. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/341; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/535. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/342; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/533. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/378; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/168; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 1/133.

verilmiştir. Bu görüşlerden birinin kaynağına ulaşılamamış[810] diğer dört görüşün onun âyetlerin bir bölümünün izahına yönelik te'vîlleri olduğu tespit edilmiştir.[811]

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Sûrenin tefsirinde Mücâhid b. Cebr'den **"قال مجاهد"** lafzıyla bir defa bahsedilmiştir. Mücâhid, *"Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar."* [812] anlamına gelen âyetin risâlet ve nübüvvet göreviyle ilgili olduğunu söyler. Mâtürîdî de onun bu görüşünü alır ve kendisinin de âyeti aynı şekilde yorumladığını belirtir.[813]

Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)

İmam Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde Saîd b. Müseyyeb'den **" قال سعيد بن المسيب: هي رؤيا منام، روي أن نبي الله صلى الله عليه وسلم..."** lafızlarıyla onun kendi te'vîlini destekleyecek bir merfû rivâyet aktarıldığını nakleder. Medîne'deki meşhur yedi fakih tâbiînden biri sayılan Saîd b. Müseyyeb[814] insanları sınamak için Hz. Peygamber'e gösterilen rüyanın[815] uykuda gösterilen rüya olduğunu söyler. Buna delil olarak da Resûlullah'ın minberler üzerinde birtakım insanlar gördüğünü ve onların sınanması için mal-mülk sahibi olacaklarını beyan eden rivâyeti aktarır.[816]

4.1.3 Fukahâ

Müfessir, fakihler arasında Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'u anarak görüşlerinden istifade etmiştir.

---

[810] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231.
[811] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/293; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/2334; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/30. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/303; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/144; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/475. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/318; Abdürrezzâk es-San'ânî, *et-Tefsîr*, 2/304; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/495. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331; Abdürrezzâk es-San'ânî, *et-Tefsîr*, 2/305; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/505.
[812] el-İsrâ 17/80.
[813] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/341; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 441; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/534; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/185-186.
[814] M. Yaşar Kandemir, "Saîd b. Müseyyeb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 27 Ocak 2024).
[815] el-İsrâ 17/60.
[816] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/2336; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/318.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'taki fıkıh kaynakları arasında yer alan ve bu alanda görüşlerine en çok başvurduğu fakih Ebû Hanîfe'dir. el-İsrâ tefsirinde de fakihler arasında en fazla onun ismini anmış ve görüşlerine **"قال أبو حنيفة، قول أبي حنيفة"** ifadeleriyle yer vermiştir. Sûrenin beş farklı âyetinin tefsirinde Ebû Hanîfe'yi ismen anarak "Bu âyette Ebû Hanîfe'nin verdiği fetvaya delil vardır." ifadesini kullanmış ve onun ictihadlarını destekler mahiyette görüş beyan etmiştir.[817] Müfessirin Ebû Hanife'ye ait olduğunu söylediği bir fetvanın kaynağına ulaşılamamıştır.[818]

Ebû Yûsuf (ö. 182/798)

İmam Ebû Yûsuf, müfessirin fakihler arasında *Te'vîlât*'ta ismini Ebû Hanîfe'den sonra en çok andığı âlimlerdendir. el-İsrâ tefsirinde **"روي عن أبي يوسف"** diyerek onun kelâm ilmiyle uğraşılmasını yasaklayan görüşünü nakletmiştir. Müfesssir onun bu görüşünden kastettiği şeyin mutlak anlamda kelâm ilmi olmadığını, kelâm ilminin tartışılan yönünün bu ilim kullanılarak akıllar ile anlaşılamayan konuların tartışılması, tartışıldğı zaman da bir fayda getirmeyen konular olduğunu söyler ve böylece Ebû Yûsuf'un insanları sapmaktan koruduğunu ifade eder.[819]

4.1.4 Ulûmu'l-Kur'ân Âlimleri

Sûre tefsirinde ulûmu'l-Kur'ân müelliflerinden Maʿmer b. Müsennâ, İbn Kuteybe ve Zeccâc'ın isimlerini zikrederek haberlerine yer verilmiştir.

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

İbn Kuteybe *Te'vîlât*'ta görüşlerinden çokça istifade edilen âlimlerdendir. el-İsrâ tefsirinin 16 yerinde **"قال القتبي"** formunda görüşlerinden bahsedilir.[820] Mâtürîdî, onun

[817] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/255; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/33. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/ 24. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/271; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfi'l-ʿulemâ'*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417), 5/ 80; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/340. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/377; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/37.
[818] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/256.
[819] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349.
[820] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/ 8/231, 241, 251, 260, 265, 272, 289, 313-315, 325, 347, 358, 364.

bazı kelimelerin anlamlarıyla ilgili yaptığı açıklamalarını,[821] bazı âyetlerin de bir kısmıyla ilgili uzun sayılabilecek beyanlarını hiç değiştirmeden nakleder.[822]

Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)

Maʿmer b. Müsennâ, Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta 80'den fazla yerde ismini zikrettiği âlimlerdendir. el-İsrâ sûresi tefsirinde de iki yerde kelime anlamı[823] ve bir yerde âyetin[824] bir bölümünün izahına dair yaptığı açıklamadan[825] olmak üzere üç defa görüşlerinden **"قال أبو عبيدة"** diyerek yararlanmıştır.

Zeccâc (ö. 311/923)

Zeccâc'ın ismi *Te'vîlât*'ta ilk defa araştırmamıza esas aldığımız tahkikin sekizinci cildinde ve araştırmamıza konu olan el-İsrâ sûresinin 60. âyetinin tefsirinde geçmeye başlamıştır. Daha önceki ciltlerde yer alan sûrelerin tefsirinde onun ismi tespit edilememiştir. Buradan hareketle Zeccâc'ın eserlerinin Mâtürîdî'nin eline *Te'vîlât*'ı yazmaya başladıktan sonra geçtiğini ya da el-İsrâ sûresinden önce tefsiri yapılan sûrelerde onun ismini anmadan te'vîllerine yer verdiği ihtimalini düşünmek mümkündür. İsminin ilk defa anılmaya ve görüşlerinden yararlanılmaya başlanıldığı yerde **"قال الزجاج"** denilerek onun er-Rahmân [826] ismiyle ilgili düşünceleri aktarılmıştır.[827]

[821] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 251. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 247. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 253. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/265; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 254. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/272; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 254. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/289; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 255. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/313; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 258. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/314; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 258. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/315; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 258. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/325; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 259. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 260. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/358; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 261. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/364; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,*261.

[822] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 252.

[823] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 372. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/289; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 381.

[824] el-İsrâ 17/5.

[825] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/229; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 370.

[826] el-İsrâ 17/110.

[827] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/378; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 1/ 43, 3/18, 4/73, 5/95, 152.

4.1.5 Dil ve Edebiyat Âlimleri

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde dil ve edebiyat alanında eser veren Ebû Avsece ve Kutrub'dan ismen bahsederek görüşlerinden yararlanmıştır.

Ebû Avsece (h.3.asır)

Ebû Avsece Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta dil ve edebiyat kaynakları arasında isminden ve görüşlerinden en fazla bahsettiği âlimdir. el-İsrâ tefsirinde de onun ismini 19 yerde **"قال أبو عوسجة، قول أبو عوسجة"** diyerek zikretmiştir.[828] Onun görüşlerine âyetlerdeki kelimelerin anlamlarını açıklamak için müracaat eden müfessir genellikle bu görüşleri yorum yapmadan aktarır. Bazen de kendi ortaya koyduğu görüşü desteklemek için onun açıklamalarından istifade eder.[829]

Kutrub (ö. 210/825)

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta Kutrub'un isminden ve görüşlerinden **"قال قطرب"** diyerek iki yerde bahseder.[830] Görüşlerinin alındığı her iki yerdeki açıklamaları âyetlerdeki kelimelerin lügat manalarıyla ilgilidir. Fakat onunla ilgili Mâtürîdî'nin aktardığı yorumlar ne Kutrub'un eserlerinde ne de Mâtürîdî öncesi ve sonrası telif edilen eserlerde tespit edilebilmiştir. Sadece el-İsrâ sûresindeki **"شَاكِلَتِهِ"**[831] kelimesine **"على طريقته"** 'yoluna göre'" şeklinde verdiği mana bazı kaynaklarda Kutrub'un ismi anılmadan zikredilmektedir.[832] Mâtürîdî de onun kelimeye verdiği manayı aktarır ve bu görüşün diğer yorumlardan daha makul olduğunu söyler.[833]

[828] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231- 232, 241, 255, 258, 263, 265, 278, 289, 315, 317, 324-325, 334, 347, 358, 358, 364.
[829] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241, 255.
[830] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347, 9/12.
[831] el-İsrâ 17/84.
[832] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/540; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/257; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luġa*, 2/877; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luġa*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdülbâkî, (Kâhire: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 232.
[833] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347.

4.1.6 Kelâm Âlimleri

Müfessir, tefsirinde mütekellimûn âlimlerinden Ebû Bekir el-Esamm ve Caʿfer b. Harb'in görüşlerini el-İsrâ tefsirinde aktarmış, onların bazı fikirlerini de tartışmıştır.

Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816)

Basra'nın önde gelen Muʿtezilî âlimlerinden Ebû Bekir el-Esamm'ın isminden el-İsrâ tefsirinin 14 yerinde **"قال أبو بكر الكَيساني (الأصم)، يقولون الحسن و أبو بكر الأصم و هؤلاء، إلى "** **"ذهب هذا أبو بكر الأصم، تأويل أبو بكر الأصم"** ifadeleri ile bahsedilmiştir.[834] Sûrede onun bazı kelimelere verdiği anlamlar aktarıldığı gibi[835] âyetin bir bölümüyle ilgili yaptığı açıklamalarından[836] ve âyetlerle ilgili genel izahlarından da[837] bahsedilmiştir. Mâtürîdî, ondan aktardığı bir görüşü, kulların fiilleri hakkında savunduğu kelâmî düşüncelere uygun olmadığı için reddetmiştir.[838]

Caʿfer b. Harb (ö. 236/850-51)

Te'vîlât'ta î âlimler içerisinde Ebû Bekir el-Esamm'dan sonra isminden en çok bahsedilen kişi Bağdat î ekolüne bağlı olan Caʿfer b. Harb'tır. Onun görüşlerinden el-İsrâ tefsirinin iki yerinde **"قال جعفر بن الحرب"** ifadeleriyle bahsedilmiştir. Bunlardan ilki kulların fiilleri ile ilgilidir.[839] Mâtürîdî, Caʿfer b. Harb'in bu konudaki klasik Muʿtezile görüşünü reddeder ve kendi görüşünün haklılığına dair açıklamalar yapar. Onunla ilgili reddettiği diğer görüş Caʿfer'in Ebû Yûsuf'a yaptığı eleştiridir. Caʿfer, Ebû Yûsuf'un kelâm ilmiyle uğraşmayı yasakladığını oysa Kur'ân'da güzelce mücâdele etmeyi[840] ve gerçekleri açıklamak için insanlarla tartışılabileceğini[841] ifade eden âyetlerin olduğunu söyler. Mâtürîdî, onun bu sözleri karşısında Ebû Yûsuf'u savunur

[834] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 255, 264, 266, 285, 299, 301-303, 330, 348, 378.
[835] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/255, 301-303, 348.
[836] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 264, 266, 285, 299.
[837] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/330, 378.
[838] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285. Mâtürîdî'nin Ebû Bekir el-Esamm'ın tefsirine yönelttiği eleştiriler için bk. Karataş, "Ehl-i Sünnetin Kur'ân Yorumunda Mutezile Etkisi Ebu Bekir el-Esamm Örneği", 182-187.
[839] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/286.
[840] en-Nahl 16/125.
[841] el-Kehf 17/22.

ve onun kelâm ile uğraşılmasını yasaklamasının sebebinin akılla anlaşılamadığından dolayı şaşkınlık ve sapkınlığa yol açan konulardaki tartışmaları kastettiğini söyler.[842]

4.2 Râvi İsmi Zikredilmeden Nakledilen Rivâyetler

Mâtürîdî'nin râvî ismini telaffuz etmeden naklettiği haber ve görüşlerin el-İsrâ tefsirinde sayı itibariyle daha fazla olduğunu söylemiştik. Çalışmamızın bu bölümünde bahse konu olan haberleri, isim zikretmeden meçhul sîgalarla naklettiği, herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan aktardığı ve sadece rivâyet sîgasıyla naklettiği rivâyetler şeklinde üç başlık altında inceleyeceğiz ve bu sîgalarda ismi zikredilmeyen râvileri belirleyeceğiz. Bu belirlemeden sonra her bir lafızla nakledilen rivâyetlerin râvîlerini en çok karşılaştığımızdan en aza doğru sıralayarak inceleyeceğiz. Bu bölümde aynı zamanda aktarılan haber ve görüşleri merfû, mevkûf, maktû rivâyetler, tebeu't-tâbiîn ve diğer âlimlerin haber ve görüşleri şeklinde tasnif ederek ele almaya çalışacağız.

4.2.1 Meçhul Sîgalarla Nakledilen Rivâyetler

İmam Mâtürîdî el-İsrâ sûresi tefsirini yaparken en fazla **"قال"** lafzı ve türevlerini kullanarak rivâyetleri aktarmıştır. Sîga, sûre tefsirinde farklı yapılarla 368 defa geçmektedir. Bu lafızlardan sonra kullanılan isimler ve lafızlar farklılık arz etmektedir. Biz bu sîgaları kullanım biçimlerine göre gruplandırıp varsa aralarındaki ifade farklılıklarını çıkarmaya çalışacağız.

4.2.1.1 "قال بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Ebû Mansûr, el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** sîgasını 163 kez kullanmıştır.[843] Bu rivâyetlerin 45 tanesinin râvisine ve rivâyetin geçtiği esere ulaşılamamıştır.[844] Geriye

[842] Mâtürîdî'nin Caʿfer b. Harb'e atfettiği görüşlerin kaynağını eserlerinin hiçbiri günümüze ulaşmadığı için tespit edemedik. Bk. Cihat Tunç, "Caʿfer b. Harb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 29 Ocak 2024).
[843] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 244, 245, 248, 250, 251, 254, 257, 259, 260, 261, 263, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 285, 287, 288, 289, 296, 297, 298, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 313, 317, 318, 322, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 346, 347, 348, 350, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 378, 379, 380.
[844] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 229, 232, 254, 257, 259, 261, 269, 273, 275-276, 279, 281-282, 285, 288, 298, 308, 313, 322, 330, 338, 341-342, 348, 350, 359-360, 366, 368-370, 379.

kalan rivâyetlerden üçü merfû,[845] 28'i mevkûf,[846] 52'si maktû haber,[847] 15'i tebeu't-tâbiîn sözü,[848] 20'si ise tebeu't-tâbiîn dönemi sonrasında eser vermiş müelliflere ait haberlerdir.[849]

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** lafzından sonra aktardığı rivâyetler kendisinden önce telif edilen kaynaklarda araştırıldığında bu rivâyetlerin 53 farklı râvinin görüşü ya da haberi olma ihtimali vardır.[850] Bu râvilerden 13'ü sahâbe, 17'si tâbiûn, üçü tebeu't-tâbiîn, 21'i ise tebeu't-tâbiînden sonraki nesildendir. Mâtürîdî'nin rivâyetleri meçhul lafızlarla nakletmesi söz konusu haberin kime ait olduğunun tespitini zorlaştırmaktadır. Yaptığımız çalışmada onun aktardığı haberlerin kaydedildiği ilk kaynaklara ve kimlerin haber ve görüşlerinden istifade ettiğine elden geldiğince ulaşılmaya çalışılacaktır. Ancak bu tespitin kesinlik arz etmediğini sadece bu konuda yapılmak istenen araştırmalara alan açtığını söylemek isteriz.

4.2.1.1.1 Merfû

Konuya geçmeden önce bir mevzunun açıklığa kavuşturulması gerektiğini düşünüyoruz. Biz tezimizde Mâtüridi'nin "**قال بعضهم، قيل**" gibi meçhul sîgalarla kimi zaman merfû, mevkûf ya da maktû haberler naklettiğini belirteceğiz. Fakat müfessir naklettiği haber ve görüşlerin her birisini böyle bir sınıflandırmaya tabi tutarak nakletmez. Biz bu haber ve yorumları araştıracak ve onların dayandığı en temel kaynağa ulaşmaya çalışacağız. Böylece söz konusu rivâyet ya da te'vîlin ya Hz. Peygamber'in bir hadisine veya bir sahâbînin ya da tâbiûndan birinin sözüne dayandığını ortaya çıkaracağız. Binanaleyh rivâyet ya da te'vîller bizim tarafımızdan

---

[845] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309, 332, 340.
[846] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/234-236, 8/239, 8/250, 8/263, 8/269, 8/287, 8/318, 8/328, 8/335-336, 8/340, 8/341, 8/348, 8/363-364, 8/372, 8/374, 8/379-380.
[847] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 228, 232, 239, 245, 248, 250, 254, 260-261, 263, 269-270, 272-275, 277, 297-298, 305, 308, 313, 318, 327-329, 331, 335, 340-341, 347, 358, 364, 368, 371, 378.
[848] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 227, 233, 237, 250, 251, 259, 276, 282, 287, 289, 304, 305, 307, 342.
[849] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 231, 239, 244, 254, 260, 279, 296-297, 305, 310, 317, 322, 328, 339, 350, 365, 371-372.
[850] Bu râvîler şunlardır: Rafi' b. Malik, Abdullah b. Mesʿûd, Übey b. Kaʿb, Zübeyr b. Avvâm, Selmân-ı Fârisî, Ali b. Ebî Tâlib, Ukbe b. Amr, Hz. Hasan, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Ebû Berze el-Eslemî, Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah, Ebü'l-Âliye, Talk b. Habîb, Saîd b. Cübeyr, Nehâî, Mücâhid b. Cebr, Şaʿbî, İkrime el-Berberî, Dahhâk b. Müzâhim, Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî, Hasan-ı Basrî, Atıyye el-Avfî, Atâ b. Ebû Rebâh, Katâde b. Diâme, İbn İshâk, Zührî, Süddî, Zeyd b. Eslem, Kelbî, Mukâtil b. Süleymân, İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî, İbn Lehîʿa, Halîl b. Ahmed, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Yahyâ b. Sellâm, Ebû Avsece, Şâfiî, Ferrâ', Maʿmer b. Müsennâ, Kâsım b. Sellâm, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Kuteybe, Sehl et-Tüsterî, Müberred, Yahya b. Zeyd (Taberî râvisi), Taberî, Zeccâc, İbn Düreyd, Ukaylî, Sicistânî.

merfû, mevkûf, maktû vb. sınıflarına ayrılmış olacaktır. Yoksa sözgelimi "**قال بعضهم**" ifadesinden sonra nakledilen görüşün merfû haber olduğunu ifade etmemiz, Mâtürîdî'nin "**بعضهم**" ifadesiyle Hz. Peygamber'i kastettiğini söylememiz şeklinde anlaşılmamalıdır. Muhtemelen o, konuyla ilgili bir hadise istinaden ortaya çıkan bir te'vîli bu sîgayla aktarmaktadır. Benzer durum mevkûf, maktû ve diğer haberler için de söz konusu olabilmektedir.

Müfessirin el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** kalıbından sonra aktardığı rivâyetlerden üç tanesi merfûdur.[851] Bu rivâyetlerden ilki sûrenin 79. âyetindeki **"مَقَامًا مَحْمُودًا"** ifadesine ilişkindir. Mâtürîdî, bazılarının Hz. Peygamber'in *makâm-ı mahmûd*unu onun şefâat makamı olarak açıkladığını bize nakleder.[852] Kaynaklarda rivâyeti sahâbeden Abdullah b. Mesʿûd, Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656), Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs ve Câbir b. Abdullah, tâbiûn neslinden Mücâhid b. Cebr ve Katâde b. Diâme nakletmiş, sonraki dönemlerde ise aynı haberi Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) eserlerine kaydetmişlerdir.[853] Fakat müfessir rivâyetin kaynağı ile ilgili herhangi bir açıklama yapmadan "Bazıları, övülmüş makamdan kastedilen şefaat makamıdır demiştir" ifadelerine yer vermiştir. Bu yorumun sonuna da **"والله اعلم** 'En doğrusunu Allah bilir.'**"** şeklinde not düşerek yapılan te'vîlin kesinliği olmadığına işaret eder tarzda bir ifade kullanmıştır.[854]

"قال بعضهم" sîgasıyla kullanılan ikinci merfû rivâyet, *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur'ân'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık."*[855] âyetindeki rüyanın mahiyetiyle ilgilidir. Kaynaklara göre İbn Abbâs'ın naklettiği bu

[851] Mâtürîdî, *Te'vîlât* 8/309, 332, 340.
[852] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340.
[853] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid,* 441; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/546; Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâʾik*, thk. Habîbürrahman el-Aʿzamî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/463; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/156; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/306; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 6/319; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 15/428 (No.9684), 458 (No.9735), 16/489 (No.10839), 23/120 (No.14817); Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 194 (No.4718, 4719); İbn Ebî Hayseme, *Ahbâru'l-Mekkiyyîn min kibâri't-tarihi'l-kebîr*, thk. İsmâîl Hasan Hüseyn, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997) 271-275; İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, 1/203-205; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No.3137); Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım, *es-Sünne,* thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 2/364, 395; Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/153; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 14/168, 17/526-527; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd,* 2/212, 725-726; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/256; Ebu Ali el-Hasen b. Ali b. Nasr et-Tûsî, *Müstahrec et-Tusî alâ câmi'i't-Tirmizî,* (Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Gurabâ, 1415) 2/34; Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc,* 3/235; Serrâc, *el-Müsned,* 51; Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, *Nüshatü Tâlût,* thk. Hamdi es-Selefî, (b.y.: Dâru'n-Nevâdir, 2006), 43; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 3/36; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr,* 3/50; Ukaylî, *ed-Duʿafâʾü'l-kebîr,* 2/314; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 6/1766, 7/2342- 2343.
[854] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340.
[855] el-İsrâ 17/60.

rivâyet Resûlullah'ın, güven içinde Mekke'ye girdiğini rüyasında görmesi ve gördüğü rüyayı ashâbına anlatmasıyla ilgilidir.[856] Hudeybiye antlaşması neticesinde Hz. Peygamber'in ve ashâbının Mekke'ye girememesi, Müslümanlardan bazıları tarafından, Hz. Peygamber'in gördüğü rüyanın boşa çıkması şeklinde yorumlanmış ve bu durum onlar için fitne (imtihan) sebebi olmuştur. Mâtürîdî'nin fitneye muhatab olan Müslümanların, içinde bulunduğu duruma yönelik "Resûlullah'a rüyasında Mescid-i Haram'a ne zaman gireceği kesin olarak açıklanmamıştı."[857] şeklindeki izahı, onun rivâyete karşı olumlu yaklaştığını göstermektedir. Müfessir, bahse konu olan âyetteki rüya ile ilgili farklı lafızlarla üç farklı merfû rivâyet daha aktarır ve Resûlullah'a gösterilen rüyanın mahiyetini açıklamaya çalışır. Biz bu rivâyetleri zikredildikleri sîgalarla araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde yeri geldiğinde açıklamaya çalışacağız. Müfessirin Resûlullah'ın rüyasının mahiyetiyle ilgili birkaç farklı rivâyeti sıralaması, rivâyetlerle ilgili farklı yorumları nakletmesi, haber kültürünün derinliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Ebû Mansûr'un **"قال بعضهم"** lafzıyla naklettiği ve bizim Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Zührî (ö. 124/742) ve Zeccâc'ın aktardığını tespit ettiğimiz üçüncü merfû haberi müfessir, Hz. Peygamber'in ismet sıfatına aykırı bulduğu için reddetmiştir. Onun naklettiğine göre bazı müfessirler, *"Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi."*[858] âyetini müşriklerin Hz. Peygamber'e "Bizim ilahlarımızı selamlamadıkça senin Hacerülesved'i selamlamana izin vermeyiz." şeklindeki sözlerinden dolayı indirildiğini söylemişlerdir. Bizim bu olayı merfû rivâyetler kısmında değerlendirmemizin sebebi Mâtürîdî'nin aktardığı bu olayın nakletmediği kısmıyla ilgilidir. Kaynaklar, bu olayla ilgili rivâyetin Mâtürîdî'nin aktarmadığı kısmında Resûlullah'ın "Ben bu putları selamlayıp onlara dokunsam ne olabilir ki? Onlar beni bıraktıktan sonra da gider Hacerülesved'i selamlarım. Allah benim bu işi zaten kerhen yaptığımı biliyor." düşüncesini içinden geçirdiğini aktarır.[859] Mâtürîdî, onların bu yorumlarına karşı çıkmış ve aynı durumun Garânîk olayında da

[856] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/483; Taberî, *Târîhu't-Taberî,* 10/58; Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/272.
[857] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/309.
[858] el-İsrâ 17/73.
[859] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/332; İbn. Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân* 1/55; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/253; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/506; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2340.

vuku bulduğunu beyan ederek her iki olayı da reddetmiştir. Çünkü ona göre bu tür rivâyetler Hz. Peygamber'in ismet sıfatına gölge düşürmektedir. Hz. Peygamber'den ismet sıfatını uzaklaştırıp yok etmek isteyen kişilerin te'vîli de rivâyet ettiği hadisi de kabul edilmez ve rivâyetin yalan olduğu yönünde hüküm verilir.[860] Mâtürîdî'nin bu sözlerinden onun Hz. Peygamber'in risâletine halel getirecek herhangi bir rivâyeti hadis bile olsa kabul etmediğini, bu haberleri nakleden râvînin te'vîline de itibar edilmemesi gerektiğini düşündüğünü söyleyebiliriz.

4.2.1.1.2 Mevkûf

Müfessirin, **"قال بعضهم"** lafzından sonra aktardığı haberlerin 28 tanesi sahâbeye kadar dayanır[861] ve bunlardan bazıları kaynaklarda tam metin şeklinde yer alır.[862]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** sîgasından sonra nakledilen te'vîllerin râvileri araştırıldığında sahâbe arasında en çok dikkat çeken Abdullah b. Abbâs'tır ve ona ait 29 haber tespit edilmiştir.[863] Kaynaklarda bu haberlerden beşini sadece İbn Abbâs'ın aktardığı görülmüştür.[864] Müfessir bu beş rivâyetin birini önce **"قال بعضهم"** ifadesiyle nakleder. Hemen ardından ise **"...وهو قول ابن عباس"** diyerek rivâyetin İbn Abbâs'a ait olduğunu bildirir.[865] Fakat bu habere kaynaklarda rastlanılmamıştır.

İbn Abbâs'ın aktardığı rivâyetlerin ikisi merfû[866] geriye kalanlar ise onun kendi te'vîlleridir. Mâtürîdî, İbn Abbâs'tan geldiği anlaşılan rivâyetlerden âyetin kelime ve

---

[860] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/332.
[861] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/234-236, 239, 250, 263, 269, 287, 318, 328, 335-336, 340-341, 348, 363-364, 372, 374, 379-380.
[862] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/236; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/396. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/250; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/413. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2326; Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/336; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân,* 1/136, 2/119. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/348; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/544. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/527.
[863] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/235-8/236, 239, 250, 263, 269, 287, 309, 318, 328, 335, 336, 340-341, 348, 363-364, 372, 374, 379-380.
[864] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/287; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/459; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 12/ 175. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/483; Taberî, *Târîhu't-Taberî,* 10/58; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/272. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/328; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, 174; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2339; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/279. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 13/174.
[865] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/372.
[866] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309, 340.

kavramlarını açıklama, [867] kıraat farklılığını beyan etme [868] gibi konularda yararlanmıştır. **"قال بعضهم"** lafzından sonra İbn Abbâs'a ait olduğu muhtemel rivâyetlerden üçünü görüşünü desteklemek için kullanmıştır.[869] Bu üç rivâyetten ilkini örnek olması açısından beyan etmek istiyoruz. Mâtürîdî, bazılarının **" وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ** *'Geceyi ve gündüzü birer nişan yaptık."*"[870] âyetindeki gece kavramını ay, gündüz ifadesini de güneş şeklinde yorumladıklarını nakleder. Kendisinin de aynı görüşte olduğunu beyan etmek için de "Görmez misin ki Allah "âyet" kelimesini geceye ve gündüze izafe ederek **"فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ** *'Gecenin nişanını siler, gündüzün nişanını getiririz."*" buyurmuştur[871] diyerek görüşünü hem âyetin diğer bölümüyle hem de aktardığı rivâyetle desteklemiştir.

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)

Sûrede **"قال بعضهم"** kalıbından sonra Abdullah b. Mesʿûd'a uzandığını tespit ettiğimiz iki haber vardır.[872] Bu haberlerden birisi merfûdur ki râvileri arasında İbn Abbâs da yer alır.[873] Diğer rivâyet İbn Mesʿûd'un kendi görüşüdür. Müfessir İbn Mesʿûd'a ait yorumdan el-İsrâ sûresinin 79. âyetindeki **"مَقَاماً مَحْمُوداً"** lafzını açıklarken faydalanmıştır.[874]

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

"قال بعضهم" lafzından sonra nakledilen ve *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar"*[875]âyetindeki "ruh" kavramının anlamının "melek" olduğunu söyleyenler

[867] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/250, 263, 269, 309, 318, 328, 336, 340 341, 374.
[868] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/374.
[869] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/236, 239, 250.
[870] el-İsrâ 17/12.
[871] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/236.
[872] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/ 340.
[873] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340.
[874] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/546; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 2/213; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 25 (No.906); İbn Ebî Hayseme, *Ahbâru'l-Mekkiyyîn,* 271, 273-274; İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, 1/204-205; Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Cehdamî, *Fazlu's-salât 'ale'n-Nebî (sav),* thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1397), 57-60; İbn Ebî Âsım, *es-Salât 'ale'n-Nebî,* thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1415/1995), 24; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr müsnedü İbni Abbâs*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 223; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 5/443; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr,* 3/51; Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-Şâşî, *el-Müsnedü li'ş-Şâşî,* thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, (el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410), 2/89; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 5/375.
[875] el-İsrâ 17/85.

arasında Ali b. Ebî Tâlib de vardır. Mâtürîdî'nin bu haberi tam metin şeklinde kullandığı kaynaklarda tespit edilmiştir.[876]

Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656)

"قال بعضهم" lafzından sonra nakledilen bir haberin râvileri arasında Selman-ı Fârisî de vardır. O, insanın aceleci olduğuna dair âyetle ilgili[877] Allah, Âdem'i yaratıp ona ruh üfürünce Âdem'in kalkmak istediğini, bu yüzden ona çok aceleci denildiğini söyler.[878] Mâtürîdî'nin aktardığı rivâyet diğer kaynaklarda onun yer verdiği lafızlarla değil, rivâyetin manasıyla örtüşür.[879]Manen naklettiği bu rivâyeti aynı zamanda görüşünü desteklemek için kullanmıştır. Çünkü ona göre her insan tabiatı itibariyle çok aceleci, sabırsız ve kendisine bir nimet verildiğinde ondan bıkan bir fıtrata sahiptir.[880]

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

"قال بعضهم" sîgasından sonra nakledilen görüşler tarandığında kaynaklarda Ebû Hüreyre'nin ismine de rastlanmaktadır.[881] Fakat onun tek başına aktardığı bir rivâyet ya da tam metin şeklinde kendisinden alınan bir habere rastlanmamıştır.

Übey b. Kaʿb (ö. 33/654)

"قال بعضهم" lafzından sonra aktarılan rivâyetlerde ismini tespit ettiğimiz diğer sahabî Übey b. Kaʿb'dır. Mâtürîdî, bazılarının **"وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ"** âyetindeki[882] **"فرقناه"** kelimesini şeddeli bazıları şeddesiz okuduğunu bildirir. Übey'in kıraatinde kelimenin şeddesiz okunduğu nakledilmiştir.[883]

---

[876] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/348; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/544.
[877] el-İsrâ 17/11.
[878] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/235; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 7/263; Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân,* 485; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/394; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 7/2320; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/127.
[879] Rivâyetin râvilerin arasında Abdullah b. Abbâs, Mücâhid b. Cebr ve Mukâtil b. Süleymân'ında ismi geçmektedir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/235; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/524; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/263; Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 485; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/394; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2320; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/127.
[880] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/235.
[881] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/336; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 2/8310.
[882] el-İsrâ 17/106.
[883] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/374; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/573-574.

4.2.1.1.3 Maktû

Mâtürîdî, bahsedilen lafız ile el-İsrâ sûresinin 52 yerinde tâbiûnun açıklamalarından istifade etmiştir.[884]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Sûrede **"قال بعضهم"** ifadesinden sonra tâbiûn neslinden en fazla haberine rastlanılan râvî 38 defa ile Katâde b. Diâme'dir.[885] *Te'vîlât*'ın diğer bölümlerinde de ismi sıkça anılan Katâde'nin, incelediğimiz lafızdan sonra sadece kendisinden gelen dört haberi vardır.[886] Bu dört haberin üçünün kısmî metni,[887] birinin ise tam metni alınmıştır.[888] Tam metin alınan rivâyet el-İsrâ sûresinin 28. âyetinde geçen **"فَقُلْ لَهُمْ قَوْلاً مَيْسُوراً"** *'(Hiçdeğilse) onlara (anne-babaya) rahatlatıcı bir söz söyle'"* bölümünün tefsiri ile ilgilidir. Mâtürîdî'nin naklettiği **"قال بعضهم عدهم خيرا** 'Bazıları onlara güzel vaatlerde bulun demişlerdir.'**"** yorumunu Katâde de aynı lafızlarla yapmıştır.[889] Müfessir Katâde'den gelen başka rivâyetleri de zaman zaman tam metinlerle kullanmıştır. Meselâ **"وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ** *'Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçünüz.* **"**[890] âyetindeki **"القسطاس"** kelimesinin tefsirini Mâtürîdî, bazılarının **"العدل"** şeklinde yorumladıklarını söyler. Bu yorumu yapanlar arasında Katâde de vardır.[891] Müfessir, Katâde'nin görüşlerinden daha çok tefsir ettiği âyetteki kelime ve kavramların anlamlarına ilişkin konularda istifade etmiştir. Ayrıca kendi görüşlerini desteklemek için de ondan gelen haberlerden yararlanmıştır.[892]

---

[884] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 228, 232, 239, 245, 248, 250, 254, 260-261, 263, 269-270, 272-275, 277, 297-298, 305, 308, 313, 318, 327-329, 331, 335, 340-341, 347, 358, 364, 368, 371, 378.
[885] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 228, 232, 234, 236, 239, 248, 250, 260, 263, 269, 270, 273, 274, 275, 277, 297, 298, 305, 308, 329, 335, 336, 340, 341, 347, 348, 358, 364, 371, 374.
[886] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248, 263, 270, 275.
[887] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/125; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/294; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/410; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/269. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/270; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/443; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/123. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/275; Yahyâ b. Sellâm, Tefsîru *Yahyâ b. Sellâm*, 1/135; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/446-447; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2331.
[888] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/297; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/432.
[889] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/297; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/432.
[890] el-İsrâ 17/35.
[891] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/273; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/2812. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260; Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî, *ez-Zâhir fî meʿânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 1/115.
[892] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/236; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/396. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/239; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/293. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât* 8/250; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/413. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/244; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/446-447; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2331; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/298; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 7/470; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/371; Yahyâ b. Sellâm, Tefsîru *Yahyâb. Sellâm*, 1/166; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef,* 2/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/570-571.

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Sûrede **"قال بعضهم"** sîgasından sonra Mücâhid b. Cebr'den gelen 30 rivâyet tespit edilmiştir.[893] Kaynaklarda sadece Mücâhid'den geldiği belirlenen altı haber vardır.[894] Bu altı haberin dördünün kısmî şekilde alındığı[895] ikisinin ise tam metin olarak kaynaklarda yer aldığı görülmüştür.[896]

Tam metin kullanılan rivâyetlerden ilki **"قَضَيْنَا"**[897] kelimesini **"كتبنا عليهم"**[898] şeklinde açıklayan rivâyettir. Müfessir kelimenin ne anlama geldiğini yorumlayan birkaç rivâyeti aktardıktan sonra bazılarının bu kelimeyi "Onlar aleyhine yazdık" manasında yorumladıklarını nakletmektedir. Mâtürîdî'nin aktardığı bu rivâyetin, kaynaklarda sadece Mücâhid'den geldiği görülmüştür.[899] Rivâyetten sonra yaptığı açıklamalara bakıldığında müfessirin rivâyeti Muʿtezile'nin aslah, kötülük ve kulların fiillerinin yaratılışı ile ilgili görüşlerine reddiye ve bu konuda kendi görüşünü destekleme sadedinde kullandığı tespit edilmiştir.

Diğer rivâyet ise **"الحِكْمَةَ"** [900] kelimesinin anlamıyla ilgidir. "Bazıları 'hikmet' kelimesini 'isabet etmek' şeklinde yorumlamıştır." ifadesiyle aktardığı yorum yine sadece Mücâhid'e aittir.[901] Mâtürîdî, Mücâhid'în görüşlerinden genelde âyetteki kelime ve kavramların anlamlarıyla ilgili istifade etmektedir.[902]

Müfessir, Mücâhid'den geldiğini belirlediğimiz kıraat farklılığıyla ilgili bir rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyeti **"قال بعضهم"** sîgasından sonra "başka bir kıraate göre, diğer bir okuyuşa göre vb." açıklamasını yapmadan farklı bir kıraatin manasına işaret ederek aktarmıştır. Şöyle ki: el-İsrâ sûresinin 33. âyetindeki **"فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ"** *'öldürme*

[893] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 226, 234, 235, 236, 239, 261, 269, 273, 277, 297, 308, 313, 318, 328, 329, 335, 340, 341, 371, 379, 380.
[894] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/115-116. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 5/576. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/150. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/277; Buhârî, "Ashâbu'n-nebî", 25 (No.3756); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 5/576; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/532. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/297; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/198; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 313. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/329; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/504; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/253. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/341; Yahyâ b. Sellâm, Tefsîru *Yahyâ b. Sellâm,* 1/158; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/536.
[895] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269, 297, 329, 341.
[896] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 277.
[897] el-İsrâ 17/4.
[898] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226.
[899] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/115-116.
[900] el-İsrâ 17/39.
[901] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 5/577; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/532.
[902] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 269, 277, 297, 307, 331, 341.

konusunda sınırı aşmasın.'" bölümünü tefsir ederken "Bazıları: 'Velâyet hakkının bulunduğu kâtil dışındakileri öldürme!' demiştir." der.[903] Burada kastedilen mana **" فلا تسرف في القتل** 'öldürme konusunda sınırı aşma!'" şeklindeki katilin muhatap alınarak ifade edildiği okunuş şeklidir.[904] Fakat müfessir kullandığı rivâyeti kıraat farklılığı ile ilgili olup olmadığına dair herhangi bir açıklama yapmadan aktarmıştır. Bu durum onun hem farklı kıraatlerden haberdar olduğunu hem de âyetin kapsadığı mana zenginliğinin ortaya çıkarılmasına harcadığı çabayı göstermektedir.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

"قال بعضهم" lafzından sonra nakledilen te'vîllerde Hasan-ı Basrî ismine 20 defa rastlanmış,[905] ancak Hasan-ı Basrî'den gelen iki te'vîl tespit edilmiştir.[906] Bu te'vîllerden de bir tanesi tam metin olarak kaynaklarda görülmüştür.[907] Rivâyet sûrenin 28. âyetindeki **"فَقُلْ لَهُمْ قَوْلاً مَيْسُوراً** *(Hiç değilse) onlara (anne-babaya) rahatlatıcı bir söz söyle.'"* bölümü ile ilgilidir. Mâtürîdî ilgili bölümü sadece Hasan-ı Basrî'den gelen **"قل لهم قولا لينا و سهلا** 'Onlara yumuşak ve rahatlatan söz söyle.'" rivâyetiyle açıklar. Fakat rivâyet hakkında herhangi bir yorum yapmaz ve âyetin ilgili bölümüyle ilgili diğer rivâyetleri aktarmaya devam eder. **"قال بعضهم"** sîgasından sonra aktarılan haberler arasında Hasan-ı Basrî'den gelen başka tam metin nakiller olmakla beraber bu haberlerin Katâde b. Diâme ve başka râvîler tarafından da nakledildiği görülmüştür.[908] Müfessir Hasan-ı Basrî'nin te'vîllerinden görüşünü destekleme[909] ve tefsir ettiği âyetlerdeki kavramları açıklamak için yararlanmıştır.[910]

---

[903] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269.
[904] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/150-151; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî,* 1/172.
[905] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/239, 250, 261, 263, 269, 273, 298, 308, 318, 327, 328, 336, 341, 347, 374, 378, 379, 380.
[906] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/261, 263.
[907] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/297; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/432.
[908] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/347; Ebû Süfyân Vekî' b. Cerrâh,, *ez-Zühd,* thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Feryevâî, (el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1984), 628. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/347; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel ve maʿrifeti'r-ricâl,* thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, (Riyâd: Dâru'l-hânî, 1422/2001), 1/304; Ebu's-Serî Hennâd, *ez-Zühd,* thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Feryevâî, (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâi li'l-Kütübi'l-İslâmî, 1406), 2/440; Hanbel b. İshâk, *Cüz'ü Hanbel b. İshâk,* thk. Hişâm b. Muhammed (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998), 81.
[909] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/261; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 2/661; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/426.
[910] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263, 273, 347.

Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)

Dahhâk, Mâtürîdî'nin tefsirinde ismini zikrederek rivâyetlerinden yararlandığı tâbiûn müfessirlerindendir. el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** lafzından sonra sıralanan te'vîllerde Dahhâk'ın ismi 15 yerde geçer.[911] Bu te'vîllerden birisi kısmen diğeri tam metin şeklinde olmak üzere ikisinin sadece Dahhâk'tan geldiği anlaşılmıştır.[912] Tam metin şeklinde alınan rivâyet **"وَشَارِكْهُمْ فِي الأَمْوَالِ وَالأولادِ"** *'Mallarına, evlatlarına ortak ol'*"[913] âyetiyle ilgilidir. Âyetin ilgili bölümünde ifade edilen, şeytanın mallara ortak olmasını bazıları, **"ما كانوا يذبحون لآلهتهم"** 'İlahları önünde kestikleri hayvanlar'" şeklinde yorumlamıştır. Kaynaklarda bu yorum aynı lafızlarla Dahhâk'a nispet edilmiştir: **"الضحاك يقول: (وَشَارِكْهُمْ فِي الأَمْوَالِ وَالأولادِ) يعني ما كانوا يذبحون لآلهتهم"**.[914]

Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)

Saîd b. Cübeyr *Te'vîlât*'ta ismen zikredilen tâbiûndandır. el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** sîgasından sonra onun da isminin geçtiği sekiz rivâyet vardır.[915] Bu rivâyetlerden biri sadece ondan gelmiştir. Rivâyet, verilen sözün sorumluluk doğuracağını bildiren âyetin[916] yorumuyla ilgilidir. Mâtürîdî rivâyeti **" قالَ بَعْضُهُمْ: إنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا، أي: ناقض العهد كان مسئولا** 'Bazıları ahid sorumluluk doğurur cümlesini, ahdi bozan sorumlu olur şeklinde yorumlamıştır.'"[917] ifadeleriyle aktarır. Saîd b. Cübeyr de âyeti **" يسأل الله ناقض العهد عَنْ نقضه** 'Allah ahdi bozana niçin bozduğunu sorar.'"[918] şeklinde benzer ifadelerle açıklamıştır. Mâtürîdî rivâyetle ve ahdin ne olduğuyla ilgili uzun uzun açıklamalar yapar ve ilgili rivâyeti kendi görüşünü desteklemek için kullanır.

---

911 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239, 250, 269, 273, 318, 328, 335, 341, 348.
912 Mâtürîdî, *Te'vîlât* 8/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/493-494. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/268; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/564.
913 el-İsrâ 17/64.
914 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/493-494.
915 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/271; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 2/298. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/332; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2340. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336; İbn Ebî Hâtim, *el-'İlel li ibn Ebî Hâtim,* thk. Saʿd b. Abdullah el-Humeyd, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî, (b.y.: Matâbiʿu'l-Humeydî, 1407/2006), 4/591. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/379; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/198; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/295. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/380; Buhârî, *Halku efʿâli'l-ʿibâd,* 82; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 197 (No.4722); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No.3145,3146).
916 el-İsrâ 17/35.
917 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/273.
918 Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/272; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/444; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2330 (No.13277).

Süddî (ö. 127/745)

Süddî, Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta ismini sadece bir defa anarak rivâyetlerini kullandığı âlimlerdendir.[919] İsrâ sûresinin tefsirinde **"قال بعضهم"** lafzından sonra aktarılan rivâyetlerin beş tanesi kaynaklarda Süddî'den nakledilir[920] ve bu rivâyetlerden biri sadece Süddî'nin yorumu olarak geçer. Rivâyet **"فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ** *'O ikisine öf bile deme!'*"[921] cümlesindeki "öf" kelimesi ile ilgilidir. Mâtürîdî, "Bazıları bu kelimeden sadece öf sözününün kastedildiğini söyler." der.[922] İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde nakledildiğine göre Süddî de Mâtürîdî'nin aktardığına yakın ifadeler kullanarak kelimeyi tefsir etmektedir.[923]

Süddî'nin yorumlarından bir diğerinin tam metni sûrenin tefsirinde yer alır. Mâtürîdî, bazılarının **"وَقَضٰى رَبُّكَ"**[924] ifadesini **"ووصّى ربك"** şeklinde yorumladığını aktarır. Bu yorum Süddî ile beraber Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Yahyâ b. Sellâm'dan nakledilmiştir.[925] Ebû Mansûr, Süddî'nin görüşlerini genelde yorum yapmadan ve herhangi bir tercihte bulunmadan aktarır.

Ebü'l-Âliye (ö. 90/709)

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** lafzıyla naklettiği te'vîller arasında sadece Ebu'l-Âliye'den geldiği anlaşılan ve kısmen alınan bir te'vîl vardır. Müfessirin naklettiğine göre **" أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا** *'Şımarıklarına emrettik.'*"[926] ifadesindeki **"مترف"** kelimesine bazıları **" المكرّم والمستكبر** 'Önde gelenler ve büyüklenenler'" manası vermiştir. Onun aktardığı bu yorumla benzerlik gösteren Ebu'l-Âliye'nin yorumu şu şekildedir: **" عن أبي العالية، قال: (أَمَّرْنا) مثقلة، جعلنا عليها مترفيها: مستكبريها.** 'Ebu'l-Âliye **'أمرنا'** kelimesini şeddeli okuyarak onların önde gelenlerini emir sahibi yaptık anlamında okudu ve buradaki **'مترف'**

[919] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 16/242.
[920] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250, 254, 269, 331, 348. Örnek için Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf li-tefsîri'l-Kurʾân mimme'ştebehet esmâʾühû ve tasarrafet meʿânîh,* thk. Hind Şelebî, (b.y.: eş-Şirketü't-Tûnîsiyye li't-Tevzî', 1979), 340. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/254; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2324.
[921] el-İsrâ 17/23.
[922] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/254.
[923] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2324.
[924] el-İsrâ 17/23.
[925] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf*, 340; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/126; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/120; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 138; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 56; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/414; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/49; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2323.
[926] el-İsrâ 17/16.

kelimesine de **'مستكبر'** manası verdi.'"[927] *Te'vîlât*'ta istifade edilen bu te'vîl her ne kadar Ebu'l-Âliye'nin metniyle birebir uyuşmasa da Mâtürîdî'nin Ebu'l-Âliye'nin ismini *Te'vîlât*'ın üç yerinde anması[928] aktardığı bu te'vîlin de ondan nakledilme ihtimalini güçlendirmektedir.

Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)

Atıyye el-Avfî de *Te'vîlât*'ta ismi zikredilerek kendisinden rivâyet aktarılan tabiûn âlimlerindendir.[929] el-İsrâ sûresinde de "**قال بعضهم**" sîgasıyla sadece ondan geldiği anlaşılan ve tam metin olarak istifade edilen bir rivâyet vardır.[930] Rivâyet sûredeki **"مَثْبُورًا** 'helak olmuş, işi bitirilmiş'"[931] kelimesinin **"مبدلا** 'değiştirilmiş'**"** anlamında kullanıldığını izah etmektedir. Bu rivâyeti müfessirimiz âyetteki kelimenin manasının anlaşılması için kullanmıştır.

İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714)

Müfessirin **"وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً** *'Gereksiz yere saçıp savurma.* "[932] âyetini tefsir ederken bazı kimselerin "tebzîr" ve "israf" kelimelerinin aynı şey olduğunu söylediklerini nakleder. Buradan hareketle her iki kelimenin "infak ederken ve hak alırken sınırı aşmak şeklinde yorumlanabileceğini söyler. Onun aktardığı bu yorumun sadece İbrâhim en-Nehâî'den geldiği ve Mâtürîdî'den sonra telif edilen kaynaklarda yer aldığı görülmüştür. [933]

"قال بعضهم" lafzından sonra yukarıda sayılan râvilerin dışında İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) üç, İkrime el-Berberî'nin (ö. 105/723) iki, Şaʿbî (ö. 104/722), Talk b. Habîb (ö. 90/708), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî (ö. 108/726), Nehâî, Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve Zührî'nin birer yorumuyla karşılaşılmıştır. Fakat ismi zikredilen âlimlerin haberleri sadece kendilerinden

[927] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/245; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/404.
[928] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 6/153, 14/198, 17/342.
[929] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 17/251.
[930] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/569, 571.
[931] el-İsrâ 17/102.
[932] el-İsrâ 17/26.
[933] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/261; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kurʾân,* thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. Abbâs b. Ganîm, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 5/131; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesʿûd el-Ferrâ' el-Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân,* thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 3/456

gelmediği ya da tam metin şeklinde kullanılan rivâyetleri olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

4.2.1.1.4 Tebeu't-tâbiîn

"قال بعضهم" lafzından sonra aktarılan haberlerin 15 tanesi tebeu't-tâbiîn kaynaklıdır.[934]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** lafzıyla aktardığı te'vîllerde eser sahibi olup ismine 32 defa ile en çok rastlanılan kişi Mukâtil'dir.[935] Müfessir kendisinden *Te'vîlât*'ta ismen bahsederek de rivâyet nakletmiştir.[936] el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** sîgasından sonra aktarılan te'vîllerden altısı sadece Mukâtil'in tefsirinde yer almaktadır.[937] Bunlardan birinin dışındaki[938] bütün te'vîller tam metin şeklinde alınmıştır. Ondan alınan te'vîllerden biri **"وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طٰٓئِرَهُ فِي عُنُقِهٖ"** *'Her insanın sorumluluğunu boynuna yükledik.'"*[939] âyetiyle ilgilidir. Tefsirde nakledildiğine göre bazıları âyetteki **"طائره"** kelimesini **"عمله الذي عمل من خير أو شر"** 'İyilik ya da kötülük türünden yaptığı işler'"[940]

---

[934] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 227, 233, 237, 250-251, 259, 276, 282, 287, 289, 304, 307, 313, 342.
[935] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/225; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/632. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/227; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/521. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/233; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/521. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/235; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/236; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/237; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239; *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 3/716. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/527. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/259; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/528. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/530. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/276; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 3/435. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/282; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/533. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/287; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/534. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/289; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/534. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/298; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/536. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/304; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/537. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/305; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/537, 3/475. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/307; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/538. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/313; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 5/221. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/327; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/542. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/328; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/540. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/340; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/546. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/342; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/173, 547, 3/538. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/348; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/547, 4/565, 772. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/358; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 1/585, 2/550, 3/279, 525, 4/149, 5/70-71. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/363; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/552. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/364; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/552. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/379; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/556. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/380; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/556.
[936] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/227, 2/285, 392, 4/84, 98-99, 7/144, 365, 396, 411, 437, 482, 8/176, 177, 9/25, 126, 163, 231, 10/22, 24, 70-71, 86, 163, 165, 176, 274, 360, 361, 11/13, 21, 86, 182, 191, 243, 387, 12/10, 103, 213, 246, 13/256, 14/28, 280, 15/53, 17/165, 337.
[937] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/225; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/632. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/237; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/527. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/282; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/533. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/289; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/534. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/307; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/538.
[938] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/225; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/632.
[939] el-İsrâ 17/13.
[940] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239.

şeklinde yorumlamışlardır. Bu yorum Mukâtil'in tefsirinde birebir aynı ifadelerle geçmektedir.[941]

Mâtürîdî, **"قَالَ بَعْضُهُمْ"** kalıbıyla Mukâtil'den nakletme ihtimali olan diğer te'vîlleri kısmî metin şeklinde ya da Mukâtil'in yaptığı te'vîlin manasına işaret ederek yer vermiştir. Onun te'vîllerinden İsrâiliyatla ilgili bilgileri nakletme,[942] kendi görüşünü destekleme [943] ve tefsir ettiği âyetteki kelime ve kavramların manasını aktarma şeklinde istifade etmiştir. Ayrıca herhangi bir yorum yapmadan aktardığı görüşleri de vardır.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)

Mâtürîdî *Te'vîlât*'ta Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in[944] ismini bir defa zikretmiş ve onun kendi görüşünü nakletmiştir.[945] **"قال بعضهم"** kalıbından sonra râvileri arasında İbn Zeyd'in de olduğu sekiz rivâyet vardır.[946] Bu rivâyetlerden üçünü tam metin şeklinde almıştır. Âyetin âyetle tefsiri kabilinden olan diğer bir rivâyet[947] sadece İbn Zeyd'in te'vîlidir.[948] Abdurrahman **"لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلا قَلِيلا** '*Bir kısmı dışında onları peşime takacağım.*'" [949] âyetindeki **"لَأَحْتَنِكَنَّ"** kelimesini **"لأضلنهم"** 'saptıracağım'" [950] kelimesiyle açıklamış, Mâtürîdî de bu yorumu "bazıları şöyle demiştir" kaydını düşerek aynen nakletmiştir.[951]

---

[941] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/237; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524-525, Diğer tam metinler için Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/342; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/173, 546-547. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/358; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 1/585, 2/550, 3/279, 525, 4/149, 570-71.
[942] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/227; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/521.
[943] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/524. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/342; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/173, 547, 3/538.
[944] Zeyd b. Eslem'in tefsir ilmindeki yeri hakkında bk. Ceyda Gürman, "Kur'an'ın Kur'an ile Tefsirinin Erken Dönem Temsilcisi: Etbâu't-tâbiînden Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem". *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)* 4/1 (Nisan 2020), 16-37.
[945] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 5/168.
[946] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/233; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/392. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/260; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 21/168. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/452. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/305; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/476. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/313; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2336-2337. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/492-494. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/341; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/533-535.
[947] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/313; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2336-2337.
[948] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/260; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 21/168. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,*17/452. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/313; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2336-2337.
[949] el-İsrâ 17/62.
[950] Nisa 4/119.
[951] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/313.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

Sûrenin tefsirinde bahsedilen lafızla tâbiûndan Süfyân es-Sevrî'ye ait bir te'vîl tespit edilmiştir.[952] Fakat bu yorum sadece Süfyân'dan nakledilmediğinden ve tam metin olarak kaynaklarda tespit edemediğimizden dolayı değerlendirmeye alınmamıştır. Fakat Süfyan es-Sevrî'nin isminin *Te'vîlât*'ta bir defa anıldığını söylemekte fayda vardır.[953]

4.2.1.1.5 Diğer âlimler

Sûre ile ilgili "**قال بعضهم**" kaydıyla kullanılan te'vîl ve haberlerin 18'i tebeu't-tâbiîn sonrası âlimlere aittir.[954]

Taberî (ö. 310/923)

Taberî'nin ismi *Te'vîlât*'ta zikredilmez fakat el-İsrâ sûresinde **"قال بعضهم"** kalıbından sonra Mâtürîdî'nin kullandığı rivâyetlerden 80'den fazlası Taberî'nin *Câmiʿu'l-beyân*'ı başta olmak üzere diğer eserlerinde yer alır. Bu haberlerden iki tanesi sadece onun *Câmiuʿl-beyân*'ında kendi görüşü şeklinde geçer.[955] Kendi görüşü olan te'vîllerden ilki **"اسْكُنُوا الْأَرْضَ"** *'Yurdunuzda oturun.'"*[956] âyetindeki "arz" kelimesinin neresi olduğuyla ilgilidir. Taberî âyetteki arzın Şam olduğunu söylemekte Mâtürîdî de bazılarının arz kelimesini Şam ve Mukaddes topraklar şeklinde yorumladıklarını bize nakletmektedir.[957] Diğer rivâyet ise Taberî'nin yorumuyla mana olarak benzeşmektedir.[958] Mâtürîdî'nin istifade ettiği bazı rivâyetler en erken kaynak olarak Taberî'nin eserlerinde kaydedilmiş, kendisinden sonra kaleme alınan eserlerde de görülmüştür. Taberî'den sonraki müelliflerin Taberî'yi kaynak alıp almadıklarını bilmiyoruz. Fakat *Te'vîlât*'ta **"قال بعضهم"** lafzından sonra aktarılan ve en erken

[952] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/248; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî,* 170.
[953] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/38.
[954] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231, 239, 244, 254, 279, 296-297, 305, 310, 317, 322, 328, 339, 350, 365, 371-372.
[955] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/322; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/496. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/572.
[956] el-İsrâ 17/104.
[957] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/572.
[958] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/322; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/496.

Taberî'de rastlanan rivâyetler değerlendirildiğinde Taberî kaynaklı rivâyet sayısı 20'ye kadar çıkmaktadır.[959]

İmam Mâtürîdî'nin eserlerinde Taberî'nin ismini anmaması onun eserlerinden yararlanma ihtimalini azaltmaktadır. *Te'vîlât*'ta geçen haberler ile Taberî'nin eserlerindeki rivâyetler karşılaştırıldığında azımsanmayacak bir yekûne ulaştığı görülür. Bu durum bizi Mâtürîdî'nin en azından Taberî'nin kullandığı kaynaklardan istifade ettiği sonucuna götürmektedir.

Zeccâc (ö. 311/923)

Sûre tefsirinde **"قال بعضهم"** ifadesinden sonra görüşleri aktarılan Zeccâc, Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta ismini zikrederek görüşlerine sık sık başvurduğu Arap dili ve edebiyatı âlimi olan müfessirlerden biridir. Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde hem **"قال بعضهم"** lafzını kullandıktan sonra Zeccâc'ın te'vîllerinden yararlanır hem de onun ismini anarak yorumlarını nakleder.[960] Bu sûre bağlamında **"قال بعضهم"** ifadesiyle birlikte zikrettiği te'vîllerden 20 tanesi onun *Me'âni'l-Kur'ân*'ında yer alır[961] ve bunlardan da altı tanesini tam metin olarak aktarır.[962] Sûrede ondan bize ulaştırdığı iki te'vîli kendi

[959] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/228; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/365, 367. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/245; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/404. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/431; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2326; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/122. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/434-435. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/434; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2327. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/270; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/443; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/123. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/272; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/444; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2330. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 5/577, 17/452; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/532. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/287; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/459; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2333; Taberânî, *el-Muʿcemu'l-kebîr,* 12/175. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/305; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 20/212; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 2/134. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/309; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/483; Taberî, *Târîhu't-Taberî,* 10/58; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/272. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/313; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2336-2337. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/493-494. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/322; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/496. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/335; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/510; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/281; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/180. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/363; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/561-562; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/261; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 1/220; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/197. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/364; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/561. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/368; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/564. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/569, 571. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/572. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/174.

[960] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/378.

[961] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250, 254, 269, 279, 305, 310, 317, 327, 328, 332, 335, 336, 341, 358, 363, 365, 371, 374, 378.

[962] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/49, 230, 3/230. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/310; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/24. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/255. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/358; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 4/101. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/365; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/261. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/263.

görüşünü desteklemek için kullanmış,[963] bir rivâyetini ise kıraat farklılığını ifade etmek için eserine almıştır.[964] Zeccâc'ın diğer görüşlerinin hemen hemen hepsini âyetteki kelime ve kavramların anlamlarını anlamak için aktarmış ve genelde onun yorumu üzerine herhangi bir görüş bildirmemiştir.

Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)

el-İsrâ sûresi tefsirinde Yahyâ b. Sellâm kaynaklı 13 rivâyet tespit edilmiştir.[965] Mâtürîdî, Yahyâ b. Sellâm'ın ismini *Te'vîlât*'ta zikretmemiştir. Böyle olmakla beraber **"قال بعضهم"** lafzından sonra nakledilen te'vîllerden bir kısmı sadece onun eserlerinde görülmektedir.[966] Ayrıca diğer kaynaklarda da yer almakla beraber Yahyâ'nın eserlerinde tam metin şeklinde yer alan te'vîllere de rastlanmaktadır.[967] Yahyâ'nın isminin *Te'vîlât*'ta anılmaması onun eserlerinde naklettiği rivâyetlerden Mâtürîdî'nin yararlanma olasılığını azaltmaktadır. *Te'vîlât*'ta hem tam metin şeklinde hem de isimleri anılarak rivâyetleri nakledilen Süddî[968] ve Hasan-ı Basrî'ye[969] ait bazı haberlerin Yahyâ'nın eserlerinde de yer alması, bu rivâyetlerin Mâtürîdî ve Yahyâ'ya ulaşan fakat bize ulaşmayan eserlerden alındığı ve her iki müfessirin onlardan istifade ettiği kanaatini uyandırmaktadır. Müfessir, Yahyâ'dan gelen rivâyetleri genellikle âyette yer alan kavramların anlamlarına vakıf olma konusunda kullanmakta[970] ve Yahyâ'nın eserlerinde görülen haberleri yorum yapmadan nakletmektedir.

Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)

Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi Ebû Ubeyde Maʿmer b. Müsennâ Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta ismen zikrederek görüşlerini dikkate aldığı âlimlerden biridir. **"قال بعضهم"** kalıbından sonra istifade edilen rivâyetlerden sonra da onun 10 haberine

[963] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/49, 230, 3/230. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/263.
[964] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/258; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 4/101.
[965] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/231, 234, 250, 297, 304, 305, 328, 240, 341, 348, 350.
[966] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/231; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/116. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/350; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/159, 161.
[967] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/234; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/119. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 340. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/328; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 47, 148; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/150. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/340; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/156. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/348; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/160.
[968] Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 340; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/160.
[969] Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 47, 148; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/150,
[970] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/350; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/159, 161.

rastlanmıştır.[971] Bu yorumlardan bir tanesi tam metin şeklinde sadece Ebû Ubeyde'nin eserinde görülmüştür. Habere göre Ebû Ubeyde **"نَافِلَةً لَكَ** *'Sana özel fazladan bir ibadet'"* [972] âyetindeki "nafile" kelimesine "ganimet" anlamı yüklemiş, Mâtürîdî de bu haberi "Bazıları şöyle yorumlamıştır." diyerek aktarmıştır. [973] Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, Maʿmer'in görüşlerinden ismini anmadan da yararlandığını söylemek mümkündür. Mâtürîdî Maʿmer'den aktardığı rivâyetlere genelde âyetlerdeki kelimelerin sözlük anlamlarını ifade etmek için başvurmuştur. Bunda Maʿmer'in eserinin lugavî ağırlıklı bir tefsir olmasının etkisinden söz edilebilir. Görüşünü desteklemek için aktardığı iki te'vîlinin[974] dışındaki haberlerini ise yorumsuz şekilde nakletmiştir.[975]

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan İbn Kuteybe Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ında ismini anarak te'vîllerinden ve rivâyetlerinden çokça yararlandığı âlimlerdendir. Onun ismini el-İsrâ tefsirinde 13 yerde zikreder.[976] **"قال بعضهم"** sîgasından sonra nakledilen yorumlar arasında onun te'vîllerine ve rivâyetlerine yedi yerde rastlanmıştır. Bunlardan beşi [977] âyetlerdeki kelimelerin anlamlarına nüfuz edebilmek gayesiyle esere alınmış, diğer ikisi[978] ise âyetlerin bir bölümüyle ilgili kısmî izah için nakledilmiştir. Ayrıca müellifimiz onun iki te'vîlini kendi görüşünü desteklemek için aktarmıştır.[979] Görüşünü desteklemek için kullandığı rivâyetlerden birisi **"وَقَضٰى رَبُّكَ"** âyetindeki [980] **"قضى"** fiilinin anlamıyla ilgilidir. Müfessirin bildirdiğine göre bazıları kelimeye **"أمر** 'emretti'**"** manası vermiştir.[981]

[971] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239, 260, 297, 305, 328, 336, 339, 363, 371.
[972] el-İsrâ 17/79.
[973] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/339; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/389.
[974] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239, 371.
[975] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/297, 305, 328, 336, 339, 363.; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/75, 134, 383, 386-387, 389,
[976] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/231, 241, 251, 260, 265, 272, 289, 313, 314, 325, 347, 358, 364.
[977] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 247; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 253. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/273; İbn Kuteybe, *el-Mesâîl ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve't-tefsîr,* thk. Mervân el-Atıyye-Muhsin Harâbe, (b.y.: Dâru İbni Kesîr, 1410/1990), 199. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/328; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 254. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/336; İbn Kuteybe, *Mevâsimü'l-Arab,* 143; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 259. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 261.
[978] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/318; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 258; Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/363; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 261.
[979] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 247; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 253. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 261.
[980] el-İsrâ 17/23.
[981] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/250.

Onun bazılarından kastettiği Abdullah b. Abbâs, Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî ve Zeccâc gibi önde gelen müfessirlerdir.[982] Kelimeye "emretti" manası verenler arasında İbn Kuteybe de vardır[983] fakat müfessir diğerlerinin ismini anmadığı gibi onun ismini de anmaz. Ancak kelimenin anlamıyla ilgili yaptığı diğer nakillerden sonra İbn Kuteybe'nin ismini anarak onun kelimeye **"حتم ربك** 'Rabbin zorunlu kıldı.'" manası verdiğini beyan eder ve bu mananın daha uygun olduğunu söyler. [984] Bu yorumu ayrıca başka bir âyeti[985]delil getirerek de destekler.

Ferrâ' (ö. 207/822)

Ferrâ', *Te'vîlât*'ta ismi zikredilerek rivâyetlerine ve te'vîllerine başvurulan Arap dili ve tefsir âlimlerindendir. el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** kalıbından sonra aktarılan beş rivâyet kaynaklarda onun görüşü olarak da nakledilmiştir.[986] Bu rivâyetlerden bir tanesi hiç değiştirilmeden tam metin şeklinde alınmıştır.[987] Tam metin şeklinde alınan rivâyet **"فَقُلْ لَهُمْ قَوْلاً مَيْسُوراً** *'Kendilerine rahatlatıcı söz söyle.'*"[988] âyetiyle ilgilidir. Mâtürîdî âyetteki ifadeyi **"قال بعضهم: عِدْهم عِدَةً حسنة: إذا كان ذلك أعطيناك** 'Bazılarının, bizim elimize geçtiğinde size de veririz gibi güzel vaaadlerde bulun.'" [989] şeklinde anladıklarını nakleder. Âyetin aynı bölümünün tefsirini Ferrâ', **" فقل لهم: قولا ميسورا، يقول: عِدْهُم عِدة حَسَنَةً"** şeklinde açıklamıştır.[990] Mâtürîdî, Ferrâ''nın dil âlimi olması dolayısıyla bazı âyetlerdeki kelimelerin sözlük ve terim anlamlarına[991] ve âyetin bir kısmının izahına[992] ilişkin yorumlarını nakletmiştir. Bu yorumları genelde yorumsuz aktaran müfessir, bunlardan bir tanesini kendi görüşünü desteklemek için kullanmıştır.[993]

---

[982] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/126; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/413; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/230 2/49, 230; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/139.
[983] İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 247; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 253.
[984] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 247.
[985] el-Ahzâb 33/36.
[986] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/216. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/118. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/122. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/297; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/125. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/340; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/129.
[987] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/122.
[988] el-İsrâ 17/28.
[989] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/263.
[990] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/122.
[991] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/239; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/118. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/297; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/125.
[992] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/225; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/216. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/122. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/340; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/129.
[993] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/239; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/118.

Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)

İmam Mâtürîdî'nin el-İsrâ tefsirinde **"قال بعضهم"** lafzından sonra kullandığı rivâyetlerden bazılarına kendisinden önce telif edilen kaynaklarda ulaşılamamış ancak onlara kendisinden sonra telif edilen bazı kaynaklarda rastlanmıştır. Bu kaynaklardan birisi Ebü'l-Leys'in *Bahru'l-'ulûm* isimli eseridir. Onun *Te'vîlât*'a ulaşıp ulaşmadığı, ondaki rivâyetleri kullanıp kullanmadığını bilemiyoruz. Fakat Mâtürîdî'nin el-İsrâ tefsirinde naklettiği rivâyetlerden dört tanesine her ne kadar tam metin şeklinde geçmese de sadece onun tefsirinde rastlanmıştır.[994] Şâyet Ebü'l-Leys bu rivâyetleri Mâtürîdî'den almadı ise her iki müfessirin ortak müracaat ettiği fakat bizim ulaşamadığımız başka bir kaynaktan/kaynaklardan söz edilebilir. Mâtürîdî'nin Semerkandî ile ortak kullandığı rivâyetlerin âyetteki kapalılığı izah ile, yer ve mekân isimlerini belirleme konularında olduğu tespit edilmiştir.

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturmasıyla bilinen Halîl b. Ahmed, *Te'vîlât*'ta ismen zikredilerek te'vîllerinden yararlanılan dil ve edebiyat âlimlerindendir. **"قال بعضهم"** lafzından sonra zikredilen iki rivâyet onun eserlerinde tam metin şeklinde yer alır.[995] Örnek vermek gerekirse Mâtürîdî el-İsrâ sûresinin 23. âyetindeki "**قَضٰى**" sözcüğünü, **"قَالَ بَعْضُهُمْ: وَقَضَى: حكم"** şeklinde tefsir ederken aynı kelimeyi Halîl b. Ahmed, **" قضي: قَضَى يَقضي قَضاءً وقَضيّةً اي حكم"** ifadesiyle açıklamıştır.[996] Aynı şekilde Halîl b. Ahmed'in **"وقوله تعالى: وَقُرْآناً فَرَقْنَاهُ بالتخفيف، فمعناه أحكمناه"** cümlesi Mâtürîdî'de **" قَالَ بَعْضُهُمْ: فَرَقْنَاهُ بالتخفيف اي: أحكمناه"** şeklinde yerini almıştır.[997] Kendisinin dil âlimi olması hasebiyle ondan aktarıldığı muhtemel rivâyetler de âyetlerdeki kelimelerin sözlük anlamlarını belirleme amacına yöneliktir. Mâtürîdî'nin ondan aldığı haberlerden bir tanesini

[994] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/226; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/301. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/296; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/316. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/297; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/316. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/371; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/332.
[995] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn,* 5/185. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/374; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn,* 5/148.
[996] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn,* 5/185.
[997] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/374; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn,* 5/148.

görüşünü desteklemek için kullanmış [998] diğer iki te'vîli yorum yapmadan aktarmıştır.[999]

Şâfiî (ö. 204/820)

İmam Şâfiî *Te'vîlât*'ta ismi çokça anılan isimlerden biridir. **"قال بعضهم"** sîgasından sonra nakledilen te'vîller içinde de İmam Şâfiî'nin iki yorumuna rastlanmıştır.[1000] Kendisinden alındığı muhtemel olan bu yorumlar tam metin şeklindedir. Şâfiî'nin de görüşü olduğunu tespit ettiğimiz yorumun ilki el-İsrâ sûresinin 78. âyetinde yer alan **"أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ"** bölümündeki **"دلوك"** kelimesiyle ilgilidir. Kelimeyle ilgili bir yorumu Mâtürîdî, "bazıları **'دلوك'** kelimesini **'زوال'** 'gündüzün güneşin gün ortasını aşmaya başladığı vakit' şeklinde yorumlamıştır" ifadesiyle nakleder.[1001] Âyeti böyle yorumlayanlardan biri de Şâfiî'dir.[1002] Aynı şekilde sûrenin 33. âyetindeki **" فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ** *'Öldürme hususunda sınırı aşmasın.'*" bölümünü Mâtürîdî "Bazıları âyeti velâyet hakkının bulunduğu kâtil dışındakileri öldürme! ifadesiyle açıklamış" bunun gerekçesini de "Çünkü Arapların kâtil olmayanı öldürmek gibi adetleri vardı." şeklinde yorumlamıştır. [1003] Şâfiî de âyetin bu bölümünü "Kâtilin dışındakileri öldürmez." şeklinde yorumlar.[1004] Her iki yorumun da fıkhî olması, hemen hemen aynı şeyi ifade etmesi ve Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta Şâfiî'den sık sık söz etmesi en azından fıkhi konularda onun yorumlarından haberdar olduğunu göstermektedir.

Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)

Kâsım b. Sellâm *Te'vîlât*'ta ismi zikredilerek yorumlarından yararlanılan Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimidir. **"قال بعضهم"** kalıbından sonra nakledilen te'vîllerden ikisi onun eserlerinde de kayıtlıdır. [1005] Bu yorumlardan ilki el-İsrâ

[998] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/250; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/185.
[999] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/273; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/249; Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/374; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/148.
[1000] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, (el-memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Daru't-Tedmiriyye, 1427/2006), 2/1030. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 2/1043.
[1001] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336.
[1002] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 2/1043.
[1003] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/269.
[1004] Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 2/1030.
[1005] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/260; Kâsım b. Sellâm, *Luġatü'l-kabâ'ili'l-vâride fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* (b.y: y.y, ts.),10. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/274; Kâsım b. Sellâm, *et-Tuhûr,* thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân, (Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, 1414/1994), 200.

sûresinin 25. âyetindeki **"الأوّاب"** kelimesinin **"المطيع"** anlamına geldiğini ifade eden yorumdur.[1006] Diğer yorum ise "**كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ** 'bunların hepsi'"[1007]ifadesiyle ilgilidir ve Mâtürîdî'inin yorumuyla manen benzeşmektedir.[1008]

Buhârî (ö. 256/870)

Buhârî'nin ismi *Te'vîlât*'ta geçmez. Fakat Ebû Mansûr'un kullandığı bazı rivâyetlere Buhârî'nin eserlerinde de rastlanmaktadır. el-İsrâ sûresinin 84. âyetindeki **" قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ"** bölümündeki **"شاكلته"** kelimesini tefsir ederken "bazıları **'شاكلته'** kelimesini **'على نيته'** şeklinde açıklamıştır" şeklinde naklettiği yorumu, Buhârî *Sahîh*'inde kendi görüşü olarak kaydetmiştir.[1009] Fakat Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*'inde aynı açıklamayı Muâviye b. Kurrâ'nın görüşü olarak aktarmaktadır.[1010] *Te'vîlât* ile Buhârî'de tam metin şeklinde örtüşen bu durum başka rivâyetler için de söz konusudur.[1011] *Te'vîlât*'ta Buhârî'nin isminin geçmemesi ve tam metin şeklinde yer alan yukardaki ifadenin de Muâviye b. Kurrâ'nın görüşü olması Mâtürîdî'nin onu kaynak olarak kullanmadığını, Buhârî'nin eserlerinde geçen benzer te'vîllerin olması ise ikisinin de yararlandığı başka ortak kaynakların olduğu izlenimini vermektedir.

İmam Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** sîgasından sonra aktardığı te'vîl ve rivâyetlerin kaynağı araştırıldığında başka âlimlerin isimlerine rastlanmaktadır. Fakat bizim değerlendirme kriterlerimiz arasında yer alan, rivâyetin tam metin şeklinde *Te'vîlât*'ta geçmesi veya yapılan yorumun kaynaklarda sadece yorumu yapanın kendi te'vîli ya da rivâyeti olması şartlarını sağlamadıkları için onlar çalışmamızda değerlendirilmemiştir.[1012]

[1006] Kâsım b. Sellâm, *Luġatü'l-kabâ'il,* 10.
[1007] el-İsrâ 17/36.
[1008] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/274; Kâsım b. Sellâm, *et-Tuhûr,* 200.
[1009] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/347; Buhârî, "Îmân", 39 (No.53).
[1010] Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr,* thk. Muhammed Abdu'l- Mu'îd Hân, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, ts.), 7/426.
[1011] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/273; Buhârî, "Tevhîd", 58 (No.7562).
[1012] Sadece kendilerinin yorumu ya da kendilerinden tam metin şeklinde alıntı yapılmayan râviler ve rivâyet sayıları: Nehhâs 10, Sicistânî beş, Kelbî iki, Sehl et-Tüsterî dört, İbn Düreyd, iki, İbn İshâk iki, Ahmed b. Hanbel bir, Müberred bir, Saʿleb bir, Ukaylî bir, Ezherî bir, Askerî bir, Cevherî bir.

4.2.1.1.6 İsrâiliyyât

Müfessirin **"قال بعضهم"** kalıbından sonra aktardığı haberlerden bir tanesi ise İsrâilyyât'tandır. Mâtürîdî'nin İsrâiliyyat'a bakışı İsrâiloğullarının yeryüzünde iki defa fesat çıkarması ve üzerlerine gönderilen ordularla ilgili âyetin tefsirinde büyük oranda ortaya çıkmaktadır.[1013] Müfessir onların üzerlerine gönderilen ordularla ilgili yapılan yorumları sıraladıktan sonra bazı hikmetler ve işaret ettiği anlamlar dışında bu orduların ve ordu komutanlarının kimler olduğunu öğrenmeye çalışmanın bir anlamı olmayacağını söyler. [1014] Kendisinin hem bu rivâyetlerin bilinmeye ihtiyaç olmadığını söylemesinin hem de ilgili rivâyetleri tefsire alma sebebinin âyetin içeriğinden haberdar olma ve anlamının anlaşılmasını sağlamaya yönelik çaba olduğu kanaatindeyiz.[1015] Çünkü verdiği İsrâilî haberlerin teferruatına girmemesi ve âyetle ilgili İsrâilî rivâyetleri özetleyerek vermesi bunu göstermektedir. Söz konusu âyetten anlaşılması gerekenleri ve çıkarılacak hükümleri de üç ana başlık altında anlatır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'in kendisine öğretilmeden ve onların yanına gidip gelmeden kitaplarındaki bilgileri vermesi, onun risâletinin ispatına delil teşkil etmesidir. İkincisi fesat çıkarmaya çalışan ve mucizelere karşı gelenlerin dışında hiçbir kavmin sadece kâfir olduğu için yok edilmeyeceği, üçüncüsü ise aslah teorisinin geçersizliğinin ispatı sadedindedir.[1016]

4.2.1.2 "قول بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Mâtürîdî **"قول"** kelimesini çoğunlıkla "görüş" anlamında kullandığını araştırmamızın önceki bölümlerinde açıklamıştık.[1017] el-İsrâ tefsirinde **"قول بعضهم"** ifadesiyle aktardığı iki rivâyetin ilki, *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimiz hakkındaki kanun böyledir."*[1018] âyetinin yorumunda kullanılmıştır. Müfessir, bazı kimselerin âyetteki **"سنة"** kavramını, inkâr edenlerin kendilerine gönderilen peygamberleri

[1013] el-İsrâ 17/4.
[1014] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/227.
[1015] Mâtürîdî'nin bilinmeye ihtiyaç olmadığını söylediği diğer konular için bk. Soner Aksoy, "Rivâyetlere Yaklaşımı Bağlamında Mâtürîdî'nin Tefsirinde Bilmeye İhtiyaç Duymadığı Hususlara Dair Bir İnceleme", *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd., (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022), 248-273.
[1016] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/227.
[1017] Bk. 2.4.3.3.2 "Haber anlamında kullandığı kavramlar".
[1018] el-İsrâ 17/77.

memleketlerinden çıkardıklarında yürürlüğe giren ilahi kanun şeklinde açıkladıklarını söyler. Bu ilahi kanuna göre Allah onların iman etmeyeceklerini bildiği için peygamberlerini aralarından çıkarınca inkâr edenleri helak eder.[1019] Mâtürîdî'den önce telif edilen kaynaklar araştırıldığında nakledilen bu rivâyetin sadece Katâde b. Diâme'den geldiği ve onun kendi görüşü olduğu görülür.[1020] Müfessir Katâde'nin bu görüşünü onun ismini zikretmeden ve rivâyetin de bir bölümünü naklederek kullanmıştır.

Diğer rivâyet ise yine aynı âyetin farklı bir yorumudur. Bu yoruma göre âyette kastedilen ilahi kanundan maksat inkâr edenlerin peygamberleri memleketlerinden çıkarması şeklinde cari olan kanundur.[1021] Müfessir bu yorumu başka âyetlerle de destekleyerek aktarır.[1022] Fakat biz bu rivâyetin kaynağına ulaşamadık.

4.2.1.3 "قال بعضهم... وهو قول..." Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî'nin önce **"قال بعضهم"** diyerek yararlanıp rivâyetin sonrasında haberin kime ait olduğunu söylediği iki te'vîl vardır.[1023]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

İmam Mâtürîdî alıntıladığı rivâyetleri meçhul bir sîgayla naklettikten sonra bazen bu haberlerin kime ait olduğunu rivâyetin sonuna ekler.[1024] **"قال بعضهم"** lafzıyla aktardığı rivâyetlerde de bu üslubu görmek mümkündür. Müfessir, *"Bu topraklarda oturun, âhiret vaʿdi (kıyamet) gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz.'"*[1025] âyetinin *"Bu topraklarda oturun."* bölümüyle ilgili farklı yorumları aktarır. Sonrasında bazılarının bu ifadeyi, "Firavun'un sizi doğudan ve batıdan çıkarmak istemesine rağmen siz doğuda da batıda da istediğiniz yerde korkusuzca oturun." şeklinde yorumladıklarını söyler ve hemen ardından bu görüşün İbn Abbâs'a ait olduğunu **" وهو**

[1019] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336.
[1020] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/152; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/512; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/255.
[1021] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/336.
[1022] et-Tevbe 9/40, Muhammed 47/13.
[1023] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260, 372.
[1024] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/156, 2/311, 2/426, 3/24, 35-36, 43, 48.
[1025] el-İsrâ 17/104.

"قول إبن عباس" notunu düşerek belirtir.[1026] Biz Mâtürîdî'nin İbn Abbâs'a aidiyyetini bildirdiği yorumun kaynağına ulaşamadık. Fakat Mâtürîdî, bahsettiğimiz âyetteki "âhiret vaʿdi gelince" ifadesini herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan "Meryem oğlu İsâ gelince" şeklinde kendi yorumuymuş gibi aktarır. Kaynakların idadesine göre bu yorum aslında İbn Abbâs'a aittir.[1027] Müfessirin meçhul sîgalar vasıtasıyla bu ve benzeri te'vîlleri aktarma metodunu kullanması naklettiği herbir rivâyetin râvisinden haberdâr olduğu, gerekli gördüğü zamanlarda rivâyetin râvisini zikrettiği şeklinde yorumlanabilir.

Ebû Avsece (h.3.asır)

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** kalıbıyla aktardığı haberin hemen sonrasında râvi ismini andığı diğer rivâyet sûrenin 25. âyetindeki **"لِلْأَوَّابِينَ"** kelimesinin yorumuyla ilgilidir. Şöyle ki: Müfessir, bazı kimselerin "**الأوّاب**"kelimesini **"الرّجاّع** 'Allah'a çok dönen'**"** ve **"التّوّاب** 'Çok tevbe eden'**"** şeklinde anladıklarını aktarır. Rivâyeti naklettikten sonra da bu görüşün Ebû Avsece'ye ait olduğunu **"وهو قول أبي عوسجة"** ifadesiyle belirtir.[1028] Elimizdeki bilgilere göre Ebû Avsece'nin Kur'ân tefsirine yönelik açıklamaları sadece *Te'vîlât*'ta zikredilenlerden ibaret olduğundan[1029] rivâyetin kaynağına ulaşamadık. Fakat bazı kaynaklar **"الأوّاب"** kelimesine Ebû Avsece'nin ismini anmadan aynı manayı vermişlerdir.[1030] Bu bilgi bize *Te'vîlât*'ın, Kur'ân tefsiri alanında eser vermiş olması muhtemel Ebû Avsece gibi bazı âlimleri tanıttığını ve onların görüşlerinin ortaya çıkmasında önemli bir boşluğu doldurduğunu göstermektedir.

4.2.1.4 "قال / قول أهل التاويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde **"أهل التاويل"** lafzını 26 rivâyeti naklederken kullanmıştır.[1031] Bu şekilde aktardığı rivâyetlerin ikisi merfû,[1032] 14'ü mevkûf,[1033]

[1026] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/372.
[1027] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 13/159.
[1028] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260.
[1029] Maden, "Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece", 417.
[1030] Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 2/179; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/115.
[1031] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227, 230, 237, 257, 262, 281-282, 290, 299-301, 304, 309, 317, 319, 326-327, 332, 335, 339, 346, 353, 371-372.
[1032] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339.
[1033] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 257, 262, 281, 290-300, 304, 309, 317, 326-/327, 332, 335.

altısı maktû haberlerden,[1034] üçü tebeu't-tâbiîn,[1035] birisi ise tebeu't-tâbiîn sonrası âlimlere ait sözlerden oluşur.[1036]

Mâtürîdî'nin **"قال / قول أهل التأويل"** kalıbıyla üç mevkûf,[1037] iki maktû,[1038] bir tebeu't-tâbiîn sözü[1039] olmak üzere beş haber nakletmiştir.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Sûrede İbn Abbâs'a aidiyyeti belirlenen ve "ehl-i te'vîlin sözü" terkibiyle aktarılan rivâyetlerden biri *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık."* [1040] âyetindeki insanoğlunun hangi yönden şerefli kılındığına dair yapılan yorumdur. Mâtürîdî, te'vîl ehlinin âyetteki insanoğlunun diğer varlıklara üstün kılınmasını, "ağızlarıyla değil elleriyle yemek yeme yönüyle şerefli kılınması" anlamında yorumladıklarını aktarır.[1041] Nakledilen bu yorumun Abdullah b. Abbâs'a ait olduğu bazı tefsirlerde kaydedilmiştir. [1042] Mâtürîdî'nin naklettiği bu rivâyet aynı zamanda Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde onun kendi yorumu şeklinde yer alır.[1043] Mâtürîdî de ilgili rivâyeti Mukâtil'in kullandığı lafızlarla fakat Mukâtil'in ve İbn Abbâs'ın ismini anmadan nakleder. Ebû Mansûr, sadece el ile yeme içmenin büyük bir fazilet ve hikmetinin olmayacağını vurgulayarak bu görüşü kabul etmez. Onun, rivâyetin râvilerinin isimlerini vermeden, te'vîl ehlinin sözü diyerek rivâyeti nakletmesinin sebebinin yapılan te'vîli kabul edip etmemesinden dolayı olduğunu bilmiyoruz. Ancak onun en azından bazı yorumları aktarırken isim zikretmemesinin sebebinin söz konusu rivâyet hakkında çekimser kalmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmekteyiz.

İmam Mâtürîdî'nin İbn Abbâs te'vîllerini aktarırken **"قول أهل التأويل"** kalıbını kullandığı da vakidir. Fakat bu ifade Mâtürîdî'nin İbn Abbâs te'vîllerine ulaştığı konusunda kesinlik arz etmez. Çünkü tefsir geleneğimizin oluşmasına katkı sağlayan müfessirler

[1034] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227, 230, 282, 319, 346, 371.
[1035] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/299, 301, 372.
[1036] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/353.
[1037] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/257, 326, 335.
[1038] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/ 346, 371.
[1039] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/299.
[1040] el-İsrâ 17/70.
[1041] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/326.
[1042] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/2339. Diğer kaynaklar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/501; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/252; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/176.
[1043] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 541-542.

zaman zaman ulaştıkları rivâyetleri kendi görüşleriymiş gibi sunmuşlardır. Bunun bir örneğini, şu yorumda görmek mümkündür: Mâtürîdî'nin naklettiğine göre ehl-i te'vîl, *"Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*[1044] âyetinin *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de mü'minlere."* [1045] âyetiyle neshedildiğini söylemiştir. [1046] Fakat o, âyetin neshedildiğine ihtimal vermez ve naklettiği görüşü kabul etmez. Çünkü ona göre ilk âyetteki rahmetten maksat, kâfirler için hidâyet istemek ve onları bağışlanmaya layık hale getirmek, mü'minler için ise merhamet istemektir. Bu mananın mensûh olması ise muhaldir. O, âyete verdiği bu anlamı, başka âyetleri örnek göstererek de destekler.[1047] Bahse konu olan âyetin neshedildiğini söyleyen te'vîl ehli arasında ilk başta Abdullah b. Abbâs'ın ismi yer alır.[1048] Aynı düşünce diğer tefsir kaynaklarında İkrime el-Berberî'nin[1049] ve Katâde b. Diâme'nin görüşü olarak da verilir.[1050] Ayrıca Zührî,[1051] Mukâtil b. Süleymân,[1052] İbn Vehb (ö. 197/813)[1053] ve Yahyâ b. Sellâm da söz konusu âyetin neshiyle ilgili görüşlerini herhangi bir râvi ismi zikretmeden eserlerine almışlardır.[1054]

Abdurrahmân b. Ganm (ö. 78/697)

Mâtürîdî, el-İsrâ sûresinin 76. âyetinde yer alan *"Seni o yerden sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı."*[1055] ifadelerini tefsir ederken ehl-i te'vîlin âyetle ilgili yorumunu aktarır. Ehl-i te'vîle göre burada Hz. Peygamber'in çıkarılmak istendiği yer Medîne'dir. Yahudiler ona, "Bu topraklar peygamberlerin gönderildiği yer değildir. Onların gönderildiği belde Şam bölgesidir. Şâyet sen de peygamber isen oraya git." derler. Bunun üzerine Resûlullah da asker toplayarak Şam'a doğru yola çıkar. Mâtürîdî'ye göre böyle bir yorum kabul edilemez. Hz. Peygamber'in Allah'tan

[1044] el-İsrâ 17/24.
[1045] et-Tevbe 9/113.
[1046] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/257.
[1047] Nûh 71/10.
[1048] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/421; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2324.
[1049] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/421.
[1050] Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 44; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 546.
[1051] Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsih ve'l-mensûh,* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 30.
[1052] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 5/170.
[1053] İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân,* 3/76.
[1054] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/127.
[1055] el-İsrâ 17/76.

izin almadan Yahudilerin sözleriyle hareket edip Medine'den çıkması mümkün değildir ve böyle bir olayın meydana gelmesi muhtemel değildir.[1056] Onun aktardığı bu te'vîli Mukâtil râvi ismi vermeden aynı lafızlarla tefsirine almış, Mâtürîdî de onun bu uzun sayılabilecek rivâyetini herhangi bir değişiklik yapmadan kaydetmiştir. Rivâyet incelendiğinde râvisinin sahâbe ve tâbiîn devrinin tanınmış Şam ve Filistin fakihi Abdurrahmân b. Ganm [1057] olduğu görülür. [1058] Bahsedilen rivâyeti aynı zamanda benzer lafızlarla Saîd b. Cübeyr, [1059] Katâde b. Diâme, [1060] Süleyman b. Tarhân (ö. 143/761)[1061] ve Ferrâ''nın da aktardığı belirlenmiştir.[1062]

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Süddî (ö. 127/745)

Te'vîlât'ta **"قال أهل التأويل"** kalıbıyla tâbiûn nesli müfessirlerinin rivâyetlerine de yer verilmiştir. Bunlardan biri *"İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer."*[1063] âyetine yönelik yorumdur. Müfessirin aktardığına göre ehl-i te'vîl, âyeti, "insanın rızkı ve geçimi rahatladığı zaman Allah'a dua etmekten yüz çevirmesi ve O'ndan uzaklaşması" şeklinde anlamıştır.[1064] Onun naklettiği bu yorum Mücâhid b. Cebr ve Süddî'ye aittir. [1065] Fakat Mâtürîdî rivâyeti Mukâtil'in lafızlarını kullanarak aktarmış,[1066] rivâyetin asıl kaynağından ve herhangi bir râvi isminden bahsetmemiştir. Nakledilen te'vîl farklı kaynaklarda yine râvi ismi zikredilmeden yer almıştır.[1067]

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Mâtürîdî'nin **"قال أهل التأويل"** sîgasıyla naklettiği diğer yorum *"Bunun üzerine Firavun o yerden onların kökünü kazımak istedi."*[1068] âyetindeki "o yer" ifadesiyle ilgilidir.[1069]

[1056] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/335.
[1057] Orhan Çeker, "Abdurrahmân b. Ganm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 17 Aralık 2023).
[1058] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2341.
[1059] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2341; Nehhâs, *Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf,* thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî, (el-Memleketü'l-Arabiyyetü'l-Suûdiyye: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1413/1992), 380.
[1060] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/510; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2341.
[1061] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/510.
[1062] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/129.
[1063] el-İsrâ 17/84.
[1064] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/346.
[1065] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/158; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/539, 21/492.
[1066] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/547.
[1067] Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 199; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/389, 2/198; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 260; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, 137; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 21/491-492; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 4/391.
[1068] el-İsrâ 17/103.
[1069] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/371.

Yaptığımız incelemelerde rivâyetin Hasan-ı Basrî'nin görüşü olduğu,[1070] diğer kaynakların da râvisiyle ilgili herhangi bir isim vermeden benzer lafızlarla bu haberi aktardığı tespit edilmiştir.[1071]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

Mâtürîdî'nin "ehl-i te'vîl'in sözü" terkibiyle naklettiği yorumlardan biri Mukâtil'e aittir. Müfessirin naklettiğine göre te'vîl ehli, *"De ki: "Onu bırakıp da ilah diye ileri sürdüklerinizi çağırın. Onlar, başınızdaki sıkıntıyı ne kaldırabilirler ne de değiştirebilirler."*[1072] âyetinin, müşriklere belâ ve musibetler indiğinde Allah'ın dışında taptıklarından yardım istemeleri üzerine indiğini söylemiştir.[1073] Bu yorumu Mukâtil biraz daha ayrıntıyla verir ki ona göre âyettteki hitap Mekke müşriklerinedir. Onlar yedi yıl açlık ve kıtlıkla karşı karşıya kalıp ölü eti, leş ve köpek yemeye başladıklarında Allah Teâlâ onlara: *"Haydi Allah'tan başka taptığınız melekleri çağırın da üzerinizdeki sıkıntıyı kaldırsın."*[1074] buyurmuştur. Mukâtil bu yorumundan sonra Sebe' sûresinin *"De ki: "Allah'ı bırakıp da ilah olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın."*[1075] âyetinin aynı konuyla ilgili olduğunu söylemekte, Mâtürîdî de âyeti, naklettiği te'vîlden hemen sonra zikretmektedir. Müfessirimizin bahsettiği rivâyeti kendisinden önce ve sonra yazılan diğer kaynaklarda bulamadık. Sadece Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) âyetin nüzûl sebebinin Mekke'de yedi yıl süren kıtlık ve kuraklık esnasında indiğini **"قيل"** kaydını düşerek naklettiğini gördük.[1076]

[1070] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/166.
[1071] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/572; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/332.
[1072] el-İsrâ 17/56.
[1073] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/299.
[1074] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/499.
[1075] es-Sebe' 34/22.
[1076] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kur'ân,* thk. el-İmam Ebî Muhammed b. Âşûr, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 6/106.

4.2.1.5 "قال بعض أهل التأويل / قال بعضهم من أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde **"قال بعض أهل التأويل"** ve **"قال بعضهم من أهل التأويل"** lafızlarıyla yedi rivâyet aktarmıştır.[1077] Bu rivâyetlerden dördü mevkûf,[1078] ikisi maktû,[1079] birisi ise Mâtürîdî'den sonra telif edilen eserde tespit edilen sebeb-i nüzûl rivâyetidir.[1080]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Mâtürîdî'nin sûrede "bazı ehl-i te'vîlin görüşleri" kalıbıyla aktardığı rivâyetlerin üç tanesi Abdullah b. Abbâs kaynaklıdır.[1081] Rivâyetlerden ilki sûrenin 59. âyetinin *"Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helak edeceğiz, ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız."* kısmının tefsiriyle ilgilidir. Müfessirin aktardığına göre *bazı te'vîl ehli* bu âyeti *"Ama artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz? O halde onlar mı galip gelecekler?"*[1082] âyetiyle açıklamıştır. Bu son âyetin de yeryüzünden kâfirlerin eksiltilmesi, Müslümanların belde belde yeryüzünün hepsine hâkim olmaları anlamına geldiğini söylemişlerdir.[1083] Âyetin bu yorumu bazı tefsirlerde Abdullah b. Abbâs'a nispet edilmiştir.[1084] Her ne kadar benzer yorumlar Dahhâk b. Müzâhim ve Hasan-ı Basrî'den de gelse onların İbn Abbâs'ın yorumunu aktardıklarını düşünmek mümkündür.[1085] İbn Abbâs'ın te'vîli Mâtürîdî tarafından birebir aynı lafızlarla aktarılmamıştır fakat âyetle ilgili aktarılan bu yorumun, İbn Abbâs'ın yorumuyla özünde aynı manayı ifade ettiği görülmektedir.

Mâtürîdî'nin aynı sîga ile aktarılan ve yine İbn Abbâs'a ait olan diğer rivâyet Allah Teâlâ'nın insanoğluyla ilgili *"Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*[1086] hitabındaki "yaratılanların bir çoğu" ifadesinden kastedilenin ne olduğuyla ilgilidir. Âyeti, *bazı te'vîl ehli*nin "meleklerin dışında cin, şeytan ve şeytanların arkadaşlarına üstün kılınma" şeklinde yorumlamıştır.[1087] Biz bu yoruma Mâtürîdî'den önce telif

[1077] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/290, 304, 317, 327, 353.
[1078] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/290, 304, 317, 327.
[1079] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227, 282.
[1080] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/353.
[1081] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/304, 317, 327.
[1082] el-Enbiyâ 21/44.
[1083] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/304.
[1084] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 15/493-494.
[1085] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/315; Saʿîd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, 5/441; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 16/493-498; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 3/504.
[1086] el-İsrâ 17/70.
[1087] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/327.

edilen kaynaklarda rastlayamadık. Fakat Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinde İbn Abbâs'ın görüşü olarak ve Mâtürîdî'nin naklettiği şekilde bu te'vîl yer aldığını gördük.[1088] Mâtürîdî'nin naklettiği yorumun Semerkandî'nin tefsirinde kaydedilmesi, Mâtürîdî'nin râvi ismi vermeden, Semerkandî'nin ise râvi isimleriyle birlikte aktarması bilgisi bize, her iki müfessirin de aynı kaynağı kullandığı sonucuna ulaştırabilir.

Diğer rivâyet ise Allah Teâlâ'nın İblis'e *"Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol."*[1089] seslenişinde zikredilen, şeytanın insanların mallarına ve evlatlarına ortak olmasının keyfiyetiyle ilgilidir. *Bazı te'vîl ehli* bu ortaklığı, müşriklerin Allah'a *bahîre, sâibe, vasîle* ve *hâmî*[1090] develerini nisbet etmeleri şeklinde yorumlamıştır.[1091] Bu te'vîl de İbn Abbâs'a ait bir yorumdur ve aynı ifadelerle kaynaklarımızda yer almaktadır.[1092]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)

Mâtürîdî'nin **"قال بعض أهل التأويل"** kalıbıyla aktardığı diğer te'vîl *"De ki: İster taş olun ister demir! Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.)"*[1093] âyetiyle ilgilidir. Onun naklettiğine göre *bazı te'vîl ehli* âyeti "Demir ya da taş olsanız da Allah sizi öldürürdü." şeklinde anlamışlardır. Müfessir, müşriklerin öldükten sonra dirilmeyi kabul etmedikleri gerekçesiyle bu yorumu kabule şayan görmemiştir. Ona göre âyetin "Siz yeniden diriltilmeyecek ve yaptıklarınızın hesabını vermeyecek olsaydınız, taş veya demir olur, insan olmazdınız."[1094] biçiminde yorumlanması daha uygundur. Onun *bazı ehl-i te'vîl*den kastettiği kimselerin sahâbeden Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),[1095] tâbiûndan ise Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İkrime el-Berberî, Mücâhid

[1088] Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/321.
[1089] el-İsrâ 17/64.
[1090] el-Mâide 5/103.
[1091] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/317.
[1092] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/493.
[1093] el-İsrâ 17/50-51.
[1094] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/291.
[1095] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 1/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/463; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333.

b. Cebr, Dahhâk b. Müzâhim olması mümkündür.[1096] Taberî de aynı yorumu "Bazı te'vîl ehli şöyle dedi." diyerek aktarır.[1097]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

"قال بعض أهل التأويل" lafzıyla nakledilen ve sadece Katâde'den gelen rivâyet sûrenin *"Eğer onların iddia ettiği gibi, Allah'la beraber (başka) ilahlar olsaydı, o zaman o ilahlar da Arş'ın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı."*[1098] âyetiyle ilgilidir. *Bazı te'vîl ehli* bunu, "Eğer Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bu ilahlar da Allah'ın üstünlüğünü bilirler, mertebesini anlarlar ve kendilerini O'na yaklaştıracak şeylere yapışırlardı." şeklinde anlamıştır. Bu te'vîl, Katâde'nin yorumuyla birebir benzeşir ve tam metin biçiminde aktarılır.[1099]

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم من أهل التأويل"** *ehl-i te'vîlin bazıları dedi ki* diyerek aktardığı haberler arasında tâbiûnun önde gelen müfessirlerinden Katâde b. Diâme'ye ait olduğu anlaşılan diğer yorum şu şekildedir: *"Nihâyet bu iki bozgunculuktan ilkinin zamanı gelince (sizi cezalandırmak için) üzerinize, pek güçlü olan birtakım kullarımızı gönderdik."*[1100] âyetinin anlamı *bazı te'vîl ehli*ne göre şöyledir: İsrâiloğulları'nın isyanları sebebiyle onlara önce Câlût musallat kılınmış, Câlût'un zulmünden onları Dâvûd kurtarmıştır. Tekrar isyan etmeleri sebebiyle bu sefer Buhtunnasr onlara musallat kılınmış, onun zulmünden ise Hz. Muhammed (as) sayesinde kurtulmuşlardır.[1101] Mâtürîdî'nin konuyu özetleyerek aktardığı anlaşılan rivâyette bahsi geçen şahıslar ve bu şahısların gönderilme sırası, kaynaklarımızda Katâde'den gelen bir rivâyetle uyuşmakta ve orada konu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[1102] Fakat kaynaklarımızda Mâtürîdî'nin naklettiği habere benzer başka rivâyetlerin de olduğunu belirtmeliyiz.[1103]Ancak Katâde'nin rivâyeti aynı konuyu aktaran diğer kaynaklara göre

[1096] Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, 173; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/140; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/300; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 1/277; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/463; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/244; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/163.
[1097] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/463.
[1098] el-İsrâ 17/42.
[1099] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/137; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/454; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2332; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/312.
[1100] el-İsrâ 17/5.
[1101] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/227.
[1102] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 2/290.
[1103]Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/521; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/116; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/290; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/367, 385-386; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,*

daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Dolayısıyla biz Mâtürîdî'nin onun rivâyetine bir şekilde ulaşmış olabileceğini düşünüyoruz.

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta aynı rivâyeti **"قول أهل التأويل"** sîgasıyla tekrar işaret etmekte fakat burada rivâyete ilişkin değerlendirmelerde de bulunmaktadır.[1104]

Bâkillânî (ö. 403/1013)

İmam Mâtürîdî'nin **"قال بعض أهل التأويل"** kalıbıyla aktardığı diğer te'vîl *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."*[1105] âyetine yönelik yapılan açıklamalardır. *Bazı te'vîl ehli*ne göre âyetin nüzûl sebebi, müşriklerin *"Bu apaçık büyüden başka bir şey değildir."*[1106] *"Bu (Kur'ân), uydurulmuş bir yalandır."*[1107] *"Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor."*[1108] *"Bu, Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başkası değildir. Biz ona inanmayız."*[1109] gibi söylemleridir.[1110] Bâkıllânî'nin Kur'ân'ın benzerinin getirilip getirilemeyeceği konusundaki tartışmaları *"Bu apaçık büyüden başka bir şey değildir."*[1111] ve *"Bu, ancak insan sözüdür."*[1112] âyetleri çerçevesinde ele aldığı,[1113]yukarıda zikredilen yoruma konu olan âyetleri de birbiriyle ilişkilendirdiği gözlemlenmektedir. Biz Mâtürîdî'nin bahsettiği yorumu kendisinden önce telif edilen kaynaklarda değil, Mâtürîdî'den çok sonraları yaşayan, Eşʿarî kelâmcısı ve Mâlikî fakihi Bâkıllânî'nin[1114] eserinde bulduk. Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta Muʿtezile'ye karşı geliştirdiği fikirlerin kendisinden sonra da tartışılmaya

7/2317-2318; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/301. Mâtürîdî'nin tefsir ettiği âyetle ilgili (el-İsrâ 17/4-7) aktardığı yorumların benzeri verdiğimiz kaynaklarda Süddî, Saîd b. Müseyyeb ve Atıyye el-Avfî'den de gelmektedir.

[1104] Mâtürîdî'ye göre Allah Teâlâ'nın Buhtunnasr'ı, Câlût'u ve diğerlerini İsrâiloğullarına mussallat etmesi bilgisi sadece Resûlullah'tan gelen bir haberle bilinebilir ya da bu bilgiye ondan gelen bir bilgiyle ilave yapılabilir. Âyette ise onlara çok güçlü kulların gönderildiğinden başka bir malumat verilmemektedir. Bizim onlara kimlerin gönderildiğini bilmekten ziyade âyette beyan edilen hikmetleri kavramaya ihtiyacımız vardır. Bu hikmetlerden ilki Hz. Muhammed'in önceden bilmediği bir konu hakkında insanlara haber vermesi dolayısıyla peygamberliğinin ispatına delil bulunması diğeri ise peygamberlerine isyan eden kavimlerin, isyanlarının neticesinde başlarına gelecek musibetler konusunda kendilerini uyaran peygamberlerin sözlerinin doğruluğunun ispatına delil bulunmasıdır. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/230.

[1105] el-İsrâ 17/88.

[1106] el-En'âm 6/7; Hûd 11/7; Sebe' 34/43.

[1107] Sebe' 34/43.

[1108] en-Nahl 16/103.

[1109] el-Mü'minûn 23/38.

[1110] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/354-355.

[1111] el-En'âm 6/7; Hûd 11/7; Sebe' 34/43.

[1112] el-Müddessir 74/25.

[1113] Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il,* thk. 'İmâdüddîn Ahmed Haydar, (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1987), 270.

[1114] Şerafettin Gölcük, "Bâkıllânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Erişim 19 Aralık 2023).

devam ettiği malumdur. Kelâm ilmi çerçevesinde tartışılan bu konuyla ilgili nakledilen rivâyetin Mâtürîdî öncesi kaynağına ulaşılamaması bizi Mâtürîdî'nin kullandığı kaynağın günümüze ulaşmadığı sonucuna götürmektedir.

4.2.1.6 "قال / قالوا عامة أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî'nin rivâyet aktarımında kullandığı lafızlardan bir diğeri **"قال عامة أهل التأويل"** kalıbıdır. Müfessirin bu kalıpla naklettiği haberlerden biri merfû,[1115] üçü mevkûf[1116] ve biri maktû[1117] haberdir. Kendisi *te'vîl ehlinin çoğu* ifadesiyle kimleri kastettiğini söylemez fakat bu lafızlarla aktardığı rivâyetler araştırıldığında karşımıza sahâbeden Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mesʿûd, Ebû Hüreyre, Ebu'd-Derdâ, tâbiûn neslinden Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme ve İkrime el-Berberî çıkar. Tâbiûn neslinden sonraki dönemde ise Mukâtil b. Süleymân, Yahyâ b. Sellâm, Ferrâ', Maʿmer b. Müsennâ, Zeccâc, Taberî ve Nehhâs'ın eserlerinde Mâtürîdî'nin bu kalıpla naklettiği rivâyetlerin râvilerini bulmak mümkündür.[1118] Biz ismi anılan râvi ve müfessirlerden sadece tam metin formunda *Te'vîlât*'a alınan rivâyetleri incelemek istiyoruz.

Rivâyetlerden merfû olanı sabah namazının şahitli bir namaz olmasından bahseden âyetin[1119] izahı sadedinde gelmiştir. Hz. Peygamber, sabah namazının gece ve gündüz meleklerinin nöbet değişim zamanında kılındığını ve her iki grub meleğin de bu namaza şahit olduğunu dolayısıyla sabah namazının faziletinin arttığını beyan etmiştir. Müfesirin naklettiğine göre *ehl-i te'vîlin çoğunlu*ğu da âyeti bu hadisle açıklamışlardır.

[1115] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339.
[1116] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/281, 309, 317.
[1117] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/319.
[1118] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/281; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/93, 377, 379; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 11/254, 13/321, 21/296; Nehhâs, *Iʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/184; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/312. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/145; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/302; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/213; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/396 (No.1916), 5/450 (No.3500); Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr", 42 (No.3888), "Tefsîru'l-Kur'an", 92 (No.4716), "Kader", 10 (No.6613); Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/256; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 18 (No.3134); İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/201-202; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/152; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/480; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/456-457; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, 2/493-494; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2335; Nehhâs, *Iʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/272; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/168. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/521; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 3/479.
[1119] el-İsrâ 17/78.

Rivâyet sahâbeden Ebû Hüreyre,[1120] Abdullah b. Mesʿûd [1121] Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652)[1122] ve Ebû Saʿîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94)[1123] gelmektedir. Tâbiûndan Katâde b. Diâme ve Mücâhid b. Cebr ise rivâyeti sahâbe ismi vermeden nakletmişlerdir.[1124] Tâbiûn neslinden sonra kaleme alınan tefsirlerde de bahse konu olan âyet aynı rivâyetle tefsir edilmektedir.[1125] Mâtürîdî, *ehl-i te'vîlin geneli*nin âyeti bu rivâyetle tefsir ettiğini söyledikten sonra ilgili konuda daha birçok hadis ve sahâbe kavli olduğunu belirtir ve âyetin başka türlü de açıklanabileceğini ifade eder. Şöyle ki: Ona göre sabah namazı bütün meşguliyetlerden uzak bir vakit olduğu için okunan Kur'ân'ı kalbler daha çok hisseder, kulaklar daha iyi duyar, akıllar daha iyi kavrar ve böylece sabah namazı daha çok şahitli olur. Kendisi ehl-i te'vîlin yaptığı te'vîle itiraz etmez fakat konuyu tefsir ederken kullandığı ifadeler kendi yorumunun daha isabetli olduğuna işaret eder.

İkinci inceleyeceğimiz rivâyet İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesi ve huzurdan kovulması ile ilgilidir. İblis, Cennetten kovulunca Hz. Âdem ve soyunu azdırıp saptıracağını söylemiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona hitaben *"(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrınla kaydır."*[1126] demiştir. İşte bu âyette yer alan **"بصوتك** 'sesinle'**"** ifadesini *te'vîl ehlinin geneli* **"بدعائك** 'çağrınla'**"** şeklinde yorumlamıştır.[1127] Bazı tefsir kaynakları bu yorumun sahibi olarak Abdullah b.

[1120] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 1/522; Humeydî, *el-Müsned*, 2/300; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/109 (No.7185); Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâʾat*, 59-60; Buhârî, "Ezân", 31 (No.648), "Tefsîru'l-Kur'ân", 193 (No.4717); Müslim, "Mesâcid", 649; İbn Mâce, "Salât", 2 (No.670); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No.3135); Bezzâr, *el-Müsned*, 16/28; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/258, 10/152, 410, 422; Nesâî, "Salât", 22 (No.486); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/520-523; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/365; Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, 2/188; Serrâc, *el-Müsned*, 196, 221, 348, 368; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/315; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 2/323; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2342; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 3/479, 4/183.

[1121] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/126 (No.10133).

[1122] Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, (Kuveyt: Dâru İbn Esîr, Kuveyt 1416/1995), 76; Bezzâr, *el-Müsned*, 10/17; Mervezî, *el-Muhtasar,* 94; Ebû Caʿfer Muhammed b. Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-ʿArşu ve mâ ruviye fîhi,* thk. Muhammed b. Halîfe b. Ali et-Temîmî, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998), 485; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd,* 1/322, 325.

[1123] İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/365.

[1124] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/520-523.

[1125] Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/546; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 2/1046; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/129; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 388; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/256.

[1126] el-İsrâ 17/64.

[1127] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/317.

Abbâs,[1128] Katâde b. Diâme,[1129] Mukâtil b. Süleymân[1130] Yahyâ b. Sellâm,[1131] Ferrâ'[1132] ve Zeccâc'ı[1133] göstermektedir.

Mâtürîdî'nin aynı lafızla aktardığı diğer örneğimiz yine sûrenin 64. âyetinde geçen, Allah Teâlâ'nın İblis'e hitaben söylediği **"وَعِدهُمْ** *'Onlara vaadlerde bulun.'"*[1134] ifadesiyle ilgilidir. Müfessir, *te'vîl ehlinin çoğunluğu*nun bu ifadeyi, "Onlara cennet, cehennem ve yeniden diriliş yok diye vaadde bulun." şeklinde anladıklarını nakleder.[1135] Müfessirin bize ulaştırdığı bu yorum, kendisinden önce telif edilen eserlerde bulunamamıştır. Kendisinden sonra yaşayan müfessirlerden Kurtubî (ö. 399/1008) bu yorum sahibinin Mücâhid olduğunu söyler.[1136] Aynı yorum râvi ismi zikredilmeksizin Mukâtil b. Süleymân, Yahyâ b. Sellâm, Ferrâ' ve Zeccâc'ın eserlerinde de yer almaktadır.[1137]

Ebû Mansûr **"قالوا عامة أهل التأويل"** ifadesini kullanarak bir rivâyet aktarmıştır. *"İsrâiloğullarına: 'Bu topraklarda oturun, âhiret vaʿdi gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz.'"*[1138] âyetiyle ilgili farklı yorumlar aktardıktan sonra *ehl-i te'vîlin çoğunlu*ğunun görüşünü aktarır. Onun naklettiğine göre *ehl-i te'vîlin çoğu* "âhiret vaʿdi" ifadesinin "kıyamet günü", "hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz" ifadesinin ise "sizleri, Firavun'u ve ordusunu toplayacağız" demek olduğunu söylerler. Burada müfessirimizin, ehl-i te'vîlin çoğunluğu ifadesiyle kimleri işaret ettiğini bilemiyoruz. Fakat onun aktardığı yorumları yapanlar arasında Mukâtil b. Süleymân, Yahyâ b. Sellâm ve Taberî yer almaktadır.[1139] Dolayısıyla onun bu terkip ile kastettikleri arasında yukarıda yer alan isimlerin olması ihtimali yüksektir

[1128] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/491; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* 6/113.
[1129] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/303; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/491; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* 6/113.
[1130] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/540, 639.
[1131] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/47.
[1132] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/127.
[1133] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/250.
[1134] el-İsrâ 17/64.
[1135] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/319.
[1136] Kurtubî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿazîz,* 3/30.
[1137] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 1/408; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/148; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/127; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/250.
[1138] el-İsrâ 17/104.
[1139] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/372; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/554; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 353; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/166; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/572.

4.2.1.7 "قال غيره / قال غيره من المفسرين" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî'nin rivâyet aktarımında kullandığı diğer sîga **"قال غيره** 'onun dışında başka biri şöyle dedi'**"** ifadesidir. O, genelde ismini anarak rivâyetini aktardığı bir müfessirden sonra, nakledeceği başka bir haber varsa herhangi bir isim zikretmeden bu sîgayı kullanmaktadır. el-İsrâ tefsirinde sekiz rivâyet bu kalıpla nakledilmiştir.[1140] Bu rivâyetlerin ikisinin kaynağına ulaşılamamıştır. Kaynağına ulaşılamayan bu rivâyetlerden ilki **"وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيماً** *'...Onlara tatlı ve güzel söz söyle.'"* **[1141]** cümlesindeki "**كريما**" kelimesinin manasıyla ilgilidir. Müfessir, kelimenin cömert olmakla ilişkisinin olduğunu "başka birinin **"قال غيره"**, bu kelimeyi, "elindekileri muhtaçlara veren fakat kendisi muhtaç olduğunda başkalarının elindekilere göz dikmeyen kimse" şeklinde yorumladığını aktarır.[1142] Aynı sîga ile aktardığı ve bizim kaynağına ulaşamadığımız diğer rivâyet ise **"** تَبِيعاً '*yardımcı*'**"**[1143] kelimesinin dilsel kökeniyle ilgilidir. [1144] Ulaşamadığımız her iki rivâyetin de kelimelerin sözlük anlamıyla ilgili olması, Mâtürîdî'nin elimize ulaşmayan bazı eserlerden ya da lügatlerden yararlanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun yanında aynı sîga ile eserine aldığı ve kaynaklarımızda tam metnini bulduğumuz rivâyetler de vardır. Şimdi bu haberleri ve kaynaklarını inceleyelim.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Mâtürîdî'nin **"قال غيره"** kalıbıyla naklettiği ve tam metin biçiminde tefsirlerde yer alan rivâyetlerden biri Abdullah b. Abbâs'a aittir. Rivâyet sûrenin **"** **إِذاً لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ** *'İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırdık.'"*[1145] âyetindeki hayat ve ölüm ifadelerinin dünya hayatı ve âhiret hayatı şeklinde yorumlanmasıyla ilgilidir.[1146] Bu yorumun Abdullah b. Abbâs'a ait olduğu tespit edilmiş[1147] aynı yorum tâbiûn nesli müfessirlerinden Mücâhid,[1148] Katâde[1149] ve

[1140] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241, 255, 314, 324, 331, 334, 358.
[1141] el-İsrâ 17/23.
[1142] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/255.
[1143] el-İsrâ 17/69.
[1144] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/324.
[1145] el-İsrâ 17/75.
[1146] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/334.
[1147] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/509; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/323.
[1148] Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 440; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/509; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/323.
[1149] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/152; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/307; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/509.

Dahhâk'tan[1150] nakledilmiştir. Âyetle ilgili aynı yorumu râvi ismi vermeden eserlerine alan başka müelliflerin de olduğunu belirtmek gerekir.[1151]

Ebû Mansûr'un aynı sîga ile yararlandığı diğer rivâyet kıraat farklılığıyla ilgilidir. Müfessir **"قال غيره** 'bir başkası şöyle demiştir'**"** diyerek **"كِسَفاً** 'parça'**"** [1152] kelimesindeki sîn harfinin harekesiyle ilgili kıraati aktarır. Buna göre "**كسف**" kelimesinin sin harfi cezm ile okunduğunda bu sözcük **"عذاب"** anlamına gelmektedir. Fetha ile okunduğunda **"قِطَعًا"** gibi olur.[1153] Mâtürîdî'nin "bir başkası" ifadesinden kimi ya da kimleri kastettiğini bilemiyoruz. Fakat Taberî, aynı kelimenin sükûn ile okunuşunun anlamıyla ilgili Mücâhid'den, fetha okunuşuyla ilgili İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde'den rivâyetler aktarır. Basra ve Kûfe kurralarının çoğunun aynı kelimeyi sînin sükûnu ile okuduğunu, kendisinin de bu okuyuşu tercih ettiğini söyler.[1154] Kelimenin sükûn ile okunuşunun "gökten inen azap" manasına geldiğine yönelik Süddî'den de bir rivâyet nakledilmiştir.[1155]

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Mâtürîdî'nin **"قال غيره"** kalıbıyla aktardığı ve kaynaklarımızda tam metniyle karşılaştığımız rivâyetlerden diğeri Mücâhid b. Cebr'in **"جَزَاءً مَوْفُورًا"**[1156] ifadesine **"وافرا** 'tam bir ceza'**"** anlamı vermesiyle ilgilidir. Mâtürîdî, Mücâhid'in bu görüşünü **"قال غيره** 'bir başkası şöyle mana vermiştir'**"** biçiminde bize nakleder.[1157]

[1150] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/509.
[1151] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/545; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/386; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/221; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 186 (No.4710); İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 133; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 259; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/254; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 2/95; Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân, (Suriye: Dâru'l-Kuteybe, 1416/1995), 315; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/179.
[1152] el-İsrâ 17/92.
[1153] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/358.
[1154] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/550-551.
[1155] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 9/2814.
[1156] el-İsrâ 17/63.
[1157] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/314; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 438; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/540; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/147; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 186 (No.4710); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/490; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2337.

Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889)

"قال غيره" ile naklettiği ve tam metin biçiminde tefsirlerde yer alan diğer rivâyet[1158] *"Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız."*[1159] âyetine yapılan yorumdur. Müfessir, **"قال غيره من المفسرين"** 'Diğer tefsir âlimleri şöyle demiştir'" diyerek şu görüşü nakleder: "Yaptığı hayır ve şerleri boynuna asarız."[1160] Onun aktardığı bu görüş Maʿmer b. Müsennâ ve İbn Kuteybe'nin eserlerinde tam metin şeklinde yer alır.[1161] Hatta bu açıklamayı yaptıktan sonra her iki müfessirin isimlerini anarak âyetteki **"طائره"** lafzını onların nasıl açıkladığına dair görüşleri aktarır.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)

Mâtürîdî'nin, **"قال غيره من أهل التأويل"** kalıbıyla aktardığı bir rivâyeti,[1162] Hasan-ı Basrî ve Sehl et-Tüsterî'ye aittir.[1163] Fakat Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlar incelendiğinde naklettiği rivâyet ve rivâyetle ilgili yapılan yorumların aynıyla Mukâtil tefsirinde de yer aldığı görülür.[1164] **"قال غيره"** sîgasıyla naklettiği bir rivâyetin de tefsir kaynaklarıyla karşılaştırıldığında Zeccâc ve Nehhâs'tan (ö. 338/950) geldiği[1165] ve bu rivâyetleri manalarına işaret ederek aldığı belirlenmiştir.

4.2.1.8 "قالوا نحو ذلك" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

İmam Mâtürîdî'nin el-İsrâ tefsirindeki rivâyet sîgalarından bir diğeri sûrede iki defa kullandığı **"قالوا نحو ذلك"** kalıbıdır.[1166] Bu ifadeyle aktardığı te'vîlleri Mukâtil'in yorumlarından kısmî metin şeklinde alıntıladığı saptanmıştır. Meselâ *"Hak geldi, batıl*

[1158] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241.
[1159] el-İsrâ 17/13
[1160] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241.
[1161] Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 372; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 252.
[1162] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331.
[1163] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/151; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, 96; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/504, 506.
[1164] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/331; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/542.
[1165] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/334; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/254; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/179.
[1166] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263, 342.

yok oldu."[1167] âyetinin tefsirini Mâtürîdî, "Puta tapınmalar başta olmak üzere diğer din ve mezhepler yok oldu yorumuna benzer yorumlar yapılmıştır." şeklinde nakleder. Mukâtil de aynı âyeti benzer ifadelerle yorumlamıştır.[1168]

4.2.1.9 "و من الناس من قال / أصحاب الظواهر حيث قالوا / قالت الملحدة" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî'nin rivâyet nakil sîgalarından bir diğeri **"ومن الناس من قال"** kalıbıdır. Müfessir, *"Rabbin, dilediğine rızkı bol bol verir ve (dilediğine) kısar."*[1169] âyeti *"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma."*[1170] âyetinin sılasıdır diye yorum yapan insanlar vardır der. Fakat biz müfessirin aktardığı bu yorumun[1171] kaynağınaulaşamadık. Aynı şekilde onun **"أصحاب الظواهر حيث قالوا"**,[1172] **"قالت الملحدة"**[1173] sîgalarıyla naklettiği rivâyetlerin de kaynağına ulaşamadık.

4.2.1.10 "يقول / يقولون / يقول الناس" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

İmam Mâtürîdî, *"Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl."*[1174] âyetinden insanların ilk farz olan öğle namazından son farz olan sabah namazına kadar olan beş vakit namazın hepsinin vaktini çıkardıklarını **"يقول الناس"** lafzıyla aktarır.[1175] Âyetin beş vakit namazı beyan ettiğine dair yorum Abdullah b. Mesʿûd'a kadar uzanır. O, âyetteki ifadeyle namazların hepsinin kastedildiğini söyler.[1176] Aynı şekilde Yahyâ b. Sellâm bu âyetin tefsirini yaparken Hasan-ı Basrî'den naklen Cebrâil'in Hz. Peygamber'e beş vakit namazın her vaktinin başında ve sonunda kıldırdığı namazlardan bahseden rivâyeti aktarır.[1177] Fakat

[1167] el-İsrâ 17/81.
[1168] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/342; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/547. Mâtürîdî'nin **"قالوا نحو ذلك"** kalıbıyla naklettiği diğer rivâyeti Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/529.
[1169] el-İsrâ 17/30.
[1170] el-İsrâ 17/29.
[1171] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/265.
[1172] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/375.
[1173] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/376.
[1174] el-İsrâ 17/78.
[1175] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/336.
[1176] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef,* 1/553.
[1177] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/153; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf,* 167.

Mâtürîdî'nin anlattığı şekilde yapılan yoruma en yakın te'vîl Mukâtil b. Süleymân'a aittir. Mukâtil, âyeti açıklarken hem namaz vakitlerini tek tek sayar hem de âyette beş vakit namazın kastedildiğini açıkça söyler.[1178] Bu durum bize Mukâtil'in bahsedilen âyeti tefsir ederken râvi ismi vermeden birtakım rivâyetler aktardığı ve Mâtürîdî'nin de Mukâtil'in tefsirini *Te'vîlât*'a kaydettiği izlemini vermektedir.

Alkame b. Kays (ö. 62/682), Abdurrahman b. el-Esved (ö. 99/717)

İmam Mâtürîdî, **"يقولون"** lafzıyla bir rivâyet nakleder ki o da sûrenin 79. âyetindeki teheccüt namazının zamanının uykudan sonra olduğunu belirtir.[1179] Kaynaklarda bu yorum Alkame b. Kays (ö. 62/682) ve Abdurrahman b. el-Esved'den (ö. 99/717) gelmiş ve Mâtürîdî'nin kullandığı biçimde yer almıştır.[1180]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

İmam Mâtürîdî'nin el-İsrâ tefsirinde, **"يقول"** lafzıyla aktardığı rivâyet ise Katâde b. Diâme'ye aittir. Rivâyet *"Kim bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür."*[1181] âyeti hakkında nakledilmiştir. Katâde âyeti "Bu dünyada nimetleri gördüğü halde onları farketmeyen kişi yeniden diriliş ve ceza gibi bize şu anda gayb olan nimetlere karşı daha da kör olur." şeklinde yorumlamıştır.[1182] Fakat Mâtürîdî, Katâde'nin bu görüşünü Mukâtil'den naklettiği uzun sayılabilecek bir yorumun arasına dercederek nakletmiş ve ne Mukâtil'in ne de Katâde'nin ismini anmıştır.[1183]

4.2.1.11 "يقال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Müfessir, el-İsrâ tefsirinde **"يقال"** lafzıyla 12 haber aktarır. Bu haberlerden üçü maktû, [1184] üçü ise tâbiûn dönemi sonrasında kaleme alınan eserlerde yer

[1178] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/546.
[1179] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/338.
[1180] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 3/ 45; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâʾ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 1/416; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/524; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/ 483.
[1181] el-İsrâ 17/72.
[1182] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/151; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/305; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/504.
[1183] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/542.
[1184] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/283, 313, 331.

almaktadır. [1185] Bu lafızla aktarılan te'vîllerden altı tanesinin kaynağına ulaşılamamıştır.[1186] Müfessir "**يقال**" diyerek **"تَبِيعاً"**[1187] ve **"سَعِيراً"**[1188] kelimelerinin sözlük anlamlarını açıklayan rivâyetleri nakleder. Fakat rivâyetlerin hemen öncesinde Mâtürîdî, görüşlerinden çokça yararlandığı Ebû Avsece'nin ilgili kelimelerin manalarına yönelik açıklamalarını verir. Ebû Avsece'nin açıklamalarından sonra **"يقال"** lafzıyla aktarılan haberlerin Ebû Avsece'nin verdiği örnekler olduğunu düşünmekteyiz.[1189] Aynı şekilde râvi ve kaynağına ulaşılamayan diğer dört rivâyetin de Mâtürîdî'nin kendi örnekleri olduğu kanaatindeyiz. Çünkü zaman zaman bu sîgadan önce verilen görüşün Mâtürîdî'ye ait olduğu notu düşülmektedir.[1190]

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Mâtürîdî **"يقال"** lafzını kullanarak *"Kim bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."*[1191] âyetindeki "yolunu daha da şaşırmıştır" bölümü hakkında, "Bu dünyada Allah'ın kendisine gösterdiği delilleri konusunda yoldan çıkan âhirette de sapacaktır." denilmiştir der.[1192] Bu yorumn Mücâhid b. Cebr'e ait olduğu belirlenmiştir.[1193]

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Mâtürîdî, tefsir ettiği kelimelerin sözlük anlamlarıyla İbn Kuteybe'nin görüşlerinden ziyadesiyle faydalandığı aşikârdır. el-İsrâ sûresinin 62. âyetinde yer alan **"لَأَحْتَنِكَنَّ** '*peşime takacağım*'**"** ifadesini de İbn Kuteybe'nin yorumunu naklederek açıklar. İbn Kuteybe **"لَأَحْتَنِكَنَّ"** kelimesinin **"حنك الدابة"** sözünden alındığını ve hayvanı dizginlemek için alt çenesine ip bağlayınca **"حنك الدابة حنكها"** denildiğini söyler.[1194] Mâtürîdî, onun bu yorumunu aynen alır.[1195] Kelimeyle ilgili aynı açıklamaları farklı kaynaklarda da

---

[1185] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/ 348, 358, 364.
[1186] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/226, 324, 331, 350, 364, 372.
[1187] el-İsrâ 17/69.
[1188] el-İsrâ 17/97.
[1189] Örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/324. **وقوله - عَزَّ وَجَلَّ -: (ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا):...وقال أَبُو عَوْسَجَةَ: التبيع: الكفيل، ويقال: المتقاضي في موضع.**
[1190] Örnek için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/351. **وقوله - عَزَّ وَجَلَّ -: (وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ)... قال الشيخ أبو منصور رحمه اللَّه: أما الذي في المصاحف هذا ما يفهم به ذلك أو ما يوافق به ذاك، أعني: القرآن، ويقال: هذا حكاية عن ذلك.**
[1191] el-İsrâ 17/72.
[1192] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331.
[1193] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/331; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/151; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/506; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/322.
[1194] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 258.
[1195] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/313.

görmek mümkündür.[1196] Fakat kelimenin anlamıyla ilgili yapılan bu açıklamalar büyük ihtimalle Mücâhid b. Cebr'in "Devenin ve bineğin dizgininden tutar gibi onları kontrolüm altına alacağım demektir ki buna '**حناك**' denir"[1197] şeklindeki yorumuna dayanmaktadır.

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Te'vîlât'ta **"يقال"** sîgasıyla aktarılan rivâyetlerden diğeri Katâde b. Diâme'ye aittir.[1198] Katâde **"اِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً"**[1199] cümlesindeki **"حليماً"** kelimesine "cezalandırmada acele etmez" ve **"غفوراً"** kelimesine ise "tevbe ettikleri zaman çok bağışlayandır" biçiminde anlam vermiştir ki bu yorumu müfessirimiz adı geçen kalıpla aktarmaktadır.[1200]

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Ebû Mansûr, **"يقال"** lafzını kullanarak tefsir ettiği bazı âyetlerdeki kelimelerin manalarına örnekler sunmaktadır. Bu örneklerden biri **"قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ"** *'Herkes kendi yapısına uygun işler görür.'"* [1201] âyetindeki **"شاكلته"** kelimesinin "bir şeye benzemek" manasına geldiğini ifade ederken **"هذا شكل هذا** 'şu şuna benzer'**"** denilir der.[1202] Onun verdiği bu örneği Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Maʿmer b. Müsennâ, İbn Kuteybe ve İbn Düreyd (ö. 321/933) de eserlerine almışlardır.[1203] *Te'vîlât*'ta bu isimlerden sadece İbn Düreyd'in ismi geçmez. Onun dışındaki âlimlerin isimleri *Te'vîlât*'ta zikredilir. Dolayısıyla bahse konu olan kelimenin anlamı verilirken bu eserlerden yararlanmış olabilir.

Mâtürîdî'nin **"يقال"** lafzını kullanarak kelime anlamlarıyla ilgili verdiği diğer iki örnek **"اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ"** *'Yahut altından bir evin olmadıkça.'"*[1204] âyetindeki **"زخرف"**

[1196] Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. İshâk es-Sikkît, *Islâhu'l-mantık*, thk. Muhammed Murʿıb, (b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2002), 59; Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân*, 1/498; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/171.
[1197] Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/278.
[1198] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/283, 331.
[1199] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/273.
[1200] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/283; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/533, 560; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/454, 20/481; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 4/274; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 5/465.
[1201] el-İsrâ 17/84.
[1202] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/348.
[1203] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/295; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/389; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs,* thk. Abdullah el-Cübûrî, (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1397), 1/505; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa,* 2/877.
[1204] el-İsrâ 17/93.

kelimesine **"زينته"** anlamı[1205] ve **"زِدْنَاهُمْ سَعِيراً** *'Onlara çılgın ateşi artırırız.'"*[1206] âyetindeki **"سعيرا"** kelimesine **"إذا أوقدتها"** anlamı[1207] verdiği örnektir. Bu iki kelimeyi İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* isimli eserinde Mâtürîdî'nin açıkladığı biçimde yorumlamıştır.[1208]

4.2.1.12 "قيل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Ebû Mansûr'un *Te'vîlât*'ta kullandığı rivâyet sîgalarından biri de **"قيل"** lafzıdır. el-İsrâ tefsirinde sahâbe, tâbiûn ve sonraki âlimlerden ve onların eserlerinden herhangi bir ayrım yapmadan bu lafızla rivâyet aktarmıştır. Müfessir, sûre tefsirinde 39 rivâyeti bu sîga ile nakletmiştir.[1209] Bunların da sekizi mevkûf,[1210] 11'i maktû,[1211] beşi tebeu't-tâbiîn[1212] rivâyetidir. Dokuz te'vîl[1213] ise tebeu't-tâbiîn sonrası dönemde kaleme alınan eserlerde kayıtlıdır. Müfessirin **"قيل"** lafzıyla bize ulaştırdığı altı haberin ise kaynağına ulaşılamamıştır.[1214]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

İmam Mâtürîdî'nin **"قيل"** lafzıyla istifade ettiği haberlerden mevkûf olanlarının tümü Abdullah b. Abbâs'a aittir. Müfessir, âyetlerdeki bazı kelimelerin anlamını tespit sadedinde onun görüşlerini aktarmıştır. Meselâ *"Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır."*[1215] âyetindeki **"حَصِيراً"** kelimesine **"سِجْنا"**,[1216] *"Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır."*[1217] âyetindeki **"لِلْأَوَّابِينَ"** kelimesine **"المُسَبِّح"**,[1218]

[1205] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/358.
[1206] el-İsrâ 17/97.
[1207] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/364.
[1208] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/358; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 2/1144; Askerî, Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osmân, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1428/2007), 239. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/364; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/ 214; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 2/714.
[1209] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-225, 228-229, 232-233, 241, 260, 269, 274, 276, 282, 288-289, 307, 313, 334, 342, 344, 347, 354, 371.
[1210] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/232, 260, 274, 289, 313, 344, 371.
[1211] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 225, 228, 232, 241, 276, 288-289, 307, 334, 342.
[1212] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 228, 269, 347.
[1213] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 228, 233, 241, 274, 289, 334, 354.
[1214] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/229, 233, 282, 288, 342.
[1215] el-İsrâ 17/8.
[1216] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/232; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/390; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2319. Kelimeye verilen aynı mana Katâde b. Diâme'den de nakledilmiştir. Bk. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâb. Sellâm,* 1/119; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/390.
[1217] el-İsrâ 17/25.
[1218] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/ 422, 21/192, 22/364; Kelimeye verilen aynı mana Süddî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Meysere Amr b. Şürahbîl'den de nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 21/168; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/107; Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr, *Hadîsü Hişâm b. Ammâr*, thk. Abdullah b. Vekîl eş-Şeyh, (Suûdiyye: Dâru İşbiliyye, 1419), 144; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 103237; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*,

"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."[1219] âyetindeki **"وَلَا تَقْفُ"** kelimesine **"لاتقل"** ,[1220] yine aynı ifadeyi **"لاترم"**,[1221] *"Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz."*[1222] âyetindeki **"رُفَاتاً"** kelimesine, **"غباراً"**,[1223] *"Onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım."*[1224] âyetindeki **"لَأَحْتَنِكَنَّ"** kelimesine **"لأستولين"**,[1225] *"Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum demişti"*[1226] âyetindeki **"مَثْبُوراً"** kelimesine, **"مغلوباً"**,[1227] *"De ki: 'Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur."* [1228] âyetindeki **"زَهُوقاً"** kelimesine **"ذاهبا"** [1229] manalarının verildiğini görüyoruz Mâtürîdî'nin **"قيل"** lafzıyla aktardığı bu yorumların İbn Abbâs'a ait olduğu sonraki dönem müfessirlerinin kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

İmam Mâtürîdî'nin **"قيل"** lafzıyla yararlandığı rivâyetlerden bir kısmı tâbiûn âlimlerine aittir ve onların başında Mücâhid b. Cebr gelmektedir. el-İsrâ tefsirinde **"قيل"** sîgasıyla nakledilen haberlerin beş tanesinin kaynağı Mücâhid'dir.[1230] Bu beş yorumun ikisi ise sadece Mücâhid'in görüşüdür.[1231] Mâtürîdî, bazı âyetlerdeki kelimelerin anlamları konusunda onun görüşlerinden istifade etmiştir. Meselâ Mücâhid, *"Benden başkasını*

1/115; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga,* thk. Muhammed Avz Merʿab, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15/ 435.

[1219] el-İsrâ 17/36.

[1220] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 274; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/446; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2331; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/155. Kelimeye verilen aynı mana Katâde b. Diâme, Buhârî ve Zeccâc'tan da nakledilmiştir. Bk. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 186 (No.4710); Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/299; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2331; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/446; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/135; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/239.

[1221] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/274; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/447. Kelimeye verilen aynı mana Mücâhid b. Cebr'den de nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/447; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/155.

[1222] el-İsrâ 17/49.

[1223] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/289; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/432; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333.

[1224] el-İsrâ 17/62.

[1225] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/488-489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2337; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/278. Kelimeye verilen aynı mana Kelbî, Ferrâ' ve Zeccâc'tan da nakledilmiştir. Bk. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/147; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/127; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/249.

[1226] el-İsrâ 17/102.

[1227] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/371; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/570. Kelimeye verilen aynı mana Dahhâk b. Müzâhim'den de nakledilmiştir. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/570.

[1228] el-İsrâ 17/81.

[1229] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/344; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/538. Kelimeye verilen aynı mana Mukâtil b. Süleymân ve Yahyâ b. Sellâm'dan da nakledilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/547; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/158.

[1230] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-225, 232, 289, 307.

[1231] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 307.

vekil edinmeyin." [1232] âyetindeki **"وَكِيلاً"** kelimesine **"شريكاً"**, [1233] *"Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır."* [1234] âyetindeki **"حَصِيراً"** kelimesine **"يحسرون فيها"**, [1235] *"Dediler ki: Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz."* [1236] âyetindeki **"رُفَاتاً"** kelimesine **"تراباً"**, [1237] *"Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik."* [1238] âyetindeki **"مُبْصِرَةً"** kelimesine **"آية"** [1239] anlamını vermiş Mâtürîdî de onun bu yorumlarını nakletmiştir. Ayrıca el-İsrâ sûresinin ilk âyetinde ifade edilen Mescid-i Aksâ'nın etrafının mübarek kılınma sebebini Mücâhid, oranın **"مقرّ الأنبياء** 'peygamberlerin yerleştiği yer'**"** olmasına bağlamış, Mâtürîdî de **"قيل"** lafzıyla Mescid-Aksâ'nın mübârek şeklinde isimlendirilmesini **"مكان الأنبياء ومقامهم"** şeklinde yorumlayanların olduğunu aktarmıştır.[1240]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Müfessirin **"قيل"** lafzıyla rivâyetlerinden istifade ettiği bir başka tâbiûn müfessiri Katâde b. Diâme'dir. Sûrenin tefsirinde **"قيل"** lafzıyla aktarılan ve kaynağı Katâde'ye dayanan üç yorum vardır.[1241] Bu yorumlardan biri sadece Katâde'nin görüşüdür.[1242] Mâtürîdî, onun görüşlerinden âyetlerdeki bazı kelimelerin anlamlarını ortaya koymak için istifade etmektedir. Meselâ Katâde'nin *"Sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."* [1243] âyetindeki **"مَرَحاً"** kelimesine **"كِبْراً"**, [1244] *"Siz ancak*

[1232] el-İsrâ 17/2.
[1233] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 428; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/114; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/353; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2309; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/120.
[1234] el-İsrâ 17/8.
[1235] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/232; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid,* 429; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/119; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/390; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2319; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/126. Kelimeye verilen aynı mana Katâde b. Diâme, Mukâtil b. Süleymân ve Halîl b. Ahmed'den de nakledilmiştir. Bk. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/119; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/171, 224; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 3/114.
[1236] el-İsrâ 17/49.
[1237] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/289; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 437; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/140; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/462; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/162. Kelimeye aynı manayı Mukâtil b. Süleymân, Ferrâ' ve Zeccâc'tan da rivâyet edilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/534, 552; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/125; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/244, 4/241.
[1238] el-İsrâ 17/59.
[1239] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/307; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 438; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/145; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 257; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/478; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/167.
[1240] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 6/55. Benzer bir yorum için bk. Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/264.
[1241] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/276, 288, 342.
[1242] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/342.
[1243] el-İsrâ 17/37.
[1244] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/276; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/299; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/450; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2331-2332. Kelimeye aynı mana Mukâtil b. Süleymân, Maʿmer b. Müsennâ,

büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz." [1245] âyetindeki **"رَجُلًا مَسْحُورًا"** ifadesine **"مجنون"**,[1246] *"Hak geldi, batıl yok oldu."*[1247] âyetindeki **"اَلْحَقُّ"** kelimesine **"القرآن"** şeklinde verdiği manaları **"قيل"** lafzıyla tefsirine almıştır.[1248]

Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Süddî (ö. 127/745)

Mâtürîdî'nin **"قيل"** sîgasıyla rivâyetlerinden yararlandığı diğer iki müfessir Saîd b. Cübeyr ve Süddî'dir. Müfessir, onların *"Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter."* [1249] âyetindeki **"حَسِيبًا"** kelimesine verdikleri **"شهيداً"** anlamını tefsirine almıştır.[1250]

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Müslim el-Batîn (ö.? /?)

Mâtürîdî'nin **"قيل"** lafzıyla Hasan-ı Basrî ve Müslim el-Batîn'e (?/?)[1251] uzanan tek rivâyet onların *"Büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz."*[1252] âyetindeki **"عُلُوًّا"** kelimesine **"التكبر"** anlamını vermesiyle ilgilidir.[1253]

İbn Kuteybe, Nehhâs tarafından da verilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/531; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/127; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 255; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/156, 5/288; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 3/195.

[1245] el-İsrâ 17/47.

[1246] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/288; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/139; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/460. Aynı ifadeye benzer manalar için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/534.

[1247] el-İsrâ 17/81.

[1248] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/158; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/315; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 20/420; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 3/242; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/186.

[1249] el-İsrâ 17/14.

[1250] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/241; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 7/596; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 3/871, 1022. Kelimeye aynı mana Mukâtil tarafından da verilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 1/358, 394, 2/525, 3/498.

[1251] Ebû Abdullah Müslim b. Ebî İmrân el-Batîn, Kûfelidir. Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, İbn Ebî Rabah ve Ebu'l-Abîdeyn'den rivâyet etmiştir. Ondan da İbn Avn, Seleme b. Küheyl, Aʿmeş, Muhavvel b. Râşid, İsmâil b. Semi' rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/446; Ebû Bekir İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1407), 2/237.

[1252] el-İsrâ 17/4.

[1253] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/637; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/3022; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 5/205; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga,* 3/117.

Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712)

el-İsrâ tefsirinde **"قيل"** sîgasıyla tâbiûndan aktarılan son rivâyet Ebu'ş-Şâʿsâ Câbir b. Zeyd'in[1254] *"Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın."*[1255] âyetindeki **"نَصِيراً"** ifadesini **"مانعا"** anlamında yorumlamasıyla ilgilidir. Bu rivâyet Mâtürîdî'den sonra yazılan, Ebü'l-Leys'in tefsirinde nakledilmekte[1256] Mâtürîdî'den önce telif edilen kaynaklarda ise Ebu'ş-Şâʿsâ'nın ismi anılmadan Mâtürîdî'nin tefsirine aldığına benzer ifadelerle geçmektedir.[1257]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

İmam Mâtürîdî'nin "**قيل**" lafzıyla tâbiûndan sonra eser veren müfessirlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Bunların başında Mukâtil b. Süleymân gelmektedir. el-İsrâ tefsirinde **"قيل"** lafzıyla nakledilen dört te'vîle onun kaynaklık ettiğini düşünüyoruz. Mâtürîdî ilgili rivâyetleri tam metin şeklinde almasa da aktarılan metnin özünün Mukâtil'in ifadeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Meselâ Mescid-i Aksa'nın çevresinin mübarek kılınma sebebi hakkında Mukâtil suları, ağaçları ve lütfedilen hayırları dolayısıyla olduğunu ifade ederken, Mâtürîdî de konuklarının çok, meyve ağaçlarının bol, geçiminin rahatlığı dolayısıyla olduğunu söylemektedir.[1258] Aynı şekilde *"İsrâiloğullarına, 'Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz.' diye hükmettik."*[1259] âyetindeki **"وَلَتَعْلُنَّ عُلُواً كَبِيراً"** ifadesini "tamamen üstün gelip onlara galip olacaksınız" şeklinde yorumlayanların, [1260] *"Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir."* [1261] âyetindeki **"سُلْطَاناً"** kelimesini "hüküm verme ve yok etme" anlamında anlayanların[1262] ve *"De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür."*[1263]

[1254] Ebü'ş-Şaʿsâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-12), Haricîlerin İbâziyye kolundandır. Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer'den rivâyetleri vardır. Ondan da Amr b. Dînâr rivâyet etmiştir. İbn Abbâs'ın onun ilmî birikimini takdir eden sözleri vardır. Bk. İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 7/180; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/100-101.
[1255] el-İsrâ 17/75.
[1256] Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/324.
[1257] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/334; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/545; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/509.
[1258] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 4/192-193, 8/224; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/513. Benzer yorumlar için bk. Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/115; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/351; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/225.
[1259] el-İsrâ 17/4.
[1260] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/521. Benzer yorum için bk. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* 1/115.
[1261] el-İsrâ 17/33.
[1262] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/530.
[1263] el-İsrâ 17/84.

âyetindeki **"شَاكِلَتِهِۦ"** kelimesine "yöntem ve tercihine göre"[1264] manası verenlerin görüşlerini **"قيل"** lafzıyla aktardığı ve bu yorumların da Mukâtil'in yorumlarıyla anlam olarak örtüştüğü görülmektedir.

Taberî (ö. 310/923)

Ebû Mansûr'un rivâyetlerinden istifade etmesi muhtemel müfessirlerden bir diğeri her ne kadar *Te'vîlât*'ta ismini anmasa da Taberî'dir. **"قيل"** lafzıyla el-İsrâ tefsirinde sadece onun görüşü olan dört te'vîl vardır. Bunlardan ilki *"Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz."*[1265] âyetindeki **" أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا"** ifadesine **"بالية** 'eskimiş'**"** anlamını verdiği te'vîldir.[1266] Geriye kalan diğer üç görüş de yine Taberî'nin el-İsrâ sûresindeki bazı âyetlerde bulunan kelimelerin anlamlarıyla ilgili yaptığı yorumlardan oluşmaktadır.[1267]

Mâtürîdî, el-İsrâ sûresindeki *"De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."* [1268] âyetindeki "bir benzerini getiremezler" ifadesinden kastedilen manayı **"قيل"** sîgasıyla "benzer doğruluk ve gerçeklikte bir kitap getiremezler" biçiminde anlayanların olduğunu bize nakleder. Biz bu yorumun Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tam metinine ulaşamadık. Fakat Taberî'nin benzer ifadeler kullanarak âyetin ilgili bölümünü tefsir ettiğini gördük.[1269] Mâtürîdî, yine aynı âyetin aynı ifadesini **"قيل"** lafzını kullanarak "nazmının benzerini getiremezler" şeklinde anlayanların olduğunu bize nakleder. Yine Mâtürîdî öncesi kaynaklarda âyetin bu ifadeyle yorumu bulunamamış, Mâtürîdî sonrası kaynaklarda ise buna benzer yorumlara rastlanmıştır.[1270]

[1264] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/547. Benzer bir yorum için bk. Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân,* 2/130.
[1265] el-İsrâ 17/49.
[1266] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/289; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/562.
[1267] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/365. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/233; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/392. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/334; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/509.
[1268] el-İsrâ 17/88.
[1269] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/354; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 1/378. Benzer bir yorum için bk. Ebû Nasr el-Mutahhar el-Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîh*, (Bûrsaîd: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 5/43.
[1270] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/354; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/148; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/34; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/328;

Ferrâ’ (ö. 207/822), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Zeccâc (ö. 311/923), İbnü’l-Enbârî (ö. 328/940)

el-İsrâ sûresinin *“Mûsâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik ve onu, ‘Benden başkasını vekil edinmeyin’ diyerek, İsrâiloğullarına bir rehber yaptık.”* [1271] âyetindeki **“وَكِيلاً”** kelimesine Ferrâ’, Sehl et-Tüsterî, Zeccâc ve İbnü’l-Enbârî **“رباً”** anlamı vermişler, Mâtürîdî de bu yorumu **“قيل”** formunda bize aktarmıştır.[1272]

Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)

Mâtürîdî, *“Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.”*[1273] âyetindeki **“حَسِيباً”** kelimesine **“كافيا”** anlamını verenlerin olduğunu söyler. **“قيل”** lafzıyla aktardığı bu yorumun sahibi Maʿmer b. Müsennâ’dır. [1274] Kelimeye aynı anlamı Buhârî, İbn Kuteybe, Taberî, Zeccâc, İbnü’l-Enbârî (ö. 328/940) ve Sicistânî de (ö. 330/941) vermiştir.[1275]

“قيل” lafzıyla aktarılan ve yine Maʿmer b. Müsennâ’ya ait olma ihtimali yüksek olan diğer te’vîl *“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.”* [1276] âyetindeki **“وَلاَ تَقْفُ”** ifadesiyle ilgilidir. Mâtürîdî, bu ifadeyi **“لا تتبع”** şeklinde yorumlayanların olduğunu bize aktarır. Maʿmer b. Müsennâ başta olmak üzere İbn Kuteybe, Taberî ve Zeccâc da kelimeyi aynı ifadelerle yorumlamışlardır.[1277]

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), Zeccâc (ö. 311/923)

Sûre tefsirinde **“قيل”** lafzıyla te’vîlini aktarılan diğer iki müfessir Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ve Zeccâc’tır. Mâtürîdî *“De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler*

[1271] el-İsrâ 17/2.
[1272] Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 8/225; Ferrâ’, *Meʿâni’l-Kurʾân*, 2/116; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü’t-Tüsterî,* 52; Zeccâc, *Meʿâni’l-Kurʾân*, 3/226; İbnü’l-Enbârî, *ez-Zâhir,* 1/7.
[1273] el-İsrâ 17/14.
[1274] Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 8/241; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/135; İbnü’l-Münzir en-Nîsâbûrî, *Kitâbu tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Saʿd b. Muhammed es-Saʿd, (el-Medînetü’n-Nebeviyye: Dâru’l-Meâsir, 1423/2002), 2/818; Nehhâs, *İʿrâbu’l-Kur’ân,* 1/230.
[1275] Buhârî, "Vesâyâ", 22 (No.2763), "Tefsîru’l-Kur’ân", 93 (No.4589); İbn Kuteybe, *Garîbü’l-Kur’ân,* 1/17, 253; Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 7/596; Zeccâc, *Meʿâni’l-Kurʾân*, 2/87, 3/231, 394; İbnü’l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/7; Sicistânî, *Garîbü’l-Kur’ân,* 187.
[1276] el-İsrâ 17/36.
[1277] İbn Kuteybe, *Garîbü’l-Kur’ân*, 254; Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 17/448; Zeccâc, *Meʿâni’l-Kurʾân,* 3/239.

görür." [1278] âyetindeki **"شَاكِلَتِهِ"** kelimesine "din ve mezheb" anlamı verenlerin olduğunu söylemiş, kelimeyi İbn Zeyd "din" anlamında, Zeccâc ise "tarikat ve mezhep" anlamında yorumlamıştır.[1279]

4.2.1.13 "منهم من قال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Müfessir, sûre tefsirinde **"منهم من قال"** sîgasıyla altı haber nakletmiştir. Bu haberlerden ikisi mevkûf, [1280] üçü maktûdur. [1281] Haberlerden birinin [1282] kaynağına ise ulaşılamamıştır.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

el-İsrâ tefsirinde **"منهم من قال** 'bir kısım kimseler'**"** lafzıyla nakledilen iki mevkûf haber Abdullah b. Abbâs'a aittir. Mâtürîdî, sûrenin *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."* [1283] âyetini bir kısım kimselerin yalancı şahitlik anlamında yorumladıklarını nakleder. Kaynaklar bu yorum sahibi için İbn Abbâs'ı işaret eder.[1284]

Müfessir, *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'ân'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık."* [1285] âyetindeki lanetlenmiş ağaca zakkûm, zakkûma da kaymak ve hurma diyenlerin olduğunu nakleder. Onun aktardığı bu görüşü İbn Abbâs, "Ebû Cehil: Muhammed bizi zakkûm ile korkutuyormuş dedikten sonra hurma ve kaymak isteyip bizim zakkûmumuz budur dedi." şeklinde nakleder.[1286]

[1278] el-İsrâ 17/84.
[1279] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/541; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/257.
[1280] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/275, 310.
[1281] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261, 380.
[1282] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/380.
[1283] el-İsrâ 17/36.
[1284] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/275; Müberred, *el-Kâmil fi'l-luġa*, 3/181; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/447; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 4/77; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2331; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/155.
[1285] el-İsrâ 17/60.
[1286] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/310; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/484-485; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/10. Aynı yorum Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme, Mukâtil b. Süleymân, Halil b. Ahmed ve Zeccâc'tan da gelir. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 568; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/538-539, 3/609; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/94; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/146.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Mâtürîdî, *"Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma."* [1287] âyetindeki "akrabaya hakkını ver" bölümünden kastedilen anlamı "nafile hak" şeklinde yorumlayanların olduğunu söyler. Onun aktardığı yorum Hasan-ı Basrî'nin yorumuyla örtüşmektedir. Hasan-ı Basrî, âyetteki hakların bir kısmının farz, bir kısmının ise tatavvu olduğunu, akrabaya hakkını ver bölümünün nafile hakka girdiğini söyler.[1288]

İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî (ö. 108/726)

el-İsrâ tefsirinde **"منهم من قال"** sîgasıyla aktarılan diğer iki rivâyet, tâbiûn müfessirlerinden İkrime el-Berberî ve Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî'den [1289] gelmektedir. Onların te'vîline göre *"Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan… Allah'a mahsustur."* [1290] âyetindeki "çocuk edinmeyen" ifadesinden Yahudi ve Hristiyanlara, [1291] "şerîki olmayan" ifadesinden ise müşrik Araplara gönderme yapılmaktadır.[1292]

4.2.1.14 "منهم من يقول" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî, **"منهم من يقول"** kalıbıyla altı rivâyet aktarmıştır.[1293] Bunlardan ikisi merfû,[1294] biri mevkûf,[1295] ikisi tebe-i tâbiîn,[1296] rivâyetidir. Bahse konu olan lafızla aktarılan rivâyetlerden birinin kaynağına ulaşılamamıştır.[1297]

[1287] el-İsrâ 17/26.
[1288] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/661; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/426.
[1289] İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/134-137.
[1290] el-İsrâ 17/111.
[1291] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/380; İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/76; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/590; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/2478, 2621. Aynı yorumu Mukâtil b. Süleymân'da yapmaktadır. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/556, 3/225.
[1292] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/380; İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/76; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/590; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/2478, 2621. Aynı yorumu Mukâtil b. Süleymân'da yapmaktadır. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/556, 3/225.
[1293] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285, 301, 337-338.
[1294] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285, 338.
[1295] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338.
[1296] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301, 337.
[1297] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285.

Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692)

Mâtürîdî, merfû rivâyetlerden ilkini *"Kur'ân okuduğunda, seninle âhirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz."*[1298] âyetindeki **"حِجَابًا مَسْتُوراً"** ifadesi hakkında nakletmiştir. Fakat kendisi rivâyetin merfû olup olmadığıyla ilgili bir açıklama yapmaz. Sadece âyetle ilgili "Resûlullah Kur'ân okurken müşrikler onu duyacak fakat görmeyecek." şeklindeki yorumu aktarır. Rivâyeti araştırdığımızda Esmâ bint Ebû Bekir'in naklettiği bir hadisle karşılaşıyoruz. Buna göre Hz. Peygamber Kur'ân okuduğunda müşrikler kendisini duymuş fakat onu görememişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah bu âyeti okuyarak onların kendisini asla göremeyeceklerini söylemiştir.[1299]

Ebû Mansûr, *"Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir."*[1300] âyetinde **"وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ"** ifadesinin kullanılmasının sebebi ile ilgili bir yorumu **"منهم من يقول"** lafzıyla aktarır. Bu yoruma göre Allah Teâlâ sabah namazının kıraatine özel olarak teşvik etmiş, Hz. Peygamber de bu namazdaki kıraatini uzun tutmuştur. Hz. Peygamber'in sabah namazı kıraatini uzun tuttuğunu Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe (ö. 58/678) rivâyet etmektedir.[1301] Fakat Mâtürîdî ilgili haberin kaynağıyla ilgili bir açıklama yapmadan yorumlardan bir yorum biçiminde âyetin tefsirine alır.

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

el-İsrâ tefsirinde **"منهم من يقول"** sîgasıyla nakledilen tek mevkûf haber *"Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl."*[1302] âyetiyle ilgilidir. Mâtürîdî, âyetteki **"دُلُوكُ الشَّمَسِ"** ifadesini **"غروبها"** kelimesiyle tefsir edenlerin olduğunu ve bu

[1298] el-İsrâ 17/45.
[1299] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/285; Humeydî, *el-Müsned,*1/323; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî(ö. 250/864), *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, (Beyrût: Dâru'l-Endülüs, ts.),1/316; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned,* 1/53; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 10/3472. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/457; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/243.
[1300] el-İsrâ 17/78.
[1301] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/513 (No.10882), 43/317 (No.26282).
[1302] el-İsrâ 17/78.

yorumun Abdullah b. Mesʿûd ve diğerlerinden geldiğini söyler. Onun "diğerleri" ifadesinden kastettiği râviler Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Abbâs'tır.[1303]

Taberî (ö. 310/923)

Mâtürîdî, *"Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl."* [1304] âyetinde kastedilen namazları gündüz namazları şeklinde yorumlayanların olduğunu bize nakleder. **"منهم من يقول"** kalıbıyla naklettiği bu rivâyete en yakın te'vîl Taberî'nin görüşü olarak karşımıza çıkar. O, bahsi geçen âyetle ilgili birçok rivâyeti aktarır. Naklettiği bu rivâyetlerden sonra âyette kastedilen namazların öğle ve ikindi namazları olduğunu söyler.[1305] Onun bu değerlendirmesi Mâtürîdî'nin naklettiği yorumu desteklemektedir.

4.2.1.15 "منهم من يقول من أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

Sûrenin tefsirinde **"منهم من يقول أهل التأويل"** kalıbıyla aktarılan ve Mukâtil b. Süleymân'a ait olduğu düşünülen tek rivâyet *"Onun rahmetini umarlar."*[1306] âyetiyle ilgilidir. Müfessir âyetin ilgili kısmını "Onun cennetini umarlar." şeklinde anlayanların olduğunu bildirir.[1307]

4.2.1.16 "منهم من يجعل / منهم من يعد" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî **"منهم من يجعل"** kalıbıyla da haber ve te'vîller aktarmıştır. Bu lafızla *"Andolsun, biz Mûsâ'ya apaçık dokuz mucize verdik."*[1308] âyetindeki dokuz mucizenin neler olduğuna dair yorumları nakleder. Müfessir, dokuz mucizeyi bazılarının el-Aʿrâf

[1303] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338; İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/136; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/154; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, 4/370; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/44; İbn Kuteybe, *Mevâsimü'l-Arab*, 143; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 259; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr*, 98; İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 2/323; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/512-514; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/181.
[1304] el-İsrâ 17/78.
[1305] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/337; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/517-520.
[1306] el-İsrâ 17/57.
[1307] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/537. Âyetle ilgili aynı yorumu yapanlar için bk. Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf*, 135; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/143; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, 95.
[1308] el-İsrâ 17/101.

sûresindeki *"Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşerât), kurbağalar ve kan gönderdik."* [1309] âyetindeki mucizeler başta olmak üzere asâ, el, taştan su çıkarılması, malların yok edilmesi olarak anladıklarını belirtir. Bazılarının bunu el-Aʿrâf sûresindeki beş mucizeyle beraber asâ, ölüm, yed-i beyzâ, denizin yarılması, diğer bazılarının ise el-Aʿrâf sûresindeki beş mucizeye ilaveten asâyı iki mucize saymak üzere, yed-i beyzâ ve Hz. Musa'nın dilinin çözülmesi şeklinde yorumlamıştır. İbn Abbâs'ın ise dokuz mucizeyi, el-Aʿrâf sûresindeki mucizelerin yanında asâ, yed-i beyzâ, kıtlık ve ürünlerin azaltılması şeklinde anladığını söylemiştir.[1310]

Konuyla ilgili yaptığımız kaynak araştırması neticesinde müfessirlerin, Hz. Musa'ya verilen dokuz mucizeyle ilgili el-Aʿrâf sûresinde ifade edilen beş mucize konusunda ittifak etmekle beraber diğer dördü hakkında muhtelif görüşleri beyan ettikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında asâ, yed-i beyzâ, denizin yarılması, taştan su çıkarılması, kıtlık, ürünlerin eksiltilmesi, Hz. Musâ'nın dilinin çözülmesi, ölüm ve malların yok edilmesi sayılır ve müfessirlerin tercihi de değişiklik arz eder.

Mâtürîdî'nin **"قال بعضهم"** lafzıyla aktardığı bu mucizeleri onun naklettiği biçimde sayan herhangi bir müfessir yoktur. O, bu mucizeleri değerlendirirken **"منهم من يجعل** 'müfessirlerden bir kısmı'" ifadesini kullanmıştır. Şöyle ki: Müfessirlerden bir kısmı kıtlığı ve ürün eksiltilmesini tek mucize,[1311] bir kısmı iki mucize sayar.[1312] **" منهم من يجعل** 'müfessirlerden bir kısmı'**"** asâyı tek mucize saymakla beraber[1313] iki mucize sayanlar da vardır.[1314] Yine **"منهم من يعد** 'müfessirlerin bir kısmı'**"** Firavun kavminin mallarının yok edilmesini Hz. Musa'ya verilen dokuz mucizeye dâhil ettikleri gibi[1315] **"منهم من لا يعد"** 'müfessirlerin bir kısmı bunu dâhil etmez.

[1309] el-Aʿrâf 7/133.
[1310] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/368-369; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/318; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/566. Konuyla ilgili İbn Abbâs'tan nakledilen farklı yorumlar için bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/564.
[1311] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/368; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/566.
[1312] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/368; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/318; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/165, 2/535-536; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 13/60, 17/565-566.
[1313] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/368; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/298; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/318; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/165, 2/535-536; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 13/60, 17/564-565, 566, 19/435; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/2852.
[1314] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/369; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/565.
[1315] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/369; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/298; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/565, 19/435; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/2852.

4.2.1.17 "منهم من صرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Ebû Mansûr'un te'vîl aktarırken kullandığı bir diğer lafız **"منهم من صرف"** ifadesidir. O, sûrenin tefsirinde bu lafızla bir mevkûf rivâyet nakletmiştir. Rivâyet, inkâr edenlerin Allah'a yakın olmak için aradıkları vesile ile ilgilidir.[1316] Mâtürîdî, bu vesileyi melekler şeklinde izah edenlerin olduğunu söyler. Aktarılan bu te'vîl Abdullah b. Abbâs'a aittir.[1317] Onun dışında vesileyi melekler şeklinde anlayan diğer müfessirler Mücâhid b. Cebr,[1318] Hasan-ı Basrî,[1319] Mukâtil b. Süleymân,[1320] Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem,[1321] İbn Vehb [1322] ve İbn Kuteybe'dir.[1323]

Mâtürîdî, aynı lafzı kullanarak vesileyi cinler şeklinde te'vîl edenlerin de olduğunu söyler fakat bu görüşün Abdullah b. Mesʿûd'a aidiyyetini belirtir.[1324] Onun bu açıklaması **"منهم من صرف"** ifadesini de rivâyet sîgası olarak kullandığını göstermektedir.

4.2.1.18 "صرف أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Müfessirin aktardığına göre, *"Onu bırakıp da ilah diye ileri sürdüklerinizi çağırın."* [1325] âyetindeki ilah diye çağrılanları *ehl-i te'vîl* melekler şeklinde yorumlamıştır **"صرف أهل التأويل"**. Fakat müfessir âyetteki ifadenin Allah'tan başka

[1316] el-İsrâ 17/57.
[1317] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/471; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2335; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/166.
[1318] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/474; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 6/116.
[1319] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/143.
[1320] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/537.
[1321] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/473.
[1322] İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 2/23.
[1323] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 257.
[1324] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/473; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 6/116; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2335.
[1325] el-İsrâ 17/56.

bütün mabudları kapsadığını söyler. Onun burada *ehl-i te'vîl* ile kastettikleri arasında Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mesʿûd, Taberî ve Zeccâc bulunmaktadır.[1326]

4.2.1.19 "ذكر / ذكروا / يذكر / ذكر في حرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî, **"ذكر"** lafzıyla sekiz rivâyet nakletmiştir.[1327] Bu rivâyetlerden üçü merfû,[1328] dördü mevkûftur.[1329] Rivâyetlerden birinin kaynağına ulaşılamamıştır.[1330]

Sûrede **"ذكر"** lafzıyla aktarılan ilk merfû rivâyet zinaya yaklaşmayı yasaklayan âyetin[1331] tefsiri yapılırken kullanılmıştır. Müfessir âyette zinanın sadece kendisinin yasaklanmadığını zinaya yaklaştıran sebeplerin de yasaklandığını belirttikten sonra bu görüşünü Abdullah b. Mesʿûd ve Ebû Hüreyre kanalıyla bize ulaşan "Gözler ve eller zina eder cinsel organ da onların yaptığını onaylar." [1332] hadisi ile destekler. Mâtürîdî'nin zikrettiği hadisin kaynakları incelendiğinde müsned türü eserlerde onun aktardığı lafızlarla, Buhârî ve Müslim'de (ö. 261/875) ise yaklaşık lafızlarla geçtiği görülmektedir. Bu durum bizi müfessirin tefsir yaparken istifade ettiği hadislerden bir kısmını müsnedlerden aldığı sonucuna götürebilir.

"ذكر" sîgasıyla aktarılan ikinci merfû rivâyet sebeb-i nüzûl konusuyla ilgilidir. Onun bu lafızla naklettiğine göre müşrikler, Hz. Peygamber'den kendi etrafındaki bir kısım mü'minleri uzaklaştırmasını isterler ve Resûlullah da buna niyet eder. Onun bu niyetinden dolayı *"Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı."*[1333] âyeti iner. Bu rivâyet kaynaklarda Cübeyr

---

[1326] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/300; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/471; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/245, 4/252; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/ 2335.
[1327] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 251, 268, 281, 310, 333, 379.
[1328] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268, 333, 379.
[1329] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 251, 310.
[1330] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/281.
[1331] el-İsrâ 17/33.
[1332] Ebû İshâk İsmâîl b. Caʿfer el-Ensârî, *Hadîsü Ali b. Hucr es-Saʿdî an İsmâil b. Caʿfer el-Medenî*, thk. Ömer b. Refüd b. Refid es-Süfyanî, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd ve't-Tevzî', 1418/1998), 325; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned,* 1/255; İbn Râhûye, *el-Müsned*, 1/116; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/28 (No.3912), 14/218 (No.8539) , 438 (No.8843), 15/191 (No.9331), 16/484 (No.10829), 531 (No.10911); Buhârî, "İsti'zân", 12 (No.6243); Müslim, "Kader", 2657; Bezzâr, *el-Müsned*, 5/332, 15/346, 16/204; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 9/246, 11/309, 387; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 7/137, 139; Ebû Bekir Muhammed b. Caʿfer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî, *İ'tilâli'l-kulûb li'l-Harâitî*, thk. Hamdî ed-Demirdâş, (Riyâd: Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1421/2000), 138; Harâitî, *Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ*, thk. Mustafa b. Ebü'n-Nasr eş-Şelebî, (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993), 227; Şâşî, *el-Müsned,* 1/381-382.
[1333] el-İsrâ 17/73.

b. Nüfeyr (ö. 80/699), Süddî, Zeccâc ve Nehhâs kanalıyla gelir fakat Mâtürîdî, bu haberi Hz. Peygamber'in ismet sıfatına yakıştıramadığı için reddeder.[1334]

Müfessirin sûrede **"ذكر"** lafzıyla aktardığı son merfû rivâyet bütün güzel isimlerin Allah'a ait olduğunu ifade eden âyeti[1335] açıklarken verdiği örnektir. O, hiçbir çirkin işin Allah'a nisbet edilemeyeceğini, bütün güzelliklerin O'na ait olduğunu bu durumun tahiyyât duasında çok veciz bir şekilde ifade edildiğini söyler. Müfessir bu cümleleri sarfederken Abdullah b. Mesʿûd, Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Âişe (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve Alkame b. Kays'tan (ö. 62/682) rivâyet edilen tahiyyât duasının ilk cümlesini alır ve tamamını zikretmez.[1336]

[1334] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/333; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2340; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/254; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/179; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm,* 2/322.

[1335] el-İsrâ 17/110.

[1336] Mâtürîdî'nin kullandığı muhtemel kaynakların neler olduğuna ulaşabilmek adına tahiyyât duasını zikreden kaynakları buraya almak istiyoruz. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/379; Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyetü'l Haskafî*, thk. Abdurrahmân Hasen Mahmûd, (Mısır: el-Âdâb, ts.) 40; Süfyân es-Sevrî, *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân es-Sevrî,* 59; İmam Mâlik, 2/124; Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 53; Şeybânî, *el-Mebsût*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi ts.), 1/9; Şeybânî, *el-Hücce,* 1/130, 132, 134, 135; İbn Vehb, *el-Câmiʿ*, thk. Rifʿat Fevzî Abdülmuttalip, Ali Abdülbâsıt Mezîd, (b.y: Dâru'l-vefâ, 1425/2005), 244; İbn Vehb, *Muvatta'*, thk. Hişâm İsmâîl es-Sînî, (ed-Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1420/1999), 124; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/201, 219, 241, 416, 302; Şâfiî, *er-Risâle*, 267; Şâfiî, *el-Müsned*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400), 237; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 2/199, 200, 201, 202, 203; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, 1/111; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Caʿd, *Müsnedü İbni'l-Caʿd*, thk. 'Amir Ahmed Haydar, (Beyrût: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), 68, 371, 379; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/148, 166, 216, 280; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/259, 260, 261; Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel rivâyetü ibnehü Abdullah*, thk. Züheyr eş-Şâviş, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1401/1981), 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/28 (No.3562) 122 (No.3622), 422 (No.3877), 7/34 (No.3919), 35 (No.3920), 37 (No.3921), 50 (No.3935), 108 (No.4006), 117 (No.4017), 152 (No.4064),177 (No.4101), 227 (No.40160), 238 (No.4177), 247 (No.4189), 332 (No.4305), 392 (No.4382), 428 (No.4422); Dârimî, *es-Sünen*, 2/845, 846; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1419/1998), 552; Buhârî, "Ezân" 146 (No.831), 167 (No.835), "el-Amel fi's-salât", 4 (No.1202), "Bid'ü'selâm" 2 (No.6230), 27 (No.6265), "Deʿavât" 16 (No.6328), "Tevhîd", 5 (No.7381); Ebû Saîd Abdullah b. Saîd b. Husayn el-Eşecc el-Kindî, *Cüz'ün fîhi Ebû Saʿîd el-Eşec*, thk. Ebû Necîd İsmâîl b. Muhammed Seyyid Ali el-Cezâirî, (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1424/2001), 212; Müslim, "Salât", 402; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât ve's-sünne", 24 (No.899, 902); Ebû Dâvûd, "Salât", 186 (No.968, 971); Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Maʿrife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-'Umrî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 2/635; Tirmizî, *el-ʿİlelü'l-kebîr,* thk. Subhî es-Sâmirâî, Ebû'l-Meâti en-Nûrî, Mahmud Halil es-Saʿîdî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409), 71; Tirmizî, " Salât", 100 (No.289), Nikâh, "17" (No.1105); Ebû Zürʿa Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *el-Fevâidü'l-muʿallele*, thk. Recep b. Abdülmaksûd, (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehebî, 1423/2003), 134; Bezzâr, *el-Müsned,* 4/354, 5/17, 24, 62, 95, 111, 125, 136, 146, 150, 153, 187, 200, 297, 405, 417, 6/497; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 1/374-378, 380, 2/68, 70, 78, 7/141, 10/295; Nesâî, "Tatbîk", 98 (No.1162, 1163, 1164, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1173, 1175), "Sehv", 41 (No.1277), 43 (No.1279), 45 (No.1281), 56 (1298); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 9/13, 68, 236; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî, (Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1407), 250, 267; Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. el-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, (Beyrût: Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekâfiyye, 1408/1988), *el-Müntekâ*, 61; Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsnedü Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416),1/356; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/587; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr,* 231-234, 237, 26; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/348, 350, 356; Tûsî, *el-Müstahrec*, 2/161; Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, 2/54, 172, 175-179; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/541-542, 3/44; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat,* 3/202, 205, 210-211; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İknaʿ*, thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn, (b.y.:y.y., 1408), 1/95; Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal, (İstanbul: İSAM Yayınları, 1416/1995), 1/182; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 6/17, 9/409, 414, 14/269; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 1/261-264; Tahâvî, *el-Muhtasar,* 1/214; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir,* 1/60.

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)

el-İsrâ tefsirinde **"ذكر"** lafzı kullanılarak aktarılan mevkûf rivâyetlerden ilki Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın miraca çıkışını tasdik etmesiyle ilgili sözüdür. Mâtürîdî, sûrenin ilk âyetindeki İsrâ hâdisesini anlatırken Hz. Peygamber'in göklere yükseltildiği ve burada kendinden önceki peygamberleri gördüğü şeklinde nakledilen rivâyetler olduğunu söyler.[1337] Bu rivâyet kaynaklarımızda Hz. Âişe, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712) ve Zührî tarafından nakledilmektedir.[1338]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Mâtürîdî, **"ذكر"** lafzıyla müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı sarfettikleri bazı sözleri de nakleder. Lanetli ağacın insanlar için imtihan olduğunu beyan eden âyetin[1339] tefsirinde müşriklerin, Abdullah b. Abbâs ve Katâde b. Diâme yoluyla gelen "Muhammed, Cehennem'de bir ağacın olduğunu söylüyormuş. Ateşte yanan bir şey Cehennem'de nasıl bulunabilir?" sözlerini aktarır.[1340] Kendisi bu ağacın dünyadaki ağaçlara benzemediğini ve ateşten bir ağaç olduğunu hatta onların yiyecek ve içeceklerinin de ateşten olacağını söyleyerek âyeti izah ettikten sonra konuyla ilgili başka rivâyetleri farklı lafızlarla aktarır.[1341]

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53), Übey b. Kaʿb (ö. 33/654)

İmam Mâtürîdî'nin **"ذكر في حرف"** lafzıyla naklettiği diğer rivâyet **"وَقَضٰى رَبُّكَ"**[1342] ifadesinin okunuşuyla ilgilidir. Müfessir bu ifadeyi Abdullah b. Mesʿûd ve Übey b. Kaʿb'ın **"ووصّى ربك"** şeklinde okuduklarını bize nakleder.[1343]

[1337] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/224. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. 6.3.3. "Rivâyetlere Tevakkuf Açısından Yaklaşımı".
[1338] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/517; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/302; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 5/321; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/335; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr,* 1/412.
[1339] el-İsrâ 17/60.
[1340] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/310; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/303, 3/94; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/486, 21/52; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 10/2336, 3216.
[1341] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/310.
[1342] el-İsrâ 17/23.
[1343] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/251.

4.2.1.20 "قرأ / قرئ" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Übey b. Kaʿb (ö. 33/654), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

Ebû Mansûr kıraat farklılıklarını beyan ederken **"قرأ"** ve **"قرئ"** lafızlarını da kullanır. Onun aktardığına göre sûrenin 7. âyetindeki **"لِيَسُۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ"** ifadesini **"لِنَسُوءَ وُجُوهَكُمْ"** şeklinde yani yüzlerin kara edilmesini Allah Teâlâ'ya nisbet ederek okuyanlar vardır. Âyeti bu şekilde okuyanlar, Übey b. Kaʿb ve Ali b. Ebî Tâlib'tir.[1344] Sonraki dönemlerde ise Kisâî (ö. 189/805) aynı kıraat ile okumuş,[1345] Taberî, Zeccâc, İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve Ezherî de (ö. 370/980) bu kıraat vechinden söz etmişlerdir.[1346]

4.2.1.21 "تأويل أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

el-İsrâ sûresi tefsirinde **"تأويل"** sîgasıyla aktarılan iki haber vardır. Bu haberlerden ilki *"Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helak edeceğiz, ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız."*[1347] âyetiyle ilgili Ebû Bekir el-Esamm'ın "Onların ya ecelleri ile ya da şiddetli bir azapla ölümleri gerçekleşecek." şeklindeki yorumudur.[1348] Yeri gelmişken müfessirin, Ebû Bekir el-Esamm'a ait başka bir te'vîli de **"إلى هذا ذهب أبو بكر الأصم"** kalıbıyla aktardığını belirtelim. Bu te'vîlde el-Esamm *"Sana ruh hakkında soruyorlar."*[1349] âyetindeki "ruh" ifadesini "Kur'ân" şeklinde yorumlar. Mâtürîdî, onun bu yorumunu Kur'ân'dan başka âyetleri delil getirerek ve konuyu etraflıca tartışarak destekler.[1350] el-Esamm'ın eserlerinden hiçbirisi elimizde yoktur.[1351] Ayrıca onun bu yorumunu aktaran başka bir kaynağa da ulaşılamamıştır.

[1344] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/116-117; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/125.
[1345] Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/266; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/302; Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-sebʿa*, thk. Bedruddîn Kahveci, Beşir Cuveycâtî, (Beyrût: Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, 1413/1993), 5/85, 87.
[1346] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/372; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/228; Ebû Abdillâh el-Hüseyn İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırâʾâti's-sebʿ*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1401), 214; Ezherî, *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*, (Suûdî Arabistan: Merkezü'l-Buhûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1412/1991), 2/87.
[1347] el-İsrâ 17/58.
[1348] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/303.
[1349] el-İsrâ 17/85.
[1350] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/348-350.
[1351] Yusuf Şevki Yavuz, "Esam, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21Ocak 2024).

Mâtürîdî'nin **"تأويل أهل التأويل"** kalıbıyla aktardığı diğer yorum Hz. Peygamber'in masumiyetine yakışmayan bazı haberlerle ilgili değerlendirmelerine örnek olarak gösterdiği Garânîk hâdisesidir.[1352] Aktardığına göre te'v'îl ehli şöyle der: Resûlullah'a *"Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?"*[1353] âyeti nâzil olunca şeytan ona, "Bunlar şefaat etmeleri ümit edilen kanatları geniş ve yüksek, renkleri beyaz erkek deniz kuşlarıdır." anlamındaki sözü telkin etmiştir. Müfessir, bu ve buna benzer yorumların asılsız, hayal ürünü ve asla kabul edilemeyecek türden olduğunu söyler.[1354] Onun kabule şayan görmediği bu yorumu aktaranlar arasında sahâbeden Abdullah b. Abbâs vardır.[1355] Aynı rivâyeti Abdurrahman b. Hâris (ö. 43/663-64), Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî, Katâde b. Diâme ve Mukâtil b. Süleymân rivâyet etmiştir.[1356]

4.2.1.22 "إحتج من الناس" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Zeccâc (ö. 311/923)

İmam Mâtürîdî, insanlardan bir kısmının namazdaki kıraatin farziyyetini el-İsrâ sûresindeki **"قُرْاٰنَ الْفَجْرِ"**[1357] ifadesine dayandırdıklarını söylerken bu kalıbı kullanır. Onun bu ifadesinden kastettiği kişi muhtemelen Zeccâc'tır. Çünkü Zeccâc bu ifadenin çok önemli faydalar barındırdığını, **"قُرْاٰنَ الْفَجْرِ"** demenin **"أقم قرآن الفجر"** demek olduğunu, âyette **"صلاة"** kelimesi yerine **"قرآن"** lafzının tercih edilmesinin namazda kıraatin farziyyetine delil teşkil ettiğini söylemiştir.[1358]

[1352] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/332.
[1353] en-Necm 53/19-20.
[1354] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/332-333.
[1355] Bezzâr, *el-Müsned*, 11/296; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 666-667; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 3/73; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* 12/53.
[1356] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/132, 4/162, 887; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ* b. Sellâm, 1/384; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/409; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/205; Taberî, *Târîhu't-Taberî,* 2/338, 340; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 18/663, 664, 669; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm,* 7/2340, 8/2500-2501-2502; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 66, 571; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/426.
[1357] el-İsrâ 17/78.
[1358] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/254. Diğer yorumlar için bk. Ezherî, *ez-Zâhir fî ğarîbi elfâzi'ş-Şâfiʿî*, thk. Misʿad Abdulhamid es-Saʿdenî, (b.y.: Dâru't-Talâi', ts.), 51; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* 5/32.

4.2.1.23 "أجمع أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Taberî (ö. 310/923)

İmam Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ın muhtelif yerlerinde **"أجمع أهل التأويل"** ifadesiyle müfessirlerin bir kelimeye verdikleri anlam,[1359] bir âyetin sebeb-i nüzûlünün faili,[1360] lügat âlimlerinin herhangi bir konudaki ittifakı[1361] gibi farklı mevzulardaki icmaını aktarır. el-İsrâ sûresinin *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan."*[1362] âyetindeki "yüz çevirme" ifadesinin anlamı konusunda ehl-i te'vîlin görüş birliğine vardıklarını söyler. Bu yoruma göre Hz. Peygamber'in yüz çevirmesi, insanlar kendisinden bir şey istediğinde istenilen şeyi vermemek için değil istenileni arayıp bulmak ve onlara vermek için yanlarından ayrılması anlamındadır. Konuyu Mâtürîdî'nin aktardığı şekilde tefsir edenler arasında Abdullah b. Abbâs, Mücâhid b. Cebr, Mukâtil b. Süleymân ve Taberî vardır.[1363] Sûrenin tefsirinde müfessirimizin te'vîl ehli şeklinde tanımladığı şahıslar arasında başka isimlere de rastlanır.[1364] Ancak biz onun te'vîl ehlinin icmaını sağlayacak sayının kaç kişiden oluştuğunu beyan eden bir açıklamasını tespit edemedik. Dolayısıyla onun kastettiği başka isimler olabileceği gibi, bu konuda farklı fikirler beyan eden müfessirler de olabilir.

4.2.2 Rivâyet Sîgası Kullanılmadan Nakledilen Rivâyetler

İmam Mâtürîdî'nin haber aktarma yöntemlerinden bir diğeri herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan ve râvî ismi zikretmeden yaptığı nakillerdir. Bu biçimde el-İsrâ tefsirinde

[1359] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/131, 11/349.
[1360] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/349.
[1361] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/19, 379.
[1362] el-İsrâ 17/28.
[1363] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/262; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/529; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/122; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 28/430, 431, 432; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/235; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2325-2326.
[1364] Konuyla ilgili örnekler için bk. 4.2.1.5. **"قال بعض أهل التأويل / قال بعضهم من أهل التأويل"** Lafzıyla nakledilen rivâyetler; 4.2.1.4. **"قال / قول أهل التاويل"** Lafzıyla nakledilen rivâyetler; 4.2.1.6. **"قال / قالوا عامة أهل التأويل"** Lafzıyla nakledilen rivâyetler.

iki haberden bahsetmiştir. Haberlerden biri merfûdur.[1365] Diğeri ise **"الحكماء"** lafzıyla nakledilmiştir.[1366]

Mâtürîdî, insanların ahkâm hakkındaki sorularını Hz.Peygamber'in cevapladığını fakat bazı soruları hemen cevaplamayıp Allah'a havale ettiğini söyler. Cevap vermediği sorulardan biri de *"ve sana ruh hakkında soru soruyorlar."*[1367] âyetinde bahsi geçen ruhun ne olduğu ile ilgili sorudur. Hz. Peygamber ruhun mahiyetini bilmediği için Mekkelilerin bu sorusunu cevaplamamıştır. Onun âyeti tefsir ederken kullandığı bu merfû rivâyetin râvisinin Abdullah b. Abbâs olduğu görülmüş fakat Mâtürîdî, haberi herhangi bir rivâyet lafzı ve râvi ismi zikretmeden aktarmıştır.[1368] Burada rivâyet sîgası kullanmadan haber aktarma ifadesinin anlaşılması için bir örnek vermek istiyoruz. Mâtürîdî, "*ve sana ruh hakkında soru soruyorlar."*[1369] âyetini tefsir ederken Ebû Yûsuf'un kelâm ilmiyle meşgul olmayı bu âyetin lafzî anlamına dayanarak yasakladığını aktarır. Müfessir, onun bu görüşünü Hz. Peygamber'e ruh hakkında sorulduğunda bu soruya cevap vermeyip ruhun durumunu Allah'a bıraktığını naklederek delillendirir "**حيث سألوه عن الروح فلم يجيبهم ولكن فوض أمره إلى الله**" Bu rivâyet incelendiğinde müfessirin herhangi bir rivâyet lafzı kullanmadığı görülecektir.[1370]

Mâtürîdî, **"الحكماء"** ifadesini *"De ki: Ona ister inanın, ister inanmayın."*[1371] âyetinin tefsirini yaparken kullanır. Ona göre bahsedilen âyetin zahirî manada anlaşılıp burada kullara yönelik bir tercih sunulduğu şeklinde yorumlanması doğru değildir. Bilakis âyetteki ifade, verilen öğütlerin önemini ve yapılan tehdidin ne kadar ciddi olduğunu beliğ bir şekilde anlatır. Müfessir bu görüşünü delillendirmek için hukemânın Fussilet sûresinin 41. âyetiyle ilgili yorumunu aktarır. Âyette Allah Teâlâ inanmayanların yaptıklarından haberdar olduğunu ve işlediklerinin karşılıksız kalmayacağını söyleyerek *"Dilediğinizi yapın."*[1372] buyurmuştur. Mâtürîdî, hükemânın bu âyeti lafzî anlamda değerlendirmediğini söyler **لكن الحكماء لم يفهموا منه على ما خرج ظاهره، ولكن فهموا**

[1365] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/349.
[1366] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/375.
[1367] el-İsrâ 17/85.
[1368] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/349; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/14 (No.3898), 280 (No.4248); Eşec el-Kindî, *Cüz'ün fîhi Ebû Saʿîd el-Eşec*, 299, 302; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâmeti ve'l-cenneti ve'n-nâr" 4 (No.32, 33, 34); Bezzâr, *el-Müsned*, 4/334; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/167; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned,* 9/267.
[1369] el-İsrâ 17/85.
[1370] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/349.
[1371] el-İsrâ 17/107.
[1372] Fussilet 41/40.

منه تأكيد الوعيد و حتم الوعيظ. Hükemâya göre âyette, Allah Teâlâ'nın yaptığı tehdidin kuvveti ve bağlayıcılığı edebî bir üslupla zikredilmektedir. Tefsir kaynaklarında âyeti Mâtürîdî'nin aktardığı şekilde yorumlayanlar arasında Mücâhid b. Cebr, Ebû Hanîfe, Mukâtil b. Süleymân, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Maʿmer b. Müsennâ, İbn Kuteybe, Müberred (ö. 286/900), Zeccâc, Tahâvî (ö. 321/933) ve Nehhâs yer almaktadır.[1373] Mâtürîdî'nin hükemâ derken bu isimlerin hepsini mi kasdettiği yoksa bunlar arasından bazılarını mı kasttettiğini bilemiyoruz. Ancak en azından eserlerine, görüş ve rivâyetlerine ulaştığını düşündüğümüz Mücâhid b. Cebr, Ebû Hanîfe, Mukâtil b. Süleymân, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Maʿmer b. Müsennâ, İbn Kuteybe ve Zeccâc'ın yer alma ihtimali yüksek görünmektedir.

4.2.3 Sadece Rivâyet Sîgasıyla Nakledilen Rivâyetler

İmam Mâtürîdî'nin râvi ismi zikretmeden sadece rivâyet sîgasıyla naklettiği haberler de vardır. Bu rivâyetleri genelde **"روي / رويت"** lafzıyla aktarmıştır. O, bu şekilde el-İsrâ tefsirinde 15 rivâyet aktarmıştır.[1374] Bu rivâyetlerden 11 tanesi merfû,[1375] ikisi mevkûf,[1376] ikisi ise diğer âlimlere ait haberlerdir.[1377]

4.2.3.1 Merfû

Müfessir, râvi ismi zikretmeden sadece **"روي"** sîgasıyla merfû habere dayanan bir rivâyet aktarmıştır. *"Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın."*[1378] âyetini Abdullah b. Ömer ve Şeddâd b. Evs'ten (ö. 58/678) gelen "Öldürdüğünüzde güzel bir biçimde öldürün." hadisiyle açıklamış ve rivâyeti bu sîgayı kullanarak nakletmiştir.[1379] Müfessirin yine râvi ismi vermeden ve **"ما رويت من الأخبار"**

[1373] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/374-375; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, (el-İmârâtü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Fürkân, 1419/1999), 163; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/744; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/197; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/158; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân, 263 (No.4815); İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 172; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlık 'Azîme, (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, ts.), 2/86; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 18/10, 21/478; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/205, 251, 4/187, 388; Tahavî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 4/197, 11/218; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/278; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/274.

[1374] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223- 224, 248, 258, 260-261, 268-270, 304, 309, 349, 369.

[1375] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223-224, 248, 258, 260, 268, 270, 304, 309, 349, 369.

[1376] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261, 8/270.

[1377] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269, 349.

[1378] el-İsrâ 17/23.

[1379] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/270; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 4/492; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/337 (No.17113), 342 (No.171169), 353 (No.17128), 362 (No.17139); Dârimî, *es-Sünen*, 2/1254 (No.2013); Müslim, "Sayd ve Zebaih", 57; Şâfiî, *es-Sünenü'l-meʾsûre*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kalʿacî, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1406), 1/413; İbn Mâce, "Zebâih", 3 (No.3170); Tirmizî, "Diyât", 14 (No.1409); İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk.

diyerek istifade ettiği diğer merfû rivâyeti Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Ebû Hüreyre, Ebû Saʿîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği belirlenmiştir. Rivâyet Hz. Peygamber'in miraca çıkması ve orada gördüklerini anlatmasıyla ilgilidir.[1380]

İmam Mâtürîdî, râvi ismi belirtmeden sadece **"روي"** lafzını kullanarak Hz. Peygamber'den, **"روي في الخبر عن رسول الله"**,[1382] **"روي في بعض الاخبار عن رسول الله (ص)"**,[1381]

Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira, (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1991), 4/99; Bezzâr, *el-Müsned*, 8/393; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/352, 8/44; Nesâî, "Dahâyâ", 21 (No.4405, 4411, 4412, 4413, 4414); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 5/48; Tahâvî, *Meʿâni'l-Âsâr,* 3/184.

[1380] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/101; Tayâlisî, *el-Müsned,* 1/327; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/282; Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr", 41 (No.3887); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 17/330, 337, 344, 348-352; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr,* 1/427, 433.

[1381] Rivâyeti Talha b. Ubeydullah nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 15/31-32; Bezzâr, *el-Müsned*, 3/164; Şâşî, *el-Müsned*, 1/71; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/225; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 6/70.

[1382] Rivâyeti Enes b. Mâlik ve Katâde b. Diâme nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/193; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (Beyrût: Dâru Mektebeti'l- Hilâl, 1423), 3/101.

" روي "[1385]**,"روي عنه صلى الله عليه و سلم"** [1384]**,"روي عن النبي (ص)"** [1383]**, "روي عن رسول الله" عن نبي الله صلى الله عليه و سلم**,[1386] biçiminde başka merfû rivâyetler de aktarmıştır.

4.2.3.2 Diğer âlimler

Müfessirimiz, kadın mürted olduğu zaman niçin öldürülmeyeceği kendisine sorulsa, bu soruyu kadınların din konusunda erkeklere tabi olduğunu söyleyerek cavaplayacağını söyler. Görüşünü "**روي**" sîgasıyla "Görmez misin falanca erkek müslüman olduğunda şu kadar kadın da onunla beraber İslam'a girdi." rivâyetini naklederek delillendirir.[1387] Onun aktardığı bu rivâyetin kaynağına ulaşamadık fakat

---

[1383] Rivâyeti Osmân b. Affân, Abdullah b. Mesʿûd ve Hz. Âişe nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 1/225, 328, 2/902; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 10/261, 265; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 387, 391; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 2/300-301, 4/148; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/71, 232, 3/130; Şâfiî, *el-Müsned*, 2/ 96, 3/ 290; Humeydî, *el-Müsned*, 1/219; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/169; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/452, 453, 497, 7/321; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-sahâbe*, 1/464-465, 495-496, 508; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/491 (No.437), 502 (No.452), 512 (No.468), 534 (No. 509), 6/120 (No.3621), 7/431 (No.4429), 40/350 (No.24304), 42/463 (No.25700), 520 (No.25794); Dârimî, *es-Sünen*, 3/1477; Buhârî, "Diyât", 6 (No.6878); Müslim, "Kasâme", 25; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne li-İbni Ebî Şebbe*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, (Cidde: es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, 1399, 4/1186-1187; İbn Mâce, "Hudûd", 1 (No.2533, 2534); Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1 (No.4353,) "Diyât", 3 (No.4502); Tirmizî, "Diyât", 10 (No.1402), "Hudûd", 15 (No.1444), "Fiten", 1 (No.2158); İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-messânî*, 1/132, 5/75; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/30, 2/434; Bezzâr, *el-Müsned*, 2/9, 35, 17/180; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/427, 438, 440-441; Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 4 (No.4016, 4017, 4019), 10 (4048), 13 (No.4057, 4058), "Kasâme", 5 (No.4721); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 8/136, 206, 9/128; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 1/ 212-213; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/97-98; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 5/51, 9/440, 10/448; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr*, 3/ 159; Şâşî, *el-Müsned*, 1/385.

[1384] Rivâyeti Sevbân b. Bücdüd ve Şeddâd b. Evs nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/304; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/5, 271; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/53; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, 1/ 3; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/311; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/339 (No.17115), 37/78 (No.22395), 117-118 (No.22452); Müslim, "Fiten", 2889; İbn Mâce, "Fiten", 9 (No.392); Ebû Dâvûd, "Fiten", 1 (No.4252); Tirmizî, "Fiten", 14 (No.2176); Cehdamî, *Cüz'ün fîhi min ehâdîsi Eyyûb es-Sahtiyânî*, thk. Süleymân b. Abdülazîz el-'Ureynî, (Suûdiyye: Mektebetü'r-Rüşd ve Şirketü'r-Riyad, 1418/1998), 44, 49; Harbî, *Garîbü'l-hadîs*, 3/956, 962, 974; İbn Ebî Âsım, *ed-Diyât*, (Karaçi: İdâratu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmu'l-İslâmiyye, ts.), 18; Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, thk. Korkîs Avvâd, (Beyrût: Alemu'l-Kütüb, 1406), 158, 344, 345; Bezzâr, *el-Müsned*, 8/413; Rûyânî, *el-Müsned*, 1/ 410, 413; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 11/ 425; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/310; İbn Düreyd el-Ezdî, *el-Cemheretü'l-luğa*, 1/ 237; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 12/489; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 2/ 20; Nehhâs, *'Umdetu'l-Kitâb*, thk. Bisâm Abdulvehhâb el-Câbî, (b.y.: Dâru İbni Hazm, 1425/2004), 83; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 8/200; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 4/45.

[1385] Rivâyeti Abdullah b. Abbâs, Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309; Şeybânî, *el-Hücce*, 1/192; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 2/404; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* 1/400; Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, 4/239; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/136; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/394 (No.1911), 40/83 (No.24073); Buhârî, "Teheccüd" 16 (No.1147), "Terâvîh", 1 (No.2013); Ebû Dâvûd,"Tahâre", 79 (No.202); Tirmizî, *eş-Şemâil*, 164; Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğa*, 1/111; Bezzâr, *el-Müsned*, 15/96; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/232, 2/163; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/29-30, 2/192; Hallâl, *es-Sünne*, 1/200-201; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 5/158; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 9/53, 10/146; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr*, 1/282; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 4/1117.

[1386] Rivâyeti Abdullah b. Abbâs nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2219; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/250; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duʿafâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/385; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-ʿAzame*, 1/210, 4/1489; Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâʾ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk.Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî, (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 1/357.

[1387] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268-269

Müzenî'nin (ö. 264/878) aynı konuyu Şafiî'den naklettiği söz ve fetvalarla tartıştığını gördük. [1388] Müfessirin *Te'vîlât*'ta İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) isminden ve görüşlerinden bahsetmesi[1389] bu rivâyetin de ona aidiyyetini güçlendirmektedir. Ebû Mansûr **"روي"** lafzıyla Ebû Yûsuf'un kelâm ilmiyle meşgul olmayı yasaklayan bir görüşünü **"روي عن أبي يوسف"** biçiminde aktarmıştır fakat biz onun bu sözünün kaynağına ulaşamadık.[1390]

[1388] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268-269; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-Müzenî, *el-Muhtasar*, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1410/1990), 8/273.
[1389] Bk. 3.3.5. "Fıkıh, Hadis ve Kelâm Âlimleri".
[1390] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349.

5. EL-FETİH SÛRESİNDE KULLANILAN RİVÂYETLER

Araştırmamızın bu bölümünde İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta isifade ettiği rivâyetlerle ilgili Medenî bir sûre olan el-Fetih sûresini inceleyeceğiz. Çünkü Mekke döneminin sonlarında ve hicretten bir yıl önce meydana gelen İsrâ olayına[1391] kadar oluşan rivâyet kültürünün Kur'ân'ın anlaşılmasına yaptığı katkı ile Medîne dönemi sonlarına doğru gerçekleştiğini söyleyebileceğimiz ve Hudeybiye anlaşması (6/628) sonrasında inen[1392] el-Fetih sûresine kadar oluşan rivâyet kültürünün bize hem Mekke hem de Medîne dönemlerini içine alacak bilgiler vereceğini düşünüyoruz.

Tezimizin bu bölümünde de el-İsrâ sûresi tefsirinde izlediğimiz metodu takip edeceğiz. Başka bir deyişle öncelikle el-Fetih sûresinde yer alan rivâyet ve te'vîlleri tespit edip sayısal verilerini belirleyeceğiz. Sonrasında bunları, nakledildiği sîgalara göre merfû, mevkûf, maktû vb. sınıflarına ayıracağız. Akabinde râvi ismi zikredilerek istifade edilen ve meçhul lafızlarla aktarılan rivâyetleri tespit edecek, rivâyet lafızlarının sayısal verilerini, meçhul sîgalarla kastedilen râvi isimlerini ve rivâyetlerin kullanım maksatlarını ele almaya çalışacağız.

İmam Mâtürîdî, 29 âyet olan el-Fetih sûresinin 21 âyetinde merfû, mevkûf, maktû ve diğer âlimlerden gelen 120 rivâyet ve te'vîl kullanmıştır. Bu rivâyetlerden 20'si merfû,[1393] 27'si mevkûf,[1394] 18'i maktû haber,[1395] 20'si tebeu't- tâbiîn,[1396] 24'ü tebeu't-tâbiîn sonrasıdaki diğer ulemanın sözleridir.[1397] Geriye kalan 11 haber ise kaynağına ulaşılamadığı için kime ait olduğu belirlenemeyen haberdir.[1398] Müfessir, el-Fetih sûresinin sekiz âyetini rivâyet kullanmadan tefsir etmiş,[1399] sûrede kullandığı sekiz rivâyetin râvi ismini zikrettiği halde bu rivâyetlerin kaynağına

[1391] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* thk. Mustafa Abdülvâhid, (Beyrût: Dârü'l-Mârife, 1395/1976), 2/93. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân" 184, (No.4708).
[1392] Buhârî, "Megâzî", 37 (No.4177).
[1393] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7-10, 12, 17, 36, 38, 41, 48, 50.
[1394] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7-8, 12-13, 19-20, 24-25, 28-29, 32-33, 41, 43-44, 46, 48-50.
[1395] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/17-19, 24, 28, 31, 36, 37, 41, 44, 49-50.
[1396] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/11, 13, 18, 20, 23-24, 26, 28, 32, 34-35, 37-38, 44, 49, 52-53.
[1397] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/10, 17, 24, 30, 32, 37-39, 52-53.
[1398] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13, 17, 24, 25-26, 28, 32, 39, 44, 51-53.
[1399] el-Fetih 48/5, 6, 7, 13, 17, 19, 22, 23.

ulaşılamamıştır.[1400] Böylece toplamda 120 rivâyetin 101'inin kaynağına ulaşılmış, 19'unun kaynağına ulaşılamamıştır.

5.1 Râvi İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyetler

Mâtürîdî, el-Fetih tefsirinde de sahâbe, tâbiûn ve tâbiûn sonrası tabakalarda yer alan bazı âlimlerin isimlerini telaffuz ederek haber ve görüşlerinden istifade etmiştir. Biz bu başlık altında el-İsrâ tefsirinde olduğu gibi râvî ismi zikredilerek aktarılan haberleri râvî tabakalarına göre sunmaya çalışacağız Meçhul rivâyetleri ise merfû, mevkûf ve maktû vb. sınıflara göre tasnif ederek aktaracağız. Aynı zamanda râvîleri kaynaklarda karşımıza en çok çıkandan en aza doğru sıralayarak inceleyeceğiz.

5.1.1 Sahâbe

Mâtürîdî'nin el-Fetih tefsirinde isimlerini anarak haber görüşlerini aktardığı sahabî râviler Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mesʿûd, Câbir b. Abdullah, Maʿkıl b. Yesâr, Mücemmiʿ b. Câriye, Nu'mân b. Beşîr'dir.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Ebû Mansûr, İbn Abbâs'ın ismini anarak el-Fetih tefsirinde dört rivâyet aktarmıştır. Bu rivâyetlerden biri merfû, üçü ise İbn Abbâs'ın kendi görüşüdür. *"Sana apaçık bir fetih ihsân ettik."*[1401] âyetinin tefsiri bağlamında aktardığı ve merfû kategorisinde ele aldığımız rivâyeti Mâtürîdî, "Bir hayli uzun olan bu rivâyetin tamamını burada aktarma gereği görmedik." diyerek nakleder.[1402] Rivâyet Hudeybiye barışı esnasında vuku bulan olayları ve Müslümanların içinde bulundukları psikolojik durumları anlatır. Onun uzun olduğunu söylediği rivâyet, Vâkidî'nin (ö. 207/823) *el-Meğâzî* isimli eserinde yer almaktadır.[1403] Mâtürîdî'nin, Vâkidî'den *Te'vîlât*'ta bir defa da olsa ismen bahsetmesi[1404] rivâyeti onun eserinden aktarma ihtimalini güçlendirmektedir.

[1400] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13, 17, 25, 28, 39, 50, 52.
[1401] el-Fetih 48/1.
[1402] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/9.
[1403] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, (Beyrût: Dâru'l-Âlemî, 1409/1989), 2/571-633.
[1404] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/58.

İbn Abbâs'ın ismi zikredilerek aktarılan diğer rivâyetlerden biri "**وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا** *'Helaki hak eden bir kavim oldunuz.'*"[1405] âyetindeki "**البور**" kelimesinin İbn Abbâs tarafından "**الفاسد**" şeklinde açıklanmasına dairdir.[1406] İbn Abbâs'ın bir diğer görüşünden *"Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız."*[1407] âyetindeki kuvvetli kavmin kim olduğu açıklanırken istifade edilmiştir. İbn Abbâs'a göre bu kavim Müseylimetülkezzâb'ın mensup olduğu Benî Hanîfe kabilesidir.[1408] Son rivâyet ise *"Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi."*[1409] âyetindeki fethin İbn Abbâs tarafından Mekke'nin fethi şeklinde yorumlanmasıdır.[1410]

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)

Mâtürîdî, el-Fetih tefsirinde İbn Mesʿûd'un ismini birisi kıraat farklılığı olmak üzere üç yerde zikretmiştir.[1411] Kıraat farklılığıyla ilgili "**ذكر في حرف إبن مسعود**" sîgasıyla İbn Mesʿûd'dan naklettiği ve onun "**وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ**" âyetini "**وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ**" şeklinde okuduğuna dair rivâyetin[1412] kaynağına Mâtürîdî'den önce ve sonra kaleme alınan eserlerde ulaşılamamıştır. Müfessir, İbn Mesʿûd'un bu kıraatinden tefsirinin iki farklı yerinde daha söz etmektedir. Bunlardan ilki el-Hadîd sûresinin 5. âyetinin izahı sadedindedir. Müfessir, âyeti "**وجائز أن يكون قوله (مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)، أي: له خزائن السماوات والأرض**" şeklinde açıklamış fakat burada İbn Mesʿûd'un ismini anmamıştır.[1413] Aynı kıraatin kullanıldığı el-Câsiye sûresi 27. âyette ise İbn Mesʿûd'un ismini kullanmış ve kıraatinden "**ذكر في حرف ابن مسعود**" biçiminde haber vermiştir.[1414] Müfessirin İbn Mesʿûd'a ait olduğunu söylediği ve kaynağına ulaşamadığımız bu kıraatle ilgili bilgi bize *Te'vîlât*'ın İbn Mesʿûd kıraatlerine kaynak

[1405] el-Fetih 48/12.
[1406] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/66; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 412; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/315.
[1407] el-Fetih 48/16.
[1408] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28; Câhiz, *el-ʿOsmâniyye*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1411/1991), 114; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/132.
[1409] el-Fetih 48/29.
[1410] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/44; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/257.
[1411] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/9, 25, 48.
[1412] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/25.
[1413] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/337.
[1414] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/338.

olma noktasındaki değerini göstermektedir. Eserin bu tür konularla ilgili ayrıca çalışılması gerektiğini düşünüyoruz.

Diğer iki rivâyetten ilki sûrenin ilk âyetinin Hudeybiye dönüşü indiğine dair olan merfû haberdir. Mâtürîdî bu rivâyeti, "Rivâyet edildiğine göre Abdullah b. Mesʿûd, *'Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.'* meâlindeki âyetin Hudeybiye'de indiğini söyler." diyerek aktarır.[1415] Kaynaklar incelendiğinde bu rivâyetin Hz. Peygamber'in Hudeybiye'den dönüşünü de kapsayacak biçimde aktarıldığı görülür.[1416]

İbn Mesʿûd'un ismi anılarak nakledilen diğer rivâyet sûrenin 29. âyetinin tefsiri esnasında aktarılır. Ebû Mansûr, âyetin *"Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler."* bölümünün ashâbın geneline ait bir niteleme olduğunu söyler. Ancak onların bir kısmının kastedilmiş olabileceği ihtimalinin de bulunduğunu göz ardı etmez. Onun aktardığı rivâyete göre Abdullah b. Mesʿûd: "*İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, âhireti isteyenler de.*"[1417] âyeti ininceye kadar biz Muhammed aleyhisselâm'ın ashâbından dünyayı isteyen birisinin olduğunu anlayamamıştık der.[1418] Mâtürîdî, bu rivâyetin, âyetteki vasfın Abdullah b. Mesʿûd gibi sahabîler hakkında olabileceğini söyler.

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

Câbir b. Abdullah'ın ismiyle sûrede iki haber aktarılmıştır. Bu haberlerden birinin kaynağına ulaşılamamıştır. Haber, el-Fetih sûresinin 16. âyeti tefsir edilirken Câbir b. Abdullah'tan "Huneyn günü insanlar Hevâzin ve Sakîf kabilesine karşı savaşa davet edildiler ancak bazı kabileler bu savaşa katıldı bazıları ise katılmadı." şeklinde aktarılan rivâyettir.[1419] Diğer haber ise sûrenin ilk âyetindeki "fetih" kavramını

[1415] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/9.
[1416] İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/188; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/390; Halîfe b. Hayyât, *el-Müsned,* 56; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/243 (No.3710), 7/426 (No.4421); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr,* 5/250-251; Bezzâr, *el-Müsned,* 5/397; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/131; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/199.
[1417] Âl-i İmrân 3/152.
[1418] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 13/47-48; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/284; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 7/371; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/418 (No.4414); İbn Ebî Âsım, *ez-Zühd*, thk. Abdülalî Abdülhamîd, (Kâhire: Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, 1408), 102; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/509; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 7/294-296; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîr*, 2/445; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/788; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 1/494.
[1419] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/28.

Câbir'in "Biz Hudeybiye gününden başka hiçbir günü fetih saymıyorduk." biçiminde yorumlamasıyla ilgilidir.[1420]

Maʿkıl b. Yesâr (ö. 59/679)

Sahâbeden Maʿkıl b. Yesâr, Müzenî kabilesine mensuptur ve Ebû Abdullah lakabıyla anılır.[1421] Mâtürîdî, *Te'vîlât'*ta onun ismini sadece bir defa anarak rivâyetini nakletmiştir. Rivâyet, *"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar."*[1422] âyetinin tefsiriyle ilgilidir. Mâtürîdî'ye göre bu âyetteki biattan kastedilen manayı müfessirlerin geneli Hudeybiye'de sahâbenin düşmanla karşılaştıklarında asla kaçmayacaklarına dair verdikleri söz olarak açıklar. Müfessir bu görüşü delillendirmek için Maʿkıl'in haberini aktarır. Rivâyette Maʿkıl b. Yesâr, Hudeybiye biatı esnasında Müslümanların 1400 kişi olduğunu, kendisinin Resûlullah'ın insanlarla biatleştiği ağacın en üst dallarından birine çıktığını ve kendilerinin ölmek için değil kaçmamak için söz verdiklerini anlatır.[1423]

Mücemmiʿ b. Câriye (ö. 60/680)

Sahâbeden Mücemmiʿ b. Câriye b. Âmir el-Evsî el-Ensârî, Resûlullah hayatta iken birkaç sûre dışında Kur'ân metnini toplayan Medineli altı sahâbîden biridir.[1424] Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta onun ismini bir defa anarak merfû bir haberini aktarmıştır. Rivâyeti, "Hudeybiye kıssası, Mücemmiʿ b. Câriye denilen bir adamdan nakledilmiştir." biçiminde aktaran müfessir, Mücemmiʿ'nin dilinden kıssayı uzun sayılabilecek bir paragrafta nakleder. İlk dönem tefsir ve hadis kaynaklarından

[1420] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/201-202; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh,* 676.
[1421] İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/14; Hamdi Döndüren, "Maʿkıl b. Yesâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 01 Eylül 2024).
[1422] el-Fetih 48/10.
[1423] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/19-20; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/99-100; Halîfe b. Hayyât, *el-Müsned,* 81; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/412 (No.20293); Müslim, "İmâret", 18; İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, 1/259; Rûyânî, *el-Müsned*, 2/323; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/430; Begavî, Ebu'l-Kâsım, *Muʿcemü's-sahâbe,* thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî, (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 5/322.
[1424] İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/52; Mehmet Efendioğlu, "Mücemmi' b. Câriye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02 Eylül 2024).

bazılarında da yer alan bu rivâyetle ilgili müfessir herhangi bir değerlendirme yapmaz ve konuyla ilgili başka haberlerden bahsederek tefsirine devam eder.[1425]

Nuʿmân b. Beşîr (ö. 64/684)

Nuʿmân b. Beşîr'in ismini *Te'vîlât*'tın üç yerinde anan müfessir, bunların herbirinde kendisinden merfû hadis rivâyet etmiştir.[1426] İncelediğimiz el-Fetih sûresinin 29. âyetinde, Muhammed aleyhisselâm ile beraber olan mü'minlerin kendi aralarında merhametli olduklarını ifade eden bölümünü, Nuʿmân b. Beşîr'den naklettiği bir hadisle tefsir etmiştir. Hadiste bütün mü'minlerin tek bir vücut gibi oldukları, bunlardan birinin rahatsızlanması durumunda diğerlerinin uyumayıp ona yardıma koşması durumu anlatılır.[1427] Müfessir, bu hadisi herhangi bir yorum yapmadan aktarmış ve âyetle ilgili düşüncelerini teyit etmek amaçlı kullanmıştır.

5.1.2 Tâbiûn

el-Fetih tefsirinde tâbiûndan isimleri anılarak haber ve te'vîllerinden bahsedilenler arasında Şaʿbî, Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme ve İbn İshâk yer almaktadır.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Hasan-ı Basrî'nin ismi el-Fetih tefsirinde beş defa anılmış, bir yerde merfû rivâyetinden, dört yerde de kendi görüşünden istifade edilmiştir.

Merfû rivâyeti "**روي عن الحسن قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم**" biçiminde aradaki râvi halkasını atlayıp doğrudan Hz. Peygamber'e isnad ederek aktaran müfessir, bu rivâyeti *"Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir."*[1428] âyetini tefsir ederken kullanmıştır. Hasan-ı Basrî'nin aktardığına göre Hz. Peygamber: "Hasta olmadıkları halde insanların hasta gibi gördükleri kimselere Allah merhamet etsin."

[1425] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/20; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/105; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 6/489, 7/384; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/212-213 (No.15470); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 155 (No.2736), "el-Harâc ve'l İmâre ve'l-Fey'", 24 (No.3015); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/202.
[1426] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/395, 414, 14/48.
[1427] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48-49; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/89; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/341 (No.18393), 30/381 (No. 18433, 18434); Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 201; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 2/300.
[1428] el-Fetih 48/29.

buyurmuştur.[1429] Hasan-ı Basrî'nin bu hadisle ilgili "ibadetin onları yormasından dolayı hasta gibi göründükleri"[1430] yorumunu aktaran müfessir, yine aynı ayetin tefsire konu olan bölümüyle ilgili onun ismini anarak "Namazın ve huşûun izi yüzlerine vurmuştu."[1431] yorumunu aktarır. Müfessir, bu son yorumu "**قال الحسن وغيره**" şeklinde nakletmiştir. Yapılan incelemede "Hasan-ı Basrî ve diğerleri" ifadesinden kastettiklerinin yani âyetle ilgili Hasan'ın yorumuyla aynı yorumu yapanların Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Katâde b. Diâme ve Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) olduğu görülmüştür.[1432] Dolayısıyla Hasan-ı Basrî'nin ismini ondan naklettiği rivâyet ve te'vîllerle beraber aynı konuda üç defa peşpeşe anmıştır. Bu durum onun Hasan-ı Basrî'den gelen rivâyet ve yorumlara verdiği değeri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Hasan'ın ismi anılarak aktarılan diğer te'vîllerden biri onun "**بُورًا**"[1433] kelimesine "Bozgunculuk yapan ve hiçbir hayrı olmayanlar"[1434] şeklindeki yorumudur. Diğeri ise *"Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız."*[1435] âyetinde bahsi geçen kuvvetli kavmin İranlılar ve Bizanslılar olduğuna dair ifadesidir.[1436]

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Katâde b. Diâme'nin ismi anılarak sûrede iki yorumdan bahsedilmiştir. Bu yorumlardan ilki "**قال قتادة وغيره**" ifadesiyle aktarılır. Rivâyete göre Katâde ve diğerleri *"Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız."*[1437] âyetindeki güçlü kuvvetli kavimlerin Hevâzin ve Sakîf kabileleri olduğunu söylemiştir.[1438] Kaynaklar tarandığında "Katâde ve diğerleri" ifadesiyle

[1429] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/50; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/30; Ebû Mesʿûd el-Muâfâ b. İmrân, *ez-Zühd li'l-Mu'âfâ b. İmrân el-Mevsılî,* thk. Âmir Hasan Sabrî, (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999), 221.
[1430] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/50; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* 1/30.
[1431] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/49.
[1432] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/78; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/56; Vâkidî, *el-Megâzî,* 2/623; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/215; Mervezî, *el-Muhtasar*, 52;Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/264-265; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/29; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 1/282.
[1433] el-Fetih 48/12.
[1434] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/452; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/48; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/2673.
[1435] el-Fetih 48/16.
[1436] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/219; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/503.
[1437] el-Fetih 48/16.
[1438] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28.

kastedilenlerin Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Zührî (ö. 124/742) ve Zeccâc (ö. 311/923) olduğu görülür.[1439] Fakat Mâtürîdî, bu yorumu tarihi bilgiler ışığında değerlendirerek ve bazı âyetlerle de destekleyerek kabul etmez.[1440]

Katâde'nin isminin ve yorumunun geçtiği diğer rivâyet *"Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir."*[1441] âyetinin manasıyla ilgilidir. Mâtürîdî'nin naklettiğine göre Katâde buradaki manayı "Yüzlerinde toprağın izi vardır." şeklinde yorumlar. Kaynaklarda Katâde'nin bu yorumuna rastlanamasa da Mâtürîdî'nin bahsettiği bu yorumu İkrime el-Berberî ve Mücahid b. Cebr yapar.[1442]

Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şaʿbî (ö. 104/722)

Mâtürîdî'nin el-Fetih tefsirinde naklettiği merfû rivâyetlerden birinin râvisi Şaʿbî'dir. Kendisi tâbiûndan olmasına rağmen müfessir onun aracılığıyla Hz. Peygamber'den doğrudan haber aktarmıştır. Rivâyet sûrenin ilk âyetinin tefsiriyle ilgilidir. Mâtürîdî, Âmir'den nakledildiğine göre sûrenin ilk âyeti Hudeybiye'de inmiş, bunun üzerine oradakilerden biri, "O, fetih midir?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "evet" buyurmuştur.[1443] Konuyla ilgili daha farklı rivâyetler de aktaran Ebû Mansûr, Şaʿbî'nin rivâyetiyle ilgili herhagi bir yorum yapmamıştır.

İbn İshâk (ö. 151/768)

Muhammed b. İshâk'ın ismi el-Fetih tefsirinde bir yerde geçer.[1444] Mâtürîdî, sûrenin *"Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi)."*[1445] âyetinde ifade edilen eziyetin mahiyetiyle ilgili farklı görüşlerden ve hukuki sonuçlardan bahseder. Onun aktardığına göre âlimlerden bazıları bu hukuki sonuçları fidye vermek, keffaret ödemek, günah işlemek gibi farklı fikirler ileri sürerek açıklamışlardır. Mâtürîdî, bütün bu görüşlerin değerlendirmelerini yapar ve

[1439] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/220; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/24.
[1440] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28.
[1441] el-Fetih 48/29.
[1442] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/264; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 1/282.
[1443] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/199; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 10/233.
[1444] Mâtürîdî, *Te'vîlât*,14/37.
[1445] el-Fetih 48/25.

Muhammed b. İshâk'ın da Mekke'de müslüman olduğu bilinmeden öldürülen her bir müslüman için diyet ödenmesi gerektiğine dair görüşünü nakleder. Kendisi ise âyette bahsedilen sıkıntı ve üzüntünün anlamının kâfirlerin kınama ve ayıplamalarına maruz kalınması ve bilmeden öldürülen dindaşlardan dolayı sürekli pişmanlık ve üzüntüye maruz kalınması olduğunu söyler.[1446]

5.1.3 Fukahâ

Ebû Mansûr, sûrede Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) isminden ve görüşlerinden iki yerde bahsetmiştir. Aktardığına göre el-Fetih sûresinin 4. âyetindeki *"O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir."* ifadesini Ebû Hanîfe "İnananların icmâlî imanını tafsîlî imanla artırmak" biçiminde yorumlar.[1447] Fakat onun bu yorumu kaynaklarda tepit edilememiştir.

Mâtürîdî, sûrenin tefsiri esnasında Ebû Hanîfe ile beraber Evzâî (ö. 157/774), Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İmam Mâlik (ö. 179/795), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Şâfiî'nin (ö. 204/820) de isimlerini anarak görüşlerinden bahsetmiştir. Onların görüşlerini naklettiği rivâyet, *"Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi)."*[1448] âyetindeki eziyet konusuyla ilgilidir. Mâtürîdî, konuyu "İçinde müslüman esir ve çocukların da bulunduğu kâfirlere ait kalelerin vurulması mubah olur mu olmaz mı?" sorusu muvâcehesinde tartışır. Naklettiğine göre Ebû Hanîfe,[1449] Ebû Yûsuf,[1450] Muhammed,[1451] Züfer[1452] ve Sevrî[1453] bu kaleleri vurmakta beis olmadığını söylerler. İmam Mâlik ise içinde müslüman esirlerin

[1446] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/78; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/250; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/62.
[1447] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13.
[1448] el-Fetih 48/25.
[1449] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'r-red*, , 64-65; Şâfiî, *el-Ümm*, 7/369; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1264; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/273.
[1450] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'r-red*, 66; Şâfiî, *el-Ümm*, 7/369; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1264; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/273.
[1451] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 7/455; Şeybânî, *es-Siyer (es-Siyerü's-sagîr)*, thk. Mecîd Kudûrî, (Beyrût: ed-Dâru'l-Müttehıde, 1975), 135; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/273.
[1452] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/273.
[1453] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/273.

bulunduğu kâfirlere ait gemilerin ateşe verilemeyeceğine hükmeder.[1454] Evzâî, "Kâfirler müslüman çocukları kalkan olarak kullanırsa onlara karşı silah kullanılmaz, kaleleri ateşe verilemez fakat onlara mancınık vb. atılmasında sakınca yoktur." der.[1455] Şafiî ise içinde esirlerin ve müslüman çocukların olduğu fakat onların kalkan olarak kullanılmadığı kâfirlerin kalesini vurmakta bir sakınca olmayacağını savunur.[1456]

Mâtürîdî, konuyu sırasıyla siyer müelliflerinin nakilleri, Hulefâ-yi Râşidînin uygulamaları, Hz. Peygamber'in hadisleri, dil ve edebiyât âlimlerinin verdikleri anlamları da aktararak açıklamaya çalışır.[1457] Mâtürîdî'nin özellikle ahkâmı ilgilendiren bu gibi konularda birbirinden farklı mezhep imamlarının görüşlerini nakletmesi ve yapılan uygulamaları haber vermesi, bize hem doğru bilgiye ulaşma gayretine hem de rivâyet bilgisinin derinliğine dair bilgi vermektedir denilebilir.

5.1.4 Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Âlimleri

Mâtürîdî, el-Fetih tefsirinde ulûmu'l-Kur'ân sahasında eser telif eden Maʿmer b. Müsennâ ve İbn Kuteybe'nin, tefsir alanında eseri olan Mukâtil b. Süleymân'ın haber ve görüşlerinden yararlanmıştır.

Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)

Maʿmer'in dil ve edebiyat konusundaki görüşleri *Te'vîlât*'ta oldukça fazla yekûn tutmaktadır. el-Fetih tefsirinde de onun "**مَعَرَّةٌ**"[1458] kelimesine "hatâen adam öldürmeye benzer bir cinâyet işlemek"[1459] anlamı verdiğine dair yorumunu, "**شَطْـَٔهُ**"[1460] kelimesine ise "ekinin filizi ve küçük dalı"[1461] manasına geldiğiyle ilgili açıklamalarını nakleder.

[1454] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/513; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* 5/273.
[1455] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'r-red*, 66; Şâfiî, *el-Ümm*, 7/369; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1264; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* 5/273.
[1456] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/38-39; Şâfiî, *el-Ümm,* 7/369-370; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* 5/273.
[1457] Mâtürîdî'nin konuyu maslahat ve makâsıd ekseninde ele aldığına dair değerlendirmeler için bk. Gülhan Maden, *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsıdî Yorum*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 182-185; Gülhan Maden, "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Makâsıdî Yorum: Örnekler Çerçevesinde Bir İnceleme", *İlahiyat Bilimlerinde Makâsıd,* ed. Yunus Kaplan vd., (İstanbul: Nida Yayınları, 2023), 2/450-453
[1458] el-Fetih 48/25.
[1459] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/39; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 2/217.
[1460] el-Fetih 48/29.
[1461] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 2/218.

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

İbn Kuteybe'nin eserleri Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta lugavî açıklamalar konusunda en çok müracaaat ettiği kaynaklardandır. Konumuz olan sûrenin iki kelimesinin anlamını onun açıklamalarıyla tefsir etmiştir. Bunlar "**بُوراً**"[1462] ifadesinin "helak olmak",[1463] "**تَزَيَّلُوا**"[1464] ifadesinin de "ayrılırlar"[1465] şeklindeki anlamlarıdır.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

el-Fetih tefsirinde Mukâtil b. Süleymân'ın ismi anılarak bir görüşünden istifade edilmiştir. Mâtürîdî'nin naklettiğine göre Mukâtil, *"Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız."*[1466] âyetindeki kuvvetli topluluğun Müseylimetülkezzâb'ın mensubu olduğu Benî Hanîfe olduğunu söylemiştir.[1467]

5.1.5 Dil ve Edebiyat Âlimleri

Müfessirin sûrede isimlerini anarak yorum ve rivâyetlerinden istifade ettiği dil ve edebiyat âlimleri ise Ferrâ', Ebû Bekir el-Esamm ve Ebû Avsece'dir.

Ferrâ' (ö. 207/822),

Ferrâ' *Te'vîlât*'ta ismen zikredilerek görüşlerinden istifade edilen Arap dili âlimlerindendir. el-Fetih tefsirinde onun ismi bir defa anılarak "**شَطْئَهُ**"[1468] kelimesinin "sekiz, dokuz, on taneli çıkan başak" [1469] anlamına geldiğine dair görüşünden yararlanılmıştır.

[1462] el-Fetih 48/12.
[1463] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 311, 412.
[1464] el-Fetih 48/25.
[1465] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/39; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 215
[1466] el-Fetih 48/16.
[1467] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/72.
[1468] el-Fetih 48/29.
[1469] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/69.

Ebû Avsece (h.3.asır)

Kelimelerin lugavî anlamları konusunda *Te'vîlât*'ta en çok ismi geçen dil âlimi olan Ebû Avsece'nin el-Fetih tefsirinde üç farklı görüşünden yararlanılmıştır. Mâtürîdî'nin naklettiğine göre o, "**مَعَرَّةٌ**"[1470] kelimesine "kötülük",[1471] "**أَنْ تَطَؤُهُمْ**"[1472] kelimesine "kendisine kötülük gelmek",[1473] "**شَطْئَهُ**"[1474] kelimesine "ekinin kamışı"[1475] anlamı vermiştir. Fakat henüz elimize Ebû Avsece'ye ait herhangi bir eser ulaşmadığı için ayrıca diğer kaynaklarda da ona dair yeterli bilgi bulunmadığından görüşlerinin kaynağına ulaşılamamıştır.

Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816)

Ebû Bekir el-Esamm, Mu'tezîlî olmasına rağmen bazı kelimelerin anlamlarına vakıf olma konusunda *Te'vîlât*'ta görüşlerine değer verilen âlimlerdendir. el-Fetih sûresindeki "**شَاهِدًا**"[1476] kelimesine onun "Hz. Peygamber'in Allah'ın hakkını ve insanların birbirlerine karşı olan haklarını açıklaması" anlamı verdiği aktarılır.[1477] Fakat kendisinden nakledilen bu görüşün kaynağına ulaşılamamıştır.

5.2 Râvi İsmi Zikredilmeden Nakledilen Rivâyetler

Ebû Mansûr, el-İsrâ tefsirinde olduğu gibi el-Fetih tefsirinde de meçhul sîgalarla haber ve te'vîller nakletmiştir. Bu tür rivâyet ve görüşleri el-İsrâ tefsirinde olduğu gbi meçhul sîgalarla naklettiği, herhangi bir rivâyet lafzı kullanmadan aktardığı ve sadece rivâyet sîgasıyla naklettiği rivâyetler şeklinde üç başlık altında inceleyeceğiz. Yine bu sîgalarda ismi zikredilmeyen râvileri belirlemeye çalışacak aynı zamanda aktarılan haber ve görüşleri merfû, mevkûf maktû vb. sınıflara ayıracağız.

[1470] el-Fetih 48/25.
[1471] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/9.
[1472] el-Fetih 48/25.
[1473] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/39.
[1474] el-Fetih 48/29.
[1475] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52.
[1476] el-Fetih 48/8.
[1477] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/17.

5.2.1 Meçhul Sîgalarla Kullanılan Rivâyetler

el-Fetih tefsirindeki rivâyetler nakledilirken el-İsrâ tefsirinde olduğu gibi en fazla **"قال"** lafzı ve türevleri kulanılmıştır. Bu sîgayla sûrede 79 farklı rivâyet ve görüş aktarılmıştır.[1478] Biz şimdi bu lafızla aktarılan haberleri kendi içinde de gruplandırarak incelemeye çalışacağız.

5.2.1.1 "قال بعضهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Ebû Mansûr, el-Fetih tefsirinde **"قال بعضهم"** sîgasını 30 defa kullanmıştır.[1479] Rivâyetlerden altı tanesinin kaynağına ulaşılamamıştır.[1480] Sûrede bu lafızla aktarılan bir merfû,[1481] sekiz mevkûf,[1482] üç maktû habere,[1483] yedi tebe-i tâbiîn görüşüne,[1484] beş tebe-i tâbiîn sonrası kaleme alınan eser müellifine ait te'vîle ulaşılmıştır.[1485] el-Fetih tefsirinde **"قال بعضهم"** lafzıyla nakledilen bu 30 rivâyet araştırıldığında yedisi sahâbe, 10'u tâbiûn, ikisi tebe-i tâbiîn, 13'ü ise tebe-i tâbiîn sonrası dönemdeki 32 farklı şahıs karşımıza çıkmaktadır.[1486]

5.2.1.1.1 Merfû

İmam Mâtürîdî, **"قال بعضهم"** lafzıyla merfû hadise istinad ettiği anlaşılan bir görüş nakleder. Bu durum onun ilgili hadisten haberdar olup olmadığı hakkında bize bilgi vermez. Fakat bu sîgayla da zaman zaman merfû rivâyetler aktardığını gösterir.[1487] Bahse konu ettiğimiz rivâyet, Hz. Peygamber'in bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderilmesiyle ilgili âyetteki[1488] "**شَاهِدًا**" ifadesinin anlamıyla ilgildir. Müfessir bu kavramı bazılarının "Biz seni hem ümmetine ve hem de peygamberlerin tebliğ

[1478] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7, 10-13, 17-18, 20, 23-24, 26, 28, 32-33, 35, 37-39, 41, 44, 49, 50-53.
[1479] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7, 12, 17-18, 20, 24, 26, 32, 35, 37, 41, 44, 49-51, 53.
[1480] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/17, 26, 51, 53.
[1481] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/17.
[1482] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7, 12, 20, 24, 41, 49-50.
[1483] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/18, 44.
[1484] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/18, 26, 32, 35, 37, 49, 53.
[1485] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24, 37.
[1486] Abdullah b. Mesʿûd, Abdullah b. Mugaffel, Mücemmi' b. Câriye, Abdullah b. Abbâs, Berâ' b. Âzib, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Mücâhid b. Cebr, Şaʿbî, İkrime el-Berberî, Dahhâk b. Müzâhim, Hasan-ı Basrî, Atıyye el-Avfî, Katâde b. Diâme, Zührî, Kelbî, Mukâtil b. Süleymân, İbn İshâk, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Şâfiî, Ferrâ', Vâkidî, Maʿmer b. Müsennâ, İbn Hişâm, İbn Kuteybe, Sehl et-Tüsterî, Taberî, Zeccâc, Tahâvî, İbnü'l-Enbârî, Sicistânî, Nehhâs.
[1487] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/22, 8/309, 332, 340.
[1488] el-Fetih 48/8.

ettiklerine şahit olarak gönderdik." biçiminde yorumladığını söyler.[1489] Bu yorumu el-Fetih sûresi 8. âyetin tefsirinde ve aynı ifadelerin yer aldığı el-Ahzâb sûresi 45. âyetin tefsirinde tekrarlar.[1490] Her iki âyeti tefsir ederken aktarılan yorumun "ümmetine bir şahit" bölümü merfû hadise dayanır. Şöyleki; İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyete göre Resûlullah, *"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik."*[1491] âyeti inince yanına Muâz b. Cebel ve Ali b. Ebî Tâlib'i çağırmıştır. Onlara Yemen'e gitmelerini, oraya vardıklarında müjdelemelerini, nefret ettirmemelerini, kolaylaştırmalarını, zorlaştırmamalarını telkin etmiştir. Çünkü kendisine, ümmetine bir şâhit, cenneti müjdeleyici, cehenneme karşı uyarıcı anlamına gelen âyetin indiğini söylemiştir.[1492] Mâtürîdî'nin âyeti tefsir ederken "**قال بعضهم**" lafzıyla aktardığı yukarıdaki haber, görüldüğü gibi merfû hadisin bir kısmına dayanmaktadır. Müfessirin istifade ettiği bu haber, tâbiûn ve sonraki dönem eserlerinde müfessirlerin kendi görüşleri olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Katâde, Taberî ve Zeccâc da âyetle ilgili nakledilen habere benzer yorumlar yapmışlardır.[1493] Buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Bazı âyetlerle ilgili kimi te'vîller aslında Hz. Peygamber'in konuyla ilgili bir beyanına dayanmakla birlikte zaman zaman sonraki müfessirlerin kendi yorumu gibi karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla bir te'vîlin kaynağı araştırılırken çok dikkatli olunmalı, konu etraflıca tetkik edilmeli ve olabildiğince çok esere müracaat ederek söz konusu te'vîlin Hz. Peygamber'in ya da sahâbenin bir açıklamasına dayanıp dayanmadığı araştırılmalıdır.

5.2.1.1.2 Mevkûf

Mâtürîdî'nin el-Fetih tefsirinde istifade ettiği rivâyetlerden yedisi mevkûftur. Bu haberlerden beşi Abdullah b. Abbâs'a,[1494] biri Enes b. Mâlik'e,[1495] biri Berâ' b. Âzib, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'e,[1496] bir diğeri ise Abdullah b. Mesʿûd, Abdullah

[1489] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/17.
[1490] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/364.
[1491] el-Ahzâb 33/45.
[1492] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 11/312; Taberânî, *Kitâbü'd-Duâ'*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 461.
[1493] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/725; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî, (el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü't-Dâr, 1406/1986), 2/673; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 8/369, 20/281, 22/206-207; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 4/231, 5/21; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/3140; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 3/219, 6/498.
[1494] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/12, 20, 24, 49-50.
[1495] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1496] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7.

b. Mugaffel, Mücemmiʿ b. Câriye, Abdullah b. Abbâs, Berâ' b. Âzib, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'e dayanır.[1497]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

el-Fetih tefsirinde **"قال بعضهم"** lafzından sonra sahâbe tabakasından sadece İbn Abbâs'a dayanan dört görüşten istifade edilmiştir. Bu görüşler onun sûrede geçen bazı kelimelerin anlamları konusunda yaptığı açıklamalarla ilgilidir. Meselâ bazı kaynaklarda "**السَّكِينَةَ**"[1498] kelimesiyle ilgili İbn Abbâs'tan farklı yorumlar aktarılmakla beraber "iki gözü olan kedi başlı bir canlı" olduğuna dair bir te'vîl de aktarılır.[1499] Mâtürîdî, aynı kelimeyi bazılarının "iki kanadı olan kedi başlı bir rüzgâr" şeklinde açıkladığından bahseder.[1500] Bu iki rivâyet her ne kadar lafız yönüyle birebir uyuşmasa da mana yönüyle birbirine benzemektedir. Biz "**السَّكِينَةَ**" kelimesini Mâtürîdî'nin naklettiği lafızlara en yakın şekilde Zeccâc'ın aktardığını gördük.[1501] Ebû Mansûr'un Zeccâc'ın eserlerinden haberdar olması ondan istifade ettiği tezini kuvvetlendirmektedir. Mâtürîdî, kelimeyle ilgili yapılan bu açıklamaları nakletmekle beraber kabule şayan görmez. Çünkü "**السَّكِينَةَ**" kelimesi yukarıda ifade edildiği şekilde açıklanırsa Allah'ın sekîneti mü'minlerin kalbine indirmesinin[1502] mahiyetine vakıf olunamaz. Mâtürîdî, âyetteki sekînetin indirilmesini "huzurun ve rahmetin indirilmesi" biçiminde anlamayı daha uygun bulur. Onun herhangi bir rivâyet lafzıyla aktarmadan kendi görüşü şeklinde yaptığı bu açıklamanın ise İbn Abbâs'tan aktarılan başka bir rivâyetle tetâbuk ettiği görülür.[1503]

Abdullah b. Abbâs'a ait olduğu fakat Mâtürîdî sonrası kaynaklarda tespit edilen diğer bir rivâyet *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."* [1504] cümlesinin yorumu üzerinedir. İbn Abbâs âyetteki "Allah'ın eli" ifadesini Allah'ın ahde vefasının üstünlüğü ya da sözünde durmasındaki vefası şeklinde değerlendirmiştir.[1505] Âyet bu

[1497] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/7.
[1498] el-Fetih 48/4.
[1499] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/468-469; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 250.
[1500] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/12.
[1501] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 1/329;
[1502] el-Fetih 48/4.
[1503] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/203; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/469.
[1504] el-Fetih 48/10.
[1505] Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/45; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/224; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/156.

anlamıyla, Allah'ın onlara verdiği sözü tutma konusundaki vefakârlığının, onların Allah'a verdikleri sözü tutmalarından daha üstün olduğu biçiminde anlaşılmıştır. İbn Abbâs'ın bu te'vîli Mâtürîdî öncesi kaynaklarda bulunamamıştır. Fakat Mukâtil, Ferrâ' ve Zeccâc aynı açıklamayı kendi yorumları şeklinde eserlerine almışlardır.[1506]

Mâtürîdî öncesi kaynaklarda ulaşılamayan bir diğer yorum da yaklaşık lafızlarla yine Abdullah b. Abbâs'tan gelir.[1507] Müfessir *"Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir."*[1508] cümlesindeki "secde izi" ifadesini bazılarının "gece namazda kıyamı uzun tutmaktan dolayı sabahleyin yüzde beliren sarartı" anlamında yorumladığını aktarır.[1509] "Secde izi" ifadesini "yüzde beliren sarılık" biçiminde ve kendi görüşleri olarak aktaranlar arasında Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî ve Dahhâk b. Müzâhim de bulunmaktadır.[1510]

Müfessirin "**قال بعضهم**" lafzıyla tefsirine aldığı ve İbn Abbâs'a kadar uzanan diğer te'vîller ise "**بُورًا**"[1511] kelimesinin "helak olmak",[1512] "**اَثَرِ السُّجُودِ**"[1513] ifadesinin "kıyamet günü yüzlerin ağarması"[1514] şeklinde yorumlanmasıyla ilgilidir.

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Mâtürîdî, el-Fetih tefsirindeki *"Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı"*[1515] âyetindeki "**كَلِمَةَ التَّقْوٰى** 'takva sözü'"nü[1516] bazılarının "**بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ**" şeklinde yorumladıklarını belirtir.[1517] Takva kelimesinden kastedilen mananın besmele olduğuna dair Enes b. Mâlik'e uzanan bir rivâyet vardır. Fakat bu rivâyet Mâtürîdî'den sonra vefat eden

[1506] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/70; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/22; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/65.
[1507] Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kurʾân*, 5/209.
[1508] el-Fetih 48/29.
[1509] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/49.
[1510] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs*, 2/595; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/264; Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1419), 5/95; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/245
[1511] el-Fetih 48/12.
[1512] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/248; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/2673.
[1513] el-Fetih 48/29.
[1514] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/50; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/21; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 288; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/262, 264; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâʾ*, 3/1020.
[1515] el-Fetih 48/26.
[1516] el-Fetih 48/26.
[1517] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.

Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlelü'l-vâride* isimli eserinde kayıtlıdır.[1518] Aynı haberi Taberî (ö. 310/923) ve Nehhâs (ö. 338/950) ise Zührî'den naklederek bize ulaştırmıştır.[1519] Bu durum Mâtürîdî'nin Taberî ve Nehhâs'tan yararlanma ihtimalini güçlendirmekte ya da yararlandıkları kaynak ya da kaynakların muhtemelen müşterek olduğu sonucunu doğurmaktadır. Üçüncü bir ihtimal ise Dârekutnî ile Mâtürîdî'nin kullandığı kaynakların aynı olma olasılığıdır. Enes b. Mâlik gibi önde gelen bir sahabînin bir âyetin tefsiriyle ilgili görüşünün en erken Mâtürîdî'de tespit edilmesi, bize, *Te'vîlât*'ın mevkûf rivâyetlere kaynaklık etmesi yönüyle önem arzettiğine dair bir fikir vermektedir.

Berâ' b. Âzib (ö. 71/690), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Mâtürîdî, "**قال بعضهم**" lafzını kullanarak sebeb-i nüzûl rivâyetleri de aktarmıştır. Ona göre bazıları el-Fetih sûresinin ilk âyetinin sebeb-i nüzûlünün Mekke'nin fethi olduğunu söyler. [1520] Onun "bazıları" dediği şahıslar araştırıldığında karşımıza Berâ' b. Âzib, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik çıkar.[1521]

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679), Mücemmiʿ b. Câriye (ö. 60/680), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Berâ' b. Âzib (ö. 71/690), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Müfessir aynı sîgayı kullanarak el-Fetih sûresinin ilk âyetinin sebeb-i nüzûlünün Hudeybiye antlaşması olduğunu söyleyenlerin rivâyetini de aktarır. Bu rivâyeti nakledenler arasında ise İbn Abbâs ile beraber Abdullah b. Mesʿûd, Mücemmî b. Câriye, Berâ' b. Âzib, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik vardır.[1522]

[1518] Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-ʿİlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye,* thk. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Silefî, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1405/1985), 12/192.
[1519] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/255; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/135;
[1520] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/7.
[1521] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/201-202; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 675; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* 9/41.
[1522] Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*,607; Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 46; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/65; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1261; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/64; Vâkıdî, *el-Megâzî,* 2/617-618; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 3/210; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/320; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/104-105; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/188, 2/392; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 7/381, 7/384, 7/390, 408; Halîfe b. Hayyât, *el-Müsned,* 56;Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 19/257 (No.12226), 369 (No.12374), 20/177 (No.12779), 20/452 (No.13246), 21/232 (No.13639), 21/368 (No.13914), 24/212 (No.15470); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/250-251; Buhârî,"Megâzî", 37 (No.4172), "Tefsîru'l-Kur'ân", 278 (No.4834); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 1786; Ebu Abdillah Muhammed b. İshak el-Fakihi, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsih,* thk. Abdulmelik ʿAbdullah Dehîş, (Beyrut: Dâru Hadar, 1414, 5/52; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 155; Bezzâr, *el-Müsned,*

5.2.1.1.3 Maktû

Ebû Mansûr, "**قال بعضهم**" kalıbıyla tâbiûnun önde gelen müfessirlerine ait üç maktû haber aktarmıştır.

Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

el-Fetih tefsirinde söz konusu sîgayla nakledilip istifade edilen iki rivâyet[1523] Dahhâk, Hasan-ı Basrî ve Katâde'nin yorumları biçiminde karşımıza çıkar. Bu rivâyetler sûrenin 9. âyetindeki "**تُعَزِّرُوهُ**" kelimesiyle ilgilidir. Müfessirin aktardığına göre bu kelimeyi bazıları "**تنصروه وتعينوه** 'ona yardım etmeniz için'"[1524] şeklinde ve bazılarının ise "**تعظموه** 'ona saygı duymanız için'"[1525] biçiminde anlamışlardır. Bu yorumlar incelendiğinde her birisinin ismi anılan tâbiûna ait olduğu görülür.

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Sûrede "**قال بعضهم**" lafzıyla nakledilen[1526] ve tâbiûndan Mücâhid b. Cebr'e uzanan tek yorum *"Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir etmiştir."*[1527] âyetindeki "**فَتْحاً قَرِيباً**" ifadesinin Hayber ganimetleri olarak yorumlanmasıdır.[1528] Âyetteki "yakında gerçekleşecek fetih" ifadesini Mukâtil b. Süleymân, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) ve İbn Hişâm da (ö. 218/833) Hayber'in fethi biçiminde açıklamışlardır.[1529]

5/397, 13/365, 13/381; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/131, 10/260, 10/261; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 5/308, 5/472, 6/21, 6/22; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/199-202; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/19; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/298-300; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 10/233, 14/474; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/129; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 675; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/493-494.

[1523] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/18.

[1524] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/207-208; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/21; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/131.

[1525] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/211; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/207; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/131.

[1526] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/44.

[1527] el-Fetih 48/27.

[1528] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/259; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/513.

[1529] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/77; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/373; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/259; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/513.

5.2.1.1.4 Tebeu't-tâbiîn

İmam Mâtürîdî, "**قال بعضهم**" sîgasıyla tebeu't-tâbiîne ait altı rivâyetten yararlanmıştır. Kaynaklarda bu rivâyetleri tebeu't-tâbiîn sonrası dönemde başka râviler aktarsa da haberlerden dördünün Mukâtil b. Süleymân'a, üçünün ise Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'e ait olduğu görülmüştür.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)

"**قال بعضهم**" kalıbıyla İbn Zeyd'e aidiyyeti belirlenen üç görüş vardır. Onun görüşlerinden ilki Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri kabilindendir. Mâtürîdî'nin aktardığına göre Hudeybiye seferine meşru mazeretleri bulunmadığı halde iştirak etmeyen münafıklar vardı. Hz. Peygamber Hudeybiye'den Mekkelilerle antlaşma yaparak geri döndüğünde, Hudeybiye seferine katılanlara, Hayber'in fethi ve ganimetleri müjdelendi. Bu durumdan yararlanmak isteyen aynı münafık grubu Hayber'in fethine katılmak istediler. Bu yöndeki niyetlerini de "**ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ** '*bırakın bizi, size katılalım*'"[1530] şeklinde ifade ederek Allah'ın onlara yönelik Müslümanlarla savaşa katılma yasağını delmek istediler. Aynı âyette onların bu niyetleri " **يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللهِ** *'Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler.*'" biçiminde anlatılır. Müfessir, Allah'ın hükmünü değiştirmekten kastedilen manayı, *bazıları*nın et-Tevbe sûresindeki *"Eğer (bundan böyle) Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür de, onlar (sefere) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: 'Artık siz benimle birlikte ebediyyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz baştan yerinizde oturup kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte oturun.'"*[1531] âyetiyle açıkladığını söyler.[1532] Âyeti bu biçimde yorumlayanlar arasında en erken dönemde İbn Zeyd vardır.[1533] Aktarılan bu yorumu aynı zamanda Zeccâc ve Nehhâs kendi görüşleri şeklinde eserlerine almışlardır.[1534]

[1530] el-Fetih 48/15.
[1531] et-Tevbe 9/83.
[1532] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/26.
[1533] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/216-217; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/226; Hâzin, *Lübâbü't-teʾvîl*, 4/158.
[1534] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/23-24; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/132.

İbn Zeyd'e uzandığı anlaşılan diğer iki görüş, onun âyetlerdeki bazı kelimelere yüklediği anlamlarla ilgilidir.[1535]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

"*İnsanların ellerini sizin üzerinizden çekmiştir."*[1536] âyetini Mukâtil b. Süleymân, "Hayber, Esed ve Gatafân kabilelerinin zararlarını engellemiştir." şeklinde yorumlar. Mâtürîdî de aynı âyeti tefsir ederken bazılarının, Gatafân ve Esed kabilelerinin zararlarının engellendiğini çünkü her iki kabilenin Hayberlilerle birlikte hareket ettiğini söylediklerinden bahseder.[1537] Onun buradaki *bazıları* ifadesinin içersine Ferrâ' da girmektedir.[1538] Ebû Mansûr'un aynı sîgayla aktardığı ve sadece Mukâtil'e uzanan diğer rivâyet "**بِبَطْنِ مَكَّةَ** '*Mekke'nin içinde"*'[1539] tabirinin "Mekke'nin her tarafını kapsayan Harem bölgesi" şeklinde te'vîl edilmesidir.[1540] Mukâtil'den istifade edildiği düşünülen bu iki rivâyet kabile ve bölge isimleriyle ilgilidir. Ondan aktarılan diğer iki haber ise âyetin[1541] bir kısmının tefsirine yöneliktir.[1542]

5.2.1.1.5 Diğer âlimler

el-Fetih tefsirinde "**قال بعضهم**" lafzıyla Zeccâc, İbn Kuteybe, Ferrâ' ve Taberî gibi tebeu't-tâbiîn döneminden sonra yetişen âlimlerin görüşleri olduğunu düşündüğümüz yorumlara yedi yerde değinilmiştir.[1543]

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

el-Fetih tefsirinde "**قال بعضهم**" lafzıyla İbn Kuteybe'ye ait olan bir haber aktarılır. Mâtürîdî *bazıları*nın "**الزُّرَّاعَ**"[1544] kelimesine "**الكُفَّار**" anlamı verdiğini aktarır. Naklettiğine göre çiftçiler nasıl tohumu toprağın altına gizlerse kâfirler de Allah'ın

[1535] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/18; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/207-208. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/249-250; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/62, 24/300.
[1536] el-Fetih 48/20.
[1537] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32.
[1538] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/67.
[1539] el-Fetih 48/24.
[1540] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/75.
[1541] el-Fetih 48/29, 53.
[1542] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/49; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/78.
[1543] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/24, 37, 53.
[1544] el-Fetih 48/29.

varlığı gerçeğini gizler.[1545] Âyetle ilgili bu yorumu İbn Kuteybe'den başka açıklayanlar[1546] olsa da Mâtürîdî'nin naklettiğine en yakın lafızlarla İbn Kuteybe açıklamıştır.[1547] *Te'vîlât*'ta İbn Kuteybe'nin isminin çokça anılması da ilgili te'vîlin ondan alıntılandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Zeccâc (ö. 311/923)

el-Fetih sûresinin 29. âyetinde geçen "**الزُّرَّاعَ**" kelimesini Zeccâc, "Muhammed (as) ve onun çağrısına uyan ashâbı" şeklinde yorumlar.[1548] Mâtürîdî, "**قال بعضهم**" kalıbıyla onun bu yorumunu tefsirine alır.[1549] Tespitlerimize göre bu yorum sadece Zeccâc'a aittir.

Ferrâ' (ö. 207/822), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Taberî (ö. 310/923)

Te'vîlât'ta Ferrâ' ve İbn Kuteybe'nin görüşleri genelde âyetlerdeki kelime anlamlarına ulaşmak için kullanılmıştır. Bu durum el-Fetih sûresinin 12. âyetindeki "**قَوْمًا بُورًا**" tamlamasındaki "**بُورًا**" kelimesinin anlamını açıklarken görülür. Müfessir, "Bazıları "bûr" kelimesini "yok hükmünde olmak" manasına geldiğini söylemişlerdir" şeklinde bir yorum aktarır.[1550] Kelimenin bu biçimde açıklanması Ferrâ' ve İbn Kuteybe'nin eserlerinde tam metin biçiminde kaydedilmiştir.[1551] Mâtürîdî'nin her iki dilciyi tefsirinde ismen zikretmesi bahsedilen kelimenin anlamı konusunda onlardan yararlandığını göstermektedir.

Taberî de aynı kelimeyi tefsir ederken Mâtürîdî'nin naklettiği yorumlara benzer rivâyetlerden bahsetmiştir. Bu durum Mâtürîdî'nin Taberî'den istifade ettiğini ya da Taberî ile aynı kaynakları kullandığını tespit açısından önem arzetmektedir. Rivâyetlerden ilkinde Taberî "**بُورًا**" kelimesini açıklarken "**قيل**" lafzıyla "**فأما عند العرب فإنه لا شيء**" şeklinde bir bilgi aktarır.[1552] Bu ifade Mâtürîdî'nin aktardığı haberle lafız ve anlam yönüyle benzeşmektedir. İkinci örnek ise her iki müfessirin aynı kelimeyi

[1545] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/53.
[1546] Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 2/312, 8/203, 11/535; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/119; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/137.
[1547] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/53; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 28, 454; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 52.
[1548] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 5/29.
[1549] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/53.
[1550] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/24.
[1551] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/264, 3/66; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 412.
[1552] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/213.

İbn Zeyd'den aktardıkları te'vîl ile açıklamalarıdır. Mâtürîdî, "**وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا** *'Helâk olan bir toplum oldular.'*"[1553] âyetindeki "**بُورًا**" kelimesini, İbn Zeyd'in "**بورا أي: ليس فيهم من الخير شيء**" biçiminde açıkladığını nakleder.[1554] İbn Zeyd'in kelimeyle ilgili aynı açıklaması Mâtürîdî öncesi kaynaklarda sadece Taberî'de yer almıştır.[1555]

Mâtürîdî, *bazıları*nın *"Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi)."*[1556] âyetindeki "eziyet" kelimesini, Mekke'nin fethi esnasında oradaki iman ettiği bilinmeyen Müslümanların öldürülmesi dolayısıyla öldürenlerin keffâret ödemesi hükmüyle açıkladığını, *bazıları*nın ise aynı konuyu diyet hükmüyle izah ettiğini nakleder.[1557] Öldürmenin keffâret doğuracağını beyan eden müfessir Taberî'dir. Taberî, bu konuyu rivâyet lafzı kullanmadan, farklı bir görüş şeklinde açıklayarak ve kendisi de bu görüşte olduğunu beyan ederek nakletmiştir.[1558]

5.2.1.2 "قال بعض المعتزلة / قال بعض أهل التأويل / قول أهل التأويل / قال أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî, zikredilen bu sîgalarla sekiz te'vîl aktarmıştır. Bu te'vîllerden "**قال بعض المعتزلة**" şeklinde naklettiği ve kulların fiillerinin yaratılması konusuyla ilgili yorumun [1559] ve "**قول أهل التأويل**" sîgasıyla aktardığı bir te'vîlin [1560] kaynağına ulaşılamamıştır. Diğer rivâyetlerden ikisi maktû,[1561] üçü tebe-i tâbiîn,[1562] birisi ise diğer müfessirlerden nakledilen te'vîllerdir.[1563]

5.2.1.2.1 Maktû

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

[1553] el-Furkân 25/18.
[1554] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/237.
[1555] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/248, 22/214.
[1556] el-Fetih 48/25.
[1557] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/68; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/321; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 215; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/250; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/27.
[1558] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/249.
[1559] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13.
[1560] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/44.
[1561] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1562] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/11, 20, 23-24.
[1563] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/10.

Mâtürîdî'nin *ehl-i te'vîl* ifadesinden sonra çoğunlukla karşımıza çıkanlardan olan Mücâhid b. Cebr, Taberî'nin naklettiğine göre el-Fetih sûresindeki **"كَلِمَةَ التَّقْوٰى"** ifadesini "**الإخلاص**" biçiminde açıklamış,[1564] Mâtürîdî de takvâ kelimesiyle ilgili bu yorumu **"قال بعض أهل التأويل: كَلِمَةَ التَّقْوَى هي كلمة الإخلاص"** şeklinde nakletmiştir.[1565] Biz her ne kadar bu rivâyetin Mücâhid'e ait olduğunu belirlesek de Mâtürîdî'nin tefsirine aldığı bu yorumun tam metninin Mukâtil'in tefsirinde yer alması, oradan bize ulaştırılma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

"لَقَدْ صَدَقَ اللهُ رَسُولَهُ '*Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı.*'"[1566] âyetini Katâde b. Diâme Allah Teâlâ'nın resûlüne gösterdiği rüyasının gerçekleşmesi şeklinde anlamış,[1567] Mâtürîdî de bu yorumu *ehl-i te'vîl*in açıklaması olarak kaydetmiştir.[1568] Âyetin aynı kısmını Mukâtil ve Zeccâc da kendi görüşleri biçiminde eserlerine almışlardır.[1569]

5.2.1.2.2 Tebeu't-tâbiîn

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

İmam Mâtürîdî, sadece Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde kayıtlı iki yorumu "**قال أهل التأويل**" formunda aktarmıştır. Bu yorumların ilki el-Fetih sûresindeki "**إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا**" *'Allah sizin bir zarara uğramanızı dilerse.'*"[1570] cümlesindeki "**ضَرًّا**" kelimesinin "**الهزيمة**" 'bozgun ve yenilgi'",[1571] manasında olduğunu beyan eden te'vîldir. Bu terkiple nakledip Mukâtil'in tefsirinde olan diğer te'vîl ise *"(Ey münafıklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini*

[1564] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/255-256.
[1565] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1566] el-Fetih 48/27.
[1567] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/257.
[1568] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1569] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/57; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/28.
[1570] el-Fetih 48/11.
[1571] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/23; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/71.

sanmıştınız."[1572] âyetinde zikri geçen "münafıkların Müslümanlara karşı beslediği zann"ın Hudeybiye seferi esnasında vuku bulduğuna dairdir.[1573]

"**قول أهل التأويل**" kalıbıyla nakledilen te'vîl ise Mâtürîdî'nin naklettiği habere lafzen benzemese de manası yönüyle Mukâtil, Taberî ve Zeccâc'ın eserlerinde kaydedilmiştir.[1574]

5.2.1.2.3 Diğerler âlimler

Şâfiî (ö. 204/820), Vâkidî (ö. 207/823), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)

"Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın."[1575] âyetindeki bağışlanmayı *ehl-i te'vîlin bazısı* "ümmetinin günahlarının bağışlanması" anlamında yorumlamıştır. [1576] Vâkidî, bahsedilen bağışlanmayı ümmetin günahlarının bağışlanması şeklinde yorumlamıştır. [1577] Şâfiî ve Sehl et-Tüsterî ise "geçmiş günahların bağışlanması" ifadesinden Hz. Âdem'in (as) işlediği günahın bağışlanmasını, "gelecek günahların bağışlanması" ifadesinden ise ümmetin günahlarının bağışlanmasını anlamışlardır. [1578] Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta Sehl et-Tüsterî'nin isminden bahsetmez. Vâkidî'nin isminden ise sadece bir defa bahseder.[1579] Fakat Vâkidî'nin yorumuyla Mâtürîdî'nin aktardığı rivâyetin lafız ve mana yönüyle benzeşmesi, ilgili te'vîli ondan aldığına yönelik kanaati güçlendirmektedir.

5.2.1.3 "يقول / يقولون / يقال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Te'vîlât müellifi el-Fetih tefsirinde "**يقول / يقولون / يقال**" sîgalarıyla altı te'vîl aktarmıştır. Bu te'vîllerden "**يقولون المعتزلة**" formunda nakledilen ve Muʿtezile'ye ait kulların fillerinin yaratılması konusuyla ilgili görüşün[1580] kaynağına ulaşılamamıştır. Geriye

[1572] el-Fetih 48/12.
[1573] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/23-24; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/71.
[1574] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/11; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/66; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/203; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 5/20.
[1575] el-Fetih 48/2.
[1576] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/2.
[1577] Vâkidî, *Fütûhu'ş-Şâm,* 2/100.
[1578] Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 3/1262; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî,* 147.
[1579] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 7/58.
[1580] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/13.

kalan haberlerden üçünün mevkûf olduğu, ikisinin ise tebeu't-tâbiîn sonrasında yazılan eserlerde kaydedildiği görülmüştür.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

"**يقول**" lafzıyla İbn Abbâs'ın görüşlerinden iki yerde istifade edilmiştir. Bunlardan ilki "**يقول إبن عباس**" şeklinde aktarılmıştır.[1581] Bu habere İbn Abbâs'ın ismi anılarak aktarılan rivâyetler incelenirken değinilmişti.[1582] İbn Abbâs'tan gelen diğer rivâyet ise sûrenin 20. âyetindeki "**اٰيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ** *'iman edenlere kanıt olsun diye.*'" ifadesinin İbn Abbâs tarafından Hayber'in fethinin mü'minlerin kâfirlere üstün geleceklerine dair kanıt olması şeklinde yorumlandığı görüştür.[1583] Bu görüşü aynı zamanda Mukâtil b. Süleymân, Vâkidî, Zeccâc ve Nehhâs kendi görüşleri olarak eserlerine almışlardır.[1584]

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Mâtürîdî, "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i Hudeybiye seferinin başında korku ile imtihan etmişti." diyen insanlar olduğunu nakleder. "**ومِن الناس مَن يقول**" şeklinde nakledilen bu rivâyetin tam metin biçiminde olmasa da Enes b. Mâlik'e ulaştığı belirlenmiştir. Şöyle ki: Katâde'nin naklettiğine göre Enes b. Mâlik "**وَيَنْصُرَكَ اللهُ نَصْراً عَزِيزاً** *'Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.*"[1585] âyetinin Hz. Peygamber ve ashâbının Hudeybiye'den dönerken içinde bulunduğu hüzün ve moral bozukluğunu teskin için indiğini beyan eder.[1586] Nakledilen bu rivâyet mana itibariyle Mâtürîdî'nin aktardığı haberle uyuşmaktadır.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

Mâtürîdî, sûrenin 20. âyetindeki "**اٰيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ** *'..iman edenlere kanıt olsun diye.*'" ifadesinin "onların İslâm'a olan bağlılıklarının artacağı ve Allah'tan yardım geleceği inancının kuvvetleneceği" şeklinde anlaşılabileceğine dair yorumu "**يقال**" lafzıyla

[1581] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/24.
[1582] Bk. 5.1. "Râvî İsmi Zikredilerek Nakledilen Rivâyetler".
[1583] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 3/317; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* 7/525.
[1584] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/74; Vâkidî, *el-Megâzî,* 2/621; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/25; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/133.
[1585] el-Fetih 48/3.
[1586] Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 1/46; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/65-66.

nakleder. Bu ifadeler Mukâtil'e aittir ve Mâtürîdî'nin "**يقال**" sîgasıyla da Mukâtil'in görüşlerinden istifade ettiğini göstermektedir.[1587]

İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Müfessir, sûrenin 29. âyetininin "**فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهٖ** *'gövdesi üzerine dikilmiş'*" bölümündeki "**سُوقِهٖ**" ifadesine dair yorumları İbn Kuteybe'nin kullandığı örnekleri de alarak ve uzun sayılabilecek bir paragrafta nakleder.[1588]

5.2.1.4 "قيل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

İmam Mâtürîdî, "**قيل**" lafzıyla sûrede dört yoruma yer vermiştir. Bunlardan birisinin kaynağına ulaşılamamıştır. Diğer haberden ikisi İbn Abbâs'a, biri ise Mukâtil b. Süleymân'a dayanır.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Abdullâh b. Abbâs'a dayanan te'vîllerden biri onun sûredeki "**السَّكِينَة**"[1589] kelimesini "**الرحمة**" ve "**الطمأنينة**" kelimeleriyle açıklamasıdır.[1590] Bu kelimeyi Mukâtil, Ferrâ', Vâkidî, İbn Kuteybe ve Sehl et-Tüsterî de (ö. 283/896) aynı anlamlarda fakat kendi görüşleri biçiminde eserlerine kaydetmişlerdir.[1591]

Müfessir, "**قيل**" lafzıyla *"Henüz elde edemediğiniz, fakat Allah'ın, ilmiyle kuşattığı başka (kazançlar) da vardır."*[1592] âyetindeki "**لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا**" ifadesi için "**لَمْ تَمْلِكُوهَا**" denildi der.[1593] Bu açıklama tam metin biçiminde Semerkandî'nin (ö. 373/983),

[1587] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/74.
[1588] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/52-53; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 413.
[1589] el-Fetih 48/4.
[1590] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/12; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/203; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 2/469, 6/1801; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 6/1801; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/130.
[1591] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/67-68; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kur'ân*, 3/67; Vâkidî, *el-Megâzî,* 2/618, 621; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân,* 186; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî,* 147.
[1592] el-Fetih 48/21.
[1593] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/33.

Bahru'l-'ulûm'unda kendi görüşü olarak geçer.[1594] İbn Abbâs'ın konu hakkındaki açıklamaları ise daha çok bu ifadenin manasına işaret edecek biçimdedir.[1595]

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

"**قيل**" lafzıyla da Mukâtil'in görüşlerinden yararlanan müfessir, "el-Fetih sûresinin 29. âyetindeki "**شَطْئَهُ**" kelimesinden maksadın Muhammed (as) olduğu söylenmiştir." der. Sonrasında bitkiler nasıl tek başına yerden çıktı ise Muhammed'in de (as) tek başına ortaya çıktığı, filiz başlangıçta nasıl incecikken sonradan büyüyüp kalınlaştı ise mü'minlerin de birbirlerine destek olup güçlendiği şeklindeki açıklamalarını Mukâtil'den tam metin biçiminde aktarır.[1596]

5.2.1.5 "صرف أهل التأويل / منهم من صرف" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Müfessir, el-Fetih tefsirinde "**صرف أهل التأويل / منهم من صرف**" lafızlarıyla üç rivâyetten istifade etmiştir. Onun "**صرف أهل التأويل**" kalıbıyla aktardığına göre ehl-i te'vîl, "**وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلاً** *'Sabah akşam Allah'ı tespih edesiniz diye.'*"[1597] cümlesindeki "**بكرة**" kelimesini sabah namazı, "**أصيلا**" kelimesini akşam ve yatsı namazı şeklinde yorumlamıştır.[1598] Onun naklettiği bu te'vîl Mukâtil, Yahyâ b. Sellâm, Vâkidî ve Zeccâc'ın eserlerindedir.[1599] Ancak tâbiûnun önde gelen bazı müfessirleri "**بكرة**" kelimesinin sabah namazı, "**أصيلا**" kelimesinin öğle ve ikindi namazı olabileceğini de bildirmişlerdir.[1600]

"**منهم من صرف**" sîgasıyla aktarılan iki rivâyetten ilki tâbiûn müfessirleri Mücâhid ve Katâde başta olmak üzere Mukâtil b. Süleymân, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), Vâkidî, İbn Hişâm, İbn Zeyd, Zeccâc, Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ve Nehhâs'ın görüşleridir. İsimleri anılan bu âlimler, "**فَتْحاً قَرِيباً** *'Yakın bir zafer'*"[1601]

[1594] Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 3/318.
[1595] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, (b.y.: el-Matbaatü's-Selefiyye ve Mektebetihâ, 1384), 33; Ali b. Caʿd, *el-Müsned*, 225; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/507.
[1596] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/78.
[1597] el-Fetih 48/9.
[1598] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/19.
[1599] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/499, 4/70; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/470; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/619; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 4/58, 5/263.
[1600] Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/42; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 20/280, 24/117; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/2664, 9/3138.
[1601] el-Fetih 48/18.

ifadesini Hayber'in fethi biçiminde yorumlamışlar, Mâtürîdî de onların görüşlerini "**منهم من صرف**" kalıbıyla aktarmıştır.[1602] Diğer rivâyet ise yine aynı ifadenin Mekke'nin fethi olduğunu söyleyenlerin yorumudur. Bu yorum Dahhâk b. Müzâhim ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'e aittir.[1603]

5.2.1.6 "منهم من قال" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî'nin el-Fetih tefsirinde kullandığı rivâyet sîgalarından biri de "**منهم من قال**" kalıbıdır ve bu lafızla iki te'vîl aktarmıştır. Fakat "**فَتْحاً قَرِيباً**"[1604] ifadesiyle ilgili "Bütün fetihlere işaret ettiğini söyleyenler vardır." [1605] cümlesiyle naklettiği te'vîlin kaynağına ulaşılamamıştır.

Aynı sîga ile aktarılan ve "**فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ** *'bunu size hemen vermiş* "[1606] ifadesinin Hayber ganimetleri olduğuna dair rivâyet ise Ebû Hüreyre'ye (ö. 58/678) dayanır.[1607] Ebû Hüreyre'den bahsetmeyip bu te'vîli kendi görüşleri şeklinde eserlerine kaydedenler de vardır.[1608]

5.2.1.7 "ذكر" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî, "**ذكر**" lafzıyla 12 rivâyet nakletmiştir.[1609] Bu rivâyetlerden biri merfû,[1610] beşi mevkûf,[1611] altısı tebe-i tâbiîn görüşüdür.[1612]

[1602] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/31; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 608; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/73, 77; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 2/29; Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, 1/35; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/621; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *Tefsîr*, 3/213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/373; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/115; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 34; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/228, 22/259; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/25; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*,1/32; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/133; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/506, 513.

[1603] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/31; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kurʾân (en-Nüket ve'l-ʿuyûn),* thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/322; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kurʾân*, 5/201.

[1604] el-Fetih 48/18.

[1605] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32.

[1606] el-Fetih 48/20.

[1607] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr,* 7/352.

[1608] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/74; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/67; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/621, 684; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 5/372; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/230; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/25; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr,* 7/352; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/133; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 6/506.

[1609] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13, 19, 25-26, 30, 34-36, 43-44, 46.

[1610] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/36.

[1611] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13, 19, 25, 43, 46.

[1612] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/26, 30, 34-35, 44.

5.2.1.7.1 Merfû

Sûrede "**ذكر**" lafzıyla aktarılan tek merfû rivâyet *"Onlar, inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır."*[1613] âyetinin tefsiri yapılırken kullanılmıştır. Müfessirin naklettiğine göre, Hz. Peygamber'in umre yapmak için yola çıktığını ve bu umrede temettû olarak işaretlenen kurbanlıkların Mekke ve Mina'ya ulaşmasına engel olunduğunu bildiren bir rivâyet vardır. Müfessirimiz bu umre ve umre için ayrılan kurbanlıklarla ilgili bilgiler vermektedir. Onun sözünü ettiği bu konudan Mukâtil râvi ismi vermeden, Taberî ise Katâde'den nakille bahsetmektedir. [1614]

5.2.1.7.2 Mevkûf

İmam Mâtürîdî, "**ذكر بعض أهل التأويل / ذكر في بعض القراءة / ذكر بعض أهل التأويل / ذكر أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -**" lafızlarını kullanarak dört mevkûf haber aktarmıştır.[1615] Bu haberlerin Abdullah b. Mesʿûd, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'e dayandığı belirlenmiştir.

Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)

Müfessirin "**وذكر في بعض القراءة (تسبحون / يسبحون الله بكرة وأصيلا)**" cümlesiyle naklettiği ve "**وَتُسَبِّحُوهُ**"[1616] kelimesinin "**تسبحون / يسبحون**" şeklinde okunduğunu bildirdiği kıraati[1617] bazı müfessirler isim vermeden nakletmişler,[1618] bazı müfessirler de bahsedilen okuyuşun İbn Mesʿûd'a ait olduğunu söyleyerek tefsirlerine almışlardır.[1619]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

[1613] el-Fetih 48/25.
[1614] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/36.; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/75; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/240.
[1615] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/13-14, 19, 43, 46.
[1616] el-Fetih 48/9.
[1617] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/19.
[1618] Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât,* 672-673; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/21; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/209; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/131.
[1619] Kâsım b. Sellâm, *Fezâʾilü'l-Kurʾân*, 312.

"**ذكر بعض أهل التأويل**" sîgasıyla aktarılan iki rivâyetten ilki *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."*[1620] âyetinin iniş sebebiyle ilgilidir. Ebû Mansûr'un naklettiğine göre ehl-i te'vîlden bazıları, el-Fetih sûresi 4. âyetinin bu bölümünün bir münafığın arkadaşlarına söylediği şu sözden sonra nazil olduğunu söylemiştir: "Muhammed, Allah'ın kendisini affettiğini, düşmanlarına üstün kılacağını, kendisini doğru yola ileteceğini, ona yardım edeceğini iddia ediyor. Heyhât! Heyhât! Onun düşmanları pek çoktur. Nerede İranlılar ve Rumlar?"[1621] Müfessirin aktardığı bu yorum Mukâtil'in tefsirinde râvi ismi zikredilmeden aynı lafızlarla yer almaktadır.[1622] Kanaatimize göre müfessir bu rivâyeti onun eserinden almıştır. Rivâyetin İbn Abbâs ve Enes b. Mâlik'e dayanan lafızları Mâtürîdî'den sonra kaleme alınan Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) tefsirinde yer almaktadır.[1623]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

el-Fetih tefsirinde "**ذكر**" lafzıyla aktarılan diğer mevkûf te'vîl Hudeybiye'den bir yıl sonra yapılan ve "kaza umresi" olarak adlandırılan umreyle ilgilidir. Mâtürîdî, *"Mescid-i Haram'a korkmadan gireceksiniz."*[1624] âyetini tefsir ederken, "Rivâyete göre Hz. Peygamber ve ashâbının umreleri Hudeybiye'de engellenmişti. Bir sonraki yıl Hz. Peygamber umre yaptı ve bu umreye kaza umresi denilmişti." der. Sonrasında da bu umrenin bahsedilen âyetteki müjdenin tezahürü olduğuna dair bir haber aktarır.[1625] Onun naklettiği bu haber İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah'a dayanır.[1626]

Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

"**ذكر بعض أهل التأويل**" kalıbıyla nakledilen diğer te'vîl, sûrenin 28. âyetinde zikredilen "İslâm dininin bütün dinlere üstün kılınması"nın zamanının Hz. İsâ'nın nüzûlü

[1620] el-Fetih 48/4.
[1621] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/13-14.
[1622] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 4/66.
[1623] Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* 1/220, 3/40.
[1624] el-Fetih 48/27.
[1625] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/43.
[1626] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/370, 2/372; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/170, 5/45; Vâkidî, *el-Megâzî,* 2/623, 731, 737; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 43 (No.1864); İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs,* (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî-Müessesetü'l-İşrâk, 1419/1999), 216.

esnasında olacağına dair yorumdur.[1627] Âyetin bu anlamdaki tefsiri Ebû Hüreyre ve Câbir b. Abdullah'a dayanır.[1628]

5.2.1.7.3 Tebeu't-tâbiîn

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)

İmam Mâtürîdî'nin sûrede "**ذكر**",[1629] "**ذكر / يذكر أهل التأويل**",[1630] "**ذكر في القصة**"[1631] lafızlarıyla aktardığı te'vîllerin ortak kaynağının Mukâtil b. Süleymân'ın tefsiri olması kuvvetle muhtemeldir. Nakledilen bu te'vîller her ne kadar tam metin şeklinde birebir uyuşmasa da kullanılan ifadelerin genelinin ve anlatılmaya çalışılan manaların büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Bütün te'vîllerin ayrıntısına girmek yerine, bu te'vîllerden birini örnek olarak vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz. Sûrenin 24. âyetinde Allah Teâlâ *"O, Mekke'nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir."* buyurmaktadır. Mâtürîdî, bu âyetteki "Mekke'nin göbeği" ifadesinin birkaç farklı şekilde yorumlandığını bunlardan birisinin de müşriklerin hezimete uğratılıp Mekke'deki evlerine sığınmaları şeklinde olduğunu söyler. Onun bahsettiği bu yorum Mukâtil'in tefsirinde kendi görüşü biçiminde nakledilmektedir.[1632]

5.2.1.8 "ذكر الشيخ رحمه الله وعامة أهل التأويل" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Te'vîlât'ta zaman zaman "**أبو منصور، أبو منصور محمد بن محمد الفقيه، الشيخ، الشيخ أبو منصور، إمام الهدى أبو منصور، الإمام، الفقيه**" ifadeleriyle İmam Mâtürîdî'nin görüşleri zikredilmektedir. Özellikle tefsirin ilk iki cildini kapsayan el-Bakara sûresi tefsirinde yoğun bir şekilde kullanılan bu ifadeler sonraki sûrelerde nadiren kullanılmıştır.[1633]

[1627] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/46.
[1628] Saʿîd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, 5/248; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/339; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâʾ*, 3/1056; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 14/215, 22/260, 23/361.
[1629] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/35-44.
[1630] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/26, 30.
[1631] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/34.
[1632] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/35; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/75. Diğer rivâyetler için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/72-73, 75-76; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/211; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/215-216; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 3/318; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/256.
[1633] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/3, 57, 71, 127, 142, 261, 269, 277, 305, 319, 330, 335, 386, 404-405, 2/21, 45, 50, 52, 54, 65, 68, 77, 83, 87, 96-97, 111-112, 119, 122, 126-127, 130, 132, 135, 139, 153, 158, 160, 163, 166, 169, 170, 177, 183, 186, 188, 191, 203, 206, 222, 232-233, 235, 245, 248, 253, 262, 270-272, 279, 287, 289, 296-297, 302, 309, 314-315, 325-328, 335, 339, 350, 352-354, 357, 364, 374-375, 380-381, 387, 389, 392, 395, 397-400, 403, 407, 410, 412, 414, 420, 424, 428, 437, 440, 449, 466, 487, 493, 503, 519, 3/54, 5/241, 6/54, 62, 483, 7/361, 415, 8/350-

Müfessirin görüşlerinin bu biçimde nakledilmesi, *Te'vîlât*'ın Mâtürîdî'nin ders verdiği esnada öğrencilerinin aldığı notlarla kitaplaştırılıp telif edildiği görüşünü desteklemektedir.[1634] Böyle olmakla beraber tefsirin tamamının bu şekilde telif edildiğine dair elimizde henüz bir bilgi yoktur. Dolayısıyla *Te'vîlât*'ın tefsir derslerinde alınan notlar da göz önünde bulundurularak müfessir tarafından kitap formatında tertip edildiğini söylemek daha makul gözükmektedir.

Bahse konu olan bu ifade el-Fetih tefsirinde "**ذكر الشيخ رحمه الله وعامة أهل التأويل**' Şeyh rahimehullah ve te'vîl ehli şu şekilde belirtti.'" biçiminde sûrenin 15. âyetinin iniş sebebini beyan sadedinde bir defa zikredilmiştir.[1635]

5.2.1.9 "قرأ / قرئ" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî, kıraat farklılıklarından söz ederken "**قرأ / قرئ**" lafzını da kullanmıştır. el-Fetih tefsirinde bu iki lafızla iki farklı kıraate işaret etmiştir. Müffessir, " **لِتُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ** *'Allah'a ve Peygamberine inanasınız diye.*"[1636] âyetindeki "**لِتُؤْمِنُوا**" kelimesinin yâ harfiyle "**لِيُؤْمِنُوا**" şeklinde de okunduğunu aktarır.[1637] Onun bahsettiği bu kıraat araştırıldığında İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Caʿfer (ö. 130/747-48) ve Ebû Amr'a (ö. 154/771) ait olduğu görülecektir.[1638]

Müfessir, "**تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ**"[1639] ifadesindeki "**يُسْلِمُونَ**" kelimesinin "**يُسْلِمُوا**" şeklinde okunduğunu "**قرأ**" lafzıyla nakleder[1640] ve bu okuyuşa göre âyetin "**تُقَاتِلُونَهُمْ حَتَّى يُسْلِمُوا** 'onlarla müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız.'" anlamına geldiğini bildirir. Onun

351, 9/177, 10/314, 361, 11/98, 185, 12/237, 14/27, 359, 15/67, 140, 152, 166, 169, 16/147, 245, 249, 17/37, 128, 364, 381, 385, 387, 407.

[1634] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 38-39.

[1635] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/27; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/187; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 14/404; Vâkidî, *el-Megâzî*, 3/1069-1070.

[1636] el-Fetih 48/9.

[1637] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/18.

[1638] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/207; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 5/21; Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-sebʿa fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf, (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 603; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/131.

[1639] el-Fetih 48/29.

[1640] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/29.

aktardığı bu kıraati Übey b. Kaʿb'a (ö. 33/654) dayandıranlar[1641] olduğu gibi onun ismini anmadan nakledenler de vardır.[1642]

5.2.1.10 "أجمع أهل التأويل /أجمع أهل التأويل او عامتهم" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî'nin el-Fetih tefsirinde "te'vîl ehli icma etti" biçiminde aktardığı iki konu vardır. Bunlardan ilki "**وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلاً** *'Sabah akşam tespih edesiniz diye.'*"[1643] âyetindeki anılmanın Allah'a raci olduğuna dairdir. Onun "ehl-i te'vîlin icmaı" ifadesinin içine girenler arasında Mukâtil b. Süleymân, Vâkidî, Taberî, Dahhâk b. Müzâhim, Zeccâc ve Hasan-ı Basrî yer alır.[1644]

Te'vîl ehlinin genelinin icma ettiğini bildirdiği diğer konu ise "**اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ** '*Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar.*'"[1645] âyetindeki biatın Hudeybiye'de ashâbın düşmanla karşılaştıklarında kaçmayacaklarına dair verdiği sözdür. Âyeti bu anlamda tefsir edenler ise Berâ' b. Âzib, Seleme b. Ekvaʿ (ö. 74/693), Câbir b. Abdullah, Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme, Mukâtil b. Süleymân, Şâfiî, Vâkidî, Taberî ve Nehhâs'tır.[1646]

5.2.1.11 "أخبر، في قصة الحديبية" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Müfessir bu lafızlarla iki merfû rivâyet aktarır. Rivâyetler Hudeybiye olayıyla ilgilidir ve onun değerlendirmesine göre orada iki büyük mucize gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'in yanında bulunan 1500 civarındaki sahâbenin susuzluğunu kendisine getirilen bir tas su ile gidermesidir.[1647] Müfessir, bu hadiseyi nakledeken

---

[1641] Müberred, *el-Muktedab*, 2/28, 3/306; Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyin el-Fetlî, (Beyrût: Müessestü'r-Risâle, ts.), 2/155.
[1642] Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/66; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/218, 221; Zeccâc, Meʿâni'l-Kurʾân, 5/24; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/133.
[1643] el-Fetih 48/9.
[1644] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/70; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/619; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 22/208-209; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 5/21; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/131.
[1645] el-Fetih 48/10.
[1646] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/70; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/173; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/619; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 3/213; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/306; Buhârî, "el-Megâzî", 37 (No.4150); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/205, 209-210; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/133.
[1647] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7.

herhangi bir rivâyet sîgası ya da râvi ismi zikretmeden sadece "**في قصة الحديبية**" lafzını kullanır. Onun naklettiği bu hadisenin râvisi Câbir b. Abdullah'tır.[1648]

"**أخبر**" lafzıyla naklettiği diğer merfû rivâyet ise Hudeybiye seferinde gerçekleştiğini söylediği iki büyük mucizeden ikincisidir. Onun aktardığına göre Bizanslıların İranlılara galip geleceğini Hz. Peygamber daha önce gaybî bilgiyle bildirmiş ve bu galibiyet Hudeybiye seferi esnasında gerçekleşmiştir.[1649] Müfessir bu rivâyeti râvi ismi zikretmeden aktarsa da kaynaklarda aynı haber hem sahâbe ve tâbiûn tabakasından hem de sonraki dönemlerde yetişen âlimler tarafından nakledilmiştir.[1650]

5.2.1.12 "نقلوا أهل السير" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî'nin sûredeki merfû hadislerden bahsederken kullandığı diğer sîga "**نقلوا أهل السير**" ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu lafızla aktardığı tek hadisten sûrenin 25. âyetini tefsir ederken yararlanmıştır.[1651] Hadiste, Hz. Peygamber'in kadınları ve çocukları öldürmeyi yasaklamasına rağmen Tâiflileri kuşattığını ve onları mancınıkla dövdüğü nakledilir. Müfessir, bu olayı *siyer müelliflerinin nakli* şeklinde kaydeder. Onun siyer müellifleri ifadesi ve naklettiği olay incelendiğinde kendisinden önce yazılan ilk dönem siyer kaynakları karşımıza çıkar.[1652] Bununla beraber aynı âyeti tefsir ederken İbn İshâk'tan bahsetmesi ve yine tefsirinin farklı yerlerinde Vâkidî'nin ismini anması, aktardığı olayın da onların eserlerinde bulunması rivâyetin kaynağı olarak onlardan istifade ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

[1648] Ali b. Caʿd, *el-Müsned*, 29; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/182; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 7/386; Ahmed b. Hanbel*, el-Müsned*, 22/398 (No.14522), 23/114 (No.14806); Buhârî, "Menâkıb", 25 (No.3576), "Megâzî", 37 (No.4152); Ebû Bekir Caʿfer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Âmir Hasan Sabrî, (Mekketü'l-Mükerreme: Dâru Harrâ, 1406), 69; İbn Huzeyme, *es-Sahîh,* 1/65.

[1649] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/7.

[1650] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/402, 405-406; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 2/644; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/319; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 3/14; Ahmed b. Hanbel*,* el-Müsned, 4/296 (No.2495), 4/491 (No.2769); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/322; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 31 (No.3191, 3192, 3193, 3194); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/212; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/184; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 20/68-72; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr,* 7/43*,* 440-442; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/3086; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 3/178; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 5/242.

[1651] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/7.

[1652] Ebû Yûsuf, *Kitâbü'r-red ʿale's-siyeri'l-Evzâʿî,* thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, ts.), 67; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/513; Şâfiî, *el-Ümm,* 4/232, 257-258, 306, 369; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 3/1264-1265; Vâkidî, *el-Megâzî,* 3/923-924, 927, 960; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/483; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 2/158-159, 503; Müzenî, *es-Sünenü'l-meʾsûre, li'ş-Şâfiî*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kalʿacî, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1406) 8/378; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 1/366-367, 7/116, 118, 138; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 63; Tirmizî, "Edeb", 41 (2762).

5.2.1.13 "في بعض الاخبار" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Mâtürîdî, "**في بعض الاخبار**" kalıbıyla sûrede bir merfû haber aktarmıştır. O, sûrenin ilk âyetindeki "apaçık bir fetih" ifadesinin bazı haberlerde Hz. Peygamber'in müşriklerle yaptığı barış antlaşması şeklinde anlaşıldığını nakleder. Aktardığı bu haberde o gün savaşın olmadığı, olsaydı bile Müslümanların savaşmakta kararlı oldukları, bu sırada el-Fetih sûresinin indiği ve Hz. Peygamber'in onu Hz. Ömer'e okuttuğu nakledilir.[1653] Kaynaklar, Mâtürîdî'nin bahsettiği bu rivâyeti, sahâbeden Sehl b. Huneyf'in (ö. 38/658-59) Sıffîn Savaşı esnasında anlattığını, ondan da Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Esedî'nin (ö. 82/701) aktardığını kaydeder.[1654]

5.2.2 Rivâyet Sîgası Kullanılmadan Nakledilen Rivâyetler

İmam Mâtürîdî, el-Fetih tefsirinde râvi ismi zikretmeden ve herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan iki haberden bahsetmiştir. Bu haberlerden biri merfû,[1655] diğeri ise maktûdur.[1656]

Müfesssir, merfû rivâyetten sûredeki "**كَلِمَةَ التَّقْوٰى**"[1657] ifadesiyle ilgili yorumları aktarırken bahseder. Anlattığına göre Mekkelilerle Resûlullah arasında yapılan barış antlaşmasının başına besmele yazılmak istenir. Fakat Mekkelilerin temsilcisi rahmân ve rahîmin ne olduğunu bilmediğini ifade etmesi gerekçesiyle bu cümlenin yazılmasını kabul etmez. Mâtürîdî de takva kelimesinden kastedilen mananın besmele olduğunu bildiren yorumu aktarır.[1658]

Müfessirin aktardığı bu olay Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679), Misver b. Mahreme (ö. 64/683), Berâ' b. Âzib (ö. 71/690), Ebû Saʿîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Enes b. Mâlik, Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr, İkrime

---

[1653] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8.
[1654] Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd, *Kitâbu'l-fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Zührî, (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 1/87; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned,* 1/64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/348 (No.15975); Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled İbn Zencûye, *el-Emvâl li-İbni Zencûye* thk. Şâkir Zîb Feyyâz, (es-Suûdiyye: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-İslamiyye, 1406/1986), 397; Buhârî, "Cizye", 18 (No.3182), "Tefsîru'l-Kur'ân", 282 (No.4844); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 94; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/262; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 1/364; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/201; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/296-297; Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 13/39.
[1655] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1656] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/36.
[1657] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1658] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.

el-Berberî, Katâde b. Diâme, Zührî, Mukâtil b. Süleymân ve İbn Hişâm gibi âlimler tarafından nakledilmiş,[1659] konuyla ilgili akademik çalışmalar da yapılmıştır.[1660]

Maktû olan rivâyet ise sûrenin 25. âyetindeki "**مَعْكُوفًا**" kelimesinin "**محبوسا**" anlamına geldiğine dairdir. Müfessir, bu yorumu "**يعني**" ifadesiyle kaydetmiştir.[1661] Onun aktardığı bu te'vîl, Mücâhid b. Cebr, Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732) ve Katâde b. Diâme gibi tâbiûnun önde gelen müfessirlerine aittir.[1662] Aynı yorumu tâbiûndan sonra kaleme alınan bazı kaynaklarda görmek de mümkündür.[1663]

5.2.3 Sadece Rivâyet Sîgasıyla Nakledilen Rivâyetler

Ebû Mansûr'un el-Fetih tefsirinde hiçbir râvi ismi zikretmeden sadece rivâyet lafzını kullanarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği haberler vardır. Bu rivâyetleri genelde **"روي "** ve **"قال"** lafızlarıyla aktarmıştır.

5.2.3.1 "روي / رويت" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Ebû Mansûr, el-Fetih tefsirinde " **روي عن النبي، روي في الخبر عن النبي، روي في الخبر عن رسول الله، روي في الخبر**" kalıplarıyla üç rivâyet aktarmıştır.[1664]

[1659] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/378, 4/67; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 229; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/610-623; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 5/330; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/317, 322; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/101; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/381; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/85 (No.656), 21/328 (No.13827), 27/354 (No.16799), 31/218 (No.18910), 31/249 (No.18928); Buhârî, "Şurût", 15 (No.2730); Müslim, "Cihâd ve Siyer", 1784; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/349; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/265; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 1/367, 6/69; Rûyânî, *el-Müsned*, 2/101; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 16/446, 22/236, 22/243, 22/247; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat*, 11/293; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 716.

[1660] Mustafa Maden, "*Kur'ân'da er-Rahmân İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu"* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 8-129; Mustafa Maden, "Kur'ân'da Geçen Er-Rahmân İsmine Yönelik İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergis,* 6 (Haziran 2024), 18-36; Selim Türcan, "Mekkî Âyet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi: Kur'ân'da er-Rahmân İsminin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016), 65-84; Ertuğrul Döner, Yusuf Özcan, "Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 86-108; Ertuğrul Döner, Yusuf Özcan, "Bazı Din-İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran, 2022), 135-155; Jonas C. Greenfield, "Lh Rhmn'dan er-Rahmân'a İlahi Bir Sözün Kökeni", çev. Ertuğrul Döner – Savaş Menteş, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran 2022), 438-444.

[1661] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/36.

[1662] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/240; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 1/209.

[1663] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/75; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî,* 3/1267; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/67; Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/217; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/321; Buhârî, "Hac", 44 (No.1587); İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 413; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/27; Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân*, 425; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/510.

[1664] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/10, 38, 48, 50.

"**روي عن النبي**" ifadesiyle nakledilen haber Hz. Peygamber'e sorulan bir soruyla ilgilidir. Rivâyete göre sahâbe, müşriklerin yurduna yapılan baskın esnasında oradaki kadın ve çocuklara verilecek zararın hükmünü sorar. Resûlullah da onlara "Onlar da onlardandır." şeklinde cevap verir. Mâtürîdî, konuyu el-Fetih sûresi 25. âyeti bağlamında başka örnekler ve gerekçeler öne sürerek tartışır ve âyetlerde mendup olanın saldırmaktan el çekmek olduğunu, gerek görüldüğünde ise saldırmakta sakınca olmayacağını söyler. Rivâyet en erken İmam Mâlik'in *el-Müdevvene* isimli eseri olmak üzere önde gelen hadis kaynaklarında yer almaktadır.[1665]

"**روي في الخبر عن النبي**" lafzıyla nakledilen rivâyetten *"Birbirlerine karşı da merhametlidirler.*"[1666] âyetinde bahsi geçen mü'minlerin şefkat ve merhamet yönünü anlatmak için istifade edilmiştir. Müfessir, önce "Nebî'den nakledilen bir haberde 'Birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz' buyurulmuştur." der. Akabinde sahâbenin "Hepimiz çocuklarımıza karşı merhametliyiz." dediklerinde Hz. Peygamber'in "Bu, merhamet değildir. Merhamet ancak insanın kendisi ve çocuğu için istediğini din kardeşi için de istemesidir." buyurduğunu nakleder.[1667] Rivâyetin sonunda ise "**أو كلام ذلك** 'Ya da buna benzer bir söz söyler.'" diye de ekler. Nakledilen bu rivâyete kaynaklarda Mâtürîdî'nin aktardığı biçimdeki bir bütünlükte rastlanmamıştır. Ancak onun aktardığı bu rivâyetin farklı hadislerden yapılan bir derleme olduğu anlaşılmaktadır.[1668] Müfessirin "buna benzer bir söz" ifadesi de hadisi lafzen aktarmadığının işareti olarak düşünülebilir. Bu durum onun manen hadis nakletmekte bir beis görmediği, konuyu izah ederken yerine göre hadis kaynaklarına

---

[1665] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/513; Şâfiî, *el-Ümm*, 4/253, 7/369; Şâfiî, *er-Risâle*, 297; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1265; Şâfiî, *el-Müsned*, 238, 314; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 5/202; Humeydî, *el-Müsned*, 2/36; Saʿîd b. Mansûr, *Sünenü Saʿîd b. Mansûr*, thk. Habîburrahmân el-el-ʿAzamî, (el-Hind: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/282; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/485; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/351 (No.16422), 26/357 (No.16426), 27/219 (No.16658), 27/226 (No.16668), 27/227 (No.16670), 27/231 (No.16677), 27/234 (No.6682), 38/469 (No.23484); Buhârî, "el-Cihâd ve's-Siyer", 146 (No.3012); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 26-27; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuhu*, thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, (b.y.: ts., 1420/1999), 237; İbn Mâce, "Cihâd", 30 (No.2839); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121 (No.2672); İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, 1/306; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 2/169; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/91-92; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/25-26; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 261; Rûyânî, *el-Müsned*, 2/168; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/222-223; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 3/222; Tahâvî, *el-Muhtasar*, 3/435.

[1666] el-Fetih 48/29.

[1667] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48.

[1668] Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/236; Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/497; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 20/394 (No.13146), 21/353 (No.13874), 21/389 (No.13963), 21/461 (No.14082); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 2/218, 480; Dârimî, *es-Sünen,* 3/1801; Buhârî, "İman", 5 (No.13); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 35 (No.2515); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/409; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 1/447, 2/587-588; Nesâî, "İman", 19 (No.5016-5017, 5039); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/414; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 5/268, 327, 444, 459, 6/23; Hallâl, *es-Sünne*, 4/82; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/41.

bizzat müracaat etme gereksinimi hissetmediği ve tefsirini yazarken ya da tefsir dersi yaparken irticalen de hadis nakledebildiği şeklinde yorumlanabilir.

"**روي في الخبر عن رسول الله**" sîgasıyla istifade edilen haber ise *"Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir."*[1669] âyetinin Resûlullah'ın kıyâmet günü ümmetini secde ve abdest izleriyle tanıyacağını bildiren hadisle açıklanmasında kullanılmıştır.[1670]

İmam Mâtürîdî, "**روي في الخبر**" lafzıyla sûrede bir merfû haberden bahsetmiştir. Sûredeki *"Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın."*[1671] âyetini tefsir ederken "**لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ**" ifadesinin "Allah'ın sana bağışlaması" manasında olabileceğini söyler. Bu görüşe delil olarak da "**يغفر للمؤذن مد صوته**' Sesinin ulaştığı yere kadar olan insanları müezzine (müezzin vesilesiyle) bağışlar."[1672] hadisinde kullanılan üslubu delil gösterir. "Dolayısıyla âyetten kastedilen mana Hz. Peygamber'in şefaatiyle ümmetinin günahlarının bağışlanmasıdır." der.[1673] Müfessirin burada hadisten bahsetmesinin nedeni bir te'vîli teyit etmek yani Arapçada böyle bir kullanımın olduğunu beyan etmektir.

5.2.3.2 "قال رسول الله" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Müfessir, el-Fetih tefsirinde yararlandığı iki merfû rivâyetten birini sadce "**قال**" lafzıyla aktarmıştır. Rivâyette Hz. Peygamber'in ilk zamanlarda şiddetli korkularla imtihan edildiği, *"Ben, bana ve size ne yapılacağını bilemem."*[1674] âyeti inince korkularının daha da arttığı,[1675] bunun üzerine *"Senin geçmiş ve gelecek günahlarını Allah'ın*

[1669] el-Fetih 48/29.

[1670] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/50; İmam Mâlik, "Salât", 29; İsmâîl b. Caʿfer, *Hadîsü Ali b. Hucr*, 326; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/112; Abdullah b. Mübârek, *Müsnedü el-İmâm Abdullah b. Mübârek*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirî, (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1407), 1/64; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/281; Kâsım b. Sellâm, *et-Tuhûr*, 118, 121; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/192; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/371 (No.3820), 7/340 (No.4317), 350 (No.4329), 13/373 (No.7993), 15/167 (No.9292), 36/65 (No.21737), 36/66 (No.21740); Müslim, "Tahâret" 39; İbn Mâce, "Tahâret ve Sünenihâ", 6 (No.284), "Zühd", 36 (No.4306); Bezzâr, *el-Müsned*, 5/208, 8/429, 15/70, 15/79; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 1/269; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/130; Nesâî, "Tahâret", 113 (No. 150); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 8/462, 9/203, 11/387; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/6; Tûsî, *el-Müstahrec*, 3/184; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/122; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, 1/143, 2/57; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 10/3336; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 2/259; Şâşî, *el-Müsned*, 2/107.

[1671] el-Fetih 48/2.

[1672] Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 8/88; Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/274; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 1/484; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/204; İbn Râhûye, *el-Müsned*, 1/198; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/338 (No.6202), 16/27 (No.9935); Buhârî, *Halku efʿâli'l-ʿibâd*, 54; Serrâc, *el-Müsned*, 55-56.

[1673] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/10.

[1674] el-Ahkâf 46/9.

[1675] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/12; Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 1/46; Zührî, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 33; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/65-66; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/80; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*,

bağışlaması… için sana apaçık bir fetih verdik."[1676] âyetinin indirildiği anlatılır. Sonrasında ise "**قال رسول الله**" ifadesi kullanılarak Resûlullah'ın "Bana yeryüzündeki herşeyden daha sevimli bir âyet indirildi." dediği ve bu âyeti okuduğu nakledilir. Akabinde sahâbenin: "Mübarek olsun Ey Allah'ın elçisi, Allah sana ne yapacağını açıkladı fakat bize ne yapacağını açıklamadı." demeleri üzerine Allah'ın *"Bütün bunlar, Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların kötülüklerini örtmesi içindir."*[1677] âyetini indirdiği aktarılır.[1678] Müfessirin yeri geldiğinde sebeb-i nüzûl rivâyetlerinden bazılarını peşpeşe sıralaması, onun bu konuyla ilgili yazılmış kaynaklardan istifade etme olasılığını güçlendirmektedir.

5.2.3.3 "عن الخلفاء الراشدين" Lafzıyla nakledilen rivâyetler

Te'vîlât'ta hulefâ-yi râşidîn ifadesi *"Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi)."*[1679] âyeti tefsir edilirken onların uygulamalarından bahsedilmek üzere bir defa kullanılmıştır. Müfessirin aktardığına göre Hulefâ-yi Râşidîn, gönderdikleri askeri birliklerden, ezan sesini duymadıkları beldelere saldırmalarını, ezan sesi duydukları beldelere ise saldırı ve baskın yapmamalarını istemişlerdir. Müfessir bu haberi aktardıktan sonra yukarıdaki âyetin bu konuda onlara delil olmayacağını çünkü âyetin o beldelere saldırmamayı tavsiye ettiğini söyler.[1680]

3/1262; Şâfiî, *el-Ümm*, 7/310; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/195; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/99-100; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 10/3293; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 664, 675; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/440-441.

[1676] el-Fetih 48/1-2.

[1677] el-Fetih 48/5.

[1678] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/12; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/210; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/335 (No.13035); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 48 (No.3263); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 5/385; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/200.

[1679] el-Fetih 48/25.

[1680] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 210; Tayâlisî, *el-Müsned,* 3/520; Şâfiî, *el-Ümm*, 4/267; Şâfiî, *el-Müsned*, 317; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/329; Ali b. Caʿd, *el-Müsned*, 485; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/477, 7/393; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/353 (No.12351), 20/391 (No.13140), 21/239 (No.13652); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 388; Dârimî, *es-Sünen,* 3/1588; Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 101 (No.2943); Müslim, "Salât", 382; Müzenî, *es-Sünenü'l-meʾsûre,* 435; Esrem, *Nâsihu'l-hadîs*, 237; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 100 (No.2634); Tirmizî, "Siyer", 48 (No.1618); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/346; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 2/919; İbn Huzeyme, es-Sahîh,1/208; Serrâc, *el-Müsned,* 47; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec,* 280; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr*, 3/208; Tahâvî, *el-Muhtasar,* 3/427.

6. EL-İSRÂ VE EL-FETİH SÛRELERİNİN TEFSİRİNDE KULLANILAN RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İmam Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da rivâyetlere oldukça yoğun bir şekilde yer vermektedir. Bu rivâyetlerin herbirinin, tefsirin bütünü göz önüne alınarak incelenmesi, râvilerinin ve kaynaklarının tespit edilmesi *Te'vîlât'*ın rivâyet tefsirleri arasındaki konumunu belirlemek açısından önem arz etmektedir. Yaptığımız araştırmanın sınırları *Te'vîlât*'ın tamamında istifade edilen rivâyetlerin tek tek incelenmesini mümkün kılamamış fakat tefsirin bu yönünün daha derinlemesine ve etraflıca incelenmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Bu bölümde Mekkî olan el-İsrâ ve Medenî olan el-Fetih sûrelerinin tefsirinde müfessirin yararlandığı rivâyetler farklı boyutlarıyla analiz edilecektir. Bu bağlamda söz konusu rivâyetler; rivâyet metninin kaynağına, rivâyetlerin kullanım şekillerine ve maksatlarına, kullanılan haberlerin kabul ve reddi için ortaya konulan şartlara göre incelenecektir. Bölümün sonunda müfessirin kullandığı rivâyetlerin özellikle müfessirden önce kaleme alınan hangi eserlerde kaydedildiği ortaya konulacaktır. Buradan hareketle Mâtürîdî'nin tefsirini yazarken hangi eserlerden istifade ettiği belirlenmeye çalışılacaktır.

6.1 Rivâyetlerin Metnin Kaynağına Göre Türleri

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde 415 ve el-Fetih tefsirinde 120 olmak üzere toplam 535 rivâyete yer vermektedir.

Bu rivâyetlerden 46 tanesi merfûdur. Merfû rivâyetlerin sayısı el-İsrâ tefsirinde 26 el-Fetih tefsirinde ise 20'dir. Müfessir, merfû rivâyetleri herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan naklettiği gibi,[1681] meçhul sîgalarla[1682] ya da râvi sahâbenin ismini anarak[1683] veya tâbiûndan bir kişinin adını zikrederek[1684] ya da doğrudan Hz. Peygamber'in ismiyle aktarmıştır. Dolayısıyla müfessirin merfû rivâyetlerden

[1681] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1682] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 268, 270.
[1683] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/258, 260, 369, 14/8-9, 48.
[1684] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/248, 262, 309, 14/50.

yararlanırken belli bir nakil metodunun olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat "**روي**" lafzını merfû rivâyetleri aktarırken daha fazla kullanmıştır. Meselâ her iki sûrede " **روي، رويت، يروي**" sîgalarıyla aktardığı 26 rivâyetin 19'u merfûdur.[1685] Geriye kalan yedi rivâyetin dördü mevkûf,[1686] biri maktû,[1687] üçü ise tebeu't-tâbiîn sonrasındaki ulemâya ait görüşlerdir.[1688]

Müfessir, bu haberlerden bazılarının tam metnini,[1689] bazılarının ise rivâyetin, tefsir ettiği âyeti açıklamaya yetecek kadar olan kısmını almıştır.[1690] Ayrıca sadece manalarına işaret ederek tefsirine aldığı rivâyet ve te'vîller vardır.[1691] Tefsirin farklı kısımlarında bunlardan bazılarına tekrar yer verdiği de görülmektedir.[1692]

İncelediğimiz iki sûrede Ebû Mansûr'un istifade ettiği mevkûf haberlerin sayısı 104'tür. Bu rivâyetlerin 77'si el-İsrâ tefsirinde 27'si el-Fetih tefsirindedir. Onun tefsirine aldığı bu mevkûf haberlerden 45'i kaynaklarda tam metin biçiminde,[1693] 45'i ise kısmî metin şeklinde yer alır.[1694] Lafız yönüyle birebir uyuşmasa da kaynaklarda Mâtürîdî'nin naklettiğine yakın anlamdaki rivâyetlerin sayısı ise tam metin ve kısmî metin şeklinde aktarılan haberlere göre oldukça azdır ve sayısı 11'dir.[1695] Bu tür haberlerden kaynağına ulaşamadıklarımız ise Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53) ve Câbir b. Abdullah'a (ö. 78/697) ait olan üç rivâyettir.[1696] Müfessir mevkûf rivâyetler için de özel herhangi bir nakil lafzı kullanmamıştır. Ancak "**قال بعضهم**" lafzıyla 36 mevkûf haber aktarması bu tür haberlerde en çok bu sîgayı kullandığını göstermektedir.[1697]

[1685] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223-224, 248, 258, 260, 268, 270, 304, 309, 349, 369, 14/8-10, 38, 48, 50.
[1686] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/61, 70, 14/28, 48.
[1687] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37.
[1688] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268-269, 349.
[1689] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223, 309, 369, 14/48, 50.
[1690] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260, 309, 339, 340, 349, 379, 14/8, 10, 12, 17, 38, 41.
[1691] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 285, 14/7, 36.
[1692] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/315, 8/258-259.
[1693] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 232, 234, 236, 250, 260-263, 274-275, 289, 301, 307, 313, 317, 326, 328, 334-336, 338, 348, 358, 371, 374, 14/7-8, 12, 13-14, 19-20, 24, 29, 32-33, 41, 46, 48.
[1694] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 232, 234, 236, 239, 250-251, 257, 261-263, 269, 274, 281, 287, 290-301, 309-310, 318, 326-328, 331-332, 334-336, 338, 340-341, 344, 348, 358, 363-364, 368, 370, 372, 374, 379-380, 14/7, 12-14, 28, 32, 43-44, 48-50.
[1695] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/235, 237, 270, 304, 368-369, 379-380, 14/12, 20.
[1696] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/372, 14/25, 28.
[1697] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/234-236, 239, 250, 263, 269, 287, 318, 328, 335-336, 340-341, 348, 363-364, 372, 374, 379-380, 14/7, 7, 12, 20, 24, 41, 49-50.

Müfessir, tâbiûn âlimlerinin te'vîl ve rivâyetlerinden de istifade etmektedir. Maktû haberler başlığı altında değerlendirdiğimiz bu rivâyetlerin sayısı el-İsrâ tefsirinde 122, el-Fetih tefsirinde 18 olmak üzere toplamda 140'tır. Her iki sûredeki maktû haberlerlerin 45'ine kaynaklarda tam metin,[1698] 55'ine kısmî metin,[1699] 14'üne ise manasına işaret edilerek yer verilmiştir.[1700] Geriye kalan 25 maktû haberin ise kaynağına ulaşılamamıştır.[1701] Kaynağına ulaşılamayan bu 25 haberin 23'ü yani kahir ekseriyeti el-İsrâ tefsirindeki Hasan-ı Basrî rivâyetleridir.[1702] Müfessirin mevkûf rivâyetlerde olduğu gibi bu tür haberleri naklederken 55 defa ile daha çok "**قال بعضهم**" lafzını kullandığı görülmüştür.[1703]

Ebû Mansûr'un görüş ve rivâyetlerinden istifade ettiği diğer zümre tebeu't-tâbiîn âlimleridir. el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde onlara aidiyyeti tespit edilen 51 rivâyet vardır ve bunların 31'i el-İsrâ, 20'si el-Fetih tefsirindedir.[1704] Tebeu't-tâbiîn âlimlerinden aktarılan rivâyetlerin 16'sı tam metin,[1705] 24'ü kısmî metin şeklinde nakledilmiş,[1706] dokuz rivâyetin ise manasına işaret edilmiştir.[1707] Müfessir, 51 tebeu't-tâbiîn rivâyetini 22 defa ile en çok "**قال بعضهم**" sîgası ile bize ulaştırmıştır.[1708]

İmam Mâtürîdî, tebeu't-tâbiîn neslinden sonra yetişen diğer âlimlerin haber ve görüşlerinden 93'ü el-İsrâ ve 24'ü el-Fetih sûreleri tefsirinde olmak üzere 117 yerde istifade etmektedir.[1709] Bu rivâyetlerden 42 tanesi *Te'vîlât*'tan önce yazılan eserlerde

[1698] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-227, 239, 241, 250, 260, 263, 269, 273, 277, 282-283, 289, 303, 313-314, 318-319, 331, 338, 341-342, 346-347, 358, 371, 377, 14/18-19, 24, 28, 36, 41, 50.
[1699] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 230, 232, 245, 248, 261, 269-270, 272, 274-276, 285, 288, 293, 297-298, 305, 307, 310, 313, 318, 327-329, 331, 334-336, 339-342, 364, 368, 371, 375, 378, 380, 14/19, 28, 31, 37, 41, 44, 49.
[1700] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 228, 232, 254, 308, 329, 331, 341, 369, 378, 14/18.
[1701] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 231, 234, 237, 239, 279, 285, 289, 301, 303, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 348, 363, 372, 14/31, 50.
[1702] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 234, 237, 239, 279, 285, 289, 301, 303, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 348, 363, 372.
[1703] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 228, 232, 239, 245, 248, 250, 254, 260-261, 263, 269-270, 272,-275, 277, 297-298, 305, 308, 313, 318, 327-329, 331, 335-336, 340-341, 347, 358, 364, 368, 371, 378, 14/18-44.
[1704] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-225, 227-228, 233, 237, 250-251, 255-256, 259, 263, 269, 271, 276, 282, 287, 289, 299, 301, 304, 307, 313, 337, 342, 347, 372, 377, 14/11, 13, 18, 20, 23-24, 26, 28, 30, 32, 34-35, 35, 37-38, 44, 49, 52-53.
[1705] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 250-251, 282, 289, 301, 307, 313, 342, 347, 372, 14/20, 32, 38, 52-53.
[1706] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227-228, 233, 255-256, 263, 269, 276, 299, 304, 337, 342, 347, 14/18, 26, 28, 30, 34-35, 37.
[1707] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-225, 259, 271, 287, 14/11, 23-24, 44, 49.
[1708] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 227, 233, 237, 250, 251, 259, 276, 282, 287, 289, 304, 307, 313, 342, 14/18, 26, 32, 35, 37, 49, 53.
[1709] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 228-229, 231-233, 239, 241, 244, 251, 254-255, 258, 260, 263-266, 269, 272, 274, 278-279, 285-286, 289, 296-297, 299-303, 305, 310, 313-315, 317, 322, 324-325, 328, 330, 334, 338-339, 347-350, 353-354, 358, 364-365, 371-372, 378, 14/10, 17, 24, 32, 37-39, 52-53.

tam metin biçiminde yer almaktadır.[1710] Bu sayıyı kısmî metin şeklinde aktarılan 34 rivâyet[1711] ve manasına işaret edilerek istifade edilen sekiz rivâyet takip eder.[1712] Müfessir, naklettiği bu 117 haberin 77'sini râvinin ya da te'vîl sahibinin ismini anarak eserine almıştır.

Müfessir, sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn tabakalarından sonra haber ve görüşlerini sunduğu âlimlerin isimlerini genelde zikretmiştir. İsim zikretmeden aktardığı haberleri naklederken de sîga olarak daha çok (24 defa) "**قال بعضهم**" kalıbını kullanmıştır.[1713] Dolayısıyla bu tür rivâyetlerde de en çok bu sîganın kullanıldığı görülmektedir.

Bütün bu veriler bize Mâtürîdî'nin el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde tefsir ettiği âyetler için istifade edilmesi gereken haberlerden azami derecede yararlandığını ortaya koymaktadır.

6.2 Rivâyetlerin Kullanım Maksatları

Mâtürîdî, yararlandığı haber ve te'vîllerle belli amaçları gerçekleştimek ve belirli konuları açıklamak istemiştir. Bu bölümde onun el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerindeki haberleri hangi maksatlarla kullandığını belirlemeye çalışacağız.

Müfessir, araştırmamıza konu olan sûrelerdeki âyetleri tefsir ederken zaman zaman onların sebeb-i nüzûlüne dair rivâyetleri aktarır.[1714] Bu rivâyetlerden reddettikleri olduğu gibi kabule şayan gördükleri de vardır. Meselâ *"Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi."*[1715] âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili, güya bazı müşriklerin Hz. Peygamber'e tabi olma şartı olarak bazı mü'minleri etrafından uzaklaştırmasını istediklerini, Hz. Peygamber'in de bunu yapmayı içinden geçirdiğini ve bundan dolayı *"Sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman*

[1710] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/229, 231, 241, 251, 260, 265, 272, 289, 310, 313-315, 325, 339, 347-348, 358, 364-365, 372, 14/24, 32, 38-39, 52-53.
[1711] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225-226, 233, 239, 244, 255, 258, 260, 263-266, 269, 274, 279, 289, 296-297, 317, 328, 334, 338, 350, 353-354, 358, 371, 14/10, 37, 53.
[1712] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 231, 254, 305, 322, 328, 334, 378.
[1713] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 231, 239, 244, 254, 279, 296-297, 305, 310, 317, 322, 328, 339, 350, 365, 371-372, 14/24, 137, 153.
[1714] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/262, 285, 301, 310, 332-333, 335, 342, 353, 14/8-9, 12-14, 26.
[1715] el-İsrâ 17/73. Sebeb-i nüzûl ile ilgili reddettiği diğer rivâyetler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/332-333, 335.

için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı." meâlindeki âyetin indirildiğini söyleyenlerin olduğunu aktarır.[1716] Mâtürîdî, bu tür haberlerin, Resûlullah'ın hakkıyla tanınmamasından kaynaklandığını dolayısıyla bunların hepsinin asılsız ve hayal ürünü olduğunu söyler.[1717] Bir başka örnek ise *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle."*[1718] âyetinin sebeb-i nüzûlüyle ilgilidir. Rivâyete göre bir kısım kimseler, Resûlullah'tan bir şeyler isterler, o da kendi ailesinin dokuz kişiden oluşmasına rağmen onların bir sa' yiyecek hakkı bile olmadığını söyler.[1719] Onun bu sözlerinden dolayı yukarıdaki âyet iner. Bu rivâyetin Hasan-ı Basrî'den nakledildiğini aktaran müfessir rivâyeti destekleyen başka haberler de aktararak kendisinin de bu görüşte olduğunu ima eder.[1720]

Müfessirin, sebeb-i nüzûl rivâyeti aktarmadan, âyetin indirilmesine vesile olan muhtemel bir durumun olabileceğine yönelik açıklamaları da dikkat çekicidir.[1721] Meselâ *"De ki: "Onu bırakıp da ilah diye ileri sürdüklerinizi çağırın. Onlar, başınızdaki sıkıntıyı ne kaldırabilirler ne de değiştirebilirler."*[1722] âyeti ile *"(Ey Muhammed!) De ki: "Allah'ı bırakıp da ilah olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir. Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklıkları yoktur. Allah'ın onlardan bir yardımcısı da yoktur."*[1723] âyeti arasında bağlantı kurar ve âyetin onlara belâ ve musibet geldiğinde bu sıkıntıların def edilmesini, putlardan istemeleri üzerine inmiş olabileceğini söyler.[1724]

Ebû Mansûr, her iki sûrede naklettiği rivâyetlerden çoğunu âyetlerdeki kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını bulmak maksadıyla kullanmıştır. O, bu amaçla 300'den fazla rivâyetten yararlanmıştır.[1725] Bu konuda usul olarak genelde önce âyetlerdeki

[1716] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2340; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/254; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/179.; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/322.
[1717] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/333.
[1718] el-İsrâ 17/28.
[1719] Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/131; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/149 (No.13497); Buhârî, "Rehn", 1 (No.2508); İbn Mâce, "Zühd", 10 (No.4147); İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/401.
[1720] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/262.
[1721] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl,* 65.
[1722] el-İsrâ 17/56.
[1723] Sebe' 34/22.
[1724] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8299.
[1725] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 228-229, 231-233, 235, 237, 239, 241, 244-245, 248, 250-251, 254-255, 257-261, 263-265, 268-279, 281-283, 285-290, 297-305, 307-310, 313-320, 322, 324-328, 330-331, 334, 336-342, 344, 346, 347-348, 354, 358, 360, 363-364, 371-372, 374-375, 377-380, 14/12, 17-20, 24, 26, 37, 39, 50, 52-53.

kelimelerin anlamlarını tespit eden, akabinde kelimelerin oluşturduğu ve belli bir anlam ifade eden âyet bölümlerini izah eden sonrasında ise âyetin verdiği mesajları sıralayan haberleri nakletmeyi benimser. Devamında ise konuyla ilgili kendi görüşünü sunar. Bazen de kelime ve cümle takdir ederek âyetlerdeki kapalılığı gideren rivâyetlerden,[1726] mübhem kalan yer, şahıs ve kavim isimlerini açıklığa kavuşturan haberlerden yararlanır.[1727] Meselâ *"Ey Nûh ile birlikte taşıdığımız nesil!"*[1728] âyeti bazıları tarafından "Ey tufan zamanında **Nuh ile birlikte** erkeklerin belinde (meni olarak) ve kadınların rahimlerinde (yumurta olarak) **taşıdığımız nesil!**" şeklinde bir sesleniş ve çağrı olarak anlamlandırılmıştır der.[1729] Ya da *"yakın bir fetih*"[1730] ifadesinin Hayber'in fethi,[1731] Mekke'nin fethi,[1732]Resûlullah'ın ve ümmetinin yaptığı ve yapacağı bütün fetihler[1733] şeklinde yorumlandığından bahseder.[1734]

Müfessir, kıraat ihtilafından kaynaklı farklı manaları da tefsirine yansıtmıştır. Bu anlamda el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde Abdullah b. Mesʿûd ve Übey b. Kaʿb'tan (ö. 33/654) ismen bahisle kıraatlerinden söz etmiştir.[1735] Ayrıca hem onlara ait olan hem de diğer bazı kurraya uzanan farklı okuyuşlardan "**قال بعضهم، قال غيره، ذكر في بعض القراءة**" sîgalarıyla yararlanmıştır.[1736]

İmam Mâtürîdî'nin nesh konusuyla ilgili görüşlerini araştırmamızın ilgili bölümünde arz etmiştik.[1737] Müfessir, aynı konuya el-İsrâ tefsirinde de değinir. Şöyleki; onun

---

[1726] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 233, 329-331, 341, 363.
[1727] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/296, 318, 368, 371-372, 14/7, 28, 31, 33, 35, 44, 53.
[1728] el-İsrâ 17/3.
[1729] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225; Ferrâ', Meʿâni'l-Kurʾân, 2/216; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/353; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-azîm*, 7/2309; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/120. Kelime takdiri biçiminde alınan diğer rivâyetler için bk. 8/233, 329,-331, 341, 363.
[1730] el-Fetih 48/18.
[1731] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/31; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 608; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/73, 77; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 2/29; Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, 1/35; Vâkidî, *el-Megâzî*, 2/621; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 3/213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/373; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/115; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 34; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/228, 22/259; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/25; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*,1/32; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 4/133; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/506, 513.
[1732] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/31; Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kurʾân*, 5/322; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kurʾân*, 5/201.
[1733] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/32. Müfessirin naklettiği bu rivâyetin kaynağına ulaşılamamıştır.
[1734] Mübhem kalan yer, şahıs ve kavim isimlerini izah konusunda naklettiği diğer rivâyetler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/296, 318, 368, 371-372, 14/7, 14/28, 31-33, 35, 44, 53.
[1735] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251, 251, 14/25.
[1736] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269, 358, 374, 14/19; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/585, 2/550, 3/279, 525, 4/149, 5/70-71; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî*, 1/172; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 5/148; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/133; Kâsım b. Sellâm, *Fezâʾilü'l-Kurʾân*, 312; Harbî, *Garîbü'l-hadîs*, 2/351; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 672-673; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/550-551, 573-574, 22/209, 19/393; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/21, 101; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 9/2814; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 2/286, 4/131; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 4/150, 205, 5/102; Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 9/96; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/99; Ebu Züraʿa Abdurrahman b. Zencele, *Huccetü'l-kırâat*, thk. Saʿîd el-Afğânî, (b.y.: Dâru'r-Risâle, ts.), 402.
[1737] Bk. 3.1. "Mâtürîdî'ye Göre Haber Kaynakları".

aktardığına göre ehl-i te'vîl, *"Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*[1738] âyetinin *"Yakınları da olsalar, Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de mü'minlere."*[1739] âyetiyle neshedildiği söylemiştir. Kaynaklar araştırıldığında ilgili âyetin neshedildiğine dair görüş beyan edenler arasında Abdullah b. Abbâs,[1740] İkrime el-Berberî (ö. 105/723),[1741] Katâde b. Diâme (ö. 117/735)[1742] gibi sahâbe ve tâbiûnun önde gelen müfessirleri vardır. Âyeti nesih bağlamında değerlendiren başka müfessirler de vardır.[1743] Mâtürîdî ise âyetle ilgili ileri sürülen bu görüşe katılmadığını ifade eder. O, âyeti, âyetteki rahmet kavramı çerçevesinde inceler ve bu rahmetin hem kâfirler hem de mü'minlerle ilgili olabileceğini söyler. Bu anlamda rahmet istemek, kâfirler için hidayet isteyip onları rahmet ve bağışlanmaya ehil hale getirmek, mü'minler için ise af dilemek anlamına gelir. Müfessir, bu görüşünü Hz. Nûh'un kavmine: *"Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır."*[1744] demesine benzeterek destekler.[1745] Mâtürîdî'nin buradaki nesh konusuyla ilgili "**قول أهل التأويل** 'ehl-i te'vîlin görüşü'" biçiminde aktardığı rivâyet araştırıldığında karşımıza Abdullah b. Abbâs, İkrime el-Berberî ve Katâde b. Diâme çıkar. Fakat müfessirin onları ehl-i te'vîlden kabul edip etmediğini net bir şekilde bilemiyoruz. Bununla beraber âyetin neshiyle ilgili haberin kendisinden önce te'lif edilen kaynaklarda bulunması, bu görüş sahiplerinden haberdar olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Mâtürîdî, itikâdî konuları açıklarken de rivâyetlerden istifade etmiştir. Bu haberlerden bazıları, Muʿtezile mezhebinin ileri gelenlerinin görüşlerini nakil ve onlara verilen cevaplardan, bazıları ise Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf (ö. 182/798) gibi Hanefî mezhebinin önde gelen müctehidlerinin görüşlerinden oluşur.[1746] Zaman zaman bazı itikâdî konuları merfû hadislerle de destekler. Meselâ *"ve sana ruh hakkında soru soruyorlar."*[1747] âyetini açıklarken hem Abdullâh b. Abbâs, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816), Ebû Yûsuf ve Caʿfer b. Harb'in

[1738] el-İsrâ 17/24.
[1739] et-Tevbe 9/113.
[1740] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/421; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2324;
[1741] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/421.
[1742] Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 44; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 546.
[1743] Zührî, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 30; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 5/170; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/76; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/127.
[1744] Nûh 71/10.
[1745] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/257.
[1746] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349, 14/13.
[1747] el-İsrâ 17/85.

(ö. 236/850-51) âyette beyan edilen ruh ifadesiyle ilgili görüşlerini hem de bu konuda ortaya konulan kelâmî ve îtikâdî tartışmaları sıralar. Sonrasında sözü, Allah'ın zatı ile ilgili konuşulup konuşulmayacağı meselesine getirir. Bu konuda ise Hz. Peygamber'den destek alarak onun "Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün, fakat yaratıcının (zâtı) hakkında düşünmeyin." buyruğunu nakleder.[1748] Bu hadisten hareket ederek Allah'ın zatının idrak edilemeyeceğini, idrak edilemeyenin hakkında düşünmenin ise sadece körlüğü, şaşkınlığı ve hayreti artıracağını söyler. Bununla beraber idrak edilebilen ve akledilebilen bilgileri tartışmanın yasaklanmadığını, dînî-kelâmî konularda fikir yürütmenin mübah olduğunu belirtir.[1749]

Ebû Mansûr'un rivâyetlerden istifade ettiği bir başka konu fıkhî konulardır. Bu konuda özellikle "**ففيه حجة لأبي حنيفة**" ifadesinden sonra yaptığı açıklamalarla Ebû Hanîfe'nin fetvalarına delil aramaktadır. Meselâ Ebû Hanîfe'nin namaz esnasında kişinin secde edeceği yere üflediğinde namazının bozulup bozulmaması,[1750] bir kimsenin köle olan ana-babasını, kardeşini veya mahremini satın alması durumunda bunların sözleşmeli (mükâteb) köle durumuna geçip geçmemesi;[1751] vârislerin bazıları küçük, bazıları büyük olduğunda, küçüklerin büyümelerini beklemeden büyüklerin kan bedelini isteme haklarının olup olmadığı;[1752] yetimin malını velisinin hangi şartlarda kullanabileceği;[1753] namaz kılarken hangi nedenlerden dolayı ağlamanın namazı bozacağı[1754] gibi konularda Ebû Hanîfe'nin fetvalarına tefsir ettiği âyetlerden delil ya da deliller arar.

Her iki sûrenin tefsirinde yukarıda sayılan fıkhî konuların dışında duhâ namazı,[1755] zekâtın farziyeti,[1756] nafile infak,[1757] kişinin öldürülmesinin mubah sayıldığı yerler,[1758] kocanın müslüman olması ve karısının ona tâbiiyyeti,[1759] katilden başkasının

[1748] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, 7/2219; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/250; Cürcânî, *el-Kâmil fî duʿafâ'i'r-ricâl*, 8/385; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-ʿAzame*, 1/210, 4/1489; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 1/357.
[1749] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349.
[1750] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/255.
[1751] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/256.
[1752] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269.
[1753] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/371.
[1754] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/377.
[1755] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260-261.
[1756] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261.
[1757] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261.
[1758] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268.
[1759] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269.

öldürülmemesi,[1760] kısasta gözetilmesi gereken sınır,[1761] küçük varisler olsa da büyük varislerin katili öldürme hakkı,[1762] namaz vakitleri,[1763] teheccüd namazı,[1764] sabah namazı,[1765] gece ve gündüz namazları,[1766] umre kurbanı,[1767] savaşta bir müslümanın bilmeden öldürülmesi sonucu uygulanacak hükümler,[1768] savaşta Müslümanları kalkan eden müşririklere ok vb. atmanın hükmü,[1769] kaza umresi[1770] gibi konularda da rivâyetler aktarılarak fetvalar verilmeye çalışılmıştır.

Mâtürîdî hem el-İsra ve el-Fetih sûrelerinin tefsirinde hem de *Te'vîlât*'ın diğer kısımlarında farklı din ve mezheplerin görüşlerine karşı reddiyeler sunmuştur.[1771] Bunlardan bir kısmı Muʿtezile mezhebi mensuplarına yöneliktir. Onların kulların fiillerinin yaratılmasına dair fikirlerine[1772] ve bazı kelimelere kendi mezhep ve ideolojileri doğrultusunda mana vermelerine karşı[1773] kendi mezhebinin görüşlerini savunmuştur. Ayrıca Yahûdî ve Hıristiyanların Allah'a çocuk nisbet etmelerine,[1774] Arap müşriklerinin Allah'a şirk koşmalarına,[1775] Mülhide'nin Allah'ın sıfatları konusunda söylediklerine[1776] ve Seneviyye'nin Allah'ın velisi ve yardımcısı olduğuna yönelik inançlarına[1777] karşı fikirler üretmiştir.

Müfessir, Hz. Peygamber'in risaletini ispat maksadıyla el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde iki mucize nakleder. Bunlardan ilki, Hudeybiye olayı esnasında gerçekleşmiştir ki Resûlullah'ın ordunun su ihtiyacını bir kap su ile gidermesiyle ilgilidir.[1778] İkincisi ise Hz. Peygamber'in Bizanslıların İranlılara galip geleceğini önceden haber vermesi ve bu galibiyetin Hudeybiye barışı sırasında gerçekleşmesiyle ilgili gaybî mucizedir.[1779]

[1760] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269.
[1761] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/269.
[1762] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/270.
[1763] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/336.
[1764] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338.
[1765] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338.
[1766] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/19.
[1767] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/36.
[1768] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37.
[1769] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1770] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/43.
[1771] Bk. 2.4.3.3.2. "Haber anlamında kullandığı kavramlar".
[1772] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 285-286, 14/13.
[1773] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227.
[1774] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/380.
[1775] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/380.
[1776] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/376.
[1777] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/376, 380.
[1778] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7. Bk. 5.2.1.11. **"أخبر، في قصة الحديبية"** Lafzıyla nakledilen rivâyetler.
[1779] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/7. Bk. 5.2.1.11. **"أخبر، في قصة الحديبية"** Lafzıyla nakledilen rivâyetler.

Mâtürîdî, sadece konumuz olan sûrelerde değil, *Te'vîlât*'ın birçok yerinde " **إثبات الرسالة والنبوة، وعلى إثبات الرسالة، دليل إثبات الرسالة، دلالة إثبات الرسالة**" vb. ifadeleriyle risâletin ispatına yönelik açıklamalardan ve haberlerden bahsetmiştir.[1780]

Ebû Mansûr, müteşabih âyetleri genellikle önce konuyla ilgili rivâyetleri aktararak sonrasında ise kendi görüşünü beyan ederek yorumlamaktadır. Meselâ el-Fetih sûresindeki *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."*[1781] âyetindeki "Allah'ın eli" ifadesini açıklarken bazılarının âyetteki bu ifadeyi "Yapılan sözleşmenin karşılığını verme hususunda Allah'ın eli sözleşme esnasında onların ellerinin üzerinde idi." şeklinde yorumladıklarını naklettikten sonra beş farklı yorum daha sıralar. Bu yorumları herhangi bir rivâyet lafzı kullanmadan muhtemel manalar biçiminde aktarır. Bu yorumları şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Hz. Peygamber'e verdikleri söze vefa gösterdikleri takdirde, bunun karşılığını vermek için Allah'ın eli de onların ellerinin üzerinde idi. 2- Sizin söz verdiğiniz sırada Hz. Peygamberin eli, sizin elinizin üzerinde idi ki bu yorumu *"Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar."*[1782] âyetiyle desteklemektedir. 3-Sözleşme yapılırken Resûlullah'ın eli de sizin ellerinizin üzerine uzanmıştı. 4-Allah'ın resûlüne verdiğiniz sözde Allah'ın size yapacağı yardım ve sizi ulaştıracağı başarı, sizin ona verdiğiniz söze vefa göstermenizden daha üstün ve daha hayırlıdır. 5- Resûlullah'a yardım konusunda Allah'ın eli sizin ellerinizin üzerindedir. Bu yorumu da *"Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır."*[1783]âyeti ile destekler. Onun muhtemel yorumlar biçiminde eserine kaydettiği bu açıklamaların sonuna "en doğrusunu Allah bilir" ifadelerini eklediği görülmektedir. Biz, müfessirin, Allah'ın eli ifadesiyle ilgili "**قال بعضهم**" sîgasıyla aktardığı rivâyetin İbn Abbâs, Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Ferrâ' (ö. 207/822) ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) yorumlarıyla mana yönüyle uyuştuğunu müşahede ettik.[1784] Müfessirin rivâyet sîgasız, "muhtemel manalar" biçiminde ihtiyatlı ifadeler kullanarak ve en doğrusunu Allah bilir notuyla aktardığı yorumlarından hareketle onun hem müteşabih âyetlerin manasına nüfuz

[1780] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/501, 3/232, 4/231, 5/28, 156, 203, 317, 319, 6/19, 93
[1781] el-Fetih 48/10.
[1782] el-Hucurât 49/17.
[1783] Âl-i İmrân 3/126.
[1784] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/70; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/65; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 5/22; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/45; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/224; Hâzin, *Lübâbü't-teʾvîl,* 4/156.

etmek istediği hem de yorumlarının kesinlik ifade edecek şekilde anlaşılmasını istemediği sonucuna ulaşabiliriz.[1785]

Mâtürîdî, tefsir ettiği âyetlerden ve aktardığı rivâyetlerden Hz. İsâ'nın nüzulünü ispata yönelik deliller bulmaya çalışır. el-Fetih sûresinin *"(Allah) o hak dini bütün dinlere üstün kılmak için (böyle yaptı)."*[1786] âyetini tefsir ederken İslâm dininin bütün dinlere üstün kılınmasını "**يظهر**" kavramı çerçevesinde inceler ve bunun iki şekilde olacağını söyler. Ona göre bunlardan ilki şudur: İslâm'ın ortaya koyduğu deliller ve kanıtlar, onun Allah'tan geldiğini dolayısıyla diğer bütün dinlere olan üstünlüğünü ispat eder. Bunu aklıyla böbürlenenler ve hakikatle inatlaşanlar dışında bütün din mensupları kabul eder. İslâm'ın diğer dinlere üstün gelmesinin ikinci yönü ise bazı ehl-i te'vîlin belirttiğine göre tarihin belirli zamanlarında gerçekleşir. Bu da Hz. Îsâ'nın nüzûlü esnasında olacaktır. O gün bütün din mensupları tek dinin çatısı altında toplanacak ve o din de İslâm olacaktır.[1787] Mâtürîdî, bu rivâyetle ilgili herhangi bir olumsuz yorumda bulunmaz. Fakat âyetin anlamının, İslâm dini mensuplarının ihtiyaç duyacağı her türlü bilgiyi, diğer dinlere galip gelmek için edinilecek bütün vasıtaları, Kur'ân'ın ihtiva ettiği manalardan elde etmek mümkündür şeklinde de anlaşılabileceğini söyler.[1788]

Ebû Mansûr, naklettiği rivâyetlerle ashâb-ı kiramın ve mü'minlerin faziletini ortaya koymaya çalışır. el-Fetih sûresinin *"Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler."* [1789] âyetini tefsir ederken Abdullah b. Mesʿûd'dan nakledilen bir haberden hareket ederek onların değerini anlatmaya çalışır. Aktardığına göre İbn Mesʿûd, eğer Allah Teâlâ, *"İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, âhireti isteyenler de."* [1790] buyurmuş olmasaydı biz, Muhammed aleyhisselâmın ashâbından dünyayı isteyen birinin bulunduğunu bilemezdik demiştir.[1791] Müfessir,

---

[1785] Mâtürîdî'nin müteşâbih âyetlere yaklaşımı hakkında geniş bilgi için bk. M. Kemal Atik, "*Te'vilatü'l-Kur'an* Çerçevesinde Matüridi'nin Müteşabih Ayetleri Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 313-332; Maden, *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsıdî Yorum,* 267-269; Maden, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukattaa ve Tevili", *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 110-111.

[1786] el-Fetih 48/28.

[1787] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/46; Saʿîd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, 5/248; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/339; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâʾ*, 3/1056; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 14/215, 22/260, 23/361.

[1788] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/46.

[1789] el-Fetih 48/29.

[1790] Âl-i İmrân 3/152.

[1791] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/284; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/371; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/418 (No.4414); İbn Ebî Âsım, *ez-Zühd*, 102; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/509; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 7/294-296; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîr*, 2/445; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/788; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 1/494.

onun bu ifadelerinden hareketle âyette bahsedilen güzel vasıfların İbn Mesʿûd ve onun gibilere ait olduğunu söyler. Aynı âyetteki şefkat ve merhametin Allah Teâlâ tarafından mü'minlerin de vasfı yapıldığını belirten müfessir, onların birbirlerine karşı bu vasıflar sayesinde merhametli davrandıklarını söyler ve bu görüşünü Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisle destekler. Naklettiğine göre Resûlullah, mü'minlerin birbirine karşı merhamet göstermedikçe cennete giremeyeceğini söyler. Bunun üzerine ashâbı ona, kendilerinin kendi çocuklarına karşı merhametli olduklarını ifade etmiştir. Hz. Peygamber de merhametin anlamının bu olmadığını, merhametin anlamının insanın kendisi ve çocuğu için istediğini din kardeşi için de istemesi olduğunu buyurmuştur.[1792] Bu rivâyetten sonra da mü'minlerin birbirlerine karşı olması gereken bilinç ve şuur derecesini Numan b. Beşîr'den rivâyet ettiği bir hadisle destekler. Hadiste Resûlullah, bütün mü'minleri tek bir vücuda benzetmiş ve vücudun organlarından biri rahatsızlandığında diğerlerinin uyumayıp hararetle ona yardıma koştuklarından söz etmiştir.[1793]

Mâtürîdî, abdest ve namaz gibi ibadetlerin değer ve faziletini ortaya çıkarmak için de rivâyetlerden faydalanmıştır. O, bu konuda el-Fetih tefsirinde, sekiz haberden bahsetmiştir ve bütün bu haberler el-Fetih sûresinin 29. âyetinin tefsirinde geçmektedir. Örnek olması bakımından namazın ve abdestin faziletine dair birer örnek vermek istiyoruz. Müfessir, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin rivâyeti diyerek, Resûlullah'ın, hasta olmadıkları halde gece ibadet yaptığı için benzi sararan ve hasta gibi görünen kimselere Allah merhamet buyursun diye dua ettiğini nakleder.[1794] Yine abdestin faziletiyle ilgili Hz. Peygamber'in, "Kıyâmet günü ümmetim, secde izleri ve abdest uzuvlarının parlaklığından dolayı sakar ve sekili atlar gibi olacaklar."[1795]

[1792] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/236; Tayâlisî, *el-Müsned,* 3/497; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 20/394 (No.13146), 21/353 (No.13874), 21/389 (No.13963), 21/461 (No.14082); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 2/218, 480; Dârimî, *es-Sünen,* 3/1801; Buhârî, "İman", 5 (No.13); Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 35 (No.2515); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/409; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 1/447, 2/587-588; Nesâî, "İman", 19 (No.5016-5017, 5039); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/414; Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 5/268, 327, 444, 459, 6/23; Hallâl, *es-Sünne*, 4/82; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/41.

[1793] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/89; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/341 (No.18393), 30/381 (No. 18433, 18434); Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 201; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 2/300.

[1794] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/49; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs*, 2/595; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/264; Dîneverî, *el-Mücâlese*, 5/95; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 3/320; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/209; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 4/245.

[1795] İmam Mâlik, "Salât", 29; İsmâîl b. Caʿfer, *Hadîsü Ali b. Hucr*, 326; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 2/112; Abdullah b. Mübârek, *el-Müsned,* 64; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/281; Kâsım b. Sellâm, *et-Tuhûr*, 118, 121; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/192; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/371 (No.3820), 7/340 (No.4317), 350 (No.4329), 13/373 (No.7993), 15/167 (No.9292), 36/65 (No.21737), 36/66 (No.21740); Müslim, "Tahâret" 39; İbn Mâce, "Tahâret ve Sünenihâ", 6 (No.284), "Zühd", 36 (No.4306); Bezzâr, *el-Müsned*, 5/208, 8/429, 15/70, 15/79; Mervezî, *Taʿzîmü kadri's-salât*, 1/269; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/130; Nesâî,

şeklindeki hadisini nakleder.[1796] Müfessirin, ibadetler, namaz, gece namazı ve abdestin faziletiyle ilgili aktardığı bu haberlerin merfû, mevkûf, maktû ve tebe-i tâbiîn kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

İmam Mâtürîdî, el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde 70'ten fazla rivâyeti görüşünü desteklemek maksadıyla almıştır.[1797] Zaman zaman bu haberlerin sonunda "**وهو ما ذكرنا**' bu da bizim belirttiğimiz manadır'",[1798] "**وهو قريب مما ذكرنا**' bu da söylediğimize yakın bir manadır",[1799] "**الا ترى أنه**'…olduğunu görmez misin!'",[1800] "**والأول أشبه**' ilk yorum daha uygun gibidir'",[1801] "**والله اعلم**' en doğrusunu Allah bilir'"[1802] gibi ifadeler kullanmıştır. Bu rivâyetler içerisinde merfû, mevkûf, maktû haberler olduğu gibi tebe-i tâbiîn ve sonraki dönem âlimlerinin görüşü de vardır. Müfessirin görüşünü desteklemek maksadıyla naklettiği bir merfû haberi konuya örnek olması bakımından aktarmak istiyoruz. Müfessir, el-İsrâ sûresinin ilk âyetindeki "**سبحان**" kavramının manasının "Allah'ı bütün eksikliklerden uzak tutmak, dengi ve ortakları bulunmaktan tenzih etmek." anlamına geldiğini söyler. Akabinde bu manayı desteklemek için Hz. Peygamber'den bir hadis nakleder. Bu hadise göre Resûlullah'a "sübhânallah" ifadesinin tefsiri sorulmuş, o da: "O, Allah'ı her türlü kötülükten uzak tutmaktır" buyurmuştur.[1803]

6.3 Rivâyetlere Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı

Rivâyetlere kabul ve red açısından yaklaşım ifadesi ilk anda hadislerin Kur'ân'a arzı meselesini akla getirmektedir. Bu meseleyi Hz. Peygamber'e kadar götürerek ondan nakledilen "Benden gelenleri Kur'ân'a arz edin. Ona uygun ise benim sözümdür. Ona

"Tahâret", 113 (No. 150); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 8/462, 9/203, 11/387; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/6; Tûsî, *el-Müstahrec*, 3/184; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 1/122; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, 1/143, 2/57; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 10/3336; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 2/259; Şâşî, *el-Müsned*, 2/107.

[1796] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/50.

[1797] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223, 226, 228, 235-237, 239, 241, 248, 250-251, 255, 257-259, 261, 266, 268-272, 274, 298, 304, 324, 328, 341-342, 347-349, 368-369, 371, 378-379, 14/7-10, 12, 26, 41.

[1798] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 241.

[1799] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/328.

[1800] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/235-236.

[1801] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.

[1802] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/9-10, 12, 26.

[1803] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 15/31-32; Bezzâr, *el-Müsned*, 3/164; Şâşî, *el-Müsned*, 1/71; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/225; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 6/70.

aykırı ise benim sözüm değildir."[1804] hadisine dayandıranlar vardır.[1805] Mâtürîdî, ele aldığımız el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde istifade ettiği haberlerin bazıları için kabul ya da red yönünde görüş beyan eder. Fakat bütün rivâyetlerle ilgili görüşlerini net bir şekilde ifade ettiğini söylemek doğru değildir. Çünkü tefsirinde herhangi bir yorum yapmadan naklettiği haberleri; rivâyet hakkında yorum yapsa da herhangi bir tercih yapmadığı haberleri; tevakkuf ettiği haberleri ya da bir te'vîli izah ederken aktardığı haberleri görmek mümkündür.

6.3.1 Rivâyetlere Kabul Açısından Yaklaşımı

Müfessir bazı rivâyetleri herhangi bir yorum yapmadan doğrudan kabul etmektedir. Kimi rivâyetler hakkında bazı yorumlar yapmakta ve o rivâyete dayalı yorumu tercih ettiğini belirtmektedir. Bunların haricinde âyet veya hadisle destekleyerek ya da hakkında icmâ olduğunu beyan ederek kabul ettiği rivâyetler de bulunmaktadır. Bazı haberleri ise kabul edip etmediği noktasında yargıya varmak güçtür. Bu tür haberleri "kabulü muhtemel haberler" şeklinde nitelemek mümkündür.

Herhangi bir yorum yapmadan doğrudan kabul ettiği rivâyetler genelde merfû haberlerdir.[1806] Bazı sebeb-i nüzûl rivâyetleri[1807] ve kelimenin sözlük anlamıyla ilgili haberler[1808] ve kendisinden önce yapılan kimi yorumları destekler mahiyetteki açıklamalar da bu kategoride yer alabilmektedir. Meselâ *"Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz."*[1809] âyetindeki "**العلو** 'böbürlenme" kelimesine güç ve kuvvet gösterme, cüret edip kibirlenme manası verildiğini[1810] bu mananın da kendisinin daha önce sözünü ettiği

[1804] Şâfiî, *er-Risâle*, 222; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 2/97; Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Mukriî, *el-Mu'cemü li İbni'l-Mukriî,* thk. Ebî Abdirrahmân Âdil b. Saʿd, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998), 356; Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnavut vd., (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 5/370, 372.
[1805] Ayrıntılı bilgi için bk. Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs,* 189; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 17; Kamil Çakın, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 237-262; Hüseyin Güleç, "Âhâd Haberlerin Kur'ân'a Arzı", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 1-17; İbrahim Özdemir, "İmam Şâfiî'de Hadislerin Kur'an'a Arzı", Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı), 54/3 (2018), 13-37; Furkan Çakır, "Hadislerin Kur'an'a Arzının Suiistimali", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi (Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2021), 145-175; Mehmet Sabih Aydın, "Hadislerin Kur'ân'a Arzı ile İlgili Rivâyetlerin Tahrîc ve Tahlîli", *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 7/1 (2023), 52-71.
[1806] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223, 268, 270, 14/8-10, 12.
[1807] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8-9, 12.
[1808] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/223, 228, 250 -251, 255, 268, 270-272, 14/12.
[1809] el-İsrâ 17/4.
[1810] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 19/637; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 9/3022; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân*, 5/205; Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 3/117.

mana olduğunu beyan eder.[1811] Görüldüğü gibi burada âyetteki bir kelimenin anlamına yönelik bir görüş aktarmakta ve ona dair bir izaha gerek duymadan onu kabul etmektedir.

Mâtürîdî kimi zaman konuyla ilgili bir habere yer verdikten sonra âyetin muhtemel başka bir manaya daha gelebileceğini söyler. Ancak neticede ilk naklettiği görüşün daha doğru olduğunu belirtir. Kendi yorumunun farklı olduğunu beyan edip tercihe şayan bulduğunu belirterek kabul ettiği haberlerden sonra genelde " **الا ترى أنه، فذلك كله يرجع إلى معنى واحد، وهو واحد، وهو ما ذكرنا، وهو قريب مما ذكرنا، والوجه فيه ما ذكرنا، والله أعلم، والأول أشبه، أو كلام نحوه، وجه حسن** " ifadelerini kullanır.[1812] Bu konuya el-Fetih sûresinin 27. âyeti güzel bir örnek teşkil eder. Mâtürîdî, *"Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı."* âyetini bazı müfessirlerin "Allah, peygamberinin rüyasında gördüğünü gerçekleştirmiştir." şeklinde yorumladıklarını aktarır.[1813] Fakat âyetin aynı cümlesinin "Allah, insanlara peygamberinin rüyası aracılığıyla bir haber gönderdi ve peygamberini insanlar nazarında doğru çıkardı." manasına da gelebileceğini söyler. Daha sonra kendisi ilk yorumun daha uygun olduğunu "**الأول أشبه**" diyerek ifade eder.[1814]

Ebû Mansûr, naklettiği rivâyetlerden bazılarını Kur'ân ile destekleyerek kabul eder.[1815] Meselâ *"Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir."*[1816] âyetini açıklarken bunun maddî olarak onlara destek olmak anlamına gelebileceğine dair bir yoruma yer verir. Her ne kadar âyetin zahirinde malı harcayarak merhamet etmek lafzı olmasa da *"Ana-babaya ihsanda bulun."*[1817] âyetinin bu manayı desteklediğini söyler. Sonrasında çocuğun malının aynı zamanda anne-babanın malı olduğu için iyiliğin şeklinden bahsedilmediğini belirtir. Bu düşüncesini de naklettiği bir hadisle destekler. Onun aktardığına göre "Bir adam Hz. Peygamber'e gelir ve 'Ey Allah'ın resûlü! Benim bir miktar malım var. Babam var, onun da malı var. Babam malımı benden

[1811] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228.
[1812] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/236, 239, 241, 328, 341, 14/19-20, 27-28, 32, 35-36, 41, 48, 51.
[1813] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/57; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 5/28; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/257.
[1814] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/41.
[1815] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 235-237, 239, 250-251, 255-259, 269, 272, 274, 281-282, 287-288, 299, 301-305, 307-309, 313, 319-320, 328, 330-332, 334-336, 339, 344, 348-349, 365, 370-372, 375, 14/7, 11, 13, 28, 37.
[1816] el-İsrâ 17/24.
[1817] el-En'âm 151.

almak istiyor.' der. Hz. Peygamber de ona "Sen de malın da babana aittir." buyurur.[1818] Müfessir, hadiste ifade edilen çocuğun malının babaya ait olmasının manasının *"Kendi evlerinizden veya babalarınızın evlerinden…yiyip içmenizde sakınca yoktur."*[1819] âyetiyle desteklendiğini söyler. Ona göre bu âyetteki "kendi evlerinizden" ifadesinin manası "oğullarınızın evleri"dir. Oğulların evleri kişinin kendi evi kabul edildiği için ayrıca zikredilmemiştir.[1820] Görüldüğü gibi Mâtürîdî, kendi görüşünü desteklemek için ortaya koyduğu âyetin manasını hadisle, hadisteki ifadenin anlamını da bir başka âyete arz ederek teyit etmiştir.

Müfessir, görüşlerini Hz. Peygamber'in sünnetine ve hadislerine arz ederek de ispatlamaya çalışmaktadır.[1821] Meselâ Müslümanları öldürmek kastı olmadan içlerinde Müslümanların da bulunduğu yerlere hücum etmenin yasak olmadığını Hz. Peygamber'in sünnetiyle açıklar. Rivâyete göre Resûlullah kadınları ve çocukları öldürmeyi yasaklamış fakat Taiflileri muhasara ettiğinde kadın ve çocukların zarar göreceğini bildiği halde mancınıkla orayı dövdürmüştür.[1822] Yine Hz. Peygamber'e içinde kadın ve çocukların bulunduğu müşrik yurduna baskın yapmanın hükmü sorulmuş, o da "Onlar da onlardandır." şeklinde cevap vermiştir.[1823]

Ebû Mansûr, hakkında icmâ oluşmuş konulardaki görüşlerin kabul edilmesi taraftarıdır. O, *Te'vîlât*'ta icmânın delil olmasına yönelik dört delil sunar. Bunlardan ilki, *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir*

[1818] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/258; Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, , 44; İbn Mâce, "Ticârât", 64 (No.2291); Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 4/277; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 4/158; Tahâvî, *el-Muhtasar*, 4/283; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 546;

[1819] en-Nûr 24/61.

[1820] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/259.

[1821] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/261-260, 309, 349, 14/37-38, 50.

[1822] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'r-Red,* 67; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/513; Şâfiî, *el-Ümm*, 4/232, 257-258, 306, 369; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1264-1265; Vâkidî, *el-Megâzî*, 3/923-924, 927, 960; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/483; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/158-159, 503; Müzenî, *es-Sünenü'l-meʾsûre*, 8/378; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/366-367, 7/116, 118, 138; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 63; Tirmizî, "Edeb", 41 (2762).

[1823] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/513; Şâfiî, *el-Ümm*, 4/253, 7/369; Şâfiî, *er-Risâle*, 297; Şâfiî, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*, 3/1265; Şâfiî, *el-Müsned,* 238, 314; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, 5/202; Humeydî, *el-Müsned*, 2/36; Saʿîd b. Mansûr, *Sünenü Saʿîd b. Mansûr*, 2/282; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/485; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/351 (No.16422), 26/357 (No.16426), 27/219 (No.16658), 27/226 (No.16668), 27/227 (No.16670), 27/231 (No.16677), 27/234 (No.6682), 38/469 (No.23484); Buhârî, "el-Cihâd ve's-Siyer", 146 (No.3012); Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 26-27; Esrem, *Nâsihu'l-hadîs*, 237; İbn Mâce, "Cihâd", 30 (No.2839); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121 (No.2672); İbn Ebî Hayseme, *Tarîhu'l-kebîr*, 1/306; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 2/169; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne,* 1/91-92; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 8/25-26; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 261; Rûyânî, *el-Müsned*, 2/168; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müstahrec*, 4/222-223; Tahâvî, *Meʿâni'l-âsâr,* 3/222; Tahâvî, *el-Muhtasar*, 3/435.

şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık."[1824] âyetidir. Bu âyette Allah Teâlâ, Muhammed ümmetinin "**وَسَطاً** 'âdil'" olma özelliğine sahip kılındığını haber verir. Âdil olmak ise "şahitlik yapma hakkına sahip olan ve şahitliği kabul edilen" demektir. Şahitliği kabul edilen bir ümmet de bir şey üzerinde ittifak ettiğinde bunun kabul edilmesi ve ona göre hükmedilmesi gerekir. İkinci delil, *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."*[1825] âyetidir. Âyette Allah Teâlâ, mü'minlerdeki doğruluk sıfatına işaret ederek onlara uyulmasını emretmektedir. İcmânın hüccet olduğunun üçüncü delili, *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."*[1826] âyetindeki peygamberin ve mü'minlerin yolundan çıkanlara karşı yapılan azab tehdididir. İcmaya uymanın dördüncü delili ise *"Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."*[1827] âyetidir. Bu âyetle Allah Teâlâ anlaşmazlık durumunda meselenin Allah ve resûlüne götürülmesini ister. Aynı âyetin ifadelerinden anlaşma olduğu takdirde icmaya uyulması gerektiği anlaşılır.[1828]

Müfessir el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde üç yerde icmâdan bahseder.[1829] Bunlardan biri *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan o zaman onlara yumuşak bir söz söyle."*[1830] âyeti ile ilgilidir. Müfessir bu âyeti tefsir ederken Hz. Peygamber'den bir şey istenildiğinde onun yüz çevirmesini açıklamaya çalışır. Aktardığına göre ehl-i te'vîl bu yüz çevirmeyi kendisinden bir şey istenildiğinde, bu davranıştan hoşlanmadığından dolayı olmadığı konusunda icma etmişlerdir. Kaynaklara bakıldığında onun ehl-i te'vîl ifadesinin içersine Abdullah b. Abbâs, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Mukâtil b. Süleymân ve Taberî (ö. 310/923)[1831] girmektedir. Mâtürîdî'nin fıkhî konulardaki icmâ ile ilgili görüşlerinden

[1824] el-Bakara 2/143.
[1825] et-Tevbe 9/119.
[1826] en-Nisâ 4/115.
[1827] en-Nisâ 4/59.
[1828] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 1/260-261.
[1829] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/262, 14/19.
[1830] el-İsrâ 17/28.
[1831] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/262; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/529; Ferrâ', *Meʿâni'l-Kurʾân*, 2/122; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 28/430, 431, 432; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/235; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2325-2326.

araştırmamızın önceki bölümlerinde bahsetmiştik.[1832] Onun burada bahsettiği icma fıkhî konularda değil âyet ya da âyetlere verilen manalardaki icmadır. Onun tefsir alanında böyle bir icmadan söz etmesi farklı bir kavramlaştırma örneği sayılabilir. Buradan ve diğer örneklerden hareket ederek Mâtürîdî'nin, icma kavramını, âyetlerin kelime anlamlarında meydan gelen uzlaşma, âyetlerin tefsiriyle ilgili kendisine kadar gelen süreç içerisinde oluşan ittifak veya sahâbe devrinden itibaren âyetlerden çıkarılan hükümlerdeki fikir birliği anlamında kullandığı ortaya çıkmaktadır.

Müfessir, tefsirini yaptığı âyetlerin anlamına vakıf olmak için "muhtemel anlam" şeklinde bazı rivâyetler aktarmıştır. Onun ifadeleri, âyetle ilgili naklettiği muhtemel görüşlerden herhangi birini tercih ettiğini ifade etmez.[1833] Meselâ *"Gerçekten bu Kur'ân en doğru olan yola götürür."* [1834] âyetindeki "**هِيَ**" zamirinin müennes olmasının nedeniyle ilgili birkaç yorum yapıldığını söyler. Müfessir ilk yorumu "**قيل**" lafzıyla aktarır. Buna göre âyetteki zamir "millet" kelimesinden kinayedir ve "Kur'ân, bütün dinlerin "**الملة**" en doğru ve en dengeli olanına iletir." demektir. İkinci yorumu "**قال بعضهم**" lafzıyla naklederek âyetteki müenneslik zamirini bazılarının, "Kur'ân'ın en doğru ve en düzgün işlere "**الأمور**" götürmesi anlamında yorumladıklarını söyler. Son yorumu ise yine "**قيل**" kelimesiyle "Kur'ân'ın yolların "**السبل**" en doğrusuna ve en düzgününe iletmesi" manasına geldiğini söyleyenlerin görüşlerini aktarır. Bütün bu haberleri naklettikten sonra âyetin bu üç yoruma gelmesinin muhtemel olduğunu söyler.[1835]

6.3.2 Rivâyetlere Red Açısından Yaklaşımı

Mâtürîdî bazı haberleri Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in ismet sıfatına, ashâbın anlayışına, fıtrata, hikmete, tarihi gerçeklere veya kelimelerin sözlük anlamlarına aykırı bularak reddetmiştir.

[1832] Bk. 3.1. "Mâtürîdî'ye Göre Haber Kaynakları"; 3.2. "Mâtürîdî'ye Göre Haber Çeşitleri"; 3.3.1. "Sahâbe".
[1833] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/233, 235, 268, 281, 299-300, 316, 328, 338, 342, 347, 354, 14/10, 13, 18-20, 23-24, 26, 28, 31-33, 41, 43-44, 48, 50-51.
[1834] el-İsrâ 17/9.
[1835] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/233.

Müfessir bu haberlerden bazılarını Kur'ân'a arz ederek reddetmiştir. Bu bağlamda el-İsrâ sûresi 24. âyetinin [1836] et-Tevbe sûresi 113. âyetle [1837] neshedildiğini söyleyenlerin[1838] görüşlerine karşı Nuh 10. âyetini[1839] delil gösterir ve âyetin neshini kabul etmez. Aynı şekilde ehl-i te'vîlin görüşü diyerek aktardığı haberlerden bazılarını da yine Kur'ân'dan delil göstererek reddeder.[1840] Meselâ *"Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin."* [1841] âyetindeki "şanlı bir zafer" ifadesini ehl-i te'vîl, "zillete düşürülemeyen ve rezil edilemeyen yardım" manasında yorumlamıştır. Oysaki müfessirimize göre âyetin zahiri siyak ve sibak uygunluğu da göz önünde bulundurularak incelendiğinde bu manaya gelmediği anlaşılır. Çünkü *"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik."*[1842] âyetinden sonra *"(Ki böylece) Senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin."*[1843] âyetinin gelmesi, ilk bakışta anlaşılması güç bir nedensellik içermektedir. İlk âyetteki "fetih" kelimesine Hz. Peygamber'in yaptığı iyilik, güzellik, ibadet ve taatler şeklinde mana verildiğinde bütün bu fiilerin mağfirete sebep olduğu ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla *"Biz sana apaçık bir fetih verdik."* âyetinin sonraki âyetle birlikte anlamı "Biz seni iyi işler yapmaya muvaffak kıldık ki Allah seni bağışlasın." demek olur. Ayrıca fetih kelimesini Allah'ın kendisine izafe etmesi, fethi verenin de bu fethi celbedecek mücadele ruhunu Resûlullah'a verenin de kendisi olduğunu belirtmesi anlamına gelir. Yoksa ehl-i te'vîlin dediği gibi buradaki fetih, zafer ve galibiyet anlamına gelmez.[1844] Mâtürîdî'nin başta Muʿtezile'nin bazı görüşleri olmak üzere Kur'ân'a arz ederek değerlendirdiği başka te'vîlleri de eserine alıp tartıştığı müşahede edilmiştir.[1845]

Ebû Mansûr'un üzerinde titizlikle durduğu hedeflerden biri de Resûlullah'ın nübüvvetinin ispatına yönelik delilleri ortaya çıkarmaktır. O, bu konuda özellikle Hz. Peygamber'in ismet sıfatına halel getirecek söz, fiil ve rivâyetleri şiddetle eleştirmekte

[1836] *"Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."* el-İsrâ 17/24.
[1837] *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de mü'minlere."* et-Tevbe 9/113.
[1838] Abdullah b. Abbâs, İkrime el-Berberî, Katâde b. Diâme, Yahyâ b. Sellâm.
[1839] *"Dedim ki: 'Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır."* Nûh 71/10.
[1840] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/257-258.
[1841] el-Fetih 48/3.
[1842] el-Fetih 48/1.
[1843] el-Fetih 48/2.
[1844] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/11.
[1845] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/257-258, 332, 334, 346, 349, 375, 14/11, 13, 28, 37.

el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde de bu konuda açıklamalar yapmaktadır. Meselâ *"Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin."*[1846] âyetini tefsir ederken bu âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili şu bilgileri verir. Bazı müfessirlerin aktardığına göre, müşrikler Resûlullah'a: "Bizim ilahlarımızı selamlamadıkça senin Hacerülesved'i selamlamana izin vermeyiz." demişler, Hz. Peygamber de içinden onların istekleri doğrultusunda bir niyet geçirmiş ve âyet bu olay üzerine inmiştir.[1847] Mâtürîdî ise Hz. Peygamber'i küçükken bile putlar etrafında kimsenin görmediğini, onlara yaklaştığına dair hiçbir haberin nakledilmediğini, hal böyleyken onda böyle bir niyetin oluştuğunun söylenmesinin asla kabul edilemeyeceğini ve bu tür haberlerin hayal ürünü olduğunu söyler. Aynı şekilde bu âyet bağlamında en-Necm sûresindeki Garânîk olayına da değinir ve böyle bir hikâyenin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtir. Ona göre insanların akılları Hz. Peygamber'in günahlardan korunmuş olduğuna şahitlik eder. Kim Resûlullah'ın ismet sıfatına halel getirecek bir görüş ya da rivâyet aktarırsa onun hadisi kabul edilmez, rivâyetinin yalan olduğuna hükmedilir.[1848] Müfessir, inceleme konumuz olan el-İsrâ tefsirinde ismet sıfatına aykırı biçimde rivâyet edilen başka bazı merfû, mevkûf ve maktû haberler aktarır ve bunları da reddeder.[1849]

Müfessir, ashâbın anlayışıyla ilgili kendisine ulaşan bazı olumsuz haberleri reddeder. Meselâ ehl-i te'vîl şöyle bir haber aktarmıştır: Hudeybiye öncesinde Hz. Peygamber ashâbına rüyasını anlatmış ve rüyasında Mekke'ye girdiklerini gördüğünü söylemiştir. Buna rağmen neticede Mekke'ye giremeden Hudeybiye'den geri dönmek bazı Müslümanlara ağır gelmiştir. Mâtürîdî, bu yorumu kabul etmez. Zira ona göre peygamberlerin rüyalarının vahiy gibi gerçekleşeceğine inanan bir neslin böyle bir anlayışta olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu ancak münafıklara ait bir düşünce olabilir. Bu görüşünü de yine bir rivâyetle destekler. Naklettiğine göre Resûlullah, Hudeybiye'de kurbanını kesip ihramdan çıktığında münafıklar, "Hani peygamberin rüyası gerçekleşiyordu." gibi sözler söylerler.[1850] Müfessire göre bu haber, yukarıda kastedilenlerin münafıklar olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü âyette

[1846] el-İsrâ 17/74
[1847] İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/55; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/253; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/506; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2340.
[1848] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/332.
[1849] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/332-335.
[1850] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/76; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/258.

Müslümanların Mekke'ye girecekleri vâdedilmekte fakat ne zaman gireceklerine yönelik bir tarih verilmemektedir Mâtürîdî, bu durumu Yûsuf aleyhisselâm'ın rüyasına da benzetir ve onun bir rüya gördüğünü ancak bu rüyanın aşağı yukarı 40 sene sonra gerçekleştiğini söyler. Bütün bu açıklamalardan sonra da ashâbın kalbinde, müfessirlerin naklettiğine benzer bir şüphe bulunmasının asla mümkün olmadığını söyler.[1851]

Ebû Mansûr'un naklettiğine göre bazıları, *"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma."*[1852] âyetini hem cimriliğin hem de israfın yasaklanması şeklinde anlamıştır. Ancak Mâtürîdî, bu ifadenin cimriliğin yasaklanması olması durumunda *"Büsbütün eli açık da olma."* cümlesinin de cömertliği yasaklama anlamında olması gerektiğini belirtir ve Allah'ın hiç kimseye insan fıtratında var olan cimrilik ve cömetliği yasaklamadığını söyler. Bundan dolayı aktardığı görüşü fıtri ve tabiî duruma aykırı bulur ve kabul etmez. [1853] Onun "bazıları" biçiminde ifade ettiği kimseler araştırıldığında karşımıza Abdullah b. Abbâs ve Hasan-ı Basrî çıkmaktadır.[1854]

Bazı müfessirler göre, âdemoğullarının diğer hayvanlar ve canlılar üzerindeki üstünlük sebebi,[1855] insanların hayvanlar gibi sadece ağızlarıyla değil elleri ile yiyip içmeleridir. Fakat Mâtürîdî bu yorumu, Hz. Âdem'in yaratılış hikmet ve faziletine aykırı bulduğu için kabul etmez. Çünkü Allah'ın âdemoğullarına lütfettiği diğer üstünlük ve değerleri bir kenara bırakıp söz konusu durumu üstün bir meziyet gibi ön plana çıkarmak makul değildir. Onun nakledip eleştirdiği bu görüşün sahipleri Abdullah b. Abbâs, Mukâtil b. Süleymân, İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve Zeccâc'tır.[1856]

Ebû Mansûr, bazı rivâyetleri, rivâyetlerde bahsedilen tarihi olayların gerçekleşme zamanına göre değerlendirerek reddeder. Meselâ *"Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: 'Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız.'"*[1857] âyetinde sözü edilen kabileler İbn Abbâs ve Mukâtil

[1851] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/44.
[1852] el-İsrâ 17/29.
[1853] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/263.
[1854] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/434; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2327.
[1855] el-Bakara 2/33.
[1856] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/327.
[1857] el-Fetih 48/16.

b. Süleymân'a göre Müseylimetülkezzâb'ın mensubu olduğu Benî Hanîfe kabilesi,[1858] Hasan-ı Basrî'ye göre ise İranlılar ve BizanslıIardır.[1859] Katâde b. Diâme ve diğerleri ise bu kabilelerin Huneyn'de kendilerine karşı savaşa çağrılan Hevâzin ve Sakîf kabileleri olduğunu söyler.[1860] Fakat Mâtürîdî, Katâde'nin söylediğine katılmaz. Çünkü Mâtürîdî'nin verdiği bilgiye göre Huneyn'de Hevâzin ve Sakîf kabilesiyle yapılan savaş, Hz. Peygamber zamanında meydana gelmiş ve savaşı da bizzat kendisi yönetmiştir. Bu iki kabileye karşı yapılan savaşı Resûlullah'ın hem yönetmesi hem de bu âyete göre insanların aynı savaşa davet edilmeleri mümkün değildir.[1861]

Mâtürîdî, bazı âyetlerin sadece lafzî anlamlara hamledilmesini kabul etmez.[1862] el-İsrâ sûresinin *"De ki: '(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir! Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkansız olan başka bir varlık olun (yine de diriltileceksiniz.)."*[1863] âyetini bazı ehl-i te'vîlin "Demir ya da taş olsanız da sizi öldürürdü." anlamında yorumladıklarını aktarır. Fakat kendisi bu yorumu "**هذا بعيد** 'Bu uzak bir anlamdır.'" ifadesini kullanarak reddeder. Çünkü Mekke müşrikleri ölümü inkâr etmiyorlar ve ölüme her zaman şahit oluyorlardı. Ancak onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Ona göre âyet, "Yaptıklarınızın sonucunu görmeyecek olsaydınız işte o zaman taş veya demir olur, insan olmazdınız." şeklinde yorumlanmalı, lafzi anlamda yorumlanmamalıdır.[1864] Âyeti lafzî anlamıyla yorumlayanlar arasında Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî, Dahhâk b. Müzâhim, Hasan-ı Basrî ve Taberî vardır.[1865]

6.3.3 Rivâyetlere Tevakkuf Açısından Yaklaşımı

Tevakkuf, "**وَقَّفَ** 'durmak'" fiilinin tefaʿul vezninde mastarıdır ve "bir konuda düşünmek, beklemek" anlamına gelir.[1866] "Tefsir yaparken konuyu aydınlatacak bir delil yoksa böyle bir delil bulununcaya kadar beklemek, kesin yorumlardan ve

[1858] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/72; Câhiz, *el-ʿOsmâniyye*, 114; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 4/132.
[1859] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/219; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 6/503.
[1860] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 22/220; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 5/24.
[1861] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 14/28.
[1862] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/290, 14/12.
[1863] el-İsrâ 17/50-51.
[1864] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/290.
[1865] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/290; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/140; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 2/300; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/463; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/2333; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/163;
[1866] İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga*, 6/135; Cevherî, *es-Sıhah,* 4/1440; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 9/360.

hükümlerden kaçınmak." şeklinde ifade edebileceğimiz tevakkuf ameliyyesini Mâtürîdî de zaman zaman tefsirinde uygulamıştır. O, Kur'ân'ı Kur'ân, Resûlullah'ın sünneti, sahâbenin nakilleri ve icmaı, örf şeklini almış amelî mütevâtirle açıklamaya çalışır. Herhangi bir konuda kendisine güvenilir bir haber gelmediğinde lafzın zahirinden hareket ederek âyeti te'vîl eder. Şâyet âyetin zahirini te'vîl emek de mümkün değilse tevakkuf etmeyi tercih eder. Onun tevakkuf ederek yaklaştığı konular gaybî bilgiler, kıssalarla ilgili ayrıntılar, bilinmesinde bir fayda görmediği konular, şekk ifade eden bilgiler ve mübhem ifadelerdir.[1867] Fakat müfessire göre bir konuda tevakkuf edilmesi o konuyla ilgili hiçbir haberin aktarılmayacağı ya da herhangi bir yorumun yapılmayacağı anlamına gelmez. Onun tevakkuf anlayışını âyetle ilgili yapılan te'vîllerin her birinin manasının muhtemel olduğunu bilmek ve verilen hükmün katîliğinden sakınmak şeklinde ifade etmek mümkündür.[1868]

Mâtürîdî, el-İsrâ sûresinin 85. âyetindeki **"الروح"** kavramının yorumu konusunda tevakkuf etmiştir. Müfessir, ruhun ne olduğu ile ilgili yapılan te'vîlleri aktardıktan sonra bazılarının "ruh" kavramını "melek" şeklinde yorumladığını[1869] fakat kendisinin ruhun ne olduğunu tefsir etmeyeceğini çünkü ruh hakkında soru soranların ondan neyi kastederek (Kur'ân, melek, can vb.) soru sorduklarını bilmediğini söyler.[1870] Onun bu tavrı bize kendi görüşlerine uymasa da geçmişte yapılan yorumları yok saymadığını gösterir. Müfessirin buradaki tevakkufunun sebebi ise ilk muhatabın konuyu nasıl anladığının bilinmemesidir.

Mâtürîdî, el-İsrâ sûrenin ilk âyetinde bahsedilen İsrâ olayını anlatırken Hz. Peygamber'in göklere yükseltildiğini, orada diğer peygamberlerle görüştüğüne yönelik bir rivâyet bulunduğunu fakat rivâyetin âhâd haberler sınıfında değerlendirildiği için bu konuda kesin bir şey söylemenin doğru olmayacağını söyler. Sözü edilen rivâyetler doğru değilse kendisinin konuyla ilgili âyette bildirildiği kadarını söylemekle iktifa edeceğini, eğer doğru ise Hz. Ebû Bekir'in: "Şâyet bunları

[1867] Erkan Çakır, "Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf -Ebû Mansûr Mâturîdî Örneği", *İslâmi Araştırmalar* 29/3 (2018), 631-633; Aksoy, "Mâtürîdî'nin Tefsirinde Bilmeye İhtiyaç Duymadığı Hususlara Dair Bir İnceleme", 248-274; Ali Karataş - Veysel Gengil, "Ayrımların Eşiğinde Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Geleneği", 72-74.
[1868] Çakır, "Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf", 629.
[1869] Rûh kavramını Cebrâil ya da melek anlamında yorumlayanlar arasında Abdullah b. Abbâs başta olmak üzere Katâde b. Diâme, Mukâtil b. Süleymân, Yahyâ b. Sellâm, Süddî, Dahhâk b. Müzâhim ve Şaʿbî'de vardır. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/547, 4/565, 772; Yahyâ b. Sellâm, Tefsî*ru Yahyâ b. Sellâm*, 1/160; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr*, 2/314; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/544, 24/176; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân*, 5/86.
[1870] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/350.

Hz. Peygamber söyledi ise haktır ve gerçektir. Ben de onun söylediğine şahitlik ederim" dediği kadarını söyleyeceğini ifade eder.[1871]

Mâtürîdî aynı konuya herhangi bir rivâyet sîgası kullanmadan ve râvî ismi belirtmeden Hz. Peygamber'e imtihan için gösterilen rüya âyetini[1872] işlerken de değinir.[1873] Müfessir, mirac olayıyla ilgili kendisine kadar gelen rivâyet birikimine atıf yaparak "İmtihan olsun diye Resûlullah'a gösterilen rüyanın onun Beytülmakdis yolculuğunda gördüğü şeyler ve orayla ilgili mucizelere dair verdiği haberler" olabileceğini söyler.[1874] "Şâyet bahsedilen rüya bu şekilde yorumlanırsa yine Hz. Peygamber'i bu konuda tasdik edenler ve yalanlayanlar için bir imtihan olmaktadır."[1875] der.

Mâtürîdî'nin miracla ilgili bu ifadeleri miracı reddetmesinden değil, gayb konularıyla ilgili âhâd haberlere temkinli yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Miraçla ilgili Kur'ân'da açık bir âyetin olmaması ve mütevâtir bir haberin nakledilmemesi[1876] onun bu tutumunu desteklemekte ve kendi sistemi içerisindeki tutarlılığını göstermektedir. Burada şunu ifade edelim ki bu konuda Hz. Ebû Bekir'in, "Hz. Peygamber söyledi ise haktır ve gerçektir." ifadesinin içerisinde miraç hadisesinin asla gerçekleşmediğini anlamak mümkün değildir. Bilakis onun ifadelerinden bu olayın gerçekleştiği, Allah'ın kudretine ve Hz. Peygamber'in şanına yakışan bir durum olduğu anlaşılır. Ancak akıl alanının dışında ve mütevâtir bir haberle desteklenmeyen bir konu hakkında kesin ifadeler kullanmak doğru değildir. Bununla beraber şayet böyle bir

[1871] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225.
[1872] el-İsrâ 17/60.
[1873] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309.
[1874] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil,* 2/538; Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *et-Tefsîr,* 2/302; İbn Saʿd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* 1/213; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/396, 5/450; Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr" , 42 (No.3888), "Tefsîru'l-Kur'ân", 192 (No.4716), "Kader", 10 (No.6613); İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelefî'l-hadîs,* 314; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân,* 49; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No.3134); Nesâî, "Tefsîr", 17 (No. 11227); Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* 3/156, 17/480-483; Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit ʿan Resûlillâhi sallallâhu ʿaleyhi ve sellem mine'l-ahbâr,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kâhire: Matbaatu'l-Medenî, ts.), 1/456-461; Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân,* 3/148; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm,* 7/2335, 12/638; Nehhâs, *İʿrâbu'l-Kur'ân,* 2/277; Nehhâs, *Meʿâni'l-Kur'ân,* 4/168.
[1875] Mâtürîdî, *Te'vîlât,* 8/309-310.
[1876] Miraçla ilgili nakledilen hadisler için bk. Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 42 (No.3387), "Salât", 1 (No.349); Müslim, "İmân", 259, 263; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/485 (No.12505), 38/321 (No.23285), 356 (No.23332). Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şinasi Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç,* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 87-133; Muhammet Ali Asar, "Yusufefendizâde'nin Mi'râciyye İsimli Eserinde Hadis Kullanımı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (2024), 39-78; Gülhan Maden, "Osmanlı Döneminden Bir Konulu Tefsir Örneği: Yusufefendizâde'nin Miʿrâciyye Adlı Eseri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (2024), 245-286.

olay meydana geldi ise de caiziyyetini kabul etmek mümkündür. Bu durumda Mâtürîdî'nin miraca yaklaşımının sağlıklı bir tutum olduğu anlaşılmaktadır.

6.3.4 Rivâyetleri Değerlendirme Lafızları

Mâtürîdî'nin istifade ettiği rivâyetlerden her birinin üzerine hüküm bina etmediğini ve haberlerin kabulüne yönelik belirlediği belli kriterlerinin olduğunu daha önceki bölümlerde ifade etmeye çalışmıştık.[1877] Böyle olmakla beraber müfessirin herhangi bir yorum yapmadan aktardığı rivâyetlerin[1878] yanı sıra yorum yapsa da herhangi bir tercih ifadesi kullanmadan naklettiği rivâyetler[1879] de vardır. Ayrıca yararlandığı bir te'vîlin izahı sadedinde aktardığı bazı rivâyetler de vardır.[1880]

Müfessir, eserine aldığı rivâyetleri değerlendirirken "Haber doğruysa başka yorum caiz değildir",[1881] "Haber sabitse yorum doğrudur",[1882] "Âyetin verdiği bilgiye sadece bir hadisle ilave yapılabilir",[1883] "Bu konuda başka haberler de vardır",[1884] "Hadislerin dışında başka yorum da yapılabilir",[1885] "Bunu bilmemize gerek yok",[1886] "Âyetin lafzından kastedileni sadece Allah'tan gelen bir haberle bilebiliriz",[1887] "Haber rivâyet edildiği şekilde doğru ise"[1888] gibi ifadelere yer vermektedir.

Müfessirin aktardığı haberle ilgili bu değerlendirmelere örnek olarak "Haber sabitse yorum doğrudur." ifadesine yer vermek istiyoruz. Öncelikle şunu beyan etmek gerekir ki Mâtürîdî rivâyetler arasında tenakuz varmış gibi görülen durumların önce incelenmesi, daha sonra şayet mümkünse uyuşmazlık gibi görülen durumların te'vîl edilmesini uygun görür. Meselâ *"Mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[1889]

[1877] Bk. 2.4.3.3.1. "Mâtürîdî'de haber kavramı ve bilgi kaynağı olarak değeri"; 6.3. "Rivâyetlere Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı".
[1878] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224-232, 234, 237, 239, 241, 244-245, 248, 250-251, 254, 257-265, 269-270, 272-276, 278-279, 282-283, 285, 288-289, 293, 296-297, 299, 301, 303, 305, 307-309, 313-315, 317-318, 322, 324-325, 327-331, 334, 336, 338-342, 347-351, 358, 360, 363-364, 368-372, 374, 377-380, 14/7, 18-19, 24-25, 28, 36, 39, 41, 44, 46, 49-50, 52-53.
[1879] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 228, 232, 235, 261, 266, 269, 277, 281, 287-288, 298-303, 308, 310, 313, 328, 335-342, 348, 350, 353, 359, 364, 365-372, 375, 14/13-14, 17-20, 24, 29-32, 35, 39, 44, 53.
[1880] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/228, 239, 309-310, 328, 346, 349.
[1881] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/300, 7/241, 8/369.
[1882] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 379-380.
[1883] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3/415, 8/230, 9/85, 145, 150, 206, 218, 228, 366, 11/394, 14/76, 16/138, 17/207.
[1884] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339.
[1885] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/339, 14/50.
[1886] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/352, 8/227, 9/85, 146, 218, 14/96.
[1887] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/45, 9/96, 146, 278.
[1888] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/289, 3/290, 8/51, 15/138.
[1889] el-Bakara 2/187.

âyetini tefsir ederken önce itikâfın nasıl olması gerektiğiyle ilgili açıklamalar yapar. İtikâf esnasında itikâf yerinden ayrılmamak gerektiğiyle ilgili Hz. Aişe'den gelen "İtikâfa girenin bulunduğu mekândan ayrılmaması sünnettir."[1890] rivâyetini nakleder. Sonra da Hz. Ali'nin itikâf yerinden ayrıldığına dair bilgiyi aktarır. Her iki rivâyete de "Şâyet haber sabitse" şerhini koyduktan sonra Hz. Ali'nin itikâf yerinden ayrılmasının, cenazeye gitme veya hasta ziyaretinde bulunma gibi itikâftan çıkmayı gerektiren mazeretlerin biri sebebiyle olabileceğini söyler ve böylece her iki rivâyeti telif etmeye çalışır.[1891]

6.4 Mâtürîdî'nin Kullandığı Muhtemel Kaynaklar

Araştırma alanımıza giren konulardan biri de İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'taki rivâyetleri kullanırken hangi eserlere müracaat ettiğini belirlemeye çalışmaktır. Fakat onun tefsir yaparken daha çok meçhul sîgalarla rivâyet aktarma usulünü benimsemesi başvurduğu kaynaklara ulaşmamızı zorlaştırmakta, kaynaklara ulaşsak da Mâtürîdî'nin bu kaynakları kullanıp kullanmadığı konusunda kesin fikir beyan etmemizi engellemektedir. Ancak müfessirin *Te'vîlât*'ta bazı müellif ve râvîlerin isimlerini zikretmesinin bize bu hususta yol göstereceğini, söylediği isimlerden hareketle söylemediği şahıslara ve kaynaklara ulaşmamızı sağlayacağını umuyoruz. Araştırmamız esnasında *Te'vîlât*'ın tamamında ismi zikredilerek esere alınan râvilerden ve rivâyet sayılarından bahsetmiştik.[1892] Bu başlık altında ise onun el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde öncelikle ismini zikrederek haberlerinden yararlandığı râvi ve yorum sahiplerini, sonrasında ise isim zikretmeden (meçhul kalıplarla) istifade ettiği rivâyetlerin râvîlerini ve yorum sahiplerini takdim edeceğiz. Son olarak isimleri tespit edilen bu şahısların haberlerinin ve yorumlarının geçtiği eserlerden hareket ederek müfessirin kullanma ihtimali olduğunu düşündüğümüz kaynakları sıralamaya çalışacağız.

[1890] İmam Mâlik, "İtikâf", 1115.
[1891] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/227, 1/368-369.
[1892] Bk. 3.3. "Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta Kullandığı Bilgi Kaynakları".

6.4.1 el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Zikrettiği İsimler

el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde sahâbe ve tâbiûn tabakasından ayrıca ulûmu'l-Kur'ân, dil-edebiyat ve kelâm âlimlerinden 35 isim zikredilmiştir. Bu isimlerden sahâbe içerisinde ismi ve rivâyetleriyle Abdullah b. Abbâs öne çıkmaktadır. Her iki sûrede İbn Abbâs'a ait 12 haber ya da kendisine ait görüşten bahsedilmiştir.[1893] İbn Abbâs *Te'vîlât*'ın tamamında da ismi en çok geçen sahâbîdir.[1894] Onu Abdullah b. Mesʿûd yedi rivâyet ya da te'vîli ile takip eder.[1895] İbn Mesʿûd da *Te'vîlât*'ta İbn Abbâs'tan sonra ismi zikredilerek haberlerine en fazla başvurulan ikinci kimsedir.[1896] İsmi zikredilen diğer sahabîler ise Übey b. Kaʿb,[1897] Safvân b. Assâl (ö. 40/660),[1898] Hz. Hasan (ö. 49/669),[1899] Ebû Hüreyre (ö. 58/678),[1900] Maʿkıl b. Yesâr (ö. 59/679),[1901] Mücemmiʿ b. Câriye (ö. 60/680),[1902] Nuʿmân b. Beşîr (ö. 64/684),[1903] Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)[1904] ve Câbir b. Abdullah'tır.[1905] Müfessir, sahâbeden gelen bazı yorumları da tefsirinin farklı yerlerinde tekrar etmiştir.[1906]

Hasan-ı Basrî *Te'vîlât*'ta isminden en çok bahsedilen tâbiûn âlimidir.[1907] el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde de tâbiûn tabakasından ismi en fazla zikredilenlerin başında Hasan-ı Basrî gelir. Onun ismi her iki sûrede 41 defa geçer.[1908] Tâbiûndan Katâde b. Diâme bu sûrelerde Hasan-ı Basrî'den sonra en çok ismi zikredilen kişidir. Onun ismiyle beraber haberlerinden yedi yerde bahsedilir.[1909] Müfessir, *Te'vîlât*'ın tamamında da Hasan'dan sonra en çok onun ismini anar.[1910] Onların dışında ise tâbiûnun önde gelen

[1893] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 261-263, 307, 331, 348, 368, 372, 14/9, 24, 28, 44.
[1894] Bk. 3.3.1. "Sahâbe".
[1895] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251, 261, 301, 338, 14/9, 25, 48.
[1896] Bk. 3.3.1. "Sahâbe".
[1897] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/251, 349.
[1898] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/369.
[1899] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/270.
[1900] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260.
[1901] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/20.
[1902] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8.
[1903] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/48.
[1904] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/260.
[1905] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/258, 14/8, 28.
[1906] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/447, 10/236, 12/149, 13/338, 14/24-25, 29, 48,
[1907] Bk. 3.3.1. "Tâbiûn".
[1908] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/226, 228, 234, 237, 239, 248, 262, 279, 285, 289, 293, 301, 303, 307, 310, 316, 320, 328, 330, 334, 336, 339, 341-342, 348, 363, 372, 377-378, 14/24, 28, 49-50.
[1909] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231, 293, 303, 318, 331, 14/28, 50.
[1910] Bk. 3.3.1. "Tâbiûn".

isimlerinden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713),[1911] Mücâhid b. Cebr,[1912] Şaʿbî (ö. 104/722)[1913] ve İbn İshâk (ö. 151/768)[1914] yer alır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vîlât*'ta ulûmu'l-Kur'ân alanında eser veren isimlerden adı en fazla zikredilen kişidir.[1915] el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde de onun ismi 18 defa ile ilk sırada yer alır.[1916] Onu Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824),[1917] Zeccâc[1918] ve Ferrâ'[1919] takip eder.

Müfessir, Mukâtil b. Süleymân'ın ismini her iki sûrede bir defa[1920] ansa da müfessirin Mukâtil'den çok daha fazla âyetin tefsirinde yararlandığı tahmin edilmektedir. Şöyle ki, "**قال بعضهم، قالوا نحو ذلك، قيل، قال أهل التأويل،**" sîgalarıyla sadece onun tefsirinde olduğunu belirlediğimiz 17 görüş veya haberini aktarmıştır.[1921] Ayrıca onunla beraber diğer müfessirlerin eserlerinde de tespit edilen 21 habere bakıldığında[1922] en azından tam metin biçiminde Mukâtil'in tefsirinde bulunan beş görüşü ondan aldığı kanaatindeyiz.[1923] Böylece toplamda ondan gelen rivâyet veya görüş sayısı 23'e çıkmaktadır.

Mâtürîdî, başka bir müfessir Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) isminden ise bahse konu olan sûrelerde bir defa bahsetmiştir.[1924]

Dil ve edebiyat konularında Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ta ismini en fazla zikrettiği âlim ise Ebû Avsece'dir (h.3.asır).[1925] Onun ismi araştırma konumuz olan her iki sûrede 23

[1911] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/309.
[1912] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/341.
[1913] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/8.
[1914] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/37.
[1915] Bk. 3.3.4. "Ulûmu'l-Kur'ân, Tefsir ve Kıraat Âlimleri".
[1916] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231, 241, 251, 260, 265, 272, 289, 313-315, 325, 347, 358, 364, 14/24, 39.
[1917] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/229, 241, 289, 14/39, 52.
[1918] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/378.
[1919] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/52.
[1920] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/28.
[1921] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/225, 237, 251, 263, 269, 282, 289, 307, 342, 14/20, 23-24, 28, 30, 35, 49, 14/52-53.
[1922] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/224, 227-228, 233, 250, 259, 276, 287, 299, 301, 304, 342, 347, 372, 14/11, 26, 32, 34-35, 44.
[1923] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/301, 342, 347, 372, 14/32.
[1924] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1925] Bk. 3.3.4. "Dil-Edebiyat ve Tarih Âlimleri".

defa ile yine en çok anılmıştır.[1926] Bu iki sûrede onun dışında aynı alanda eser veren sadece Kutrub'tan (ö. 210/825) bahsedilmiştir.[1927]

Te'vîlât'ta fukahâ arasında isminden en çok bahsedilen Ebû Hanîfe olduğu gibi[1928] el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde de yedi defa ile en çok zikredilen fakihtir.[1929] Ebû Hanîfe'ye ait olduğu ifade edilen iki görüşün kaynağına ise ulaşılamamıştır.[1930] Onun dışında Ebû Yûsuf,[1931] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805),[1932] Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775),[1933] Şâfiî (ö. 204/820),[1934] İmam Mâlik (ö. 179/795),[1935] Evzâî (ö. 157/774)[1936] ve Caʿfer b. Harb[1937] fukahâ arasında adı anılan âlimlerdendir.

Ebû Bekir el-Esamm da yine *Te'vîlât*'ın tamamında[1938] ve el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde müfessirin kelâm alanında görüşlerine en çok başvurduğu âlimlerdendir. Onun ismi her iki sûrenin 15 yerinde geçer.[1939]

Hem *Te'vîlât*'ın tamamında hem de el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerindeki rivâyet ve te'vîl sahiplerinin sayı yoğunluğunun benzer olması örneklem metoduyla araştırmamızın konusu olarak seçtiğimiz bu iki sûreden elde edeceğimiz verilerin geçerliliği açısından önem arz etmektedir. Şimdi Mâtürîdî'nin el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde isimlerini zikrederek haber ve te'vîllerine başvurduğu âlimleri ve meçhul sîgalarla naklettiği rivâyet ve te'vîllerde isimlerine ulaştığımız şahısları en çoktan en aza doğru sıralayarak bir tablo halinde göstermek istiyoruz.

[1926] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/231-232, 241, 255, 258, 260, 263, 265, 278, 289, 315, 317, 324-325, 334, 347, 358, 364, 14/39, 52.
[1927] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/347.
[1928] Bk. 3.3.5. "Fıkıh, Hadis ve Kelâm Âlimleri".
[1929] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/255-256, 269, 271, 377, 14/13, 38.
[1930] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/377, 14/13.
[1931] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/349, 14/38.
[1932] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1933] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1934] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1935] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1936] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/38.
[1937] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/286, 349.
[1938] Bk. 3.3.5. "Fıkıh, Hadis ve Kelâm Âlimleri".
[1939] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/237, 255, 264, 266, 285, 299, 301, 303, 330, 348, 378, 14/17.

Mâtürîdî,'nin el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde isimlerini zikrederek haber ve te'vîllerine başvurduğu âlimler ile meçhul sîgalarla naklettiği rivâyet ve te'vîllerde isimlerine ulaştığımız şahıslar:

Tablo 6.1 el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde isimleri zikredilen ve meçhul sîgalarda isimlerine ulaşılan şahıslar

Sıra No	el-İsrâ ve el-Fetih Sûrelerinde İsimleri Zikredilen ve Meçhul Sîgalarda İsimlerine Ulaşılan Şahıslar	el-İsrâ ve el-Fetih Sûrelerinde Meçhul Sîgalarda İsmine Ulaşılan Sayı	el-İsrâ ve el-Fetih Sûrelerinde İsminin Zikredildiği Sayı	Toplam Sayı
1	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)	103	1	104
2	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)	79	12	91
3	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)	82	7	89
4	Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)	39	41	80
5	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)	67	1	68
6	Zeccâc (ö. 311/923)	61	1	62
7	Taberî (ö. 310/923)	51	-	51
8	İbn Kuteybe (ö. 276/889)	26	18	44
9	Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)	28	-	28
10	Ferrâ' (ö. 207/822)	27	1	28
11	Makdisî (ö. 355/966)	27	-	27
12	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)	27	-	27
13	Ebû Avsece (h.3.asır)	-	23	23
14	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)	21	-	21
15	Abdullah b. Mesʿûd (ö. 32/652-53)	13	7	20
16	Nehhâs (ö. 338/950)	20	-	20
17	Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816)	-	15	15
18	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)	14	-	14
19	İkrime el-Berberî (ö. 105/723)	14	-	14
20	Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	12	1	13
21	Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)	13	-	13
22	Sicistânî (ö. 330/941)	13	-	13
23	Süddî (ö. 127/745)	13	-	13
24	Zührî (ö. 124/742)	12	-	12
25	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)	8	3	11
26	Sa'lebî (ö. 427/1035)	11	-	11
27	Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)	11	-	11
28	Vâkidî (ö. 207/823)	11	-	11
29	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)	2	7	9

Tablo 6.1'in devamı

30	Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)	4	5	9
31	Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)	9	-	9
32	Şâfiî (ö. 204/820)	8	1	9
33	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)	7	-	7
34	İbn Hişâm (ö. 218/833)	7	-	7
35	Şaʿbî (ö. 104/722)	6	1	7
36	Hz. Âişe (ö. 58/678)	6	-	6
37	Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)	5	1	6
38	İbn Düreyd (ö. 321/933)	6	-	6
39	Kelbî (ö. 146/763)	6	-	6
40	Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî (ö. 108/726)	6	-	6
41	Berâ' b. Âzib (ö. 71/690)	5	-	5
42	Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	4	-	4
43	Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732)	4	-	4
44	Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)	4	-	4
45	Buhârî (ö. 256/870)	4	-	4
46	İbn Cüreyc (ö. 150/767)	4	-	4
47	İbn İshâk (ö. 151/768)	3	1	4
48	İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)	4	-	4
49	Übey b. Kaʿb (ö. 33/654)	2	2	4
50	Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12)	3	-	3
51	Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652)	3	-	3
52	Evzâî (ö. 157/774)	2	1	3
53	Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679)	2	-	2
54	Alkame b. Kays (ö. 62/682)	2	-	2
55	Askerî (ö. 400/1009)	2	-	2
56	Caʿfer b. Harb (ö. 236/850-51)	-	2	2
57	Cessâs (ö. 370/981)	2	-	2
58	Ebû Saʿîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)	2	-	2
59	Ebû Yûsuf (ö. 182/798)	-	2	2
60	Ebü'l-Âliye (ö. 90/709)	2	-	2
61	Ezherî (ö. 370/980)	2	-	2
62	Hz. Hasan (ö. 49/669)	1	1	2
63	İbn Saʿd (ö. 230/845)	2	-	2
64	Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)	2	-	2
65	Kisâî (ö. 189/805)	2	-	2
66	Müberred (ö. 286/900)	2	-	2
67	Mücemmiʿ b. Câriye (ö. 60/680)	1	1	2
68	Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656)	2	-	2
69	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)	-	1	2
70	Şeddâd b. Evs (ö. 58/678)	2	-	2

Tablo 6.1'in devamı

71	Tahâvî (ö. 321/933)	2	-	2
72	Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85)	1	-	1
73	Abdurrahman b. el-Esved (ö. 99/717)	1	-	1
74	Abdurrahmân b. Ganm (ö. 78/697)	1	-	1
75	Abdurrahman b. Hâris (ö. 43/663-64)	1	-	1
76	Abdurrahmân b. Yezîd (ö. 98/716-17)	1	-	1
77	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	1	-	1
78	Amr b. Şürahbîl (ö. 63/683)	1	-	1
79	Ata el-Horasânî (ö.135/757)	1	-	1
80	Bâkıllânî (ö. 403/1013)	1	-	1
81	Basra Kurrâsı	1	-	1
82	Cevherî (ö. 400/1009)	1	-	1
83	Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 80/699)	1	-	1
84	Ebû Amr Alâ' (ö. 154/771)	1	-	1
85	Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685)	1	-	1
86	Ebû Caʿfer (ö. 130/747-48)	1	-	1
87	Ebû Maʿşer es-Sindî (ö. 170/787)	1	-	1
88	Ebû Malik Rafiʿ b. Malik (ö. 3/625)	1	-	1
89	Ebû Mûsa el-Eşʿarî (ö. 42/662-63)	1	-	1
90	Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712)	1	-	1
91	Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653)	1	-	1
92	Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692)	1	-	1
93	Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)	1	-	1
94	Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)	1	-	1
95	Hz. Ömer (ö. 23/644)	1	-	1
96	İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702)	1	-	1
97	İbn Kesîr (ö. 120/738)	1	-	1
98	İbn Lehîa (ö. 174/790)	1	-	1
99	İbn Sikkît (ö. 244/858)	1	-	1
100	İbn Vehb (ö. 197/813)	1	-	1
101	İbnü'l-Hanîfe (Taberî Ravisi)	1	-	1
102	İmam Mâlik (ö. 179/795)	-	1	1
103	Kûfe Kurrâsı	1	-	1
104	Kutrub (ö. 210/825)	-	1	1
105	Maʿkıl b. Yesâr (ö. 59/679)	-	1	1
106	Misver b. Mahreme (ö. 64/683)	1	-	1
107	Muhammed b. Kays (Taberî râvisi)	1	-	1
108	Muttalip b. Abdullah (İbn Saʿd râvisi)	1	-	1
109	Müslim el-Batîn (Taberî râvisi)	1	-	1
110	Nehâî (ö. 96/714)	1	-	1
111	Nuʿmân b. Beşîr (ö. 64/684)	-	1	1
112	Osmân b. Affân (ö. 35/656)	1	-	1

Tablo 6.1'in devamı

113	Safvân b. Assâl (ö. 40/660)	-	1	1
114	Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)	-	1	1
115	Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59)	1	-	1
116	Seleme b. Ekvaʿ (ö. 74/693)	1	-	1
117	Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674)	1	-	1
118	Süleyman b. Tarhân (ö. 143/761)	1	-	1
119	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)	-	1	1
120	Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656)	1	-	1
121	Talk b. Habîb (ö. 90/708)	1	-	1
122	Ukaylî (ö. 322/934)	1	-	1
123	Ukbe b. Amr (ö. 42/662)	1	-	1
124	Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713)	1	-	1
125	Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)	1	-	1
126	Yezîd er-Rakkâşî (?/?)	1	-	1
127	Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)	-	1	1
128	Zeyd b. Eslem (ö. 136/754)	1	-	1
129	Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	1	-	1
130	Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656)	1	-	1
131	Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775)	-	1	1

6.4.2 el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Başvurduğu Muhtemel Kaynaklar

Mâtürîdî, *Te'vîlât*'ta hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmemiştir. Onun istifade ettiği kaynakların belirlenmesi ve meçhul sîgalarla naklettiği rivâyetlerin râvilerine ya da te'vîl sahiplerine ulaşılması, tefsirin tefsir tarihindeki değerinin daha da dikkate alınması açısından önem arz etmektedir. Biz bu başlık altında öncelikle el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde ismi geçen râvilerin ve yorumlarına başvurulan şahısların haber ve te'vîllerinin geçtiği kaynakları bulmaya çalışacağız. Daha sonra meçhul kalıplarla nakledilen ve yaptığımız kaynak taramaları sonucu isim ve haberlerine ulaştığımız âlimlerin rivâyet ve te'vîllerinin yer aldığı eserleri bir araya getirip Mâtürîdî'nin yararlandığı kaynakları belirlemeye çalışacağız. Ancak bu tespitin kesinlik ifade etmediğini belirtmek gerekir. "Mâtürîdî'nin muhtemel kaynakları" biçiminde ifade edebileceğimiz bu çalışma el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde nakledilen ve bizim kendisinden önce kaleme alınan eserlerde tam metnine ya da kısmî metnine veya manasına ulaştığımız 535 rivâyete göre belirlenmiştir.

Rivâyetlerin geçtiği kaynaklar ortaya çıkarılırken Mâtürîdî'ye kadar gelen zaman içerisinde yazılanlar esas alınmakla beraber bir haber veya te'vîl ondan önce yazılan eserlerde bulunamayıp kendisinden sonra kaleme alınan eserlerde bulundu ise müfessirden sonra yazılan bu eserler de kaynak listesine eklenmiştir. Bu eklemlemenin sebebi müfessirin kullandığı rivâyetin elimize ulaşan kaynaklarda olmasa da kendisinden sonra yazılanlarda olması dolayısıyla sonra yazılan eserin kaynağı ile Mâtürîdî'nin kullandığı kaynağın aynı olma ihtimalini göz önünde bulundurmaktır. Ayrıca el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde geçen herhangi bir haber birden çok kaynakta bulunduğunda bu kaynaklar da Mâtürîdî'nin muhtemel kaynakları arasında sayılmıştır fakat aynı haber aynı kaynağın birden fazla yerinde geçtiğinde bunlardan sadece biri toplam sayıya ilave edilmiştir.

Araştırmamızdaki kaynak taramaları *"el-Mektebetü'ş-Şâmile"* isimli dijital kütüphaneden yararlanılarak yapılmıştır. Genelde hicrî 400 yılına kadar kaleme alınan eserlerde yapılan bu taramalarda bazen Mücâhid b. Cebr'in *Tefsîru Mücâhid* ve Şâfiî'nin *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî* gibi son yıllarda derlenen bazı eserlerle de karşılaşılmış, bunlara benzer diğer eserler de rivâyet ve te'vîllerin kaynakları arasına eklenmiştir.

Araştırma boyunca gerek gördükçe örnek kabilinden bazı rivâyetlerin ve yorumların kaynakları belirtilmişti. Ancak bütün rivâyet ve te'vîllerin tek tek incelenmesi ve kaynaklarının gösterilmesi hem tekrara düşmeye hem de araştırmanın boyutlarının aşmasına neden olacağından mümkün olmamıştı. Bundan dolayı aşağıdaki tabloya tezimizde örnek olarak incelediğimiz rivâyetlerde ismi geçenlerin yanında kaynak ve râvilerine ulaştığımız fakat tez içerisinde incelemediğimiz diğer haberler de dâhil edilmiştir. Son olarak, kaynaklar yazılırken araştırma esnasında karşımıza en çok çıkandan en az çıkana göre bir sıralama yapmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür. Şimdi Mâtürîdî'nin el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde yararlandığı haberlerin ve te'vîllerin geçtiği kaynaklar araştırılırken karşımıza çıkan eserleri ve karşılaştığımız sayıları bir tablo halinde sunmak istiyoruz.

Tablo 6.2 *Te'vîlât*'ta el-İsrâ ve el-Fetih sûreleri tefsirinde kullanılan muhtemel kaynaklar

Sıra No	*Te'vîlât*'ta el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Muhtemel Kaynakların Müellifleri	*Te'vîlât*'ta el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Muhtemel Kaynağın Adı	Müellifin Her Bir Eserinde Ulaşılan Rivâyet /Te'vîl Sayısı	Müellifin Bütün Eserlerinde Ulaşılan Toplam Rivâyet/Te'vîl Sayısı
1	Taberî (ö. 310/923)	*Câmiʿu'l-beyân*	242	252
2		*Târîhu't-Taberî*	5	
3		*Tehzîbü'l-âsâr*	5	
4	Nehhâs (ö. 338/950)	*Meʿâni'l-Kurʾân*	80	145
5		*İ'râbu'l-Kur'ân*	51	
6		*en-Nâsih ve'l-mensûh*	11	
7		*'Umdetu'l-Kitâb*	2	
8		*Kitâbu'l-katʿ ve'l-iʿtinâf*	1	
9	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)	*Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*	118	118
10	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)	*Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*	87	93
11		*et-Tesârîf*	6	
12	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)	*Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*	88	91
13		*el-ʿİlel*	2	
14		*Âdâbü'ş-Şâfiʿî*	1	
15	Zeccâc (ö. 311/923)	*Meʿâni'l-Kurʾân*	85	86
16		*Tefsîru esmâi'llâhi'l-hüsnâ*	1	
17	Abdürrezzâk es-Sanʿânî (ö. 211/826-27)	*et-Tefsîr*	52	69
18		*el-Musannef*	17	
19	İbn Kuteybe (ö. 276/889)	*Garîbü'l-Kur'ân*	46	61
20		*Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*	10	
21		*Garîbü'l-hadîs*	2	
22		*el-Envâü fî mevâsimi'l-ʿArab*	1	
23		*el-Mesâîl*	1	
24		*Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs*	1	
25	Buhârî (ö. 256/870)	*el-Câmiʿu's-sahîh*	33	45
26		*et-Târîhu'l-kebîr*	6	
27		*Cüz'ü'l-kırâʾat*	2	
28		*Halku efʿâli'l-ʿibâd*	2	
29		*el-Edebü'l-müfred*	1	

Tablo 6.2'nin devamı

30		*et-Târîhu'l-evsat*	1	
31	Ferrâ' (ö. 207/822)	*Meʿâni'l-Kurʾân*	41	41
32	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	*el-Müsned*	33	39
33		*ez-Zühd*	3	
34		*Fezâʾilü's-sahâbe*	1	
35		*Mesâil*	1	
36		*el-ʿİlel*	1	
37	Tahâvî (ö. 321/933)	*Müşkilü'l-âsâr*	21	38
38		*Meʿâni'l-âsâr*	9	
39		*el-Muhtasar*	5	
40		*Ahkâmu'l-Kur'ân*	3	
41	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)	*el-Musannef*	27	37
42		*el-Müsned*	10	
43	Şâfiî (ö. 204/820)	*Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî*	14	31
44		*el-Ümm*	10	
45		*el-Müsned*	4	
46		*er-Risâle*	2	
47		*es-Sünenü'l-meʾsûre*	1	
48	Maʿmer b. Müsennâ (ö. 209/824)	*Mecâzü'l-Kur'ân*	28	28
49	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)	*Tefsîru Mücâhid*	28	28
50	Nesâî (ö. 303/915)	*es-Sünenü'l-kübrâ*	18	28
51		*es-Sünen*	10	
52	Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)	*Bahru'l-ʿulûm*	25	25
53	Müslim (ö. 261/875)	*el-Câmiʿu's-sahîh*	19	19
54	Tirmizî (ö. 279/892)	*el-Câmiʿu's-sahîh*	17	19
55		*el-ʿİlelü'l-kebîr*	1	
56		*eş-Şemâil*	1	
57	Bezzâr (ö. 292/905)	*el-Müsned*	18	18
58	Vâkidî (ö. 207/823)	*el-Meğâzî*	16	18
59		*Fütûhu'ş-Şâm*	2	
60	Cessâs (ö. 370/981)	*Ahkâmu'l-Kur'ân*	17	17
61	Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929)	*el-Müstahrec*	15	15
62	İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930)	*el-Evsat*	11	15
63		*et-Tefsîr*	3	
64		*el-İknaʿ*	1	
65	İbn Vehb (ö. 197/813)	*Tefsîrü'l-Kur'ân*	13	15
66		*el-Câmiʿ*	1	
67		*Muvatta'*	1	
68	İbn Saʿd (ö. 230/845)	*et-Tabakâtü'l-kübrâ*	14	14

Tablo 6.2'nin devamı

69	Sicistânî (ö. 330/941)	*Garîbü'l-Kur'ân*	14	14
70	İbn Huzeyme (ö. 311/924)	*es-Sahîh*	10	14
71		*Kitâbü't-Tevhîd*	4	
72	Mervezî (ö. 294/906)	*el-Muhtasar*	8	13
73		*Taʿzîmü kadri's-salât*	5	
74	Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî (ö. 307/919)	*el-Müsned*	11	13
75		*el-Muʿcem*	1	
76		*Hadîsü Muhammed b. Beşşâr*	1	
77	İbn Hişâm (ö. 218/833)	*es-Sîretü'n-Nebeviyye*	12	12
78	İbn Mâce (ö. 273/887)	*es-Sünen*	12	12
79	İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)	*ez-Zâhir*	12	12
80	Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)	*Tefsîrü't-Tüsterî*	11	11
81	Serrâc (ö. 313/925)	*el-Müsned*	7	11
82		*Hadîsü's-Serrâc*	4	
83	Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)	*Garîbü'l-hadîs*	5	11
84		*et-Tuhûr*	2	
85		*Fezâʾilü'l-Kurʾân*	2	
86		*el-Hutab ve'l-mevâʿiz*	1	
87		*Lugatü'l-kabâʾil*	1	
88	Tayâlisî (ö. 204/819)	*el-Müsned*	10	10
89	Ezherî (ö. 370/980)	*Tehzîbü'l-luga*	7	10
90		*Kitâbü Meʿâni'l-kırâʾât*	2	
91	Ezherî (ö. 370/980)	*ez-Zâhir*	1	10
92	İbn Ebî Âsım (ö. 287/900)	*es-Sünne*	4	10
93		*el-Âhâd ve'l-mesânî*	3	
94		*es-Salât*	1	
95		*ed-Diyât*	1	
96		*ez-Zühd*	1	
97	Ebû Dâvûd (ö. 275/889)	*es-Sünen*	9	9
98	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)	*Kitâbu'l-ʿayn*	9	9
99	Saʿlebî (ö. 427/1035)	*el-Keşf ve'l-beyân*	9	9
100	Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)	*Kitâbü'z-Zühd*	7	8
101		*el-Müsned*	1	
102	Ebû Yûsuf (ö. 182/798)	*Kitâbü'r-Red*	4	8
103		*el-Harâc*	3	
104		*el-Âsâr*	1	
105	Taberânî (ö. 360/971)	*el-Muʿcemu'l-kebîr*	4	8
106		*el-Muʿcemu'l-evsat*	2	
107		*Kitâbü'd-duâ'*	1	

Tablo 6.2'nin devamı

108		*Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*	1	
109	İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93)	*Tarîhu'l-kebîr*	5	7
110		*Ahbâru'l-Mekkiyyîn*	2	
111	Ali b. Caʿd (ö. 230/844-45)	*el-Müsned*	6	6
112	Dârimî (ö. 255/869)	*es-Sünen*	6	6
113	Harbî (ö. 285/899)	*Garîbü'l-hadîs*	6	6
114	İbn Düreyd (ö. 321/933)	*Cemheretü'l-luğa*	6	6
115	İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008)	*Tefsîrü'l-Kur'ân*	6	6
116	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)	*Tefsîru's-Sevrî*	5	6
117		*Min hadîsi'l-İmâm*	1	
118	Belâzürî (ö. 279/892-93)	*Ensâbü'l-eşrâf*	4	6
119		*Fütûhu'l-Büldân*	2	
120	İmam Mâlik (ö. 179/795)	*el-Muvatta'*	3	6
121		*el-Müdevvene*	3	
122	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)	*en-Nâsih ve'l-mensûh*	5	5
123	Rûyânî (ö. 307/919-20)	*el-Müsned*	5	5
124	Şâşî (ö. 335/946)	*el-Müsned*	5	5
125	Müberred (ö. 286/900)	*el-Muktedab*	3	5
126		*el-Kâmil fi'l-luga*	2	
127	Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805)	*el-Hücce*	2	5
128		*el-Asl*	1	
129		*el-Mebsût*	1	
130		*es-Siyer (es-Siyerü's-sagîr)*	1	
131	Begavî (ö. 516/1122)	*Meʿâlimü't-tenzîl*	4	4
132	Humeydî (ö. 219/834)	*el-Müsned*	4	4
133	Muhâsibî (ö. 243/857)	*Fehmu'l-Kur'ân*	4	4
134	Tûsî (ö. 312/?)	*el-Müstahrec*	4	4
135	Abd b. Humeyd (ö. 249/863)	*el-Müntehab*	3	3
136	Dîneverî (ö. 333/945)	*el-Mücâlese*	3	3
137	Dûlâbî (ö. 310/923)	*el-Künâ ve'l-esmâʾ*	3	3
138	Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55)	*el-Müsned*	3	3
139	İbn Râhûye (ö. 238/853)	*el-Müsned*	3	3
140	İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20)	*el-Müntekâ*	3	3
141	Semʿânî (ö. 489/1096)	*Tefsîrü'l-Kurʾân*	3	3
142	Zührî (ö. 124/742)	*en-Nâsih ve'l-mensûh*	3	3
143	Ebû Saîd Dârimî (ö. 280/894)	*er-Red 'ale'l-Cehmiyye*	2	3
144		*en-Nakz ʿale'l-Merîsî*	1	

Tablo 6.2'nin devamı

145	Müzenî (ö. 264/878)	*es-Sünenü'l-meʾsûre*	2	3
146		*el-Muhtasar*	1	
147	Saʿîd b. Mansûr (ö. 227/842)	*et-Tefsîr*	2	3
148		*es-Sünen*	1	
149	Askerî (ö. 400/1009)	*el-Vücûh ve'n-nezâir*	2	2
150	Vâsıtî (ö. 292/905)	*Târîhu Vâsıt*	2	2
151	Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)	*el-Hücce*	2	2
152	Ebû Caʿfer İbn Ebî Şeybe (ö. 297/910)	*el-ʿArş*	2	2
153	Esrem (ö. 261/874- 875)	*Nâsihu'l-hadîs*	2	2
154	Eşec el-Kindî (ö. 257/871)	*Cüz'ün fîhi Ebû Saʿîd el-Eşec*	2	2
155	Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932)	*Nevâdirü'l-usûl*	2	2
156	Hallâl (ö. 311/923)	*es-Sünne*	2	2
157	İbnü's-Serrâc (ö. 316/929)	*el-Usûl fi'n-nahv*	2	2
158	İsmâil b. Caʿfer (ö. 180/796)	*Hadîsü Ali b. Hucr*	2	2
159	Süyûtî (ö. 911/1505)	*ed-Dürrü'l-mensûr*	2	2
160	Ukaylî (ö. 322/934)	*ed-Duʿafâʾü'l-kebîr*	2	2
161	Vekîʿ b. Cerrâh (ö. 197/812)	*ez-Zühd*	2	2
162	Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)	*el-Harâc*	2	2
163	Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979)	*el-ʿAzame*	2	2
164	Begavî, Ebu'l-Kâsım (ö. 317/929)	*Muʿcemü's-sahâbe*	1	2
165		*Nüshatü Tâlût*	1	
166	Câhiz (ö. 255/869)	*el-Beyân*	1	2
167		*el-ʿOsmâniyye*	1	
168	Cehdamî (ö. 282/896)	*Cüz'*	1	2
169		*Fazlu's-salât*	1	
170	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)	*el-Müsned*	1	2
171		*el-Fıkhü'l-ekber*	1	
172	Harâitî (ö. 327/939)	*İʿtilâli'l-kulûb*	1	2
173		*Mesâvi'l-ahlâk*	1	
174	İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929)	*Kitâbu'l-baʿs*	1	2
175	Aclûnî (ö. 1162/1749)	*Keşfü'l-hafâʾ*	1	1
176	Bâkıllânî (ö. 403/1013)	*Temhîdü'l-evâʾil*	1	1
177	Cevherî (ö. 400/1009)	*es-Sıhah*	1	1
178	Cürcânî (ö. 365/976)	*el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl*	1	1
179	Dârekutnî (ö. 385/995)	*ʿİlelü'l-hadîs*	1	1

Tablo 6.2'nin devamı

180	Dımaşkî (ö. 281/894)	*el-Fevâidü'l-muʿallele*	1	1
181	Dûrî (ö. 248/862)	*Kırâʾâtü'n-Nebî*	1	1
182	Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)	*Kûtü'l-kulûb*	1	1
183	Ebu's-Serî Hennâd (ö. 243/857)	*ez-Zühd*	1	1
184	Ezrakî (ö. 250/864)	*Ahbâru Mekke*	1	1
185	Fakihi (278/891- 892)	*Ahbâru Mekke*	1	1
186	Fesevî (ö. 277/890)	*el-Maʿrife ve't-târîh*	1	1
187	Firyâbî (ö. 301/913)	*Delâilü'n-nübüvve*	1	1
188	Hanbel b. İshâk (ö. 273/886)	*Cüz'ü Hanbel b. İshâk*	1	1
189	Hâzin (ö. 741/1341)	*Lübâbü't-teʾvîl*	1	1
190	Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859)	*Hadîsü Hişâm b. Ammâr*	1	1
191	İbn Hâleveyh (ö. 370/980)	*el-Hücce*	1	1
192	İbn İshâk (ö. 151/768)	*Sîretü İbn İshâk*	1	1
193	İbn Mücâhid (ö. 324/936)	*Kitâbü's-Sebʿa*	1	1
194	İbn Sikkît (ö. 244/858)	*Islâhu'l-mantık*	1	1
195	İbn Şebbe (ö. 262/876)	*Târîhu'l-Medîne*	1	1
196	İbn Zencele (ö. h.403)	*Huccetü'l-kırâat*	1	1
197	İbn Zencûye (ö. 251/865)	*el-Emvâl*	1	1
198	İbnü'l-Aʿrâbî (ö. 341/952)	*el-Muʿcem*	1	1
199	Kutrub (ö. 210/825)	*el-Ezmine*	1	1
200	Levîn el-Massîsî (ö. 245/859)	*Cüz'ün fîhi hadîsü'l-Massîsî Levîn*	1	1
201	Mâverdî (ö. 450/1058)	*Tefsîrü'l-Kurʾân*	1	1
202	Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801)	*ez-Zühd*	1	1
203	Mutarriz (ö. 305/918)	*el-Fevâid*	1	1
204	Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843)	*Kitâbu'l-fiten*	1	1
205	Makdisî (ö. 355/966)	*el-Bedʾ ve't-târîh*	1	1
206	Serahsî (ö. 483/1090)	*el-Mebsût*	1	1
207	İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929)	*Müsnedü ʿÂʾişe*	1	1

Yukarıdaki her iki tabloya bakıldığında *Te'vîlât*'ta ismi zikredilerek rivâyet ve te'vîllerinden istifade edilen müelliflerin yanında isminden bahsedilmeyen kaynak ve âlimlerin de öne çıktığı görülmektedir. Buradan hareketle Mâtürîdî'nin isimlerinden bahsettiği Mukâtil b. Süleymân, İbn İshâk, Zeccâc, İbn Kuteybe, Ferrâ', Şâfiî, Vâkidî (ö. 207/823), Maʿmer b. Müsennâ gibi eser kaleme alan müelliflerin kitaplarından yararlandığı söylenebilir.

Te'vîlât'ta isimlerinden bahsedilmeyen fakat rivâyet araştırması esnasında yoğun bir şekilde karşımıza çıkan ve yukarıdaki tabloda bu sırayla verilen Taberî,[1940] Nehhâs (ö. 338/950), Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Abdürrezzâk es-Sanʿânî (ö. 211/826-27), Buhârî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tahâvî (ö. 321/933), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Nesâî (ö. 303/915) gibi isimlerin eserlerinden yararlanıp yararlanmadığını kesin olarak söyleyemiyoruz. Fakat her ne kadar onların eserlerinden istifade etmese de en azından onlarla ortak kaynakları kullandığını söylemekte bir beis olmadığını düşünüyoruz.

Burada şunu da ifade edilim ki Mâtürîdî, yararlandığı ve râvisinden ya da te'vîl sahibinden bahsettiği her ismin her haberiyle ilgili her zaman isim beyan etmemektedir. Bazen isim vermeden uzun alıntılar yaptığı bazen de râvîden ya da eser sahibinden ismen bahsettiği vakidir. Bundan dolayı öncelikle *Te'vîlât*'ta ismi geçen eser sahiplerinin kitaplarıyla *Te'vîlât*'ın karşılıklı okunmasına ihtiyaç vardır. Bu okumalar bize *Te'vîlât*'taki meçhul haberlerin kaynağı hakkında daha kesin sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Meselâ *Te'vîlât*'ta Ebû Yaʿkûb İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ismi "**قال إسحاق**" biçiminde bir defa geçmektedir.[1941] Fakat biz Mâtürîdî'nin el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde kullandığı rivâyetlerden birisini tam metin[1942] diğer ikisini[1943] kısmî metin şeklinde İbn Râhûye'nin *el-Müsned* isimli eserinde de yer aldığını gördük. Onun Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî gibi önde gelen muhaddislerin hocası[1944] olması *Te'vîlât*'ta bizim bu muhaddislerin eserlerinde gördüğümüz haberlerin kaynağının İbn Râhûye'ye ya da onun dışında başka eserlere uzandığı sonucuna götürebilir. Karşımıza çıkan bu farklı verilerden dolayı Taberî, Nehhâs, Yahyâ b. Sellâm, İbn Ebî Hâtim gibi *Te'vîlât*'ta ismen bahsedilmeyen fakat araştırılan rivâyetlerde yoğun bir şekilde karşımıza çıkan kaynaklara, Mâtürîdî'nin kaynağı olması bakımından daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini söylemeliyiz.

[1940] Gengil, bazı gerekçeler ileri sürerek Mâtürîdî'nin Taberî'nin eserlerinden haberdar olabileceğini beyan eder. Bk. Gengil, Veysel, "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re'y Tesirleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020), 128-139.
[1941] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4/300.
[1942] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/10.
[1943] Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/268, 380.
[1944] Abdullah Aydınlı, "İbn Râhûye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 05 Kasım 2024).

7. SONUÇ

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Ehl-i sünnetin Hanefî-Mâtürîdî çizgisinin oluşmasında kurucu anlamda rol alan isimlerden biridir. Aynı zamanda o Kur'ân'ın bu yönde anlaşılıp yorumlanması konusunda çaba sarfetmiş bir müfessirdir. İçinde yetiştiği toplumun dini, siyasi ve kültürel yapısı onun hem farklı anlayış ve inanışlarla karşılaşmasında hem de onlara karşı çeşitli fikirler üretmesinde etkili olmuştur. Onun İslam dışı unsurlara karşı verdiği mücadelenin izlerine gerek kelama dair yazdığı *Kitâbü't-Tevhîd*'de gerekse tefsir eseri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'*da raslanmaktadır.

Mâtürîdî çeşitli ilimlere dair vukufiyetini, onları sistemli bir tarzda ortaya koymak suretiyle ispatlamış bir âlimdir. *Tevhîd'*in hemen başında doğru bilginin kaynaklarıyla ilgili sıraladığı görüşleri bunun en güzel örneklerinden birini oluşturur. Bu taksimata göre doğru bilginin kaynakları akıl, duyular ve haber olmak üzere üç tanedir.

Mâtürîdî'nin tefsir anlayışı, ortaya koyduğu bilgi sistemiyle örtüşmektedir. Çünkü o, bir âyetteki kelimenin hangi manalara geldiğini, görüşlerine değer verdiği dil âlimlerine müracaat ederek anlamaya çalışır. Sonrasında ise genellikle âyette bahsedilen konunun, kendi bilgi nazariyesindeki hangi tür bilgiyle açıklanabileceğini bulmaya çalışır. Bu bilgi bazen kendisinin "şehâdet ilmi" dediği akıl ve duyularla elde edilemeyecek bir alana, bazen de "amel ilmi" dediği görünen olaylara, bilinen durumlara göre insanların gereğini yapabildikleri bir alana ait olabilir. Ona göre şehâdet ilmiyle ilgili konular Kitap ya da Resûlullah'tan gelen mütevâtir sünnetle bilinebilir. Amel ilmiyle ilgili konular ise haber-i vâhid, kıyas ve benzerlerinden yararlanılarak ictihad yoluyla anlaşılabilir.

Mâtürîdî, âyetleri açıklarken Hanefî geleneği göz ardı etmez. Eserinde Ebû Hanîfe başta olmak üzere mezhebin önde gelen müctehidlerinin görüşlerine yer verir ve onların ortaya koyduğu hükümleri destekleyici yorumlar yapar. İmam Şâfiî başta olmak üzere diğer mezhep imamlarının görüşlerini ise çoğunlukla eleştirerek aktarır.

Dirâyet tefsiri alanında eser veren ilk müfessirlerden biri olarak kabul edilen müfessirin Kur'ân'ı tefsir ederken birtakım aklî çıkarımlarda bulunması gayet normal

karşılanmalıdır. Fakat o, akılla ve duyu ile beraber haber bilgisini de bilgiyi elde etme yolları arasında saydığı için haber onun için doğru bilgiyi elde etmede kullanılması gereken vazgeçilmez bir kaynaktır. Mâtürîdî'ye göre insan nasıl duyularıyla elde ettiği bilgiyi reddedemezse haberle elde ettiği bilgiyi de reddetmemelidir. Çünkü sadece haber yoluyla bilgi edinilen ve amel edilmesi gereken konular vardır. O, haberle elde edilen bilgiyi, herhangi bir rivâyet kaynağına işaret etmeden birbiri yerine kullanılacak şekilde haber, sünnet, hadis, eser, rivâyet, nakil, kavl gibi kavramlarla ifade etmiştir.

Mâtürîdî, dini bilginin akıl ya da semʿ (nakil/haber) ile elde edilebileceğini söyler. Haberle elde edilen dini bilgiyi de kaynağı itibariyle Allah ve peygamberler şeklinde ikiye ayırır. Kaynağı Allah olan haberleri haber-i resûl ya da ahbâru'r-rusül, sâdık haber, Kur'ân, vahiy, vahy-i metlüv şeklinde tasnif eder. Vahyi de beyan, ilham, ifham, kazf, nübüvvet, işaret, israr ve beşâret vahyi şeklinde değişik kategorilerde ele alır ve bunlardan her birine vahyin muhatap olduğu varlığa göre farklı anlamlar yükler. Ona göre bütün haberler içerisinde en güvenilir haber bilgisi, doğruluğu mucizelerle kanıtlanmış peygamberlerin Allah'tan bize getirdiği haberlerdir.

Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'den sadır olan söz ve fiiller her ne kadar Kur'ân'da açıkça bildirilmese de ona Allah tarafından indirilen hüküm ve şartlar arasında mülahaza edilmelidir. O, bu tür haberlerden vahy-i gayr-i metlüv, Kur'ân dışı vahiy, rüya vahyi, ahbâr mine'r-rusül ve sünnet kavramlarını kullanarak bahseder.

Mâtürîdî, verilmesi gereken değer itibariyle haberle elde edilen bilgiyi mütevâtir ve âhâd kısımlarına ayırır. Ona göre mütevâtir haber, yalan söylemeleri muhtemel kişilerden bize ulaşmaktadır. Ancak tek tek yalan söylemesi ya da yanılması muhtemel bu kişilerin hepsi aynı bilgiyi haber verdiğinde artık her birinin bu konudaki doğruluğu ortaya çıkmış olur ve verdikleri haber de ilk ağızdan duyulmuş gibi kabul edilir. İtikâdî bilgiler başta olmak üzere vahyin mahiyeti, gaybi konular, Kur'ân'da bahsedilen bazı mübhemât, müşkilü'l-Kur'ân meseleleri, sebeb-i nüzûl rivâyetleri ve Hz. Peygamber'in risaletini ispat sadedinde gelen kıssaların teferruatı mütevâtir haberlerle bilinebilir. Ona göre mütevâtir haberler bizi yalan haberlere itibar etmekten korur. Dolayısıyla mütevâtir habere aykırı bir rivâyet varsa reddedilmelidir.

Mâtürîdî, mütevâtir haberi amelî ve lafzî şeklinde ikiye ayırır. Ona göre asırlardan beri fiilen varolan, âlimler arasında meşhur olduğu için kabul edilen ve müslüman toplum tarafından da uygulama birliği olan konular amelî mütevâtir statüsündedir. Bu tür haberler geleneklerle aktarılan kültürel yoldan yaygınlaşan, rivâyet etmeye bile gerek duyulmadan hem Müslümanlar hem de gayr-i müslimler arasında inkârı kabil olmayan haberlerdir. Onun, ilk başta âhâd haber iken daha sonraları birçok kişinin nakletmesiyle Müslümanlar arasında neredeyse duymayan hiç kimsenin kalmadığı haberleri ise lafzî mütevâtir karşılığında kullandığını Alâeddîn es-Semerkandî bildirmektedir.

Verdiği bilgiyi kabul edip uygulama ve Hz. Peygamber'den gelen bir gerçeklik olduğunu kabul etme açısından mütevâtir haber seviyesine çıkamayan haber, Mâtürîdî'nin literatüründe haber-i vâhiddir. O, ferd ve hâs haber kavramlarını da âhâd haber ile aynı manada kullanır. Müfessire göre haber-i vahid ile sadece amelî konularda ictihad yapılabilir. Gerekli şartları taşıdığında amel edilmesi gereken âhâd haberin kabul edilebilmesi için öncelikle râvi durumlarının araştırılması ve haberin içeriğinin değerlendirilmesi şarttır. Ayrıca haber-i vâhidin kesinlik kazanmış bir nas ile karşılaştırılması, ağır basan tarafa göre ya ictihad edilip terk edilmesi ya da kabul edilerek amel edilmesi gerekir. Bütün bu şartlara uygun olsa bile yine de bu haberler konusunda ihtiyatlı davranmak asıl olandır. Müfessir, mutlakı beyan eden, âyetin zahirine ters olmayan ve âyeti farklı boyutlarda te'vîl eden âhâd haberleri kabul eder. Fakat ona göre Hz. Peygamber'in risaletine delil olan âyetlerin âhâd haberlerle yorumlanması uygun değildir. Abdullah b. Mesʿûd gibi Hz. Peygamber ile daha fazla bir arada bulunmuş, fazilet ve takvada öne çıkmış, fıkıhta derin bilgisi olan sahâbîlerin haber-i vâhidlerini diğer sahâbenin rivâyetlerinden üstün görür. Ona göre peygamberleri görüp onlardan haber alan herkesin haberi doğru olmayabilir.

Ebû Mansûr, *Te'vîlât'*ta başta sahâbe görüşleri olmak üzere kendisine kadar ortaya konulan haber ve te'vîllerden olabildiğince istifade etmeye çalışmıştır. Özellikle sahâbenin amelî mütevâtir derecesine ulaşan kanaatleri onun ilk müracaat ettiği kaynaklardır. Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Mesʿûd başta olmak üzere *Te'vîlât*'ta 71 sahâbenin isim, görüş ve rivâyetine yer veren müfessir, Kitap ve sünnetten sonra

sahâbe icmâını kaynak olarak alır. Sahâbe icmâı olmayıp bir konuyla ilgili onlardan farklı rivâyetler nakledilmesi durumunda ise bu haberlerden birini tercih eder.

Tâbiûn nesliyle beraber diğer âlimlerin görüşleri onun *Te'vîlât*'ta müracaat ettiği önemli haber kaynaklarındandır. Tâbiûndan Hasan-ı-Basrî, Katâde b. Diâme ve Mücâhid b. Cebr görüşlerine en çok başvurduğu müfessirlerdir. Tâbiûn ve sonrasından gelen haber ve te'vîlleri çoğunlukla kabul etmekle baraber zaman zaman rahatlıkla reddedebilmiştir.

Mâtürîdî'nin rivâyet ilimleri konusunda derin bir vukûfiyeti olmasına rağmen *Te'vîlât*'a aldığı rivâyetleri aktarırken son derece serbest davrandığı, çoğunlukla isnadları zikretmeden haber aktardığı ya da râvi isimlerini nadiren andığı görülür. Rivâyetleri bazen aradaki râvi zincirini atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den bazen de sadece sahâbe veya tâbiûndan olan râvi isimlerini anarak nakleder. Fakat aynı konuyla ilgili rivâyetler arasında ihtilaf gördüğünde isnadları ve metinleri ayrıntılı bir şekilde irdeler ve kendi tercihini ortaya koyar. Bazen âyetin muhtemel anlamlara geldiğini söylediği halde tercihini belirtmediği de olur. Onun bazen meçhul sîga ile haber aktarıp hemen ardından rivâyetin kime ait olduğunu bildirmesi ve gerekli gördüğü zaman rivâyetin râvisini zikretmesi, naklettiği her bir rivâyetin râvisinden haberdâr olduğu şeklinde yorumlanabilir. Müfessirin zaman zaman naklettiği rivâyetin sonunda "**أو كلام ذلك**" "buna benzer bir söz" ifadesini kullanması ise bazı haberleri lafzen aktarmadığının işareti olarak düşünülebilir. Bu durum onun manen hadis nakletmekte bir beis görmediği, konuyu izah ederken yerine göre hadis kaynaklarına bizzat müracaat etme gereksinimi hissetmediği ve tefsirini yazarken ya da tefsir dersi yaparken irticalen de hadis nakledebildiği şeklinde yorumlanabilir. Onun böyle bir usul takip etmesinin nedeni olarak telif ettiği eserinin hadis kitabı olmamasından ya da kendisine kadar gelen zaman içerisinde rivâyet malzemelerinin çoğunun tedvin ve telif edilip ulaşılabilirliğinin kolaylaşmasından dolayı olduğu söylenebilir. Onun, "Konuyla ilgili çok fazla hadis rivâyet edilmiştir." biçimindeki ifadeleri veya "Bir hayli uzun olan bu rivâyetin tamamını burada aktarma gereği görmedik." şeklindeki açıklamaları *Te'vîlât*'ta neden isnad kullanmadığının ya da naklettiği haberlerin tamamını değil de niçin bir kısmını aldığının sebebini bir yönüyle ortaya koymaktadır.

Müfessir, istifade ettiği haber ve te'vîllerden bazılarının tam metnini, bazılarının ise rivâyetin, tefsir ettiği âyeti açıklamaya yetecek kadar olan kısmını ya da sadece rivâyetin manasını çağrıştıracak yönünü tefsirine almıştır. Tefsirin farklı kısımlarında aktardığı rivâyetlerin bazılarını tekrar kullandığı da olmuştur.

Ebû Mansûr, bazı âyetleri hiçbir rivâyete başvurmadan tefsir ettiği gibi özellikle ahkâm konularını ihtiva eden âyetlerin tefsirinde birkaç rivâyeti peş peşe sıralamaktadır. Onun özellikle ahkâmı ilgilendiren bu gibi konularda birbirinden farklı mezhep imamlarının görüşlerini nakletmesi ve yapılan uygulamaları haber vermesi, onun hem doğru bilgiye ulaşma gayretini hem de rivâyet bilgisinin derinliğini ortaya koymaktadır.

Müfessir, kimi zaman rivâyet ve görüşlerini aktardığı kişilerin isimlerini zikretmekte ancak çoğunlukla **"روي، قال بعضهم، قيل، قال أهل التأويل، ذكر"** gibi meçhul rivâyet kalıpları kullanmaktadır. Tefsirde geçen bu kalıplar incelendiğinde söz konusu yorumların bazen bir veya birkaç sahâbînin ya da tâbiûn ve sonraki tabaka âlimlerinin te'vîli olduğu görülür. Onun rivâyetlerden yararlanırken takip ettiği bu usul rivâyetlerin sıhhati ile ilgili yaptığı bir değerlendirme değildir. Ancak "**روي**" lafzını daha çok merfû rivâyetleri aktarırken kullanmaktadır. "**قال بعضهم**" lafzıyla da genellikle mevkûf, maktû ya da tebeu't-tâbiînden gelen haberleri aktarır. Tebeu't-tâbiîn tabakasından sonra haber ve görüşlerini sunduğu âlimlerin isimlerini genelde zikreder.

Mâtürîdî, *te'vîl ehli, te'vîl ehlinin çoğu, te'vîl ehlinin icmâı* gibi ifadelerle müfessirlerin bir kelimeye verdikleri anlam, bir âyetin sebeb-i nüzûlü, lügat âlimlerinin herhangi bir konudaki ittifakı gibi farklı mevzulardaki icmâını aktarır. O, ehl-i te'vîl ile kimleri kastettiğini açıkça belirtmez. Fakat bu lafızlarla aktardığı rivâyetler araştırıldığında karşımıza sahâbeden Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mesʿûd, Ebû Hüreyre, Ebu'd-Derdâ, Abdullah b. Ömer, Berâ' b. Âzib, Seleme b. Ekvaʿ ve Câbir b. Abdullah çıkar. Tâbiûn neslinden ise Hasan-ı Basrî başta olmak üzere Katâde b. Diâme, Mücâhid b. Cebr, Dahhâk b. Müzâhim, Saîd b. Cübeyr, İkrime el-Berberî; tâbiûn neslinden sonraki dönemden de Mukâtil b. Süleymân, Yahyâ b. Sellâm, Taberî, Ferrâ', Maʿmer b. Müsennâ, Zeccâc, İmam Şâfiî, Vâkidî ve Nehhâs ile karşılaşılır. Onun *hükemâ* şeklinde ifade ettikleri arasında görüş ve rivâyetlerine

ulaştığını düşündüğümüz Mücâhid b. Cebr, Ebû Hanîfe, Mukâtil b. Süleymân, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Maʿmer b. Müsennâ, İbn Kuteybe ve Zeccâc'ın yer alma ihtimali yüksek görünmektedir.

Müfessir, istifade ettiği rivâyet ve görüşleri belli amaçlar doğrultusunda nakletmiştir. Meselâ araştırma alanımız olan sûrelerdeki âyetlerle ilgili sebeb-i nüzûl konularını, kelimelerin sözlük ve terim anlamlarına ilişkin görüşleri, kıraat farklılıklarını, neshe dair haberleri, itikâdî ve fıkhî konuları açıklarken ve çözümlerken rivâyetlere başvurur. Bununla birlikte farklı din ve mezheplerin görüşlerini aktarıp onlarla ilgili reddiyeler de sunar. Müteşabih âyetleri genellikle önce konuyla ilgili rivâyetleri aktararak sonrasında ise kendi görüşünü beyan ederek yorumlar. Müfessir aktardığı rivâyetlerle Hz. Peygamber'in risaletini ispat etmeye, ashâb-ı kiramın ve mü'minlerin faziletini ortaya çıkarmaya, abdest ve namaz gibi ibadetlerin değerini anlatmaya çalışır. Bazı rivâyetleri de görüşünü desteklemek maksadıyla kullanır.

Aktardığı bazı rivâyet ve görüşleri Kur'ân, hadis veya icmâ ile destekleyerek kabul eden müfessir, hem fıkhî konulardaki icmâın hem de âyetlere verilen manalardaki icmâın kabul edilmesi taraftarıdır. Mâtürîdî, bazı haberleri Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in ismet sıfatına, ashâbın anlayışına, fıtrata, hikmete, tarihi gerçeklere veya kelimelerin sözlük anlamlarına aykırı bularak reddeder. Bir konuda kendine güvenilir bir haber gelmediğinde önce lafzın zahirine bakarak âyeti te'vîl eder. Âyetin zahiri te'vîl edilmiyorsa tevakkuf etmeyi tercih eder. Onun tevakkuf ederek yaklaştığı konular gaybî bilgiler, kıssalarla ilgili ayrıntılar, bilinmesinde bir fayda görmediği konular, şek ifade eden bilgiler ve mübhem ifadelerdir.

Mâtürîdî, el-İsrâ tefsirinde 415 ve el-Fetih tefsirinde 120 olmak üzere toplam 535 rivâyetten istifade etmiştir. Bu haberlerden 46'sı merfû, 104'ü mevkûf, 140'ı maktû haber, 51'i tebeu't-tâbiîn sözü, 117'si diğer âlimlere ait rivâyetler, 77'si ise kaynağına ulaşılamadığı için belirsiz kalan nakillerdir. Müfessir bu haberlerden bazılarını herhangi bir yorum yapmadan nakletmektedir. Bazen rivâyet hakkında yorum yapsa da herhangi bir tercih yapmamakta, tevakkuf etmekte ya da bir te'vîli izah ederken rivâyet aktarmaktadır. Onun herhangi bir yorum yapmadan doğrudan kabul ettiği rivâyetlerin genelde merfû haberler olduğu görülmektedir.

el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde sahâbe ve tâbiûndan, ayrıca ulûmu'l-Kur'ân, dil-edebiyat ve kelâm âlimlerinden toplam 35 isim zikredilmiştir. Bu isimlerden sahâbe içerisinde ismi ve rivâyetleriyle en çok anılan şahıs Abdullah b. Abbâs, ikinci sırada ise Abdullah b. Mesʿûd'dur. Bu durum *Te'vîlât*'ın tamamına bakıldığında da aynı sonucu verir. Ayrıca tâbiûndan Hasan-ı Basrî, ulûmu'l-Kur'ân alanında eser veren isimlerden İbn Kuteybe, dil ve edebiyat âlimlerinden Ebû Avsece, fıkıh alanında Ebû Hanîfe, kelam iminde Ebû Bekir el-Esamm da hem *Te'vîlât*'ın tamamında hem de el-İsrâ ve el-Fetih sûrelerinde isimlerine, haber ve görüşlerine en fazla sayıda başvurulan âlimlerdir. Bu durum araştırmamızın verilerinin geçerliliği açısından önem arz etmektedir.

İmam Mâtürîdî'nin tefsirde isimlerini zikrettiği Mukâtil b. Süleymân, İbn İshâk, Zeccâc, İbn Kuteybe, Ferrâ', Şâfiî, Vâkidî, Maʿmer b. Müsennâ gibi müelliflerin kitaplarından yararlandığı anlaşılmaktadır.

Te'vîlât'ta isimleri açıkça zikredilmediği halde rivâyet araştırması esnasında yoğun bir şekilde karşımıza çıkan Taberî, Nehhâs, Yahyâ b. Sellâm, İbn Ebî Hâtim, Abdürrezzâk es-Sanʿânî, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Tahâvî, İbn Ebî Şeybe, Nesâî gibi isimlerin eserlerinden yararlanıp yararlanmadığı hakkında kesin bir yargıya varmak doğru olmamakla birlikte en azından onlarla ortak kaynaklara başvurduğunu söylemek mümkündür.

Te'vîlât'ın hacminin genişliği ve yoğun bir rivâyet kullanımına sahip olması, çalışmamızı tefsirin tamamında yapmamızı imkânsız hale getirmiştir. Ayrıca tefsirdeki rivâyetlerin meçhul sîgalarla aktarılması ya da rivâyet metinlerinin kısmen veya manalarına işaret edilerek alınması hem rivâyetlerin hangi kaynaklara başvurularak aktarıldığının hem de râvi isimlerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Buna ilaveten müfessirin kendi görüşü şeklinde aktardığı halde araştırıldığında kendisinden önce beyan edildiği anlaşılan rivâyetlerin çıkması da araştırmanın zorlukları arasında sayılabilir.

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kurân* isimli eseriyle ilgili yapılan bu çalışma bize tefsirde kullanılan rivâyet ve te'vîllerin *Te'vîlât*'ın tamamında araştırılması gerektiğine dair bir

izlenim oluşturmuştur. Ayrıca müfessirin İbn Mesʿûd'a ait olduğunu söylediği ve kaynağına ulaşamadığımız kıraatler başta olmak üzere kıraat farklılıklarıyla ilgili naklettiği vecihlerin yine *Te'vîlât*'ın tamamında çalışılması gerektiğini düşünüyoruz. Öte yandan Mukâtil'in tefsiri başta olmak üzere Yahyâ b. Sellâm, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'in tefsirleriyle *Te'vîlât* arasında karşılıklı okumaların yapılması, ismi zikredilerek görüşlerinden istifade edilen Zeccâc, İbn Kuteybe ve Maʿmer gibi eser telif eden müelliflerden ne kadar yararlandığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Buna ek olarak araştırmamız boyunca Hasan-ı Basrî rivâyetlerinin çoğunun kaynağına ulaşamamamız *Te'vîlât*'ın Hasan-ı Basrî'nin rivâyetlerine kaynak olması yönüyle incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân isimli eserinde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, kendisine ulaşan rivâyetlerden olabildiğince istifade ettiği görülmektedir. Bu rivâyetler içerisinde kendi ortaya koyduğu şartları sağlayanlar olduğu gibi sağlamayanlar da vardır. Kendi kıstaslarına uygun haberleri genelde düşüncelerini desteklemek için kullanmış, zaman zaman da bu haberleri sadece aktarmakla yetinmiş, rivâyetle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır. Düşünceleriyle ve mensup olduğu Hanefî çizgiyle örtüşmeyen haberleri öncelikle uzlaştırmaya çalışmış, uzlaşı sağlayamadıklarını ise reddetmekte tereddüt etmemiştir.

Son olarak, Mâtürîdî'nin içinde bulunduğu ilmî ortamdan, karşılaşlaştığı hocalardan, kendisinden rivâyette bulunan talebelerinden ve onların telif ettiği eserlerin hadis bilimine sağladığı katkılardan, tefsirinde ihtilaflı konularda naklettiği farklı rivâyetlerden, âyetleri tefsir ederken ardarda sıraladığı rivâyetlerden, onun canlı ve verimli bir rivâyet kültürü içerisinde yetiştiği ve derin bir rivâyet bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamız da ortaya koymuştur ki onun aldığı eğitim ve içinde bulunduğu ortam tefsirine de yansımış, dirâyet tefsirleri arasında değerlendirilen *Te'vîlât*'ın önemli oranda rivâyet ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda Mâtürîdî, kendisinden önce yaşayan ve bizim kaynaklarına ulaşamadığımız bazı âlimlerin haber ve te'vîllerini ihmal etmeden aktarmış, bu yönüyle de önemli bir görevi ifa etmiştir.

KAYNAKLAR

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed. *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd.* thk. Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî, Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.

Abdullâh b. el-Mübârek, Ebû Abdirrahmân. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâʾik*. thk. Habîbürrahman el-Aʿzamî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..

Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân. *Müsnedü el-İmâm Abdullâh b. Mübârek*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1407.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-. *Keşfü'l-hafâʾ ve müzîlü'l-ilbâs.* thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-ʿİlel ve maʿrifeti'r-ricâl.* thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *ez-Zühd.* thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fezâʾilü's-sahâbe.* thk. Vasiyyullah Muhammed Abbâs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Mesâilü Ahmed b. Hanbel rivâyetü ibnehü Abdullah.* thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1401/1981.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned.* thk. Şuayb el-Arnavut, Âdil Mürşid vd.. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Ak, Ahmet. "Türk Dilinde Mâtürîdîlik Literatürü". *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü.* ed. M. Raşit Akpınar vd.. 310-353. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Akçay, Murat. *Mâtürîdî'de Nesh Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Aksoy, Soner. “Rivâyetlere Yaklaşımı Bağlamında Mâtürîdî’nin Tefsirinde Bilmeye İhtiyaç Duymadığı Hususlara Dair Bir İnceleme”. *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*. ed. Ali Karataş vd. 248-274. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022.

Aktan, Hamza. “Âkıle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 17 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/akile

Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 2016.

Alî b. el-Caʿd, Ebü’l-Hasen. *Müsnedü İbni’l-Caʿd.* thk. ʿAmir Ahmed Haydar. Beyrût: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.

Alper, Hülya. “Temel Kavramlarla İmam Mâtürîdî’nin Düşünce Sistemi”. *İslam Düşüncesinin Ana Merkezleri: Mâverâünnehir.* ed. İlyas Çelebi. 303-345. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Altıntaş, Ramazan. “Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi’nde Bulunan Mâtürîdî Kelâm Kaynakları”. *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*. ed. M. Raşit Akpınar vd.. 364-384. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Asar, Muhammet Ali. “Yusufefendizâde’nin Mi‘râciyye İsimli Eserinde Hadis Kullanımı”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (2024), 39-78.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-. *el-Vücûh ve’n-nezâir.* thk. Muhammed Osmân. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1428/2007.

Atik, M. Kemal. “*Te’vilatü’l-Kur’an* Çerçevesinde Matüridi’nin Müteşabih Ayetleri Anlayışı”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 313-332.

Aydın, Mehmet Sabih. “Hadislerin Kur’ân’a Arzı ile İlgili Rivâyetlerin Tahrîc ve Tahlîli”. *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 7/1 (2023), 52-71.

Aydın, Muhammed. “‘Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 1-32.

Aydınlı, Abdullah. “İbn Râhûye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Kasım 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-rahuye

Aydınlı, Abdullah. “Muallak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim: 28 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/muallak

Aydınlı, Osman. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Dönemi Semerkant’ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri”. *İmâm Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân.* ed. Hatice K. Arpaguş vd.. 103-129. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

Aydınlı, Osman. *Semerkant Tarihi-Fethinden Sâmâniler’in Yıkılışına Kadar- (93-389/711-999).* İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Bahçıvan, Seyyid. “Mekânetü’l-İmam Ebî Mansur el-Mâtürîdî mine’l-buhusi ve’d-dirâsâti’l-ʿarabiyyeti’l-hadîse”. *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü.* ed. M. Raşit Akpınar vd.. 389-407. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-. *Temhîdü’l-evâ’il ve telhîsü’d-delâ’il.* thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrût: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1407/1987.

Bakkal, Mustafa Cihad. "Mâtürîdî’nin Nüzûl Sebebi Rivâyetlerini Değerlendirmesi - Reddettiği Rivâyetler-”. *İmâm Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân.* ed. Hatice K. Arpaguş vd.. 231-256. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.

Bakkal, Mustafa Cihad. *Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Baltacı, Burhan. “Maturîdî’nin Tefsir-Te’vil Ayrımının İmkânı Üzerine”. *IV. Uluslararası Şeyh Şaʿbân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-* 1 (Mayıs 2017), 331-337.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesʿûd el-Ferrâ’ el- *Muʿcemü’s-sahâbe*. thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî. Kuveyt: Mektebetü Dâri’l-Beyân, 1421/2000.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesʿûd el-Ferrâ’ el- *Meʿâlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân.* thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.

Begavî, Ebü’l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-. *Nüshatü Tâlût.* thk. Hamdi es-Selefî. b.y.: Dâru’n-Nevâdir, 2006.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Cümelü min ensâbi’l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz ez-Zerkelî. Beyrût: Daru’l-Fiker, 1417/1996.

Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Fütûhu’l-Büldân*. Beyrût: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1988.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *el-Esmâʾ ve'ş-ṣıfât.* thk. Abdullah b. Muhammed Hâşidî. Cidde: el-Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *Müsnedü'l-Bezzâr.* thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd.. el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *Cüz'ü'l-kırâʾati halfe'l-imâm*. thk. Fazlurrahmân es-Sevrî. b.y.: el-Mektebetü's-Selefiyye, 400/1980.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *el-Câmiʿu's-sahîh.* thk. Muhammed Züheyr bin Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dâru Tavkıʿn-Necât, 1422.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *et-Târîhu'l-kebîr.* thk. Muhammed Abdu'l- Muʿîd Hân. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *Halku efʿâli'l-ʿibâd.* thk. Abdurrahmân 'Umeyra. Riyâd: Dâru'l-Meârifi's-Suûdiyye, ts.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *el-Beyân ve't-tebyîn.* Beyrût: Dâru Mektebeti'l- Hilâl, 1423.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *el-ʿOsmâniyye*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

Cehdamî, Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-. *Cüz'ün fîhi min ehâdîsi Eyyûb es-Sahtiyânî*. thk. Süleymân b. Abdülazîz el-Ureynî. Suûdiyye: Mektebetü'r-Rüşd ve Şirketü'r-Riyad, 1418/1998.

Cehdamî, Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-. *Fazlu's-salât 'ale'n-Nebî (sav).* thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1397.

Ceriç, Mustafa. "Maturîdi'nin Dinî Epistemolojisi". çev. Harun Çağlayan-Rabiye Çetin, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki-Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi-III*-. ed. Recep Alpyağıl. 3/279-311. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Ahkâmu'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. es-Sıhah tâcü'l-luğa. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Ceyhan, Mehmet Akif. "Müslüman Geleneğinde Vahiy Anlayışı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018), 469-491

Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-. *el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.

Cürcânî, Seyyid eş-Şerîf el-. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-. *Kitâbü't-Taʿrîfât.* Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Çakın, Kamil. "Hadisin Kur'ân'a Arzı Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 237-262

Çakır, Erkan. "Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf -Ebû Mansûr Mâturîdî Örneği". *İslâmi Araştırmalar* 29/3 (2018), 626-641.

Çakır, Furkan. "Hadislerin Kur'ân'a Arzının Suiistimali". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi (Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2021), 145-175.

Çakır, Furkan. "Türkiye'de İmam Mâtürîdî Üzerine Yazılan Akademik Makaleler". *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü.* ed. M. Raşit Akpınar vd.. 354-363. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Çeker, Orhan. "Abdurrahmân b. Ganm". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 17 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-b-ganm

Dağ, Mehmet. "Eşʿarî Kelâmında Bilgi Problemi". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 97-114.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *el-ʿİlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Silefî. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1405/1985.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sünenü Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnavut vd.. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-. *Sünenü Dârimî.* thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.

Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*. thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Kuveyt: Dâru İbn Esîr, Kuveyt 1416/1995.

Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-. *Nakzü'l-İmâm Ebî Saʿîd ʿOsmân b. Saʿîd ʿale'l-Merîsiyyi'l-Cehmiyyi'l-ʿanîd fîme'fterâ ʿalellahi mine't-tevhîd (en-Nakz ʿale'l-Merîsî).* thk. Reşîd b. Hasan el-Elma'î, Mektebetü'r-Rüşd. Kâhire: 1418/1998.

Demenhûrî, Ahmed Sa'd. *el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve menhecü ehli's-s-sünneti fi't-tefsîri'l-Kur'ân.* Ammân: Dâru'n-Nûr, 2018.

Demir, Abdullah. "Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütekellim Hanefîlerin Din Anlayışı". *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i, Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi-III-*. ed. Recep Alpyağıl. 3/19-48. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Dımaşkî, Ebû Zürʿa Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-. *el-Fevâidü'l-mu'allele.* thk. Recep b. Abdülmaksûd. Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehebî, 1423/2003.

Dinç Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Dîneverî, Ahmed b. Mervân ed-. *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1419.

Döndüren, Hamdi. "Maʿkıl b. Yesâr". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 01 Eylül 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/makil-b-yesar

Döner, Ertuğrul - Özcan Yusuf. "Bazı Din-İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran, 2022), 135-155.

Döner, Ertuğrul - Özcan, Yusuf. "Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 86-108.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Şüf'a". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim: 19 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sufa

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-. *el-Künâ ve'l-esmâʾ*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.

Düzgün, Şaban Ali. "Semerkant İlim Havzası ve Mâturîdî". *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası.* ed. Şaban Ali Düzgün. 11-26. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

Ebû Avâne el-İsferâyînî, Yaʿkûb b. İshâk b. İbrâhîm. *Müstahrecü Ebî Avâne.* thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd.* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts..

Ebû Hanîfe, Nuʿmân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-ekber*. el-İmârâtü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Fürkân, 1419/1999.

Ebû Hanîfe, Nuʿmân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyetü'l Haskafî*. thk. Abdurrahmân Hasen Mahmûd, Mısır: el-Âdâb, ts.

Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî. *el-Mu'cem.* thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî. Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1407.

Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî. *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bündâr an Şuyûhihî*. thk. Abdürrahîm b. Yahyâ el-Hammûd. b.y.: Mecelletü'l-Ahmediyye, 2004.

Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ.* thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.

Ebû Yûsuf, Yaʿkûb b. İbrâhîm. *el-Âsâr.* thk. Ebu'l-Vefâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ebû Yûsuf, Yaʿkûb b. İbrâhîm. *el-Harâc.* thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hasan Muhammed. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts..

Ebû Yûsuf, Yaʿkûb b. İbrâhîm. *Kitâbü'r-red ʿale's-siyeri'l-Evzâʿî.* thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, ts..

Ebû Zehrâ, Muhammed. *Ebû Hanife.* çev. Osman Keskioğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1997.

Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî. Ebû Muhammed Abdullâh b. Cafer b. Hayyân. *el-'Azame*. thk. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408.

Efendioğlu, Mehmet. "Mücemmi' b. Câriye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Eylül 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/mucemmi-b-cariye

Erdoğan, Tunahan. *İmam Mâturîdî'nin Düşüncesinde Hadis.* Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2021.

Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim: 25 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/haber-i-vahid#1

Erul, Bünyamin. "Bir Alan Taramasının Panoraması -Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülahazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-". *İslâmiyât* 3/1 (2000), 161-184.

Esrem, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuhu*. thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr. b.y.: ts., 1420/1999.

Eşec el-Kindî, Ebû Saîd Abdullâh b. Saîd b. Husayn el-. *Cüz'ün fîhi Ebû Sa'îd el-Eşec*. thk. Ebû Necîd İsmâîl b. Muhammed Seyyid Ali el-Cezâirî. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1424/2001.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-. *ez-Zâhir fî ğarîbi elfâzi'ş-Şâfiʿî*. thk. Mis'ad Abdulhamid es-Sa'denî. b.y.: Dâru't-Talâi', ts..

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-. *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât.* Suûdî Arabistan: Merkezü'l-Buhûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1412/1991.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-. *Tehzîbü'l-luga.* thk. Muhammed Avz Mer'ab. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el- *Ahbâru Mekke.* thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. Beyrût: Dâru'l-Endülüs, ts..

Fakihi, Ebû Abdillah Muhammed b. İshak el-. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsih*. thk. Abdulmelik ʿAbdullâh Dehîş. Beyrut: Dâru Hadar, 1414.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-. *el-Hücce li'l-kurrâʾi's-sebʿa*. thk. Bedruddîn Kahveci, Beşir Cuveycâtî. Beyrût: Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, 1413/1993.

Ferrâ', Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-. *Meʿâni'l-Kurʾân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd.. b.y.: Dâru'l-Mısrıyye li't-Te'lîf ve'n-Neşr, ts..

Fesevî, Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. Süfyân b. Cüvvân el-. *el-Maʿrife ve't-târîh.* thk. Ekrem Ziyâ el-'Umrî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

Firyâbî, Ebû Bekir Caʿfer b. Muhammed b. el-Hasen el-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Mekketü'l-Mükerreme: Dâru Harrâ, 1406.

Gâlî, Belkâsım. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ârâuhu'l-Akdiyye.* Tunus: Dâru't-Türkî, 1989.

Galli, A. M. Ahmad. "Mâtürîdî'nin Tefsirinin Bazı Yönleri". çev. Hanifi Özcan. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 467-480.

Gedikli, Fikret. "İctihad İle Neshin İmkânına Dair". *EKEV Akademi Dergisi* 84 (Güz 2020), 263-290.

Gelgeç, Sevim. *Bir Yöntem Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi - Muhammed Emin Şinkîtî Örneği-.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktra Tezi, 2020.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî Niçin Yok Sayılmış Olmalı?", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü* (2018), 42-59.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'nin Siyer'e Dair Kritik Ettiği Bazı Rivayetler. *ASD: Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (2020), 63-83.

Gengil, Veysel. "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re'y Tesirleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 113-152.

Gengil, Veysel. *Tefsir Te'vîl Ayrımı Bağlamında Mâturîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Gölcük, Şerafettin. "Bâkıllânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 19 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/bakillani

Greenfield, Jonas C. "Lh Rhmn'dan er-Rahmân'a İlahi Bir Sözün Kökeni". çev. Ertuğrul Döner – Savaş Menteş. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran 2022), 437-446.

Güleç, Hüseyin. "Âhâd Haberlerin Kur'ân'a Arzı". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 1-17.

Güler, Zekeriya. "Müstefîz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mart 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mustefiz).

Gündüz, Şinasi vd.. *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç.* İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.

Gürman, Ceyda. "Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsirinin Erken Dönem Temsilcisi: Etbâu't-Tâbiînden Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem". *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)* 4/1 (Nisan 2020), 16-37.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Nevâdirü'l-usûl fî ahbâri'r-Resûl*. thk. Abdurrahmân 'Umeyre. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts..

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Müsnedü Halîfe b. Hayyât.* thk. Ekrem Ziya el-Umerî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-. *Kitâbu'l-'ayn.* thk. Mehdî el Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirâî. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts..

Halîlî, Ebû Yaʿlâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-. *el-İrşâd fî maʿrifeti ʿulemâʾi'l-hadîs,* thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-. *es-Sünne.* thk. Atıyye ez-Zehrânî. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1989.

Hanbel b. İshâk, Ebû Alî. *Cüz'ü Hanbel b. İshâk.* thk. Hişâm b. Muhammed. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.

Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Caʿfer b. Muhammed es-Sâmerrî el-. *Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ.* thk. Mustafa b. Ebü'n-Nasr eş-Şelebî. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Caʿfer b. Muhammed es-Sâmerrî el-. *İ'tilâli'l-kulûb li'l-Harâitî.* thk. Hamdî ed-Demirdâş. Riyâd: Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1421/2000.

Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-. *Garîbü'l-hadîs.* thk. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âyid. Mekketü'l-Mükerreme: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1405.

Hasan el-Basrî, Ebû Saîd. *Tefsîrü'l-Hasan el-Basrî.* thk. Muhammed Abdürrahîm. el-Mekketü'l-Mükerreme: el-Mektebetü'l-Ticâriyye, ts..

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd.* thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye.* thk. Ebû Abdullah es-Süverkî-İbrahim Hamdî el-Medenî. el-Medînetü'l-Münevvere: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Hatipoğlu, İbrahim. "Râmehürmüzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 30 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ramhurmuzi

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-. *Lübâbü't-teʾvîl fî meʿâni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415..

Hennâd, Ebu's-Serî. *ez-Zühd.* thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Feryevâî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâi li'l-Kütübi'l-İslâmî, 1406.

Hişâm b. Ammâr, Ebü'l-Velîd. *Hadîsü Hişâm b. Ammâr*. thk. Abdullah b. Vekîl eş-Şeyh. Suûdiyye: Dâru İşbiliyye, 1419.

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-. *Müsnedü'l-Humeydî.* thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî. Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan.* çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba'albekî. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *ed-Diyât*. Karaçi: İdâratu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmu'l-İslâmiyye, ts..

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Âhâd ve'l-mesânî.* thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1411/1991.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *es-Salât 'ale'n-Nebî*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1415/1995.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *es-Sünne.* thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *ez-Zühd*. thk. Abdülalî Abdülhamîd. Kâhire: Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, 1408.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah. *Kitâbu'l-ba's*. thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Âdâbü'ş-Şâfiʿî ve menâkıbüh.* thk. Abdülganî Abdülhâlik. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *el-ʿİlel li ibn Ebî Hâtim.* thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî. b.y.: Matâbi'u'l-Humeydî, 1407/2006.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm müsneden ʿani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbiʿîn.* thk. Esad Muhammed et-Tayyib. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Süûdiyye: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1419.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed. *Ahbâru'l-Mekkiyyîn min kibâri't-tarihi'l-kebîr.* thk. İsmâîl Hasan Hüseyn. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed. *Tarîhu'l-kebîr.* thk. Salah b. Fethi Hilâl. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427/2006.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr.* thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Müsnedü İbni Ebî Şeybe.* thk. Adil b. Yusuf el-Azezî, Ahmed b. Ferid el-Mezîdî. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Caʿfer Muhammed b. Osmân. *el-'Arşu ve mâ ruviye fîhi.* thk. Muhammed b. Halîfe b. Ali et-Temîmî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîz.* thk. Ebû Abdullah Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mekâyisü'l-Lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. b.y.: Dâru'l-Fiker, 1399/1979.

İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-Mîzân.* thk. Dâiretü'l-Ma'rifi'n-Nizâmiyye. Beyrût: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât,1390/1971.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Tehzîbü't-tehzîb.* Hindistan: Dâiretü'l-Meârif, 1326.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dımaşk: Dâru'l-Belhî, 1425/2004.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn. *el-Hücce fi'l-kırâʾâti's-sebʿ.* thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 1401.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm.* thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts..

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm.* thk. Mustafa es-Sekkâ vd.. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1375/1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Kitâbü't-Tevhîd ve isbâtü sıfâti'r-Rab azze ve celle*. thk. Abdülaziz b. İbrâhîm eş-Şehvân. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1994.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Sahîhu İbn Huzeyme.* thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

İbn Kayyım el Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir. *İ'lâmü'l-muvakkıʿîn an Rabbi'l-ʿÂlemîn***.** thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âlü Selmân. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1423.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvâhid. Beyrût: Dârü'l-Mârife, 1395/1976.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Envâü fî mevâsimi'l-Arab*. b.y.: ts..

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Mesâîl ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve't-tefsîr.* thk. Mervân el-Atıyye-Muhsin Harâbe. b.y.: Dâru İbni Kesîr, 1410/1990.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Garîbü'l-hadîs.* thk. Abdullah el-Cübûrî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1397.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Garîbü'l-Kur'ân.* thk. Ahmed Sakar. b.y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs.* b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî-Müessesetü'l-işrâk, 1419/1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân.* thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünenü İbn-i Mâce.* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye - Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts..

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414.

İbn Mencûye, Ebû Bekir. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1407.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-sebʿa fi'l-kırâʾât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.

İbn Râhûye, Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm. *Müsnedü İshâk b. Râhûye.* thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî. el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ.* thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîne li-İbni Ebî Şebbe.* thk. Fehîm Muhammed Şeltût, es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed. Cidde: es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, 1399.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Hayat, 1490/1980.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh. *el-Câmiʿ*. thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalip, Ali Abdülbâsıt Mezîd. b.y: Dâru'l-vefâ, 1425/2005.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh. *Muvatta'*. thk. Hişâm İsmâîl es-Sînî. ed-Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1420/1999.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh. *Tefsîrü'l-Kur'ân mine'l-câmiʿ li İbni Vehb.* thk. Miklos Murânî. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman. *Huccetü'l-kırâat*. thk. Sa'îd el-Afğânî. b.y.: Dâru'r-Risâle, ts..

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled. *el-Emvâl li-İbni Zencûye*. thk. Şâkir Zîb Feyyâz. es-Suûdiyye: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-İslamiyye, 1406/1986.

İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm. *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâʿ ve'l-İhtilâf.* thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1405/1985.

İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm. *el-İkna'*. thk. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn. b.y.:y.y., 1408.

İbnü'l Münzir en-Nîsâbûrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. el-Medînetü'n-Nebeviyye: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002.

İbnü'l-Arabî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd. *Mu'cemu İbni'l-A'râbî.* thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî. *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrût: Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekâfiyye, 1408/1988.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım.-. *ez-Zâhir fî meʿânî kelimâti'n-nâs.* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.

İbnü'l-Mukriî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm. *el-Mu'cemü li İbni'l-Mukriî*. thk. Ebî Abdirrahmân Âdil b. Sa'd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nureddin Itr. Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1406/1986.

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdülhüseyin el-Fetlî. Beyrût: Müessestü'r-Risâle, ts..

İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Yaʿkûb b. İshâk. *Islâhu'l-mantık*. thk. Muhammed Murʿıb. b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2002.

İhvân-ı Safâ. *Resâilü İhvân-ı Safa*. Kum: Mektebetü'l-İʿlâmi'l-İslâmî, 1405.

İlhan, Avni. "Bedâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/beda

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh İmam Mâlik b. Mâlik el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 1425/2004.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh İmam Mâlik b. Mâlik el-Asbahî. *el-Müdevvene*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

İmamoğlu, M. Ragıb. *İmam Ebû Mansûr el-Mâturidî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu.* Ankara: DİB Yayınları, 1991.

İsmâîl b. Caʿfer el Ensârî, Ebû İshâk- *Hadîsü Ali b. Hucr es-Saʿdî an İsmâil b. Caʿfer el-Medenî*. thk. Ömer b. Refüd b. Refid es-Süfyanî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd ve't-Tevzî', 1418/1998.

Jusupov, Mairambek. "Mâturîdî'nin *Te'vîlât*u'l-Kur'ân Adlı Eserinde Bazı Hadis Kavramlarının Kullanılışı: Nisâ Sûresi Örneği". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2015), 71-92.

Jusupov, Mairambek. *Mâtürîdî'inin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Sûresi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Kâfiyeci, Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-. *et-Teysîr fî kavâʿidi ilmi't-tefsîr*. thk. Mustafa Muhammed Hüsyin ez-Zehebî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1419/1998.

Kahraman, Hüseyin. "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu". *Milel ve Nihal:İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 141-171.

Kahraman, Hüseyin. "İmâm Mâturîdî'de ve Mâturîdîlikte Hadisin Değeri". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı.* ed. Ahmet Kartal. 561-575. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Kahraman, Hüseyin. *Matüridilikte Hadis Kültürü.* Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

Kandemir, M. Yaşar. "Saîd b. Müseyyeb". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 27 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/said-b-museyyeb

Kaplan, Doğan. "Fars Dilinde Mâtürîdî Literatürü". *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*. ed. M. Raşit Akpınar vd.. 423-435. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Karabulut, Ali. "Maturîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar". *Ebû Mansur Semerkandî Matüridî (862-944)*. 6/179-197. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986.

Karagöz Mustafa, "Tefsirde Rivayet- Dirayet Ayrımının Ortaya çıkışının Mahiyeti". *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/5 (2004/2), 45-60.

Karakuş, Abdülkadir. "İmam Mâtürîdî'nin Nesh Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Aralık 2018), 83-113.

Karataş, Ali – Dinç, Ömer. "Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Tefsirde Rivayet Eksenli Okumaların Kritiği*. ed. Abdurrahman Ensari vd.. 107-131. Mardin: Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık Yayıncılık, 2021.

Karataş, Ali – Gengil, Veysel. "Ayrımların Eşiğinde Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Geleneği: İmkânı ve Özgünlüğü". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 11/21 (2024), 55-82.

Karataş, Ali. "Ehl-i Sünnetin Kur'ân Yorumunda Mutezile Etkisi Ebu Bekir el-Esamm Örneği". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 2 (2016), 178-187.

Karataş, Ali. "Rivâyet ve Dirâyet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı". *Ekev Akademi Dergisi* 47 (Bahar 2011), 161-174.

Karataş, Ali. *İmâm Mâtürîdî Kur'ân Anlayışı ve Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vîl Yöntemi.* İstanbul: Yesevî Yayıncılık, 2014.

Karataş, Ali. *Tefsir Geleneğinde Rivâyet*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *el-Hutab ve'l-mevâʿiz.* thk. Ramazan Abdüttevvâb. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts..

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *et-Tuhûr.* thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân. Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, 1414/1994.

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Fezâʾilü'l-Kurʾân.* thk. Mervân el-Atıyye vd.. Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995.

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Garîbu'l-hadîs.* thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l- Meârifi'l-Osmaniyye, 1384/1964.

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Luġatü'l-kabâʾili'l-vâride fi'l-Kurʾâni'l-Kerîm.* b.y: y.y, ts..

Katâde b. Diâme, Ebü'l-Hattâb. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn.* Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.

Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kur'ân'a Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.

Kırca, Celal. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 281-295.

Koç, Mehmet Akif – Pak, Zekeriya. "Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler". *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı.* ed. Mehmet Akif Koç. 147-167. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.

Korkmaz, Sıddık. "İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin Hayatı ve Eserleri". *Dini Araştırmalar* 4/10 (Mayıs-Ağustos 2001), 89-119.

Korkmaz, Sıddık. "Mâtürîdîlik Hakkında Batıda Yapılan Çalışmalar". *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü.* ed. M. Raşit Akpınar vd.. 408-422. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Korkmaz, Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd.. Ankara: DİB Yayınları, 2007.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-. *el-Cevâhiru'l mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye.* Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, ts..

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürrî el-. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ʿazîz*. thk. Ebû Abdullah Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.

Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik, Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*. ed. Sönmez Kutlu. 26-66. Ankara: Otto Yayınları, 2011

Kutlu, Sönmez. "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı". *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik, Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*. ed. Sönmez Kutlu. 129-158. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Kutlu, Sönmez. "Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya". *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik, Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*. ed. Sönmez Kutlu. 450-452. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Kürâunneml, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen. *el-Münecced fi'l-luġa*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdülbâkî. Kâhire: Âlemu'l-Kütüb, 1988.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-. *el-Fevâʾidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye.* nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sanî. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.

Macit, Yüksel. "İmam Matürîdî'ye Göre Kur'ân'dan Bir Hükmün İçtihat İle Neshi". *Hikmet Yurdu, İmam Matüridî ve Matürîdîlik Özel Sayısı*- 2/4 (Temmuz-Aralık 2009), 127-135.

Maden, Gülhan. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukattaa ve Tevili". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 101-118.

Maden, Gülhan. “Osmanlı Döneminden Bir Konulu Tefsir Örneği: Yusufefendizâde'nin Miʿrâciyye Adlı Eseri”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 23 (2024), 245-286.

Maden, Gülhan. “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da Makâsıdî Yorum: Örnekler Çerçevesinde Bir İnceleme”. *İlahiyat Bilimlerinde Makâsıd*. ed. Yunus Kaplan vd.. 2/450-453 İstanbul: Nida Yayınları, 2023.

Maden, Gülhan. “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da Übey b. Kaʿb Kıraati”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Ocak 2024), 52-84.

Maden, Gülhan. *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsıdî Yorum*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Maden, Mustafa - Baltacı, Burhan. “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da Yer alan Rivâyetlerin Yapısal Özellikleri (Fâtiha Tefsiri Örneği)”. *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*. ed. Ali Karataş vd. 275-319. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022.

Maden, Mustafa. “Kur’ân’da Geçen Er-Rahmân İsmine Yönelik İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar”. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 6 (Haziran 2024), 18-36.

Maden, Mustafa. *Kur’ân’da er-Rahmân İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Âyetlerin Yorumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

Maden, Şükrü. “Mâtürîdî’nin *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme”. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Güz 2019), 410-436.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar el-. *el-Bedʾ ve’t-târîh.* Bûrsaîd: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, ts..

Maʿmer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü’l-Kur’ân.* thk. Mehmed Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1381.

Maʿmer b. Râşid, Ebû Urve. *el-Câmiʿ*. thk. Habîbürrahmân el-A’zamî. Pakistan: el-Meclisü’l-İlmî, 1403.

Marsak, Emine Erdoğan. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da Rivâyet Bilgisi ve Yöntemi (Bakara Sûresi Özelinde)”. *İmâm Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân.* ed. Hatice K. Arpaguş vd.. 217-230. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

Massîsî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Süleyman el-. *Cüz’ün fîhi hadîsü’l-Massîsî Levîn*. thk. Ebû Abdurrahmân Mis’ad b. Abdülhamîd es-Sa’denî. Riyâd: Edvâü’s-Selef, 1418/1997.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme.* çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân.* thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-. *Tefsîrü'l-Kurʾân (en-Nüket ve'l-ʿuyûn)*. thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..

Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-. *Kûtü'l-kulûb fî muʿâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd.* thk. Âsım İbrâhîm el-Keyâlî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-. *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl ve kıyâmi ramazân ve kitâbi'l-Vitr*. Pâkistan: Hadîsü Akademi, 1408/1988.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-. *Taʿzîmü kadri's-salât*. thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî. el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü't-Dâr, 1406/1986.

Muâfâ b. İmrân, Ebû Mesʿûd el-. *ez-Zühd li'l-Mu'âfâ b. İmrân el-Mevsılî*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.

Muhammed Fuâd Abdilbâkî. Sâlih el-Mısrî. *el-Muʿcemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kurʾâni'l-Kerîm.* b.y.: Dâru'l-Fiker,1414/1994.

Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris el-. *Fehmu'l-Kur'ân ve me'ânîhi.* thk. Hüseyin Kuvvetli. Beyrût: Dâru'l-Kindî-Dâru'l-Fiker, 1398.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân.* thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Mutarriz, Ebû Bekir el-Kâsım. *Fevâidü Ebî Bekir el-Kâsım el-Mutarriz ve Emâlîhi*. thk. Nâsır b. Muhammed el-Munî'. b.y.: Dâru'l-Vatan, 1421/2000.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb.* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikeri'l-Arabî, 1414/1997.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-, *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdülhâlık 'Azîme. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, ts.

Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid.* thk. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl. Mısır: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989.

Müftüoğlu, Ömer. "Bir Müfessirin Kelâmullah Karşısındaki Konumunu Tefsirinin İsmi Üzerinden Belirleme Denemesi: Mâturîdî'nin *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne*'si". *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâturîdî: Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı.* ed. Ahmet Kartal. 217-222. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adl an Resûlillâh sallallâhü ʿaleyhi ve sellem.* thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts..

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-. *es-Sünenü'l-meʾsûre li'ş-Şâfiî*. thk. Abdülmuʿtî Emîn Kalʿacî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1406.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ el-. *Muhtasaru'l-Müzenî*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1410/1990.

Narol, Süleyman. "el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve Menhecü Ehli's-Sünneti fi't-Tefsîri'l-Kur'ân". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 277-286.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *'Umdetu'l-Kitâb.* thk. Bisâm Abdulvehhâb el-Câbî. b.y.: Dâru İbni Hazm, 1425/2004.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdüsselâm Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh,1408.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbu'l-Kur'ân.* thk. Abdü'l-Münʿım Halîl İbrâhîm. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf.* thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî. el-Memleketü'l-Arabiyyetü'l-Suûdiyye: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1413/1992.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Me'âni'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekketü'l-Mükerreme: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-kübrâ.* thk. Hasan Abdulmun'îm Şelebî, Şuʿayb el-Arnaûd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-suğrâ (es-Sünen).* thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye. 1406/1986.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Fezâilü'l-Kur'ân.* thk. Faruk Hammâde., Beyrût: Dâru İhyâi'l-ʿUlûm, Dâru's-Sekâfe, 1413/1992.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-. *Tebsıratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. neşr: Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 1993.

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh. *Kitâbu'l-fiten*. thk. Semîr Emîn ez-Zührî. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.

Okumuş, Mesut. "Tefsir Usulü". *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı.* ed. Mehmet Akif Koç. 279-375. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.

Okur, Kaşif Hamdi. "Mâturîdî'ye Nispet Edilen "İçtihadî Nesh" Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış". *Uluğ Bir Çınar: İmâm Mâturîdî: Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. ed. Ahmet Kartal. 541-546. Eskişehir: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Öz, Mustafa. "Râfizîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Aralık 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/rafiziler

Özcan, Hanifi. *Mâtüridî'de Bilgi Problemi.* İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Özdemir, İbrahim. "İmam Şâfiî'de Hadislerin Kur'ân'a Arzı". *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı)* 54/3 (2018), 13-37.

Özdeş, Talip. "Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı". *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı.* ed. İlyas Çelebi. 125-139. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.

Özdeş, Talip. *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı.* İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 21 Eylül 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/maturidi#1

Polat, Salahattin. "Mürsel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mart 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mursel

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı.* çev. Özcan Taşcı, Litera Yayıncılık, 2017.

Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-. *Müsnedü Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân. *et-Tefsîr min süneni Sa'îd b. Mansûr.* thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âli Hamîd. Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1417/1997.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân. *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*. thk. Habîburrahmân el-'Azamî. el-Hind: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.

Saʿlebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kurʾân.* thk. el-İmam Ebî Muhammed b. Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Sâlih, Subhî b. İbrâhîm es-. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları.* çev. Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.

Sâlih, Subhî b. İbrâhîm es-. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2014.

Sanʿânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ es-. *el-Musannef.* thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.

Sanʿânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ es-. *Tefsîru Abdirrezzâk.* thk. Mahmûd Muhammed Abduh. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Semʿânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-. *Tefsîrü'l-Kurʾân.* thk. Yâsir b. İbrâhîm, Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkandî, Ebû Bekir Alâeddin Muhammed b. Ahmed es-. *Şerhu't-Te'vîlât*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hamîdiye, 176), 55a.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-. *Bahru'l-'ulûm.* b.y.: y.y., ts..

Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed es-. *el-Mebsût.* Beyrût: Dâru'l-Marife, 1414/1993.

Serrâc, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm es-. el-*Müsnedü's-Serrâc.* thk. İrşâdülhak el-Eserî. Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1423/2002.

Serrâc, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm es-. *Hadîsü's-Serrâc.* thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan. b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004.

Sevim, Hasan. "Kur'ân İslâm'ı Söyleminde Tutarlılık Sorunu: Vahy-i Gayr-i Metlüv Bağlamında Bilge Kul'un Kimliği Örneği". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (Haziran 2021), 45-70.

Sezen, Melikşah. *İlm-i Hadîs Hanefîlik Mâturîdîlik.* İstanbul: Kökler Yayınları, 2020.

Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz es. *Garîbü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân. Suriye: Dâru'l-Kuteybe, 1416/1995.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam Azam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit". *Yakın Doğu Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 33-47.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh. *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Saʿîd es-Sevrî: Rivâyetü's-Serî b. Yahyâ ʿan Şüyûhih ʿani's-Sevrî ve Rivâyetü Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ʿani's-Sevrî.* thk. Âmir Hasen Sabrî b.y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2004. 107

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh. *Tefsîru's-Sevrî.* Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Sülün, Murat. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Adlı Eserinin Tenkitli Neşirleri". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/1 (2019), 41-56.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-meʾsûr*. Beyrût: Dâru'l-Fiker, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1394/1974.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî.* thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyabî. b.y.: Daru Taybe, ts..

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Müsned*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Ümm*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1410/1990.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *er-Risâle.* thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *es-Sünenü'l-meʾsûre.* thk. Abdülmuʿtî Emîn Kalʿacî. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1406.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *Tefsîru'l-imâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. el-memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Daru't-Tedmiriyye, 1427/2006.

Şahin, Davut. "Mâtürîdî'nin İbn Abbas Rivâyetlerine Yaklaşımı". *Atebe Dînî Araştırmalar Dergisi* 6 (Aralık 2022), 95-114.

Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-. *el-Müsnedü li'ş-Şâşî.* thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. el-Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed eş-. *el-Milel ve'n-nihal*. b.y.: Müessesetü'l-Halebî, ts..

Şen, Adil. "İmam Mâtüridî ve Çevresi". *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî, Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı.* ed. Ahmet Kartal. 47-50. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Hücce alâ ehli'l- Medîne.* thk. Mehdî Hasan el-Kîylânî. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1403.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Mebsût*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi ts..

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *es-Siyer (es-Siyerü's-sagîr)*. thk. Mecîd Kudûrî. Beyrût: ed-Dâru'l-Müttehıde, 1975.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemu'l-kebîr.* thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemu'l-evsat.* thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, ts..

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Kitâbü'd-Duâ'*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn.* thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu't-Taberî.* Beyrût: Dâru't-Türâs, 1387.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-. *Tehzîbü'l-âsâr müsnedü İbni Abbâs*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, ts..

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-. *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit ʿan Resûlillâhi sallallâhu ʿaleyhi ve sellem mine'l-ahbâr.* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Matbaatu'l-Medenî, ts..

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-.*Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Sadettin Ünal. İstanbul: İSAM Yayınları, 1416/1995.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. *Muhtasaru ihtilâfi'l-ʿulemâʾ.* thk. Abdullah Nezîr Ahmed. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. *Şerhu me'âni'l-âsâr.* thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. *Şerhu müşkili'l-âsâr.* thk. Şuʿayb el-Arnaût. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Taşköprüzade Ahmed Efendi. *Tabakâtü'l-fukahâ.* nşr. Ahmed Nîle. Musul: el-Mektebetü'l-Merkeziyyetü'l-Âmme, 1380/1961.

Tay, Hekim. "Kur'ân İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhâsibî Örneği". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (Haziran 2019), 49-82.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî.* thk. Muhmmed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1419/1999.

Taylan, Necip. "Bilgi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 21 Aralık 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/bilgi

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *el-ʿİlelü'l-kebîr.* thk.Subhî es-Sâmirâî, Ebû'l-Meâti en-Nûrî, Mahmud Halîl es-Sa'îdî, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1409)

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *eş-Şemâʾilü'l-Muhammediyye*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, ts..

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *Sünenü Tirmizî.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd.. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1395/1975.

Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

Tuğlu, Nuri. "İmâm Mâturîdî'de Haber-i Vahidlerin Değeri". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı.* ed. Ahmet Kartal. 583-598. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.

Tuğlu, Nuri. “İmam Mâtürîdî’nin Hadis Anlayışı”. *İmam Mâtürîdî’nin İzdüşümü.* ed. Sıddık Korkmaz. 187-224. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Tuğlu, Nuri. “İmam Mâtürîdî’nin *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri”. *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları- Dergisi* 3/5-6 (2001), 115-130.

Tuğlu, Nuri. “Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 95-139.

Tuğlu, Nuri. “Mâtürîdî ve Hadis Alanı Hakkında Değerlendirmeler”. *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*. ed. M. Raşit Akpınar vd.. 85-88. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Tuğlu, Nuri. “Mâtürîdîlik ve Hadis İlişkili Litertürün Değerlendirilmesi”. *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*. ed. M. Raşit Akpınar vd.. 436-445. İstanbul: Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Tuğlu, Nuri. “Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî’nin Yaklaşımı”. *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 203-218

Tuğlu, Nuri. *Mâturîdîlik ve Hadîs –Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Tunç, Cihat. “Caʿfer b. Harb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-harb

Tûsî, Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. Nasr et-. *Müstahrec et-Tusî alâ câmi‘i’t-Tirmizî.* Medînetü’l-Münevvere: Mektebetü’l-Gurabâ, 1415.

Türcan, Selim. “Mekkî Âyet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi: Kur’ân’da er-Rahmân İsminin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016), 65-84.

Türcan, Selim. *Neshin Problematik Tarihi*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl et-. Tefsîrü’l-Kurʾâni’l-ʿazîm (Tefsîrü’t-Tüsterî). thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423.

Ukaylî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *ed-Duʿafâʾü’l-kebîr.* thk. Abdülmu’tî Emîn Kal’acî. Beyrût: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, Beyrût 1404/1984.

Ünsal, Hadiye. "İmam Mâtürîdî'nin Nesih Meselesine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme". *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî.* ed. Ali Karataş vd.. 369-384. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2022.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-. *Fütûhu'ş-Şâm*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Vâsıtî, Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-. *Târîhu Vâsıt*. thk. Korkîs Avvâd. Beyrût: Alemu'l-Kütüb, 1406.

Vekî' b. Cerrâh, Ebû Süfyân. *ez-Zühd.* thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Feryevâî. el-Medînetü'l-münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1984.

Watt, W. Montgomery. "Mâturîdî Problemi". çev. İbrâhim Hakkı İnal. *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik, Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*. ed. Sönmez Kutlu. 159-165. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyyâ. *el-Harâc*. (b.y.: el-Matbaatü's-Selefiyye ve Mektebetihâ, 1384),

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Saʿlebe. *et-Tesârîf li-tefsîri'l-Kurʾân mimme'ştebehet esmâʾühû ve tasarrafet meʾânîh.* thk. Hind Şelebî. b.y.: eş-Şirketü't-Tûnîsiyye li't-Tevzî', 1979.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Saʿlebe. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm.* thk. Hind Şelebî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Esam, Ebû Bekir". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 07 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/esam-ebu-bekir

Yavuz, Yusuf Şevki. "İmam Mâtürîdî'nin Sünnet Anlayışı". *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü.* ed. Sıddık Korkmaz. 159-185. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 01 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kuteybe#1

Yörükân, Yusuf Ziya. "İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve Ebû Mansur-i Matüridî". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (1953), 127-142.

Yunusoviç, Ziyadov Şovosil. "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye Nispet edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâturîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar". çev.

Sönmez Kutlu Yuldus Musahanov. *İmam Mâturîdî ve Mâturidilik.* ed. Sönmez Kutlu. 291-301. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Yurdagür, Metin. "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 27 Aralık 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huzeyl-el-allaf

Yüksel, Fatih Muhammet. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği).* Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza ez- *İthâfü's-sâdeti'l-muttekîn bi-şerhi esrârı ihyâ'i ʿulûmi'd-dîn.* Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. *Meʿâni'l-Kurʾân ve iʿrâbüh.* thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânü'l-iʿtidâl.* thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym – Mecdî Seyyid Emîn. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004.

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn.* Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts..

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.

Zührî, Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-. *en-Nâsih ve'l-mensûh.* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. b.y.: Matbaatü Îsâ el-Bâbî, ts..

EKLER

EK A el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Malum/Meçhul Sîgalarla Nakledilen Rivâyet ve Te'vîllerde Ulaşılan Râvî İsimleri

Rivâyetin *Te'vîlât*'taki Yeri				Rivâyetin Zikredildiği		
Sıra No.	**Sûre**	**Âyet No**	**Cilt / Sayfa No**	**Sahâbî / Tâbiûn/ Etbau't-tâbi'în / Diğer râvî ismi**	**Sîga**	**Meçhul / Malum sîga ise râvî isimleri**
1	el-İsrâ	1	8/223	في بعض الاخبار عن رسول الله (ص)	روي	Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656)
2	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
3	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Nehhâs (ö. 338/950)
4	el-İsrâ	1	8/224	من الاخبار	رويت	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)
5	el-İsrâ	1	8/224	فيها	ذكر	Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712) Zührî (ö. 124/742)
6	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Ferrâ (ö. 207/822) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) Zeccâc (ö. 311/923) İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)
7	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
8	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
9	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Ferrâ (ö. 207/822)
10	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983)
11	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	?
12	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	?
13	el-İsrâ	3	8/226		يقال	?

Ek A'nın devamı

14	el-İsrâ	4	8/226	الحسن و غيره	قال	Süddî (ö. 127/745) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Ferrâ (ö. 207/822) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Buhârî (ö. 256/870) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Zeccâc (ö. 311/923)
15	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	?
16	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
17	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم من أهل التأويل	قال	Süddî (ö. 127/745) Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)
18	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn İshâk (ö. 151/768)
19	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Taberî (ö. 310/923)
20	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
21	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Müslim el-Batîn (Taberî râvisi) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
22	el-İsrâ	5	8/228	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
23	el-İsrâ	5	8/228	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) İbn İshâk (ö. 151/768)
24	el-İsrâ	5	8/229	بعضهم	قال	?
25	el-İsrâ	5	8/229		قيل	?
26	el-İsrâ	5	8/229	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
27	el-İsrâ	6	8/230	أهل التأويل	قول	Süddî (ö. 127/745) Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)
28	el-İsrâ	6	8/231	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
29	el-İsrâ	6	8/231	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
30	el-İsrâ	6	8/231	قتادة	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
31	el-İsrâ	7	8/231	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
32	el-İsrâ	7	8/232		قرأ	Zeccâc (ö. 311/923) Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) Kisâî (ö. 189/805) Übey b. Ka'b (ö. 33/654)
33	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Taberî (ö. 310/923)
34	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	?
35	el-İsrâ	7	8/232	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)

Ek A'nın devamı

36	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
37	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)
38	el-İsrâ	9	8/233		قيل	?
39	el-İsrâ	9	8/233	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
40	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Taberî (ö. 310/923)
41	el-İsrâ	10	8/234	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
42	el-İsrâ	11	8/234	بعضهم	قال	Hz.Hasan (ö. 49/669) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Taberî (ö. 310/923)
43	el-İsrâ	11	8/234	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
44	el-İsrâ	11	8/235	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
45	el-İsrâ	12	8/236	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923)
46	el-İsrâ	12	8/237	علي و ابن عبَّاسٍ - رضي الله عنهما - وغيرهم من أهل التأويل)	قول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)
47	el-İsrâ	12	8/237	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
48	el-İsrâ	12	8/237	الحسن و أبو بكر الأصم و هؤلاء	يقولون	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
49	el-İsrâ	12	8/239	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
50	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Dahhâk (ö. 105/723) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)

Ek A'nın devamı

51	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) Ferrâ (ö. 207/822) Sicistânî (ö. 330/941)
52	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Buhârî (ö. 256/870) Taberî (ö. 310/923) Sicistânî (ö. 330/941) Nehhâs (ö. 338/950)
53	el-İsrâ	13	8/239	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
54	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889),
55	el-İsrâ	13	8/241	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
56	el-İsrâ	13	8/241	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
57	el-İsrâ	13	8/241	غيره من المفسرين	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889)
58	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
59	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Süddî (ö. 127/745)
60	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Buhârî (ö. 256/870) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923) İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) Sicistânî (ö. 330/941)
61	el-İsrâ	15	8/243	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
62	el-İsrâ	16	8/244	بعضهم	قال	İbn Düreyd (ö. 321/933) Taberî (ö. 310/923)
63	el-İsrâ	16	8/245	بعضهم	قال	Ebü'l-Âliye (ö. 90/709)
64	el-İsrâ	17	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
65	el-İsrâ	18	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
66	el-İsrâ	19	8/247	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
67	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) İbn Cüreyc (ö. 150/767) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)
68	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
69	el-İsrâ	20	8/248	في الخبر عن رسول الله	روي	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
70	el-İsrâ	20	8/248	الحسن قال رسول الله	عن	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Ek A'nın devamı

71	el-İsrâ	21	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-İsrâ	22	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
73	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)
74	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Zeccâc (ö. 311/923) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
75	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Dahhâk (ö. 105/723) Süddî (ö. 127/745) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
76	el-İsrâ	23	8/251	ابن مسعود	ذكر في حرف	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
77	el-İsrâ	23	8/251	أبي بن كعب	ذكر في حرف	Übey b. Ka'b (ö. 33/654)
78	el-İsrâ	23	8/251	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
79	el-İsrâ	23	8/251	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
80	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923)
81	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Süddî (ö. 127/745)
82	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	?
83	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	?
84	el-İsrâ	23	8/255	أبي حنيفة	قول	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
85	el-İsrâ	23	8/255	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
86	el-İsrâ	23	8/255	أبو بكر الكَيساني (الأصم)	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
87	el-İsrâ	23	8/255	غيره	قال	?
88	el-İsrâ	23	8/256	أبي حنيفة	قول	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
89	el-İsrâ	24	8/257	بعضهم	قال	?
90	el-İsrâ	24	8/257	أهل التأويل	قول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
91	el-İsrâ	24	8/258	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
92	el-İsrâ	24	8/258	عن جابر بن عبد الله	روي	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)
93	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) Taberî (ö. 310/923)
94	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	?
95	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم (وهو قول ابي عوسجة)	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
96	el-İsrâ	25	8/260	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Ek A'nın devamı

97	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),
98	el-İsrâ	25	8/260		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Süddî (ö. 127/745) Amr b. Şürahbîl (ö. 63/683) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)
99	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Ukaylî (ö. 322/934)
100	el-İsrâ	25	8/260	عن زيد بن أرقم	روي	Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688)
101	el-İsrâ	25	8/260	أبي هريرة	عن	Ebû Hüreyre (ö. 58/678)
102	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
103	el-İsrâ	26	8/261		منهم من قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
104	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Nehâî (ö. 96/714)
105	el-İsrâ	26	8/261	عن ابن مسعود	روي	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
106	el-İsrâ	26	8/261	إبن عباس	قول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
107	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	?
108	el-İsrâ	27	8/262	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
109	el-İsrâ	28	8/262	الحسن	عن	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)
110	el-İsrâ	28	8/262	إبن عباس	عن	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
111	el-İsrâ	28	8/262	أهل التأويل	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
112	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Ferrâ (ö. 207/822)
113	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
114	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
115	el-İsrâ	28	8/263	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
116	el-İsrâ	28	8/263	نحو ذلك	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
117	el-İsrâ	29	8/263	إبن عباس وغيره	قول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
118	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) İbn Cüreyc (ö. 150/767)
119	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
120	el-İsrâ	29	8/264	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
121	el-İsrâ	29	8/265	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
122	el-İsrâ	29	8/265	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
123	el-İsrâ	30	8/265	ومن الناس من قال	قال	?
124	el-İsrâ	31	8/266	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Ek A'nın devamı

125	el-İsrâ	32	8/268		ذكر	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)
126	el-İsrâ	33	8/268	عن رسول الله	روي	Osmân b. Affân (ö. 35/656) Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
127	el-İsrâ	33	8/269		روي	Şâfiî (ö. 204/820)
128	el-İsrâ	33	8/269		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
129	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Ebu Malik Rafi' b. Malik (ö. 3/625) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Dahhâk (ö. 105/723) Süddî (ö. 127/745) Zeccâc (ö. 311/923)
130	el-İsrâ	33	8/269	أبي حنيفة	قول	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
131	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Talk b. Habîb (ö. 90/708) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Şâfiî (ö. 204/820)
132	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	?
133	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
134	el-İsrâ	33	8/270		روي	Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Şeddâd b. Evs (ö. 58/678)
135	el-İsrâ	33	8/270	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
136	el-İsrâ	33	8/270	أن الحسن بن علي	روي	Hz. Hasan (ö. 49/669)
137	el-İsrâ	34	8/271	أبو حنيفة	قال	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
138	el-İsrâ	34	8/272	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
139	el-İsrâ	34	8/272	بعضهم	قال	Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)
140	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	?
141	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
142	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) İbn Kuteybe (ö. 276/889)
143	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

Ek A'nın devamı

144	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Buhârî (ö. 256/870) Zeccâc (ö. 311/923)
145	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
146	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
147	el-İsrâ	36	8/274	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),
148	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	?
149	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	?
150	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
151	el-İsrâ	36	8/275		منهم من قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İbnü'l-Hanîfe (Taberî Ravisi)
152	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)
153	el-İsrâ	37	8/276		قيل	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Nehhâs (ö. 338/950)
154	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	?
155	el-İsrâ	38	8/277	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
156	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
157	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
158	el-İsrâ	40	8/278	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
159	el-İsrâ	41	8/279	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
160	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
161	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	?
162	el-İsrâ	42	8/281	عامة أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923) Nehhâs (ö. 338/950)
163	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	قال	?
164	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	ذكر	?
165	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	?
166	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
167	el-İsrâ	42	8/282	بعض أهل التأويل	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
168	el-İsrâ	42	8/282		قيل	?
169	el-İsrâ	43	8/282	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek A'nın devamı

170	el-İsrâ	44	8/283		يقال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
171	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	?
172	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	?
173	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	?
174	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
175	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
176	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	يقول	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
177	el-İsrâ	45	8/285	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
178	el-İsrâ	45	8/286	جعفر بن حرب	قال	Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51)
179	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
180	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923)
181	el-İsrâ	47	8/288		قيل	?
182	el-İsrâ	47	8/288	بعضهم	قال	?
183	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
184	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	?
185	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	?
186	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	?
187	el-İsrâ	48	8/289	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
188	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Zeccâc (ö. 311/923)
189	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
190	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Taberî (ö. 310/923)
191	el-İsrâ	49	8/289	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
192	el-İsrâ	49	8/289	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
193	el-İsrâ	49	8/289	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
194	el-İsrâ	49	8/289	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
195	el-İsrâ	50	8/290	بعض أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) Taberî (ö. 310/923)
196	el-İsrâ	51	8/290	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
197	el-İsrâ	52	8/293	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)
198	el-İsrâ	52	8/293	قتادة	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
199	el-İsrâ	53	8/294	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek A'nın devamı

200	el-İsrâ	54	8/296	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983)
201	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ferrâ (ö. 207/822) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
202	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
203	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983)
204	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Cüreyc (ö. 150/767)
205	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	?
206	el-İsrâ	55	8/299	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm(ö. 200/816)
207	el-İsrâ	56	8/299	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Sa'lebî (ö. 427/1035)
208	el-İsrâ	56	8/300	أهل التأويل	صرف	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
209	el-İsrâ	57	8/301		منهم من صرفها	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Taberî (ö. 310/923) İbn Kuteybe (ö. 276/889)
210	el-İsrâ	57	8/301	عبد الله بن مسعود	قول	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
211	el-İsrâ	57	8/301	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
212	el-İsrâ	57	8/301	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
213	el-İsrâ	57	8/301	أهل التأويل	منهم من يقول من	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
214	el-İsrâ	58	8/302	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
215	el-İsrâ	59	8/302	أبو بكر الأصم (isim vermeden)	يقول	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
216	el-İsrâ	58	8/303	أبو بكر الأصم	تأويل	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
217	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
218	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
219	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
220	el-İsrâ	58	8/303	قتادة	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
221	el-İsrâ	58	8/304	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
222	el-İsrâ	58	8/304	بعض أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)

Ek A'nın devamı

223	el-İsrâ	58	8/304	عن النبي (ص)	روي	Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674) Şeddâd b. Evs (ö. 58/678)
224	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Zeccâc (ö. 311/923) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Nehhâs (ö. 338/950)
225	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Taberî (ö. 310/923)
226	el-İsrâ	59	8/307		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
227	el-İsrâ	59	8/307	ابن عباس والحسن وغيرهما	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
228	el-İsrâ	59	8/307	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
229	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	?
230	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Taberî (ö. 310/923)
231	el-İsrâ	60	8/309	عامة أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
232	el-İsrâ	60	8/309	عنه صلى الله عليه و سلم	روي	Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
233	el-İsrâ	60	8/309	سعيد بن المسيب	قال	Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)
234	el-İsrâ	60	8/309	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
235	el-İsrâ	60	8/310	في القصة	ذكر	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
236	el-İsrâ	60	8/310		منهم من قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Zeccâc (ö. 311/923) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)
237	el-İsrâ	60	8/310	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923)
238	el-İsrâ	60	8/310	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)

Ek A'nın devamı

239	el-İsrâ	61	8/310	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
240	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
241	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
242	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	?
243	el-İsrâ	62	8/313		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Kelbî (ö. 146/763) Ferrâ (ö. 207/822) Zeccâc (ö. 311/923)
244	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö.276/889)
245	el-İsrâ	62	8/313		يقال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) İbn Sikkît (ö. 244/858) İbn Kuteybe (ö.276/889) Sicistânî (ö. 330/941)
246	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö.276/889)
247	el-İsrâ	63	8/314	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
248	el-İsrâ	63	8/314	غيره	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
249	el-İsrâ	64	8/315	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
250	el-İsrâ	64	8/315	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
251	el-İsrâ	64	8/316	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
252	el-İsrâ	64	8/317	عامة أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ferrâ (ö. 207/822) Zeccâc (ö. 311/923)
253	el-İsrâ	64	8/317	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
254	el-İsrâ	64	8/317	أبو عوسجة	قول	Ebû Avsece (h.3.asır)
255	el-İsrâ	64	8/317	بعض أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
256	el-İsrâ	64	8/318	قتادة	قول	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
257	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
258	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Dahhâk (ö. 105/723)
259	el-İsrâ	64	8/319	عامة أهل التأويل	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ferrâ (ö. 207/822) Zeccâc (ö. 311/923)
260	el-İsrâ	65	8/319 -320	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek A'nın devamı

261	el-İsrâ	66	8/320	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
262	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923)
263	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	?
264	el-İsrâ	67	8/322 -323- 324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
265	el-İsrâ	68	8/324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
266	el-İsrâ	69	8/324	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
267	el-İsrâ	69	8/324		يقال	?
268	el-İsrâ	69	8/324	غيره	قال	?
269	el-İsrâ	69	8/325	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
270	el-İsrâ	69	8/325	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
271	el-İsrâ	70	8/326	أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Cüreyc (ö. 150/767) Zeccâc (ö. 311/923)
272	el-İsrâ	70	8/327	بعض أهل التأويل	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
273	el-İsrâ	70	8/327	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Zeccâc (ö. 311/923)
274	el-İsrâ	71	8/328	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
275	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923) Sicistânî (ö. 330/941) Ezherî (ö. 370/980)
276	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
277	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983) Askerî (ö. 400/1009)
278	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Sicistânî (ö. 330/941)
279	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Zeccâc (ö. 311/923) Sicistânî (ö. 330/941)
280	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Taberî (ö. 310/923)
281	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
282	el-İsrâ	72	8/330	بعضهم	قال	?
283	el-İsrâ	72	8/330	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
284	el-İsrâ	72	8/330	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)

Ek A'nın devamı

285	el-İsrâ	72	8/331	بعضهم	قال	Süddî (ö. 127/745) Müberred (ö. 286/900) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
286	el-İsrâ	72	8/331	قتادة	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
287	el-İsrâ	72	8/331	إبن عباس	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
288	el-İsrâ	72	8/331		يقال	?
289	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
290	el-İsrâ	72	8/331	غيره من أهل التأويل	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
291	el-İsrâ	72	8/331		يقول	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
292	en-Necm	19	8/332	أهل التأويل	تأويل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Muttalip b. Abdullah (İbn Sa'd Râvisi) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) Muhammed b. Kays (Taberî râvisi) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Abdurrahman b. Hâris (ö. 43/663-64)
293	el-İsrâ	73	8/332	بعضهم	قال	Zührî (ö. 124/742) Zeccâc (ö. 311/923) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)
294	el-İsrâ	73	8/333	أنهم طلبوا	ذكروا	Cübeyr b. Nüfeyr (80/699) Süddî (ö. 127/745) Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
295	el-İsrâ	74	8/334	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
296	el-İsrâ	74	8/334	غيره	قال	Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
297	el-İsrâ	75	8/334	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
298	el-İsrâ	75	8/334	غيره	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Evzâî (ö. 157/774) İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) Sicistânî (ö. 330/941)
299	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-12) Taberî (ö. 310/923)
300	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Taberî (ö. 310/923)
301	el-İsrâ	76	8/334	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)

Ek A'nın devamı

302	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Nehhâs (ö. 338/950)
303	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
304	el-İsrâ	76	8/335	أهل التأويل	قال	Abdurrahmân b. Ganm (ö. 78/697) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Süleyman b. Tarhân (ö. 143/761) Ferrâ (ö. 207/822)
305	el-İsrâ	77	8/336	الحسن	قول	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
306	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
307	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	?
308	el-İsrâ	78	8/336	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Ukbe b. Amr (ö. 42/662) Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Lehîʿa (ö. 174/790) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Şâfiî (ö. 204/820) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zeccâc (ö. 311/923) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)
309	el-İsrâ	78	8/336	الناس	يقول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
310	el-İsrâ	78	8/337		منهم من يقول	Taberî (ö. 310/923)
311	el-İsrâ	78	8/338		يقولون	Abdurrahman b. el-Esved (ö. 99/717) Alkame b. Kays (ö. 62/682)
312	el-İsrâ	78	8/338	عبد الله بن مسعود وغيره	منهم من يقول	Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
313	el-İsrâ	78	8/338	بعضهم	قال	?
314	el-İsrâ	78	8/338	من الناس	إحتج	Zeccâc (ö. 311/923) Ezherî (ö. 370/980)
315	el-İsrâ	78	8/338		منهم من يقول	Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678)

Ek A'nın devamı

316	el-İsrâ	78	8/339	عامة أهل التأويل	قال	Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
317	el-İsrâ	78	8/339	أهل التأويل	حمل	Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
318	el-İsrâ	79	8/339	بعضهم	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
319	el-İsrâ	79	8/339	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
320	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822)
321	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
322	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
323	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Dahhâk (ö. 105/723) Zeccâc (ö. 311/923)
324	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	?
325	el-İsrâ	80	8/341	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
326	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) Nehhâs (ö. 338/950)
327	el-İsrâ	80	8/341	مجاهد	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
328	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
329	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	?

Ek A'nın devamı

330	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
331	el-İsrâ	80	8/342		قيل	?
332	el-İsrâ	80	8/342	بعضهم	قال	?
333	el-İsrâ	80	8/342	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
334	el-İsrâ	81	8/342	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923)
335	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
336	el-İsrâ	81	8/342		قيل	?
337	el-İsrâ	81	8/342	نحو ذلك	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
338	el-İsrâ	81	8/344		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
339	el-İsrâ	82	8/344	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
340	el-İsrâ	83	8/346	أهل التأويل	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Süddî (ö. 127/745) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
341	el-İsrâ	84	8/347	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
342	el-İsrâ	84	8/347	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
343	el-İsrâ	84	8/347	قطرب	قال	Kutrub (ö. 210/825 civarı)
344	el-İsrâ	84	8/347	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
345	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Zeccâc (ö. 311/923)
346	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822)
347	el-İsrâ	84	8/348		يقال	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) İbn Düreyd (ö. 321/933)
348	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
349	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	إلى هذا ذهب	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
350	el-İsrâ	85	8/348	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
351	el-İsrâ	85	8/348	إبن عباس	عن	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
352	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Süddî (ö. 127/745) Dahhâk (ö. 105/723) Şa'bî (ö. 104/722)
353	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	?

Ek A'nın devamı

354	el-İsrâ	85	8/349	عن أبي يوسف	روي	Ebû Yûsuf (ö. 182/798)
355	el-İsrâ	85	8/349		siga vermeden	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
356	el-İsrâ	85	8/349	جعفر بن حرب	قال	Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51)
357	el-İsrâ	85	8/349	عن نبي الله	روي	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
358	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	?
359	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)
360	el-İsrâ	86	8/351		يقال	?
361	el-İsrâ	87	8/352	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
362	el-İsrâ	88	8/353	بعض أهل التأويل	قال	Bâkıllânî (ö. 403/1013)
363	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Nehhâs (ö. 338/950) Cessâs (ö. 370/981) Semerkandî (ö. 373/983)
364	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Taberî (ö. 310/923) Makdisî (ö. 355/966)
365	el-İsrâ	89	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
366	el-İsrâ	90	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
367	el-İsrâ	91	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
368	el-İsrâ	92	8/357	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
369	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
370	el-İsrâ	93	8/358	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
371	el-İsrâ	92	8/358	غيره	قال	Kûfe Kurrâsı Basra Kurrâsı Taberî (ö. 310/923) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Süddî (ö. 127/745)
372	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
373	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
374	el-İsrâ	93	8/358		يقال	İbn Düreyd (ö. 321/933) Askerî (ö. 400/1009)
375	el-İsrâ	93	8/358	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Dahhâk (ö. 105/723) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Zeccâc (ö. 311/923)
376	el-İsrâ	94	8/359	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
377	el-İsrâ	95	8/359	بعضهم	قال	?
378	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	?
379	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	?
380	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)

Ek A'nın devamı

381	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
382	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
383	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Dahhâk (ö. 105/723) Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
384	el-İsrâ	97	8/364	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
385	el-İsrâ	97	8/364	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
386	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Dahhâk (ö. 105/723)
387	el-İsrâ	97	8/364		يقال	İbn Düreyd (ö. 321/933) Taberî (ö. 310/923)
388	el-İsrâ	97	8/364		يقال	?
389	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
390	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
391	el-İsrâ	98	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
392	el-İsrâ	99	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
393	el-İsrâ	100	8/365	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923)
394	el-İsrâ	100	8/366	بعضهم	قال	?
395	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	?
396	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	?
397	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Dahhâk (ö. 105/723)
398	el-İsrâ	101	8/368	إبن عباس	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
399	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Taberî (ö. 310/923)
400	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعلها	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Şa'bî (ö. 104/722) Taberî (ö. 310/923) Sicistânî (ö. 330/941) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723)

Ek A'nın devamı

401	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Dahhâk (ö. 105/723) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Şa'bî (ö. 104/722) Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Sicistânî (ö. 330/941) Zührî (ö. 124/742) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
402	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يجعل	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Dahhâk (ö. 105/723)
403	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يعد	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923) Zührî (ö. 124/742)
404	el-İsrâ	101	8/369		منهم من لا يعد	Yezîd er-Rakkâşî (?-?) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Dahhâk (ö. 105/723) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Şa'bî (ö. 104/722) Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) Zeccâc (ö. 311/923) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Sicistânî (ö. 330/941)
405	el-İsrâ	101	8/369	صفوان بن عسال المرادي	روي	Safvân b. Assâl (ö. 40/660)
406	el-İsrâ	101	8/369	بعضهم	قال	?
407	el-İsrâ	101	8/370	بعضهم	قال	?
408	el-İsrâ	102	8/370		قُرِئ	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Kisâî (ö. 189/805)
409	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Zeccâc (ö. 311/923)
410	el-İsrâ	102	8/371		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Dahhâk (ö. 105/723)
411	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)
412	el-İsrâ	103	8/371	أهل التأويل	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923)

Ek A'nın devamı

413	el-İsrâ	104	8/371	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983)
414	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923)
415	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم (وهو قول ابن عباس)	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
416	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
417	el-İsrâ	104	8/372	عامة أهل التأويل	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Taberî (ö. 310/923)
418	el-İsrâ	105	8/372	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
419	el-İsrâ	105	8/372		يقال	?
420	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) Übey b. Ka'b (ö. 33/654) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Nehhâs (ö. 338/950)
421	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zeccâc (ö. 311/923)
422	el-İsrâ	107	8/375	الحكماء	siga vermeden	Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Müberred (ö. 286/900) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Zeccâc (ö. 311/923) Tahâvî (ö. 321/933) Nehhâs (ö. 338/950)
423	el-İsrâ	107	8/375	أصحاب الظواهر حيث قالوا	قالوا	?
424	el-İsrâ	108	8/376	الملحدة	قالت	?
425	el-İsrâ	109	8/377	أبي حنيفة	قول	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
426	el-İsrâ	109	8/377	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
427	el-İsrâ	110	8/378	بعضهم	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923) İbn Düreyd (ö. 321/933) Nehhâs (ö. 338/950) Cevherî (ö. 400/1009)
428	el-İsrâ	110	8/378	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
429	el-İsrâ	110	8/378	أبو بكر الأصم	قال	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
430	el-İsrâ	110	8/378	الزجاج	قال	Zeccâc (ö. 311/923)

Ek A'nın devamı

431	el-İsrâ	110	8/379		يذكر	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Hz. Ömer (ö. 23/644) Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Alkame b. Kays (ö. 62/682)
432	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Kelbî (ö. 146/763) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)
433	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	?
434	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	?
435	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
436	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Kelbî (ö. 146/763) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Dahhâk (ö. 105/723) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
437	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732)
438	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) İkrime el-Berberî (ö. 105/723)
439	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) İkrime el-Berberî (ö. 105/723)
440	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	?
1	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Berâ' b. Âzib (ö. 71/690) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

Ek A'nın devamı

2	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679) Mücemmi' b. Câriye (ö. 60/680) Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Berâ' b. Âzib (ö. 71/690) Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Abdurrahmân b. Yezîd (ö. 98/716-17) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Şa'bî (ö. 104/722) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zührî (ö. 124/742) Şâfiî (ö. 204/820) Ferrâ,(ö. 207/822) Vâkidî (ö. 207/823) Zeccâc (ö. 311/923)
3	el-Fetih	1	14/7		في قصة الحديبية	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)
4	el-Fetih	1	14/7		أخبر	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Ferrâ (ö. 207/822) Şa'bî (ö. 104/722) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Zührî (ö. 124/742)
5	el-Fetih	1	14/8	عن رجل مجمع بن جارية	روي	Mücemmi' b. Câriye(ö. 60/680 [?])
6	el-Fetih	1	14/8		في بعض الاخبار	Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59)'in konuşmasını Ebû Vâil Şakīk b. Seleme el-Esedî (ö. 82/701) naklediyor.
7	el-Fetih	1	14/8	عامر	عن	Şa'bî (ö. 104/722)
8	el-Fetih	1	14/8	جابر	عن	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)
9	el-Fetih	1	14/9	عن عبد الله بن مسعود	روي	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
10	el-Fetih	1	14/9	إبن عباس	عن	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
11	el-Fetih	2	14/10	في الخبر	روي	Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Berâ' b. Âzib (ö. 71/690)
12	el-Fetih	2	14/10	بعض أهل التأويل	قال	Şâfiî (ö. 204/820) Vâkidî (ö. 207/823) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)

Ek A'nın devamı

13	el-Fetih	3	14/11	أهل التأويل	قول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
14	el-Fetih	3	14/12	ومن الناس من يقول	يقول	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)
15	el-Fetih	3	14/12		قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Zührî (ö. 124/742) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Vehb (ö. 197/813) Şâfiî (ö. 204/820) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
16	el-Fetih	3	14/12	رسول الله	قال	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
17	el-Fetih	4	14/12	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Zeccâc (ö. 311/923) Sicistânî (ö. 330/941)
18	el-Fetih	4	14/12		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Vâkidî (ö. 207/823) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
19	el-Fetih	4	14/13		يقولون	?
20	el-Fetih	4	14/13	بعض المعتزلة	قال	?
21	el-Fetih	4	14/13	أبو حنيفة	قال	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
22	el-Fetih	4	14/13-14	بعض أهل التأويل	ذكر	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
23	el-Fetih	5	14/14-15	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
24	el-Fetih	6	14/15-16	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
25	el-Fetih	7	14/17	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
26	el-Fetih	8	14/17	أبو بكر الأصم	قول	Ebû Bekr el-Esamm (ö. 200/816)
27	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	?
28	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
29	el-Fetih	9	14/18		قرئ	Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48) Ebû Amr (ö. 154/771) Zeccâc (ö. 311/923) İbn Kesîr (ö. 120/738)

Ek A'nın devamı

30	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Kelbî (ö. 146/763) Vâkidî (ö. 207/823) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Zeccâc (ö. 311/923)
31	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)
32	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889)
33	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Vâkidî (ö. 207/823) Taberî (ö. 310/923) Dahhâk (ö. 105/723) Zeccâc (ö. 311/923) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
34	el-Fetih	9	14/19	في بعض القراءة	ذكر	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) Zeccâc (ö. 311/923) Taberî (ö. 310/923) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Dahhâk (ö. 105/723)
35	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	صرف	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Ebü'l-Âliye (ö. 90/709) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) Vâkidî (ö. 207/823) Zeccâc (ö. 311/923)
36	el-Fetih	10	14/19	أهل التأويل أو عامتهم	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Şâfiî (ö. 204/820) Vâkidî (ö. 207/823) Seleme b. Ekva' (ö. 74/693) Taberî (ö. 310/923) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Berâ' b. Âzib (ö. 71/690) Nehhâs (ö. 338/950)
37	el-Fetih	10	14/20	معقل بن يسار	قال	Ma'kıl b. Yesâr (ö. 59/679 [?])

Ek A'nın devamı

38	el-Fetih	10	14/20	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Zeccâc (ö. 311/923)
39	el-Fetih	11	14/20	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
40	el-Fetih	12	14/23-24	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
41	el-Fetih	12	14/24		قيل	?
42	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
43	el-Fetih	12	14/24	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
44	el-Fetih	12	14/24	إبن عباس	يقول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
45	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923)
46	el-Fetih	12	14/24	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
47	el-Fetih	13	14/24	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
48	el-Fetih	14	14/25	في حرف إبن مسعود	ذكر	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
49	el-Fetih	15	14/26	أهل التأويل	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923)
50	el-Fetih	15	14/26	بعضهم	قال	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923) Nehhâs (ö. 338/950)
51	el-Fetih	15	14/26	ذكر الشيخ - رحمه الله - وعامة أهل التأويل	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Taberî (ö. 310/923) Vâkidî (ö. 207/823)
52	el-Fetih	15	14/27-28	بعضهم	قال	?
53	el-Fetih	16	14/28	إبن عباس	قول	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
54	el-Fetih	16	14/28	مقاتل	قول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
55	el-Fetih	16	14/28	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
56	el-Fetih	16	14/28	قتادة و غيره	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Zührî (ö. 124/742) Zeccâc (ö. 311/923)
57	el-Fetih	16	14/28	عن جابر عبد الله	يروي	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

Ek A'nın devamı

58	el-Fetih	16	14/29		قرأ	Ferrâ (ö. 207/822) Übey b. Ka'b (ö. 33/654)
59	el-Fetih	17	14/29	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
60	el-Fetih	18	14/30	أهل التأويل	يذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
61	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702) Vâkidî (ö. 207/823) İbn Hişâm (ö. 218/833) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) Zeccâc (ö. 311/923)
62	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Dahhâk (ö. 105/723) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
63	el-Fetih	19	14/30	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
64	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	?
65	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822) Vâkidî (ö. 207/823) Zührî (ö. 124/742) Ata el-Horasânî (ö.135/757) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zeccâc (ö. 311/923) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)
66	el-Fetih	20	14/32	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ferrâ (ö. 207/822)
67	el-Fetih	20	14/32		يقال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Vâkidî (ö. 207/823), Zeccâc (ö. 311/923), Nehhâs (ö. 338/950),
68	el-Fetih	20	14/32		يقال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
69	el-Fetih	21	14/33		قيل	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Semerkandî (ö. 373/983)
70	el-Fetih	22	14/33	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
71	el-Fetih	23	14/34	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek A'nın devamı

72	el-Fetih	24	14/34	في القصة	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Semerkandî (ö. 373/983) Kelbî (ö. 146/763)
73	el-Fetih	24	14/35		ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Semerkandî (ö. 373/983) Kelbî (ö. 146/763)
74	el-Fetih	24	14/35	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
75	el-Fetih	25	14/36	ravi yok rivayet var	siga yok rivayet var	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Şâfiî (ö. 204/820) Ferrâ (ö. 207/822) Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Zeccâc (ö. 311/923) Sicistânî (ö. 330/941) İbn Hişâm (ö. 218/833)
76	el-Fetih	25	14/36	في الخبر أنه كان - عليه السلام -	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
77	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822) İbn Hişâm (ö. 218/833) İbn Kuteybe (ö. 276/889) Taberî (ö. 310/923) Zeccâc (ö. 311/923)
78	el-Fetih	25	14/37	عن مُحَمَّد بن إسحاق	روي	İbn İshâk (ö. 151/768)
79	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Cessâs (ö. 370/981)
80	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) İbn Hişâm (ö. 218/833)
81	el-Fetih	25	14/38	أبو حنيفة	قال	Ebû Hanîfe (ö. 150/767)
82	el-Fetih	25	14/38	أبو يوسف	قال	Ebû Yûsuf (ö. 182/798)
83	el-Fetih	25	14/38	محمد	قال	Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805)
84	el-Fetih	25	14/38	زفر	قال	Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775)
85	el-Fetih	25	14/38	الثوري	قال	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)
86	el-Fetih	25	14/38	مالك	قال	İmam Mâlik (ö. 179/795)
87	el-Fetih	25	14/38	الأوزاعي	قال	Evzâî (ö. 157/774)
88	el-Fetih	25	14/38	الشافعي	قال	Şâfiî (ö. 204/820)

Ek A'nın devamı

89	el-Fetih	25	14/38	اهل السير	نقلوا	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Ebû Ma'şer es-Sindî (ö. 170/787) Evzâî (ö. 157/774) Zührî (ö. 124/742) İbn Hişâm (ö. 218/833) İbn Sa'd (ö. 230/845)
90	el-Fetih	25	14/38	عن النبي	روي	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
91	el-Fetih	25	14/38	الخلفاء الراشدين	عن	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)
92	el-Fetih	25	14/39	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
93	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
94	el-Fetih	25	14/39	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
95	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
96	el-Fetih	26	14/41	بعضهم	قال	Zührî (ö. 124/742) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)
97	el-Fetih	26	14/41	siga yok rivayet var	siga yok rivayet var	Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679) Misver b. Mahreme (ö. 64/683) Berâ' b. Âzib (ö. 71/690) Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713) İkrime el-Berberî (ö. 105/723) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Zührî (ö. 124/742) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Katâde b. Diâme (ö. 117/735) İbn Hişâm (ö. 218/833)
98	el-Fetih	26	14/41	أهل التأويل	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)
99	el-Fetih	27	14/41	أهل التأويل	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Zeccâc (ö. 311/923) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
100	el-Fetih	27	14/43	أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	ذكر	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) İbn İshâk (ö. 151/768) İbn Sa'd (ö. 230/845)
101	el-Fetih	27	14/44	إبن عباس	عن	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)
102	el-Fetih	27	14/44	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) İbn Hişâm (ö. 218/833) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
103	el-Fetih	27	14/44	أهل التأويل	قول	?

Ek A'nın devamı

104	el-Fetih	27	14/44		ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798)
105	el-Fetih	28	14/46	بعض أهل التأويل	ذكر	Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) Ebû Hüreyre (ö. 58/678)
106	el-Fetih	29	14/48	عن عبد الله بن مسعود - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -	روي	Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
107	el-Fetih	29	14/48	في الخبر عن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	روي	Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/662-63)
108	el-Fetih	29	14/48	عن النعمان بن بشير	روي	Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684)
109	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
110	el-Fetih	29	14/49	الحسن وغيره	قال	Hasanı Basri'ye ait rivâyete ulaşılamadı. Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
111	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Dahhâk (ö. 105/723) Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
112	el-Fetih	29	14/50	عن الحسن	روي	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
113	el-Fetih	29	14/50	الحسن	قال	Hasan-ı Basrî (ö.110/728)
114	el-Fetih	29	14/50	قتادة	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735)
115	el-Fetih	29	14/50	بعضهم	قال	Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) Hasan-ı Basrî (ö.110/728) Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30)
116	el-Fetih	29	14/50	في الخبر عن رسول الله	روي	Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)
117	el-Fetih	29	14/51	بعضهم	قال	?
118	el-Fetih	29	14/52		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
119	el-Fetih	29	14/52	أبو عوسجة	قال	Ebû Avsece (h.3.asır)
120	el-Fetih	29	14/52	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824)
121	el-Fetih	29	14/52	الفراء	قال	Ferrâ (ö. 207/822)
122	el-Fetih	29	14/52 -53		يقال	İbn Kuteybe (ö. 276/889)
123	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923)
124	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	?
125	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)
126	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889) Tahâvî (ö. 321/933) İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) Nehhâs (ö. 338/950)

Ek A'nın devamı

127	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	?
128	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	?

EK B el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Metnin Kaynağına Göre Türleri ve Kullanım Şekilleri

Rivâyetin *Te'vîlât*'taki Yeri				Rivâyetin Zikredildiği		Rivâyetin	
Sıra No.	**Sûre**	**Âyet No**	**Cilt / Sayfa No**	**Sahâbî / Tâbiûn/ Etbau't-tâbi'în / Diğer râvî ismi**	**Sîga**	**Metnin Kaynağına Göre Türü**	**Kullanım Şekli**
1	el-İsrâ	1	8/223	في بعض الاخبار عن رسول الله (ص)	روي	Merfû	Tam metin
2	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
3	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Maktû	Manasına işareten
4	el-İsrâ	1	8/224	من الاخبار	رويت	Merfû	Manasına işareten
5	el-İsrâ	1	8/224	فيها	ذكر	Mevkûf	Tam metin
6	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
7	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Maktû	Tam metin
8	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
9	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
10	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
11	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Belirsiz	?
12	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Belirsiz	?
13	el-İsrâ	3	8/226		يقال	Belirsiz	?
14	el-İsrâ	4	8/226	الحسن و غيره	قال	Mevkûf	Kısmî metin
15	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Belirsiz	?
16	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
17	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم من أهل التأويل	قال	Maktû	Tam metin
18	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
19	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Diğerleri	Manasına işareten
20	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
21	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Maktû	Kısmî metin
22	el-İsrâ	5	8/228	الحسن	قال	Maktû	?
23	el-İsrâ	5	8/228	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
24	el-İsrâ	5	8/229	بعضهم	قال	Belirsiz	?
25	el-İsrâ	5	8/229		قيل	Belirsiz	?
26	el-İsrâ	5	8/229	أبو عبيدة	قال	Diğerleri	Tam metin
27	el-İsrâ	6	8/230	أهل التأويل	قول	Maktû	Tekrar nakledilen rivâyet Kısmî metin
28	el-İsrâ	6	8/231	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
29	el-İsrâ	6	8/231	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
30	el-İsrâ	6	8/231	قتادة	قال	Maktû	?
31	el-İsrâ	7	8/231	بعضهم	قال	Diğerleri	Manasına işareten
32	el-İsrâ	7	8/232		قرأ	Mevkûf	Tam metin

Ek B'nin devamı

33	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
34	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Belirsiz	?
35	el-İsrâ	7	8/232	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
36	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Mevkûf	Kısmî metin
37	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Maktû	Kısmî metin
38	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Belirsiz	?
39	el-İsrâ	9	8/233	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
40	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
41	el-İsrâ	10	8/234	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
42	el-İsrâ	11	8/234	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
43	el-İsrâ	11	8/234	الحسن	قال	Maktû	?
44	el-İsrâ	11	8/235	بعضهم	قال	Mevkûf	Manasına işareten
45	el-İsrâ	12	8/236	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
46	el-İsrâ	12	8/237	علي و ابن عبَّاسٍ - رضي الله عنهما - وغيرهم من أهل التأويل)	قول	Mevkûf	Manasına işareten
47	el-İsrâ	12	8/237	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
48	el-İsrâ	12	8/237	الحسن و أبو بكر الأصم و هؤلاء	يقولون	Maktû	?
49	el-İsrâ	12	8/239	الحسن	قال	Maktû	?
50	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
51	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
52	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
53	el-İsrâ	13	8/239	الحسن	قال	Maktû	?
54	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
55	el-İsrâ	13	8/241	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
56	el-İsrâ	13	8/241	أبو عبيدة	قال	Diğerleri	Tam metin
57	el-İsrâ	13	8/241	غيره من المفسرين	قال	Diğerleri	Tam metin
58	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
59	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Maktû	Tam metin
60	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Diğerleri	Tam metin
61	el-İsrâ	15	8/243	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
62	el-İsrâ	16	8/244	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
63	el-İsrâ	16	8/245	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
64	el-İsrâ	17	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
65	el-İsrâ	18	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
66	el-İsrâ	19	8/247	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
67	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin

Ek B'nin devamı

68	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
69	el-İsrâ	20	8/248	في الخبر عن رسول الله	روي	Merfû	Tam metin
70	el-İsrâ	20	8/248	الحسن قال رسول الله	عن	Merfû	Kısmî metin
71	el-İsrâ	21	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-İsrâ	22	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
73	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
74	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
75	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
76	el-İsrâ	23	8/251	ابن مسعود	ذكر في حرف	Mevkûf	Kısmî metin
77	el-İsrâ	23	8/251	أبي بن كعب	ذكر في حرف	Mevkûf	Kısmî metin
78	el-İsrâ	23	8/251	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
79	el-İsrâ	23	8/251	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
80	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Diğerleri	Manasına işareten
81	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
82	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Belirsiz	?
83	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Belirsiz	?
84	el-İsrâ	23	8/255	أبي حنيفة	قول	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
85	el-İsrâ	23	8/255	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
86	el-İsrâ	23	8/255	أبو بكر الكَيساني (الأصم)	قال	Diğerleri	?
87	el-İsrâ	23	8/255	غيره	قال	Belirsiz	?
88	el-İsrâ	23	8/256	أبي حنيفة	قول	Tebe-i tâbiîn	?
89	el-İsrâ	24	8/257	بعضهم	قال	Belirsiz	?
90	el-İsrâ	24	8/257	أهل التأويل	قول	Mevkûf	Kısmî metin
91	el-İsrâ	24	8/258	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
92	el-İsrâ	24	8/258	عن جابر بن عبد الله	روي	Merfû	Tekrar nakledilen rivâyet Kısmî metin
93	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
94	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Belirsiz	?
95	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم (وهو قول ابي عوسجة)	قال	Diğerleri	?
96	el-İsrâ	25	8/260	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
97	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
98	el-İsrâ	25	8/260		قيل	Mevkûf	Tam metin
99	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
100	el-İsrâ	25	8/260	عن زيد بن أرقم	روي	Merfû	Tam metin

Ek B'nin devamı

101	el-İsrâ	25	8/260	أبي هريرة	عن	Merfû	Kısmî metin
102	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
103	el-İsrâ	26	8/261		منهم من قال	Maktû	Kısmî metin
104	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
105	el-İsrâ	26	8/261	عن ابن مسعود	روي	Mevkûf	Tam metin
106	el-İsrâ	26	8/261	إبن عباس	قول	Mevkûf	Kısmî metin
107	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Belirsiz	?
108	el-İsrâ	27	8/262	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
109	el-İsrâ	28	8/262	الحسن	عن	Merfû	Kısmî metin
110	el-İsrâ	28	8/262	إبن عباس	عن	Mevkûf	Tam metin
111	el-İsrâ	28	8/262	أهل التأويل	أجمع	Mevkûf	Kısmî metin
112	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
113	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
114	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
115	el-İsrâ	28	8/263	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
116	el-İsrâ	28	8/263	نحو ذلك	قالوا	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
117	el-İsrâ	29	8/263	إبن عباس وغيره	قول	Mevkûf	Tam metin
118	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
119	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
120	el-İsrâ	29	8/264	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
121	el-İsrâ	29	8/265	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
122	el-İsrâ	29	8/265	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
123	el-İsrâ	30	8/265	ومن الناس من قال	قال	Belirsiz	?
124	el-İsrâ	31	8/266	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
125	el-İsrâ	32	8/268		ذكر	Merfû	Kısmî metin
126	el-İsrâ	33	8/268	عن رسول الله	روي	Merfû	Kısmî metin
127	el-İsrâ	33	8/269		روي	Diğerleri	Kısmî metin
128	el-İsrâ	33	8/269		قيل	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
129	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
130	el-İsrâ	33	8/269	أبي حنيفة	قول	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
131	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
132	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Belirsiz	?
133	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
134	el-İsrâ	33	8/270		روي	Merfû	Kısmî metin
135	el-İsrâ	33	8/270	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
136	el-İsrâ	33	8/270	أن الحسن بن علي	روي	Mevkûf	Manasına işareten
137	el-İsrâ	34	8/271	أبو حنيفة	قال	Tebe-i tâbiîn	Tekrar nakledilen rivâyet Manasına işareten

Ek B'nin devamı

138	el-İsrâ	34	8/272	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
139	el-İsrâ	34	8/272	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
140	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Belirsiz	?
141	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
142	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
143	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
144	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Mevkûf	Kısmî metin
145	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Mevkûf	Tam metin
146	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
147	el-İsrâ	36	8/274	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
148	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Belirsiz	?
149	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Belirsiz	?
150	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
151	el-İsrâ	36	8/275		منهم من قال	Mevkûf	Tam metin
152	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
153	el-İsrâ	37	8/276		قيل	Maktû	Kısmî metin
154	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Belirsiz	?
155	el-İsrâ	38	8/277	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
156	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
157	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
158	el-İsrâ	40	8/278	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
159	el-İsrâ	41	8/279	الحسن	قال	Maktû	?
160	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
161	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Belirsiz	?
162	el-İsrâ	42	8/281	عامة أهل التأويل	قال	Mevkûf	Kısmî metin
163	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	قال	Belirsiz	?
164	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	ذكر	Belirsiz	?
165	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Belirsiz	?
166	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
167	el-İsrâ	42	8/282	بعض أهل التأويل	قال	Maktû	Tam metin
168	el-İsrâ	42	8/282		قيل	Belirsiz	?
169	el-İsrâ	43	8/282	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
170	el-İsrâ	44	8/283		يقال	Maktû	Tam metin
171	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Belirsiz	?
172	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Belirsiz	?
173	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Belirsiz	?
174	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Merfû	Manasına işareten
175	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
176	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	يقول	Maktû	?
177	el-İsrâ	45	8/285	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?

Ek B'nin devamı

178	el-İsrâ	45	8/286	جعفر بن حرب	قال	Diğerleri	?
179	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
180	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
181	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Belirsiz	?
182	el-İsrâ	47	8/288	بعضهم	قال	Belirsiz	?
183	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Maktû	Kısmî metin
184	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Belirsiz	?
185	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Belirsiz	?
186	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Belirsiz	?
187	el-İsrâ	48	8/289	الحسن	قال	Maktû	?
188	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Maktû	Tam metin
189	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Mevkûf	Tam metin
190	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
191	el-İsrâ	49	8/289	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
192	el-İsrâ	49	8/289	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
193	el-İsrâ	49	8/289	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
194	el-İsrâ	49	8/289	أبو عبيدة	قال	Diğerleri	Tam metin
195	el-İsrâ	50	8/290	بعض أهل التأويل	قال	Mevkûf	Kısmî metin
196	el-İsrâ	51	8/290	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
197	el-İsrâ	52	8/293	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
198	el-İsrâ	52	8/293	قتادة	قال	Maktû	Kısmî metin
199	el-İsrâ	53	8/294	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
200	el-İsrâ	54	8/296	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
201	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
202	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
203	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
204	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
205	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Belirsiz	?
206	el-İsrâ	55	8/299	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
207	el-İsrâ	56	8/299	أهل التأويل	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
208	el-İsrâ	56	8/300	أهل التأويل	صرف	Mevkûf	Kısmî metin
209	el-İsrâ	57	8/301		منهم من صرفها	Mevkûf	Tam metin
210	el-İsrâ	57	8/301	عبد الله بن مسعود	قول	Mevkûf	Kısmî metin
211	el-İsrâ	57	8/301	الحسن	قال	Maktû	?
212	el-İsrâ	57	8/301	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
213	el-İsrâ	57	8/301	أهل التأويل	منهم من يقول من	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
214	el-İsrâ	58	8/302	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?

Ek B'nin devamı

215	el-İsrâ	59	8/302	أبو بكر الأصم (isim vermeden)	يقول	Diğerleri	?
216	el-İsrâ	58	8/303	أبو بكر الأصم	تأويل	Diğerleri	?
217	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	قال	Maktû	?
218	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Maktû	?
219	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Maktû	?
220	el-İsrâ	58	8/303	قتادة	قال	Maktû	Tam metin
221	el-İsrâ	58	8/304	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
222	el-İsrâ	58	8/304	بعض أهل التأويل	قال	Mevkûf	Manasına işareten
223	el-İsrâ	58	8/304	عن النبي (ص)	روي	Merfû	Kısmî metin
224	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
225	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Diğerleri	Manasına işareten
226	el-İsrâ	59	8/307		قيل	Maktû	Kısmî metin
227	el-İsrâ	59	8/307	ابن عباس والحسن وغيرهما	قال	Mevkûf	Tam metin
228	el-İsrâ	59	8/307	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
229	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Belirsiz	?
230	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
231	el-İsrâ	60	8/309	عامة أهل التأويل	قال	Mevkûf	Kısmî metin
232	el-İsrâ	60	8/309	عنه صلى الله عليه و سلم	روي	Merfû	Tam metin
233	el-İsrâ	60	8/309	سعيد بن المسيب	قال	Merfû	Kısmî metin
234	el-İsrâ	60	8/309	بعضهم	قال	Merfû	Kısmî metin
235	el-İsrâ	60	8/310	في القصة	ذكر	Mevkûf	Kısmî metin
236	el-İsrâ	60	8/310		منهم من قال	Mevkûf	Kısmî metin
237	el-İsrâ	60	8/310	بعضهم	قال	Diğerleri	Tam metin
238	el-İsrâ	60	8/310	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
239	el-İsrâ	61	8/310	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
240	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
241	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
242	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Belirsiz	?
243	el-İsrâ	62	8/313		قيل	Mevkûf	Tam metin
244	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
245	el-İsrâ	62	8/313		يقال	Maktû	Tam metin
246	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
247	el-İsrâ	63	8/314	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin

Ek B'nin devamı

248	el-İsrâ	63	8/314	غيره	قال	Maktû	Tam metin
249	el-İsrâ	64	8/315	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
250	el-İsrâ	64	8/315	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
251	el-İsrâ	64	8/316	الحسن	قال	Maktû	?
252	el-İsrâ	64	8/317	عامة أهل التأويل	قال	Mevkûf	Tam metin
253	el-İsrâ	64	8/317	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
254	el-İsrâ	64	8/317	أبو عوسجة	قول	Diğerleri	?
255	el-İsrâ	64	8/317	بعض أهل التأويل	قال	Mevkûf	Tam metin
256	el-İsrâ	64	8/318	قتادة	قول	Maktû	Kısmî metin
257	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
258	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
259	el-İsrâ	64	8/319	عامة أهل التأويل	قال	Maktû	Tam metin
260	el-İsrâ	65	8/319-320	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
261	el-İsrâ	66	8/320	الحسن	قال	Maktû	?
262	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Diğerleri	Manasına işareten
263	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Belirsiz	?
264	el-İsrâ	67	8/322-323-324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
265	el-İsrâ	68	8/324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
266	el-İsrâ	69	8/324	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
267	el-İsrâ	69	8/324		يقال	Belirsiz	?
268	el-İsrâ	69	8/324	غيره	قال	Belirsiz	?
269	el-İsrâ	69	8/325	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
270	el-İsrâ	69	8/325	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
271	el-İsrâ	70	8/326	أهل التأويل	قال	Mevkûf	Tam metin
272	el-İsrâ	70	8/327	بعض أهل التأويل	قال	Mevkûf	Kısmî metin
273	el-İsrâ	70	8/327	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
274	el-İsrâ	71	8/328	الحسن	قال	Maktû	?
275	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
276	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
277	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Diğerleri	Manasına işareten
278	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
279	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
280	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
281	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
282	el-İsrâ	72	8/330	بعضهم	قال	Belirsiz	?
283	el-İsrâ	72	8/330	الحسن	قال	Maktû	?
284	el-İsrâ	72	8/330	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
285	el-İsrâ	72	8/331	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
286	el-İsrâ	72	8/331	قتادة	قال	Maktû	Tam metin

Ek B'nin devamı

287	el-İsrâ	72	8/331	إبن عباس	قال	Mevkûf	Kısmî metin
288	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Belirsiz	?
289	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Maktû	Tam metin
290	el-İsrâ	72	8/331	غيره من أهل التأويل	قال	Maktû	Manasına işareten
291	el-İsrâ	72	8/331		يقول	Maktû	Tam metin
292	en-Necm	19	8/332	أهل التأويل	تأويل	Mevkûf	Kısmî metin
293	el-İsrâ	73	8/332	بعضهم	قال	Merfû	Kısmî metin
294	el-İsrâ	73	8/333	أنهم طلبوا	ذكروا	Merfû	Kısmî metin
295	el-İsrâ	74	8/334	الحسن	قال	Maktû	?
296	el-İsrâ	74	8/334	غيره	قال	Diğerleri	Manasına işareten
297	el-İsrâ	75	8/334	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
298	el-İsrâ	75	8/334	غيره	قال	Mevkûf	Tam metin
299	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Maktû	Kısmî metin
300	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
301	el-İsrâ	76	8/334	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
302	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
303	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
304	el-İsrâ	76	8/335	أهل التأويل	قال	Mevkûf	Tam metin
305	el-İsrâ	77	8/336	الحسن	قول	Maktû	?
306	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Maktû	Kısmî metin
307	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Belirsiz	?
308	el-İsrâ	78	8/336	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
309	el-İsrâ	78	8/336	الناس	يقول	Mevkûf	Kısmî metin
310	el-İsrâ	78	8/337		منهم من يقول	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
311	el-İsrâ	78	8/338		يقولون	Maktû	Tam metin
312	el-İsrâ	78	8/338	عبد الله بن مسعود وغيره	منهم من يقول	Mevkûf	Tam metin
313	el-İsrâ	78	8/338	بعضهم	قال	Belirsiz	?
314	el-İsrâ	78	8/338	من الناس	إحتج	Diğerleri	Kısmî metin
315	el-İsrâ	78	8/338		منهم من يقول	Merfû	Kısmî metin
316	el-İsrâ	78	8/339	عامة أهل التأويل	قال	Merfû	Tam metin
317	el-İsrâ	78	8/339	أهل التأويل	حمل	Merfû	Tam metin
318	el-İsrâ	79	8/339	بعضهم	قال	Diğerleri	Tam metin
319	el-İsrâ	79	8/339	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
320	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
321	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
322	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Merfû	Tam metin
323	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
324	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Belirsiz	?
325	el-İsrâ	80	8/341	الحسن	قال	Maktû	Tam metin
326	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
327	el-İsrâ	80	8/341	مجاهد	قال	Maktû	Manasına işareten

Ek B'nin devamı

328	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
329	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Belirsiz	?
330	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Maktû	Manasına işareten
331	el-İsrâ	80	8/342		قيل	Belirsiz	?
332	el-İsrâ	80	8/342	بعضهم	قال	Belirsiz	?
333	el-İsrâ	80	8/342	الحسن	قال	Maktû	Kısmî metin
334	el-İsrâ	81	8/342	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
335	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Maktû	Tam metin
336	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Belirsiz	?
337	el-İsrâ	81	8/342	نحو ذلك	قالوا	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
338	el-İsrâ	81	8/344		قيل	Mevkûf	Kısmî metin
339	el-İsrâ	82	8/344	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
340	el-İsrâ	83	8/346	أهل التأويل	قال	Maktû	Tam metin
341	el-İsrâ	84	8/347	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
342	el-İsrâ	84	8/347	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
343	el-İsrâ	84	8/347	قطرب	قال	Diğerleri	?
344	el-İsrâ	84	8/347	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
345	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
346	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
347	el-İsrâ	84	8/348		يقال	Diğerleri	Tam metin
348	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
349	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	إلى هذا ذهب	Diğerleri	?
350	el-İsrâ	85	8/348	الحسن	قال	Maktû	?
351	el-İsrâ	85	8/348	إبن عباس	عن	Mevkûf	Kısmî metin
352	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
353	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Belirsiz	?
354	el-İsrâ	85	8/349	عن أبي يوسف	روي	Diğerleri	?
355	el-İsrâ	85	8/349		siga vermeden	Merfû	Kısmî metin
356	el-İsrâ	85	8/349	جعفر بن حرب	قال	Diğerleri	?
357	el-İsrâ	85	8/349	عن نبي الله	روي	Merfû	Tam metin
358	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Belirsiz	?
359	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
360	el-İsrâ	86	8/351		يقال	Belirsiz	?
361	el-İsrâ	87	8/352	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
362	el-İsrâ	88	8/353	بعض أهل التأويل	قال	Diğerleri	Kısmî metin
363	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Diğerleri	Kısmî metin
364	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Diğerleri	Kısmî metin

Ek B'nin devamı

365	el-İsrâ	89	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
366	el-İsrâ	90	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
367	el-İsrâ	91	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
368	el-İsrâ	92	8/357	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
369	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
370	el-İsrâ	93	8/358	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
371	el-İsrâ	92	8/358	غيره	قال	Mevkûf	Tam metin
372	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
373	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
374	el-İsrâ	93	8/358		يقال	Diğerleri	Kısmî metin
375	el-İsrâ	93	8/358	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
376	el-İsrâ	94	8/359	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
377	el-İsrâ	95	8/359	بعضهم	قال	Belirsiz	?
378	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Belirsiz	?
379	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Belirsiz	?
380	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Maktû	?
381	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Maktû	?
382	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Maktû	?
383	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
384	el-İsrâ	97	8/364	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
385	el-İsrâ	97	8/364	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
386	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
387	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Diğerleri	Tam metin
388	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Belirsiz	?
389	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
390	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
391	el-İsrâ	98	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
392	el-İsrâ	99	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
393	el-İsrâ	100	8/365	بعضهم	قال	Diğerleri	Tam metin
394	el-İsrâ	100	8/366	بعضهم	قال	Belirsiz	?
395	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Belirsiz	?
396	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Belirsiz	?
397	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
398	el-İsrâ	101	8/368	إبن عباس	قال	Mevkûf	Kısmî metin
399	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Maktû	Kısmî metin
400	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعلها	Mevkûf	Manasına işareten
401	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Mevkûf	Manasına işareten

Ek B'nin devamı

402	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يجعل	Maktû	Manasına işareten
403	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يعد	Maktû	Manasına işareten
404	el-İsrâ	101	8/369		منهم من لا يعد	Mevkûf	Manasına işareten
405	el-İsrâ	101	8/369	صفوان بن عسال المرادي	روي	Merfû	Tam metin
406	el-İsrâ	101	8/369	بعضهم	قال	Belirsiz	?
407	el-İsrâ	101	8/370	بعضهم	قال	Belirsiz	?
408	el-İsrâ	102	8/370		قُرئ	Mevkûf	Kısmî metin
409	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
410	el-İsrâ	102	8/371		قيل	Mevkûf	Tam metin
411	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
412	el-İsrâ	103	8/371	أهل التأويل	قال	Maktû	Kısmî metin
413	el-İsrâ	104	8/371	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
414	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Diğerleri	Tam metin
415	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم (وهو قول ابن عباس)	قال	Mevkûf	?
416	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
417	el-İsrâ	104	8/372	عامة أهل التأويل	قالوا	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
418	el-İsrâ	105	8/372	الحسن	قال	Maktû	?
419	el-İsrâ	105	8/372		يقال	Belirsiz	?
420	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
421	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
422	el-İsrâ	107	8/375	الحكماء	siga vermeden	Maktû	Kısmî metin
423	el-İsrâ	107	8/375	أصحاب الظواهر حيث قالوا	قالوا	Belirsiz	?
424	el-İsrâ	108	8/376	الملحدة	قالت	Belirsiz	?
425	el-İsrâ	109	8/377	أبي حنيفة	قول	Tebe-i tâbiîn	?
426	el-İsrâ	109	8/377	الحسن	قال	Maktû	Tam metin
427	el-İsrâ	110	8/378	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
428	el-İsrâ	110	8/378	الحسن	قال	Maktû	Manasına işareten
429	el-İsrâ	110	8/378	أبو بكر الأصم	قال	Diğerleri	?
430	el-İsrâ	110	8/378	الزجاج	قال	Diğerleri	Manasına işareten
431	el-İsrâ	110	8/379		يذكر	Merfû	Tam metin
432	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Mevkûf	Manasına işareten
433	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Belirsiz	?
434	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Belirsiz	?
435	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
436	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Mevkûf	Manasına işareten

Ek B'nin devamı

437	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
438	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Maktû	Kısmî metin
439	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Maktû	Kısmî metin
440	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Belirsiz	?
1	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
2	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
3	el-Fetih	1	14/7		في قصة الحديبية	Merfû	Kısmî metin
4	el-Fetih	1	14/7		أخبر	Merfû	Manasına işareten
5	el-Fetih	1	14/8	عن رجل مجمع بن جارية	روي	Merfû	Tam metin
6	el-Fetih	1	14/8		في بعض الاخبار	Merfû	Tam metin
7	el-Fetih	1	14/8	عامر	عن	Merfû	Kısmî metin
8	el-Fetih	1	14/8	جابر	عن	Mevkûf	Tam metin
9	el-Fetih	1	14/9	عن عبد الله بن مسعود	روي	Merfû	Kısmî metin
10	el-Fetih	1	14/9	إبن عباس	عن	Merfû	Kısmî metin
11	el-Fetih	2	14/10	في الخبر	روي	Merfû	Tam metin
12	el-Fetih	2	14/10	بعض أهل التأويل	قال	Diğerleri	Kısmî metin
13	el-Fetih	3	14/11	أهل التأويل	قول	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
14	el-Fetih	3	14/12	ومن الناس من يقول	يقول	Mevkûf	Manasına işareten
15	el-Fetih	3	14/12	Hz. Peygamber'a ait bir künye / lakab vb. kullanmadan	قال	Merfû	Kısmî metin
16	el-Fetih	3	14/12	رسول الله	قال	Merfû	Tam metin
17	el-Fetih	4	14/12	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
18	el-Fetih	4	14/12		قيل	Mevkûf	Kısmî metin
19	el-Fetih	4	14/13	المعتزلة	يقولون	Belirsiz	?
20	el-Fetih	4	14/13	بعض المعتزلة	قال	Belirsiz	?
21	el-Fetih	4	14/13	أبو حنيفة	قال	Tebe-i tâbiîn	?
22	el-Fetih	4	14/13-14	بعض أهل التأويل	ذكر	Mevkûf	Tam metin
23	el-Fetih	5	14/14-15	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek B'nin devamı

24	el-Fetih	6	14/15-16	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
25	el-Fetih	7	14/17	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
26	el-Fetih	8	14/17	أبو بكر الأصم	قول	Diğerleri	?
27	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Belirsiz	?
28	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Merfû	Tam metin
29	el-Fetih	9	14/18		قرئ	Maktû	Manasına işareten
30	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
31	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
32	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Maktû	Tam metin
33	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	أجمع	Maktû	Tam metin
34	el-Fetih	9	14/19	في بعض القراءة	ذكر	Mevkûf	Tam metin
35	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	صرف	Maktû	Kısmî metin
36	el-Fetih	10	14/19	أهل التأويل أو عامتهم	أجمع	Mevkûf	Tam metin
37	el-Fetih	10	14/20	معقل بن يسار	قال	Mevkûf	Tam metin
38	el-Fetih	10	14/20	بعضهم	قال	Mevkûf	Manasına işareten
39	el-Fetih	11	14/20	أهل التأويل	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
40	el-Fetih	12	14/23-24	أهل التأويل	قال	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
41	el-Fetih	12	14/24		قيل	Belirsiz	?
42	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
43	el-Fetih	12	14/24	الحسن	قال	Maktû	Tam metin
44	el-Fetih	12	14/24	إبن عباس	يقول	Mevkûf	Tam metin
45	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Diğerleri	Tam metin
46	el-Fetih	12	14/24	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
47	el-Fetih	13	14/24	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
48	el-Fetih	14	14/25	في حرف إبن مسعود	ذكر	Mevkûf	?
49	el-Fetih	15	14/26	أهل التأويل	ذكر	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
50	el-Fetih	15	14/26	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
51	el-Fetih	15	14/26	ذكر الشيخ - رحمه الله - وعامة أهل التأويل	ذكر	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
52	el-Fetih	15	14/27-28	بعضهم	قال	Belirsiz	?
53	el-Fetih	16	14/28	إبن عباس	قول	Mevkûf	Kısmî metin
54	el-Fetih	16	14/28	مقاتل	قول	Tebe-i tâbiîn	Tekrar nakledilen rivâyet Kısmî metin
55	el-Fetih	16	14/28	الحسن	قال	Maktû	Tam metin

Ek B'nin devamı

56	el-Fetih	16	14/28	قتادة و غيره	قال	Maktû	Tekrar nakledilen rivâyet Kısmî metin
57	el-Fetih	16	14/28	عن جابر عبد الله	يروي	Mevkûf	?
58	el-Fetih	16	14/29		قرأ	Mevkûf	Tam metin
59	el-Fetih	17	14/29	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
60	el-Fetih	18	14/30	أهل التأويل	يذكر	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
61	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Maktû	Kısmî metin
62	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Maktû	?
63	el-Fetih	19	14/30	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
64	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Belirsiz	?
65	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Mevkûf	Tam metin
66	el-Fetih	20	14/32	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
67	el-Fetih	20	14/32		يقال	Mevkûf	Tam metin
68	el-Fetih	20	14/32		يقال	Diğerleri	Tam metin
69	el-Fetih	21	14/33		قيل	Mevkûf	Tam metin
70	el-Fetih	22	14/33	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
71	el-Fetih	23	14/34	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-Fetih	24	14/34	في القصة	ذكر	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
73	el-Fetih	24	14/35		ذكر	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
74	el-Fetih	24	14/35	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
75	el-Fetih	25	14/36	ravi yok rivayet var	siga yok rivayet var	Maktû	Tam metin
76	el-Fetih	25	14/36	في الخبر أنه كان - عليه السلام -	ذكر	Merfû	Manasına işareten
77	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
78	el-Fetih	25	14/37	عن مُحَمَّد بن إسحاق	روي	Maktû	Kısmî metin
79	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
80	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Kısmî metin
81	el-Fetih	25	14/38	أبو حنيفة	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
82	el-Fetih	25	14/38	أبو يوسف	قال	Diğerleri	Tam metin
83	el-Fetih	25	14/38	محمد	قال	Diğerleri	Tam metin
84	el-Fetih	25	14/38	زفر	قال	Diğerleri	Tam metin
85	el-Fetih	25	14/38	الثوري	قال	Diğerleri	Tam metin

Ek B'nin devamı

86	el-Fetih	25	14/38	مالك	قال	Diğerleri	Tam metin
87	el-Fetih	25	14/38	الأوزاعي	قال	Diğerleri	Tam metin
88	el-Fetih	25	14/38	الشافعي	قال	Diğerleri	Tam metin
89	el-Fetih	25	14/38	اهل السير	نقلوا	Merfû	Kısmî metin
90	el-Fetih	25	14/38	عن النبي	روي	Merfû	Tam metin
91	el-Fetih	25	14/38	الخلفاء الراشدين	عن	Merfû	Kısmî metin
92	el-Fetih	25	14/39	أبو عبيدة	قال	Diğerleri	Tam metin
93	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
94	el-Fetih	25	14/39	القتبي	قال	Diğerleri	Tam metin
95	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
96	el-Fetih	26	14/41	بعضهم	قال	Mevkûf	Tam metin
97	el-Fetih	26	14/41	siga yok rivayet var	siga yok rivayet var	Merfû	Tam metin
98	el-Fetih	26	14/41	أهل التأويل	قال	Maktû	Tam metin
99	el-Fetih	27	14/41	أهل التأويل	قال	Maktû	Kısmî metin
100	el-Fetih	27	14/43	أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	ذكر	Mevkûf	Kısmî metin
101	el-Fetih	27	14/44	إبن عباس	عن	Mevkûf	Kısmî metin
102	el-Fetih	27	14/44	بعضهم	قال	Maktû	Kısmî metin
103	el-Fetih	27	14/44	أهل التأويل	قول	Belirsiz	?
104	el-Fetih	27	14/44		ذكر	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
105	el-Fetih	28	14/46	بعض أهل التأويل	ذكر	Mevkûf	Tam metin
106	el-Fetih	29	14/48	عن عبد اللَّه بن مسعود - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -	روي	Mevkûf	Tam metin
107	el-Fetih	29	14/48	في الخبر عن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	روي	Merfû	Kısmî metin
108	el-Fetih	29	14/48	عن النعمان بن بشير	روي	Merfû	Tam metin
109	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Manasına işareten
110	el-Fetih	29	14/49	الحسن وغيره	قال	Maktû	Kısmî metin
111	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
112	el-Fetih	29	14/50	عن الحسن	روي	Merfû	Tam metin
113	el-Fetih	29	14/50	الحسن	قال	Maktû	Tam metin
114	el-Fetih	29	14/50	قتادة	قال	Maktû	?
115	el-Fetih	29	14/50	بعضهم	قال	Mevkûf	Kısmî metin
116	el-Fetih	29	14/50	في الخبر عن رسول الله	روي	Merfû	Kısmî metin

Ek B'nin devamı

117	el-Fetih	29	14/51	بعضهم	قال	Belirsiz	?
118	el-Fetih	29	14/52		قيل	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
119	el-Fetih	29	14/52	أبو عوسجة	قال	Diğerleri	?
120	el-Fetih	29	14/52	أبو عبيدة	قال	Diğerleri	Tam metin
121	el-Fetih	29	14/52	الفراء	قال	Diğerleri	Tam metin
122	el-Fetih	29	14/52-53		يقال	Diğerleri	Tam metin
123	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
124	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Belirsiz	?
125	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Tebe-i tâbiîn	Tam metin
126	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Diğerleri	Kısmî metin
127	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Belirsiz	?
128	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Belirsiz	?

EK C el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Kullanım Maksadı, Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı

Rivâyetin *Te'vîlât*'taki Yeri				Rivâyetin Zikredildiği			Rivâyetlere
Sıra No.	**Sûre**	**Âyet No**	**Cilt / Sayfa No**	**Sahâbî / Tâbiûn/ Etbau't-tâbi'în / Diğer râvî ismi**	**Sîga**	**Kullanım Maksadı**	**Kabul, Red ve Tevakkuf Açısından Yaklaşımı**
1	el-İsrâ	1	8/223	في بعض الاخبار عن رسول الله (ص)	روي	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
2	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
3	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
4	el-İsrâ	1	8/224	من الاخبار	رويت	Risaletin ispatı	Tevakkuf (âhâd haber)
5	el-İsrâ	1	8/224	فيها	ذكر	Risaletin ispatı	Tevakkuf (âhâd haber)
6	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
7	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
8	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
9	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
10	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
11	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
12	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
13	el-İsrâ	3	8/226		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
14	el-İsrâ	4	8/226	الحسن و غيره	قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye Görüşünü desteklemek	Sadece nakil
15	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye Görüşünü desteklemek	Yorumlu tercihsiz nakil
16	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye Görüşünü desteklemek	Sadece nakil
17	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم من أهل التأويل	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
18	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

19	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
20	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Görüşünü desteklemek	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
21	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
22	el-İsrâ	5	8/228	الحسن	قال	Kelime anlamı	Bir tevilin izahı konusunda nakil
23	el-İsrâ	5	8/228	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
24	el-İsrâ	5	8/229	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
25	el-İsrâ	5	8/229		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
26	el-İsrâ	5	8/229	أبو عبيدة	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
27	el-İsrâ	6	8/230	أهل التأويل	قول	Kapalılığı izah	Sadece nakil
28	el-İsrâ	6	8/231	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
29	el-İsrâ	6	8/231	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
30	el-İsrâ	6	8/231	قتادة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
31	el-İsrâ	7	8/231	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
32	el-İsrâ	7	8/232		قرأ	Kıraat farklılığı	Yorumlu tercihsiz nakil
33	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
34	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
35	el-İsrâ	7	8/232	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
36	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
37	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
38	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Kapalılığı izah	İhtimal dahilinde
39	el-İsrâ	9	8/233	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	İhtimal dahilinde
40	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Kelime anlamı	İhtimal dahilinde
41	el-İsrâ	10	8/234	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
42	el-İsrâ	11	8/234	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
43	el-İsrâ	11	8/234	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
44	el-İsrâ	11	8/235	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Kur'ân'la Destekleyerek, İhtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
45	el-İsrâ	12	8/236	بعضهم	قال	Görüşünü destekleme	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
46	el-İsrâ	12	8/237	علي و ابن عبَّاسٍ - رضي الله عنهما - وغيرهم من أهل التأويل)	قول	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

47	el-İsrâ	12	8/237	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
48	el-İsrâ	12	8/237	الحسن و أبو بكر الأصم و هؤلاء	يقولون	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
49	el-İsrâ	12	8/239	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
50	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
51	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
52	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
53	el-İsrâ	13	8/239	الحسن	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Bir tevilin izahı konusunda nakil
54	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
55	el-İsrâ	13	8/241	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
56	el-İsrâ	13	8/241	أبو عبيدة	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
57	el-İsrâ	13	8/241	غيره من المفسرين	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
58	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
59	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
60	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
61	el-İsrâ	15	8/243	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
62	el-İsrâ	16	8/244	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
63	el-İsrâ	16	8/245	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
64	el-İsrâ	17	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek C'nin devamı

65	el-İsrâ	18	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
66	el-İsrâ	19	8/247	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
67	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
68	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
69	el-İsrâ	20	8/248	في الخبر عن رسول الله	روي	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
70	el-İsrâ	20	8/248	الحسن قال رسول الله	عن	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
71	el-İsrâ	21	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-İsrâ	22	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
73	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
74	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
75	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
76	el-İsrâ	23	8/251	ابن مسعود	ذكر في حرف	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Sadece nakil
77	el-İsrâ	23	8/251	أبي بن كعب	ذكر في حرف	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Sadece nakil
78	el-İsrâ	23	8/251	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
79	el-İsrâ	23	8/251	القتبي	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
80	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
81	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
82	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
83	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
84	el-İsrâ	23	8/255	أبي حنيفة	قول	Kelime anlamı Fıkıh	Doğrudan kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
85	el-İsrâ	23	8/255	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
86	el-İsrâ	23	8/255	أبو بكر الكيساني (الأصم)	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Kur'ân'la destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

87	el-İsrâ	23	8/255	غيره	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
88	el-İsrâ	23	8/256	أبي حنيفة	قول	Fıkıh	Kur'ân'la destekleyerek kabul
89	el-İsrâ	24	8/257	بعضهم	قال	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
90	el-İsrâ	24	8/257	أهل التأويل	قول	Nesh	Kur'ân'la destekleyerek red
91	el-İsrâ	24	8/258	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
92	el-İsrâ	24	8/258	عن جابر بن عبد الله	روي	Görüşünü desteklemek	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
93	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
94	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
95	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم (وهو قول ابي عوسجة)	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
96	el-İsrâ	25	8/260	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
97	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
98	el-İsrâ	25	8/260		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
99	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Fıkıh	Hadisle destekleyerek kabul
100	el-İsrâ	25	8/260	عن زيد بن أرقم	روي	Fıkıh	Hadisle destekleyerek kabul
101	el-İsrâ	25	8/260	أبي هريرة	عن	Fıkıh	Hadisle destekleyerek kabul
102	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Fıkıh Görüşünü destekleme	Tercih ettiğini belirterek kabul
103	el-İsrâ	26	8/261		منهم من قال	Kelime anlamı Fıkıh	Yorumlu tercihsiz nakil
104	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
105	el-İsrâ	26	8/261	عن ابن مسعود	روي	Kelime anlamı	Sadece nakil
106	el-İsrâ	26	8/261	إبن عباس	قول	Kelime anlamı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
107	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
108	el-İsrâ	27	8/262	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek C'nin devamı

109	el-İsrâ	28	8/262	الحسن	عن	Sebeb-i nüzûl	Sadece nakil
110	el-İsrâ	28	8/262	إبن عباس	عن	Kelime anlamı	Sadece nakil
111	el-İsrâ	28	8/262	أهل التأويل	أجمع	Kelime anlamı	Doğrudan kabul İcmâ ile destekleyerek kabul
112	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
113	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
114	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
115	el-İsrâ	28	8/263	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
116	el-İsrâ	28	8/263	نحو ذلك	قالوا	Kelime anlamı	Sadece nakil
117	el-İsrâ	29	8/263	إبن عباس وغيره	قول	Kelime anlamı	Sadece nakil
118	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
119	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Fıtrata arz ederek red
120	el-İsrâ	29	8/264	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
121	el-İsrâ	29	8/265	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
122	el-İsrâ	29	8/265	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
123	el-İsrâ	30	8/265	ومن الناس من قال	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
124	el-İsrâ	31	8/266	أبو بكر الأصم	قال	Görüşünü desteklemek	Tercih ettiğini belirterek kabul
125	el-İsrâ	32	8/268		ذكر	Görüşünü desteklemek	İhtimal dâhilinde
126	el-İsrâ	33	8/268	عن رسول الله	روي	Kelime anlamı Fıkıh Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
127	el-İsrâ	33	8/269		روي	Fıkıh Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
128	el-İsrâ	33	8/269		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
129	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
130	el-İsrâ	33	8/269	أبي حنيفة	قول	Fıkıh Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
131	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Fıkıh	Yorumlu tercihsiz nakil
132	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Fıkıh	Sadece nakil
133	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
134	el-İsrâ	33	8/270		روي	Kelime anlamı	Doğrudan kabul
135	el-İsrâ	33	8/270	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

136	el-İsrâ	33	8/270	أن الحسن بن علي	روي	Fıkıh Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
137	el-İsrâ	34	8/271	أبو حنيفة	قال	Kelime anlamı Fıkıh Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
138	el-İsrâ	34	8/272	القتبي	قال	Kelime anlamı	Doğrudan kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
139	el-İsrâ	34	8/272	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
140	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
141	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
142	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
143	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
144	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
145	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
146	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
147	el-İsrâ	36	8/274	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
148	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
149	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
150	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
151	el-İsrâ	36	8/275		منهم من قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
152	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
153	el-İsrâ	37	8/276		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
154	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
155	el-İsrâ	38	8/277	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
156	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
157	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
158	el-İsrâ	40	8/278	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
159	el-İsrâ	41	8/279	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
160	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
161	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
162	el-İsrâ	42	8/281	عامة أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek red
163	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

164	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	ذكر	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
165	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
166	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
167	el-İsrâ	42	8/282	بعض أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
168	el-İsrâ	42	8/282		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
169	el-İsrâ	43	8/282	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
170	el-İsrâ	44	8/283		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
171	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Sebeb-i nüzûl	Sadece nakil
172	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
173	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
174	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
175	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	قال	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
176	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
177	el-İsrâ	45	8/285	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Red
178	el-İsrâ	45	8/286	جعفر بن حرب	قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Red
179	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
180	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
181	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
182	el-İsrâ	47	8/288	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
183	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
184	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
185	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
186	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
187	el-İsrâ	48	8/289	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
188	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
189	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
190	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

191	el-İsrâ	49	8/289	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
192	el-İsrâ	49	8/289	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
193	el-İsrâ	49	8/289	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
194	el-İsrâ	49	8/289	أبو عبيدة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
195	el-İsrâ	50	8/290	بعض أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Lafzî anlama arz ederek red
196	el-İsrâ	51	8/290	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
197	el-İsrâ	52	8/293	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
198	el-İsrâ	52	8/293	قتادة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
199	el-İsrâ	53	8/294	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
200	el-İsrâ	54	8/296	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
201	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
202	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
203	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
204	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
205	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
206	el-İsrâ	55	8/299	أبو بكر الأصم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
207	el-İsrâ	56	8/299	أهل التأويل	قال	Sebeb-i Nüzûl Tasavvuru Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul İhtimal dâhilinde ifadesiyle
208	el-İsrâ	56	8/300	أهل التأويل	صرف	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
209	el-İsrâ	57	8/301		منهم من صرفها	Kelime anlamı	Sadece nakil
210	el-İsrâ	57	8/301	عبد الله بن مسعود	قول	Sebeb-i nüzûl Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
211	el-İsrâ	57	8/301	الحسن	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek kabul
212	el-İsrâ	57	8/301	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek kabul
213	el-İsrâ	57	8/301	أهل التأويل	منهم من يقول من	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
214	el-İsrâ	58	8/302	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

215	el-İsrâ	59	8/302	أبو بكر الأصم (isim vermeden)	يقول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
216	el-İsrâ	58	8/303	أبو بكر الأصم	تأويل	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
217	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
218	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek kabul
219	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
220	el-İsrâ	58	8/303	قتادة	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
221	el-İsrâ	58	8/304	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
222	el-İsrâ	58	8/304	بعض أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
223	el-İsrâ	58	8/304	عن النبي (ص)	روي	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
224	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
225	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
226	el-İsrâ	59	8/307		قيل	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
227	el-İsrâ	59	8/307	ابن عباس والحسن وغيرهما	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
228	el-İsrâ	59	8/307	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
229	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
230	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
231	el-İsrâ	60	8/309	عامة أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Hadisle destekleyerek kabul
232	el-İsrâ	60	8/309	عنه صلى الله عليه و سلم	روي	Kapalılığı izah Görüşünü desteklemek	Bir tevilin izahı konusunda nakil

Ek C'nin devamı

233	el-İsrâ	60	8/309	سعيد بن المسيب	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
234	el-İsrâ	60	8/309	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
235	el-İsrâ	60	8/310	في القصة	ذكر	Sebeb-i Nüzûl Kelime anlamı	Bir tevilin izahı konusunda nakil
236	el-İsrâ	60	8/310		منهم من قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
237	el-İsrâ	60	8/310	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
238	el-İsrâ	60	8/310	الحسن	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
239	el-İsrâ	61	8/310	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
240	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
241	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
242	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
243	el-İsrâ	62	8/313		قيل	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
244	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
245	el-İsrâ	62	8/313		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
246	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
247	el-İsrâ	63	8/314	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
248	el-İsrâ	63	8/314	غيره	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
249	el-İsrâ	64	8/315	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
250	el-İsrâ	64	8/315	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
251	el-İsrâ	64	8/316	الحسن	قال	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
252	el-İsrâ	64	8/317	عامة أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
253	el-İsrâ	64	8/317	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
254	el-İsrâ	64	8/317	أبو عوسجة	قول	Kelime anlamı	Sadece nakil
255	el-İsrâ	64	8/317	بعض أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
256	el-İsrâ	64	8/318	قتادة	قول	Kelime anlamı	Sadece nakil
257	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
258	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
259	el-İsrâ	64	8/319	عامة أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
260	el-İsrâ	65	8/319-320	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
261	el-İsrâ	66	8/320	الحسن	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

262	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
263	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
264	el-İsrâ	67	8/322-323-324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
265	el-İsrâ	68	8/324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
266	el-İsrâ	69	8/324	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
267	el-İsrâ	69	8/324		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
268	el-İsrâ	69	8/324	غيره	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
269	el-İsrâ	69	8/325	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
270	el-İsrâ	69	8/325	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
271	el-İsrâ	70	8/326	أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Hikmete arz ederek red
272	el-İsrâ	70	8/327	بعض أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
273	el-İsrâ	70	8/327	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
274	el-İsrâ	71	8/328	الحسن	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
275	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
276	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Bir tevilin izahı konusunda nakil
277	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
278	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
279	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
280	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
281	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
282	el-İsrâ	72	8/330	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
283	el-İsrâ	72	8/330	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
284	el-İsrâ	72	8/330	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
285	el-İsrâ	72	8/331	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
286	el-İsrâ	72	8/331	قتادة	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
287	el-İsrâ	72	8/331	إبن عباس	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
288	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
289	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

290	el-İsrâ	72	8/331	غيره من أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
291	el-İsrâ	72	8/331		يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
292	en-Necm	19	8/332	أهل التأويل	تأويل	Kapalılığı izah Risaletin ispatı	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
293	el-İsrâ	73	8/332	بعضهم	قال	Sebeb-i nüzûl	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
294	el-İsrâ	73	8/333	أنهم طلبوا	ذكروا	Sebeb-i nüzûl	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
295	el-İsrâ	74	8/334	الحسن	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
296	el-İsrâ	74	8/334	غيره	قال	Kapalılığı izah Risaletin ispatı	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
297	el-İsrâ	75	8/334	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
298	el-İsrâ	75	8/334	غيره	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
299	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
300	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
301	el-İsrâ	76	8/334	الحسن	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
302	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
303	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
304	el-İsrâ	76	8/335	أهل التأويل	قال	Sebeb-i nüzûl	Kur'ân'la destekleyerek İsmet sıfatına arz ederek red
305	el-İsrâ	77	8/336	الحسن	قول	Kelime anlamı	Sadece nakil
306	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
307	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Kelime anlamı	Sadece nakil
308	el-İsrâ	78	8/336	بعضهم	قال	Kelime anlamı Fıkıh	Sadece nakil
309	el-İsrâ	78	8/336	الناس	يقول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
310	el-İsrâ	78	8/337		منهم من يقول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil

Ek C'nin devamı

311	el-İsrâ	78	8/338		يقولون	Kelime anlamı Fıkıh	Sadece nakil
312	el-İsrâ	78	8/338	عبد الله بن مسعود وغيره	منهم من يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
313	el-İsrâ	78	8/338	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
314	el-İsrâ	78	8/338	من الناس	إحتج	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
315	el-İsrâ	78	8/338		منهم من يقول	Kelime anlamı Fıkıh	Yorumlu tercihsiz nakil
316	el-İsrâ	78	8/339	عامة أهل التأويل	قال	İbadetlerin fazileti	Yorumlu tercihsiz nakil
317	el-İsrâ	78	8/339	أهل التأويل	حمل	Kapalılığı izah Namazın fazileti	Yorumlu tercihsiz nakil
318	el-İsrâ	79	8/339	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
319	el-İsrâ	79	8/339	الحسن	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
320	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
321	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
322	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
323	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
324	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
325	el-İsrâ	80	8/341	الحسن	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
326	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
327	el-İsrâ	80	8/341	مجاهد	قال	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
328	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
329	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
330	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
331	el-İsrâ	80	8/342		قيل	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
332	el-İsrâ	80	8/342	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
333	el-İsrâ	80	8/342	الحسن	قال	Sebeb-i nüzûl	Sadece nakil
334	el-İsrâ	81	8/342	بعضهم	قال	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
335	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
336	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
337	el-İsrâ	81	8/342	نحو ذلك	قالوا	Kelime anlamı	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

338	el-İsrâ	81	8/344		قيل	Kelime anlamı	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
339	el-İsrâ	82	8/344	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
340	el-İsrâ	83	8/346	أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Bir tevilin izahı konusunda nakil
341	el-İsrâ	84	8/347	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
342	el-İsrâ	84	8/347	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
343	el-İsrâ	84	8/347	قطرب	قال	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
344	el-İsrâ	84	8/347	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
345	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
346	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
347	el-İsrâ	84	8/348		يقال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
348	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
349	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	إلى هذا ذهب	Kelime anlamı	Sadece nakil
350	el-İsrâ	85	8/348	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
351	el-İsrâ	85	8/348	إبن عباس	عن	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
352	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tevakkuf (ruhun anlamı)
353	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
354	el-İsrâ	85	8/349	عن أبي يوسف	روي	Îtikâdî konu	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
355	el-İsrâ	85	8/349		siga vermeden	Kelime anlamı	Bir tevilin izahı konusunda nakil
356	el-İsrâ	85	8/349	جعفر بن حرب	قال	Îtikâdî konu	Bir tevilin izahı konusunda nakil
357	el-İsrâ	85	8/349	عن نبي الله	روي	Îtikâdî Konu Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
358	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
359	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
360	el-İsrâ	86	8/351		يقال	Îtikâdî konu	Sadece nakil
361	el-İsrâ	87	8/352	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
362	el-İsrâ	88	8/353	بعض أهل التأويل	قال	Sebeb-i nüzûl	Yorumlu tercihsiz nakil
363	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
364	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde

Ek C'nin devamı

365	el-İsrâ	89	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
366	el-İsrâ	90	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
367	el-İsrâ	91	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
368	el-İsrâ	92	8/357	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
369	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
370	el-İsrâ	93	8/358	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
371	el-İsrâ	92	8/358	غيره	قال	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Sadece nakil
372	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
373	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
374	el-İsrâ	93	8/358		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
375	el-İsrâ	93	8/358	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Sadece nakil
376	el-İsrâ	94	8/359	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
377	el-İsrâ	95	8/359	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
378	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
379	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
380	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
381	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
382	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
383	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
384	el-İsrâ	97	8/364	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
385	el-İsrâ	97	8/364	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
386	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
387	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
388	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
389	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
390	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
391	el-İsrâ	98	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
392	el-İsrâ	99	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
393	el-İsrâ	100	8/365	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
394	el-İsrâ	100	8/366	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
395	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
396	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
397	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

398	el-İsrâ	101	8/368	إبن عباس	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
399	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
400	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعلها	Kapalılığı izah	Sadece nakil
401	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
402	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يجعل	Kapalılığı izah	Sadece nakil
403	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يعد	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
404	el-İsrâ	101	8/369		منهم من لا يعد	Kapalılığı izah	Sadece nakil
405	el-İsrâ	101	8/369	صفوان بن عسال المرادي	روي	Kapalılığı izah Risaletin ispatı Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
406	el-İsrâ	101	8/369	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
407	el-İsrâ	101	8/370	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
408	el-İsrâ	102	8/370		قُرئ	Kıraat farklılığı	Sadece nakil
409	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
410	el-İsrâ	102	8/371		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
411	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
412	el-İsrâ	103	8/371	أهل التأويل	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
413	el-İsrâ	104	8/371	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
414	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
415	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم (وهو قول ابن عباس)	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la Destekleyerek kabul
416	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
417	el-İsrâ	104	8/372	عامة أهل التأويل	قالوا	Kelime anlamı	Sadece nakil
418	el-İsrâ	105	8/372	الحسن	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
419	el-İsrâ	105	8/372		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
420	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kıraat farklılığı	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

421	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
422	el-İsrâ	107	8/375	الحكماء	siga vermeden	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
423	el-İsrâ	107	8/375	أصحاب الظواهر حيث قالوا	قالوا	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
424	el-İsrâ	108	8/376	الملحدة	قالت	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Sadece nakil
425	el-İsrâ	109	8/377	أبي حنيفة	قول	Kelime anlamı Fıkıh	Tercih etiğini belirterek kabul
426	el-İsrâ	109	8/377	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
427	el-İsrâ	110	8/378	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
428	el-İsrâ	110	8/378	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
429	el-İsrâ	110	8/378	أبو بكر الأصم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
430	el-İsrâ	110	8/378	الزجاج	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
431	el-İsrâ	110	8/379		يذكر	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
432	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
433	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
434	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
435	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
436	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
437	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
438	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Tercih etiğini belirterek kabul
439	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Tercih etiğini belirterek kabul
440	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Kelime anlamı Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Tercih etiğini belirterek kabul
1	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
2	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Kapalılığı izah Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul

Ek C'nin devamı

3	el-Fetih	1	14/7		في قصة الحديبية	Risaletin ispatı	Tercih etiğini belirterek kabul
4	el-Fetih	1	14/7	رسول (الله) isim vermeden	أخبر	Risaletin ispatı Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul Kur'ân'la destekleyerek kabul
5	el-Fetih	1	14/8	عن رجل مجمع بن جارية	روي	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
6	el-Fetih	1	14/8		في بعض الاخبار	Sebeb-i nüzûl Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
7	el-Fetih	1	14/8	عامر	عن	Sebeb-i nüzûl Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
8	el-Fetih	1	14/8	جابر	عن	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
9	el-Fetih	1	14/9	عن عبد الله بن مسعود	روي	Sebeb-i nüzûl Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
10	el-Fetih	1	14/9	إبن عباس	عن	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
11	el-Fetih	2	14/10	في الخبر	روي	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
12	el-Fetih	2	14/10	بعض أهل التأويل	قال	Görüşünü desteklemek	İhtimal dâhilinde
13	el-Fetih	3	14/11	أهل التأويل	قول	Kelime anlamı	Kur'ân'la destekleyerek (siyak-sibak uyumsuzluğu) red
14	el-Fetih	3	14/12	ومن الناس من يقول	يقول	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
15	el-Fetih	3	14/12	Hz. Peygamber'a ait bir künye / lakab vb. kullanmadan	قال	Sebeb-i nüzûl Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
16	el-Fetih	3	14/12	رسول الله	قال	Görüşünü desteklemek	Doğrudan kabul
17	el-Fetih	4	14/12	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Lafzi anlama arz ederek red
18	el-Fetih	4	14/12		قيل	Kelime anlamı	Doğrudan kabul

Ek C'nin devamı

19	el-Fetih	4	14/13	المعتزلة isim) vermede (n	يقولون	Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Kur'ân'la destekleyerek red
20	el-Fetih	4	14/13	بعض المعتزلة	قال	Mezhep / Fırka / Dinlere reddiye	Kur'ân'la destekleyerek red
21	el-Fetih	4	14/13	أبو حنيفة	قال	Îtikâdî konu	İhtimal Dâhilinde
22	el-Fetih	4	14/13-14	بعض أهل التأويل	ذكر	Sebeb-i nüzûl	Yorumlu tercihsiz nakil
23	el-Fetih	5	14/14-15	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
24	el-Fetih	6	14/15-16	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
25	el-Fetih	7	14/17	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
26	el-Fetih	8	14/17	أبو بكر الأصم	قول	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
27	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
28	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
29	el-Fetih	9	14/18		قرئ	Kıraat farklılığı	Sadece nakil
30	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
31	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
32	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
33	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	أجمع	Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul İcmâ ile destekleyerek kabul
34	el-Fetih	9	14/19	في بعض القراءة	ذكر	Kıraat farklılığı	Sadece nakil
35	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	صرف	Kelime anlamı Fıkıh	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
36	el-Fetih	10	14/19	أهل التأويل أو عامتهم	أجمع	Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul İcmâ ile destekleyerek kabul

Ek C'nin devamı

37	el-Fetih	10	14/20	معقل بن يسار	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul
38	el-Fetih	10	14/20	بعضهم	قال	Kelime anlamı Müteşabihi izah	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
39	el-Fetih	11	14/20	أهل التأويل	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
40	el-Fetih	12	14/23-24	أهل التأويل	قال	Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
41	el-Fetih	12	14/24		قيل	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
42	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
43	el-Fetih	12	14/24	الحسن	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
44	el-Fetih	12	14/24	إبن عباس	يقول	Kelime anlamı	Sadece nakil
45	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
46	el-Fetih	12	14/24	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
47	el-Fetih	13	14/24	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
48	el-Fetih	14	14/25	في حرف إبن مسعود	ذكر	Kıraat farklılığı	Sadece nakil
49	el-Fetih	15	14/26	أهل التأويل	ذكر	Sebeb-i nüzûl Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
50	el-Fetih	15	14/26	بعضهم	قال	Kelime anlamı	İhtimal dâhilinde
51	el-Fetih	15	14/26	ذكر الشيخ - رحمه الله - وعامة أهل التأويل	ذكر	Sebeb-i nüzûl	İhtimal dâhilinde
52	el-Fetih	15	14/27-28	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
53	el-Fetih	16	14/28	إبن عباس	قول	Kapalılığı izah	Sadece nakil
54	el-Fetih	16	14/28	مقاتل	قول	Kapalılığı izah	Sadece nakil
55	el-Fetih	16	14/28	الحسن	قال	Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
56	el-Fetih	16	14/28	قتادة و غيره	قال	Kapalılığı izah	Kur'ân'la destekleyerek ve tarihe arz ederek red
57	el-Fetih	16	14/28	عن جابر عبد الله	يروي	Kapalılığı izah	Kur'ân'la destekleyerek ve tarihe arz ederek red
58	el-Fetih	16	14/29		قرأ	Kıraat farklılığı	Yorumlu tercihsiz nakil
59	el-Fetih	17	14/29	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek C'nin devamı

60	el-Fetih	18	14/30	أهل التأويل	يذكر	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
61	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz ihtimal dâhilinde ifadesiyle nakil
62	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Kapalılığı izah	Tercih ettiğini belirterek kabul
63	el-Fetih	19	14/30	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
64	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
65	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul
66	el-Fetih	20	14/32	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
67	el-Fetih	20	14/32		يقال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
68	el-Fetih	20	14/32		يقال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
69	el-Fetih	21	14/33		قيل	Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
70	el-Fetih	22	14/33	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
71	el-Fetih	23	14/34	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-Fetih	24	14/34	في القصة	ذكر	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul
73	el-Fetih	24	14/35		ذكر	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
74	el-Fetih	24	14/35	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul
75	el-Fetih	25	14/36	ravi yok rivayet var	siga yok rivayet var	Kelime anlamı	Sadece nakil
76	el-Fetih	25	14/36	في الخبر أنه كان - عليه السلام -	ذكر	Fıkıh	Tercih etiğini belirterek kabul
77	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Kelime anlamı Fıkıh	Kur'ân'la ve sünnetle destekleyerek red
78	el-Fetih	25	14/37	عن مُحَمَّد بن إسحاق	روي	Kelime anlamı Fıkıh	Sünnetle destekleyerek red
79	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Kelime anlamı Fıkıh	Sünnetle destekleyerek red
80	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Kelime anlamı Fıkıh	Kur'ân'la destekleyerek red

Ek C'nin devamı

81	el-Fetih	25	14/38	أبو حنيفة	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek kabul
82	el-Fetih	25	14/38	أبو يوسف	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek kabul
83	el-Fetih	25	14/38	محمد	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek kabul
84	el-Fetih	25	14/38	زفر	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek kabul
85	el-Fetih	25	14/38	الثوري	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek kabul
86	el-Fetih	25	14/38	مالك	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek red
87	el-Fetih	25	14/38	الأوزاعي	قال	Fıkıh	Sünnetle destekleyerek red
88	el-Fetih	25	14/38	الشافعي	قال	Fıkıh	Sünneti nakil
89	el-Fetih	25	14/38	اهل السير	نقلوا	Fıkıh	Sünneti nakil
90	el-Fetih	25	14/38	عن النبي	روي	Fıkıh	Sünneti nakil
91	el-Fetih	25	14/38	الخلفاء الراشدين	عن	Fıkıh	Hulefâ-yi râşidîn uygulamasını nakil
92	el-Fetih	25	14/39	أبو عبيدة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
93	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Yorumlu tercihsiz nakil
94	el-Fetih	25	14/39	القتبي	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
95	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
96	el-Fetih	26	14/41	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Tercih etiğini belirterek kabul
97	el-Fetih	26	14/41	siga yok rivayet var	siga yok rivayet var	Kelime anlamı Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
98	el-Fetih	26	14/41	أهل التأويل	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
99	el-Fetih	27	14/41	أهل التأويل	قال	Görüşünü desteklemek	Tercih etiğini belirterek kabul
100	el-Fetih	27	14/43	أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	ذكر	Fıkıh	İhtimal dâhilinde
101	el-Fetih	27	14/44	إبن عباس	عن	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
102	el-Fetih	27	14/44	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil

Ek C'nin devamı

103	el-Fetih	27	14/44	أهل التأويل	قول	Kapalılığı izah	Ashabın anlayışına arz ederek red
104	el-Fetih	27	14/44		ذكر	Kapalılığı izah	İhtimal dâhilinde
105	el-Fetih	28	14/46	بعض أهل التأويل	ذكر	Hz. İsâ'nın nüzûlü	Sadece nakil
106	el-Fetih	29	14/48	عن عبد الله بن مسعود - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -	روي	Ashabın fazileti	İhtimal dâhilinde
107	el-Fetih	29	14/48	في الخبر عن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	روي	Ashabın fazileti	Tercih etiğini belirterek kabul
108	el-Fetih	29	14/48	عن النعمان بن بشير	روي	Müminlerin fazileti	Tercih etiğini belirterek kabul
109	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	İbadetlerin fazileti	Sadece nakil
110	el-Fetih	29	14/49	الحسن وغيره	قال	İbadetlerin fazileti	Sadece nakil
111	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	İbadetlerin fazileti	Sadece nakil
112	el-Fetih	29	14/50	عن الحسن	روي	İbadetlerin fazileti	Sadece nakil
113	el-Fetih	29	14/50	الحسن	قال	İbadetlerin fazileti	Sadece nakil
114	el-Fetih	29	14/50	قتادة	قال	Kelime anlamı İbadetlerin fazileti	Red
115	el-Fetih	29	14/50	بعضهم	قال	Kelime anlamı İbadetlerin fazileti	Hadisle destekleyerek kabul
116	el-Fetih	29	14/50	في الخبر عن رسول الله	روي	Kelime anlamı İbadetlerin fazileti	İhtimal dâhilinde
117	el-Fetih	29	14/51	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Tercih etiğini belirterek kabul İhtimal dâhilinde ifadesiyle
118	el-Fetih	29	14/52		قيل	Kelime anlamı	Sadece nakil
119	el-Fetih	29	14/52	أبو عوسجة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
120	el-Fetih	29	14/52	أبو عبيدة	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
121	el-Fetih	29	14/52	الفراء	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
122	el-Fetih	29	14/52-53		يقال	Kelime anlamı	Sadece nakil
123	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Yorumlu tercihsiz nakil
124	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil
125	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kapalılığı izah	Sadece nakil

Ek C'nin devamı

126	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kelime anlamı	Sadece nakil
127	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil
128	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kelime anlamı Kapalılığı izah	Sadece nakil

EK D el-İsrâ ve el-Fetih Sûreleri Tefsirinde Kullanılan Rivâyet ve Te'vîllerin Kaynakları

Rivâyetin *Te'vîlât*'taki Yeri				Rivâyetin Zikredildiği		
Sıra No.	**Sûre**	**Âyet No**	**Cilt / Sayfa No**	**Sahâbî / Tâbiûn/ Etbau't-tâbi'în / Diğer râvî ismi**	**Sîga**	**Kaynak**
1	el-İsrâ	1	8/223	في بعض الاخبار عن رسول الله (ص)	روي	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 15/31-32; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 3/164; Şâşî (ö. 335/946), el-Müsned, 1/71; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/225; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/70.
2	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/513; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/115; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/351; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/225.
3	el-İsrâ	1	8/224		قيل	Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 6/55; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/264.
4	el-İsrâ	1	8/224	من الاخبار	رويت	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/101; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 1/327; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/282; Buhârî (ö. 256/870), "Menâkibu'l-ensâr", 41 (No.3887); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/330, 337, 344, 348-352; Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-âsâr, 1/427, 433.
5	el-İsrâ	1	8/224	فيها	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/517; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/302; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 5/321; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/335.
6	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/116; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 52; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/226; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/7.

Ek D'nin devamı

7	el-İsrâ	2	8/225		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 428; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/114; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/353; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2309; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/120.
8	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/632.
9	el-İsrâ	3	8/225	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/216; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/353; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-'azîm, 7/2309; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/120.
10	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/301.
11	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
12	el-İsrâ	3	8/226	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
13	el-İsrâ	3	8/226		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
14	el-İsrâ	4	8/226	الحسن و غيره	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/115; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/116; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 370; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 184 (No. 4708); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 247; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 251; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 2/542, 17/356; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/230, 3/227; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2317; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/265.
15	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
16	el-İsrâ	4	8/226	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/115-116.

Ek D'nin devamı

17	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم من أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/521; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/116; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/290; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/367, 385-386; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2317-2317; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/122-123; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/301.
18	el-İsrâ	4	8/227	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/521; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/116; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/385-386.
19	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/365.
20	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/521; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/115.
21	el-İsrâ	4	8/228		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/637; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/3022; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/205; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 3/117.
22	el-İsrâ	5	8/228	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
23	el-İsrâ	5	8/228	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/365, 367.
24	el-İsrâ	5	8/229	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
25	el-İsrâ	5	8/229		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
26	el-İsrâ	5	8/229	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 370.
27	el-İsrâ	6	8/230	أهل التأويل	قول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/521; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/116; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/290; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/367, 385-386; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2317-2318; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/122-123; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/301.

Ek D'nin devamı

28	el-İsrâ	6	8/231	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 251.
29	el-İsrâ	6	8/231	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
30	el-İsrâ	6	8/231	قتادة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
31	el-İsrâ	7	8/231	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/116.
32	el-İsrâ	7	8/232		قرأ	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/116-117; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/372; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/228; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/125; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/266; İbn Hâleveyh (ö. 370/980), el-Hücce, 214; Ezherî (ö. 370/980), Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât, 2/87; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/302; Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), el-Hücce, 5/85, 87.
33	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/190; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/371, 377.
34	el-İsrâ	7	8/232	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
35	el-İsrâ	7	8/232	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
36	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/523; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/390; İbn Ebî Hâtim, Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2319; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/119; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/390.
37	el-İsrâ	8	8/232		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 429; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/119; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/390; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2319; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/126; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/119; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 1/171, 224; Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 3/114.
38	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
39	el-İsrâ	9	8/233	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/499; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/392.

Ek D'nin devamı

40	el-İsrâ	9	8/233		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/392.
41	el-İsrâ	10	8/234	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
42	el-İsrâ	11	8/234	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/19; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 2/293; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/229; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/393-394; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm, 7/2319.
43	el-İsrâ	11	8/234	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
44	el-İsrâ	11	8/235	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/524; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/263; Muhâsibî (ö. 243/857), Fehmu'l-Kur'ân, 485; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/394; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm, 7/2320; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/127.
45	el-İsrâ	12	8/236	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/524; Taberî (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî 1/6-77; Taberî (ö. 310/923), Câmi'u'l-beyân, 17/396; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 5/26; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/129.
46	el-İsrâ	12	8/237	علي و ابن عبَّاسٍ - رضي الله عنهما - وغيرهم من أهل التأويل)	قول	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/303.
47	el-İsrâ	12	8/237	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/524.
48	el-İsrâ	12	8/237	الحسن و أبو بكر الأصم و هؤلاء	يقولون	Kaynağa ulaşılamadı
49	el-İsrâ	12	8/239	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

50	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 429; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/293; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/397-398; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm, 7/2320; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/130.
51	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 429; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/524; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 1/94; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/118; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 318, 407.
52	el-İsrâ	13	8/239	بعضهم	قال	Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), ez-Zühd, 654; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/372; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 184 (no.4708); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 252; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/401; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 1/318; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/130.
53	el-İsrâ	13	8/239	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
54	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 252.
55	el-İsrâ	13	8/241	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
56	el-İsrâ	13	8/241	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 372.
57	el-İsrâ	13	8/241	غيره من المفسرين	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 372; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 252
58	el-İsrâ	13	8/241	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 252.
59	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 1/358, 394, 2/525, 3/498; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 7/596; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 3/871, 1022.

Ek D'nin devamı

60	el-İsrâ	14	8/241		قيل	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/135; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 1/230; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), et-Tefsîr, 2/818; Buhârî (ö. 256/870), "Vesâyâ", 22 (No.2763), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 93 (No.4589); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 1/17, 253; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 7/596; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/7; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 187.
61	el-İsrâ	15	8/243	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
62	el-İsrâ	16	8/244	بعضهم	قال	İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luğa, 1/393; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân,15/529.
63	el-İsrâ	16	8/245	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/404.
64	el-İsrâ	17	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
65	el-İsrâ	18	8/246	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
66	el-İsrâ	19	8/247	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
67	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Tefsîru's-Sevrî, 70; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/526; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/125; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/411; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2322.
68	el-İsrâ	20	8/248	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,1/125; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/294; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17 410; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/269.
69	el-İsrâ	20	8/248	في الخبر عن رسول الله	روي	Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/193; Câhiz (ö. 255/869), el-Beyân, 3/101.
70	el-İsrâ	20	8/248	الحسن قال رسول الله	عن	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), ez-Zühd, 30; İbn Mâce (ö. 273/887), "Zühd", 2 (No.4105); Tirmizî (ö. 279/892), "Sıfatu kıyâme", 30 (No.2465).

Ek D'nin devamı

71	el-İsrâ	21	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-İsrâ	22	8/249	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
73	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/716; Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 5/185.
74	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,1/126; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/413; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 247; İbn Kuteybe (ö. 276/889),Garîbü'l-Kur'ân, 253; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/230, 2/49, 230; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/139.
75	el-İsrâ	23	8/250	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf , 340; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/126; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Ḳurʾân, 2/120; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 138, İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 56; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/414; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/49; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2323.
76	el-İsrâ	23	8/251	ابن مسعود	ذكر في حرف	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/527; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/120; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/295; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/413; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/139.
77	el-İsrâ	23	8/251	أبي بن كعب	ذكر في حرف	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/413-414.
78	el-İsrâ	23	8/251	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/527.
79	el-İsrâ	23	8/251	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 247.
80	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/234.
81	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2324.
82	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
83	el-İsrâ	23	8/254	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
84	el-İsrâ	23	8/255	أبي حنيفة	قول	Serahsî (ö. 483/1090), el-Mebsût, 1/33.

Ek D'nin devamı

85	el-İsrâ	23	8/255	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
86	el-İsrâ	23	8/255	أبو بكر الكيساني (الأصم)	قال	Kaynağa ulaşılamadı
87	el-İsrâ	23	8/255	غيره	قال	Kaynağa ulaşılamadı
88	el-İsrâ	23	8/256	أبي حنيفة	قول	Kaynağa ulaşılamadı
89	el-İsrâ	24	8/257	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
90	el-İsrâ	24	8/257	أهل التأويل	قول	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/421; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2324; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/421; Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh, 44; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 546; Zührî (ö. 124/742), en-Nâsih ve'l-mensûh, 30; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 5/170; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/76; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/127.
91	el-İsrâ	24	8/258	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
92	el-İsrâ	24	8/258	عن جابر بن عبد الله	روي	Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh, , 44; İbn Mâce (ö. 273/887), "Ticârât", 64 (No.2291); Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 4/277; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 4/158; Tahâvî (ö. 321/933), el-Muhtasar, 4/283; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 546.
93	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Zührî (ö. 124/742), en-Nâsih ve'l-mensûh, 30; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 5/170; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/76; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/127;
94	el-İsrâ	25	8/259	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
95	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم (وهو قول ابي عوسجة)	قال	Kaynağa ulaşılamadı
96	el-İsrâ	25	8/260	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 253.

Ek D'nin devamı

97	el-İsrâ	25	8/260	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/295; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 21/168; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/107; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Lugatü'l-kabâʾil, 10; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir,1/115; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 15/436.
98	el-İsrâ	25	8/260		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/ 422, 21/168, 192, 22/364; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/107; Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859), Hadîsü Hişâm b. Ammâr, 144; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 103237; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/115; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 15/ 435.
99	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 3/81; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/423.
100	el-İsrâ	25	8/260	عن زيد بن أرقم	روي	Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 2/66; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 3/69; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/353, 2/173; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 32/9 (No.19264), 92 (No.19347); Abd b. Humeyd (ö. 249/863), el-Müntehab,112; Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 2/913; Müslim (ö. 261/875), "Salâtü'l-müsâfirîn", 144; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 10/224; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 2/ 229; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 2/13; İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952), el-Mu'cem, 2/612; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930, el-Evsat, 5/238; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Garîbü'l-hadîs 3/203, 4/494; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 3/1097.
101	el-İsrâ	25	8/260	أبي هريرة	عن	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 16/329 (No.10559); Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 1/281; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 2/227.
102	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/661; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/426.

Ek D'nin devamı

103	el-İsrâ	26	8/261		منهم من قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/661; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/426.
104	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Sem'ânî (ö. 489/1096), Tefsîrü'l-Kurʾân, 4/31; Begavî (ö. 516/1122), Meʿâlimü't-tenzîl, 3/456.
105	el-İsrâ	26	8/261	عن ابن مسعود	روي	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 435; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 1/32; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/428; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 5/331;
106	el-İsrâ	26	8/261	إبن عباس	قول	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/429.
107	el-İsrâ	26	8/261	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
108	el-İsrâ	27	8/262	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
109	el-İsrâ	28	8/262	الحسن	عن	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/131; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 21/149 (No.13497); Buhârî (ö. 256/870), "Rehn", 1 (No.2508); İbn Mâce (ö. 273/887), "Zühd", 10 (No.4147); İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/401.
110	el-İsrâ	28	8/262	إبن عباس	عن	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/431; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2325, 7/2326.
111	el-İsrâ	28	8/262	أهل التأويل	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/529; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/122; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 28/430, 431, 432; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/235; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2325-2326.
112	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/431; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2326; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/122.
113	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/297; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/432.
114	el-İsrâ	28	8/263	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr,2/297; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/432.
115	el-İsrâ	28	8/263	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

116	el-İsrâ	28	8/263	نحو ذلك	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/529.
117	el-İsrâ	29	8/263	إبن عباس وغيره	قول	Levîn el-Massîsî (ö.245/859), Cüz', 32.
118	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/434-435.
119	el-İsrâ	29	8/263	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/434; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2327.
120	el-İsrâ	29	8/264	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
121	el-İsrâ	29	8/265	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 254.
122	el-İsrâ	29	8/265	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
123	el-İsrâ	30	8/265	ومن الناس من قال	قال	Kaynağa ulaşılamadı
124	el-İsrâ	31	8/266	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
125	el-İsrâ	32	8/268		ذكر	İsmâil b. Ca'fer (ö. 180/796), Hadîsü Ali b. Hucr, 325; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/255; İbn Râhûye (ö. 238/853), el-Müsned, 1/116; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 7/28 (No.3912), 14/218 (No.8539) , 438 (No.8843), 15/191 (No.9331), 16/484 (No.10829), 531 (No.10911); Buhârî (ö. 256/870), "İsti'zân", 12 (No.6243); Müslim (ö. 261/875), "Kader", 2657; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 5/332, 15/346, 16/204; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 9/246, 11/309, 387; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 7/137, 139; Harâitî (ö. 327/939), İ'tilâli'l-kulûb, 138; Harâitî (ö. 327/939), Mesâvi'l-ahlâk, 227; Şâşî (ö. 335/946), el-Müsned, 1/381-382.

Ek D'nin devamı

126	el-İsrâ	33	8/268	عن رسول الله	روي	Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 1/225, 328, 2/902; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 10/261, 265; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 387, 391; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 2/300-301, 4/148; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 1/71, 232, 3/130; Şâfiî (ö. 204/820), el-Müsned, 2/ 96, 3/ 290; Humeydî (ö. 219/834), el-Müsned, 1/219; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/169; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 5/452, 453, 497, 7/321; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Fezâʾilü's-sahâbe, 1/464-465, 495-496, 508; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 1/491 (No.437), 502 (No.452), 512 (No.468), 534 (No. 509), 6/120 (No.3621), 7/431 (No.4429), 40/350 (No.24304), 42/463 (No.25700), 520 (No.25794); Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 3/1477; Buhârî (ö. 256/870), "Diyât", 6 (No.6878); Müslim (ö. 261/875), "Kasâme", 25; İbn Şebbe (ö. 262/876), Târîhu'l-Medîne,4/1186-1187,İbn Mâce (ö. 273/887), "Hudûd", 1 (No.2533, 2534); Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Hudûd", 1 (No.4353) "Diyât", 3 (No.4502); Tirmizî (ö. 279/892), "Diyât", 10 (No.1402), "Hudûd", 15 (No.1444), "Fiten", 1 (No.2158); İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), el-Âhâd ve'l-mesânî, 1/132, 5/75 İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), es-Sünne, 1/30, 2/434Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 2/9, 35, 17/180; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 3/427, 438, 440-441; Nesâî (ö. 303/915), "Tahrîmü'd-dem", 4 (No.4016, 4017, 4019), 10 (4048), 13 (No.4057, 4058), "Kasâme", 5 (No.4721); Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 8/136, 206, 9/128; İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20), el-Müntekâ, 1/ 212-213; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 4/97-98; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 5/51, 9/440, 10/448; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 3/ 159; Şâşî (ö. 335/946), el-Müsned, 1/385.

Ek D'nin devamı

127	el-İsrâ	33	8/269		روي	Müzenî (ö. 264/878), el-Muhtasar, 8/273.
128	el-İsrâ	33	8/269		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/530.
129	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 324; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/237; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 4/1097, 1332; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/271.
130	el-İsrâ	33	8/269	أبي حنيفة	قول	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/ 24.
131	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/530; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/134; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 2/1030; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/298; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 254; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 12/635, 7/2329; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 5/456; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/440-441.
132	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
133	el-İsrâ	33	8/269	بعضهم	قال	Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/150; Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), el-Hücce, 5/99; Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Tefsîru's-Sevrî, 1/172; İbn Zencele (ö. h.403), Huccetü'l-kırâat, 402.

Ek D'nin devamı

134	el-İsrâ	33	8/270		روي	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 4/492; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) , el-Müsned, 28/337 (No.17113), 342 (No.171169), 353 (No.17128), 362 (No.17139); Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 2/1254 (No.2013); Müslim (ö. 261/875), "Sayd ve Zebaih", 57; Şâfiî (ö. 204/820), es-Sünenü'l-meˀsûre, 1/413; İbn Mâce (ö. 273/887), "Zebâih", 3 (No.3170); Tirmizî (ö. 279/892), "Diyât", 14 (No.1409); İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), el-Âhâd ve'l-mesânî, 4/99; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 8/393; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 4/352-355, 8/44; Nesâî (ö. 303/915), "Dahâyâ", 21 (No.4405, 4411, 4412, 4413, 4414); Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 5/48; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 3/184.
135	el-İsrâ	33	8/270	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/443; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurˀân, 2/123.
136	el-İsrâ	33	8/270	أن الحسن بن علي	روي	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 5/437; Ebû Saîd Dârimî (ö. 280/894), en-Nakz ʿale'l-Merîsî, 1/63; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/156; Ebû Yûsuf (ö. 182/798), el-Harâc, 175; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Âdâbü'ş-Şâfiʿî, 133; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 3/39; Belâzürî (ö. 279/892-93), Ensâbü'l-eşrâf, 2/ 505.
137	el-İsrâ	34	8/271	أبو حنيفة	قال	Tahâvî (ö. 321/933),el-Muhtasar, 5/ 80; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 2/340.
138	el-İsrâ	34	8/272	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 254.
139	el-İsrâ	34	8/272	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân,17/444; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurˀâni'l-ʿazîm, 7/2330 (No.13277).
140	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

141	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 436; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/522; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/122; Buhârî (ö. 256/870), "Tevhîd", 58 (No.7562); Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/238; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/445; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/2812 (No.15907), 12/636 (No.13280); Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/154, 5/101.
142	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 436; İbn Kuteybe (ö. 276/889), el-Mesâîl, 199; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/445; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 12/636; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/154.
143	el-İsrâ	35	8/273	بعضهم	قال	Halîl b. Ahmed,(ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 5/249; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/445; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/2812; 12/636.
144	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/446; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2331; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/155; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 186 (No.4710); Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/299; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2331; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/446; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/135; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/239;
145	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/447; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/155.
146	el-İsrâ	36	8/274		قيل	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/379; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 254; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/448; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/239;

Ek D'nin devamı

147	el-İsrâ	36	8/274	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/135; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), et-Tuhûr, 200; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/448-449; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2331.
148	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
149	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
150	el-İsrâ	36	8/275	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/135; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/446-447; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2331.
151	el-İsrâ	36	8/275		منهم من قال	Müberred (ö. 286/900), el-Kâmil fi'l-luġa, 3/181; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/447; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/77; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2331; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/155.
152	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/435; Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 7/422; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 82; İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/22.
153	el-İsrâ	37	8/276		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/531; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/299; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/450; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-'azîm, 7/2331-2332; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/127; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 255; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/156; 5/288; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/195.
154	el-İsrâ	37	8/276	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
155	el-İsrâ	38	8/277	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
156	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 5/577, 17/452; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 2/532.

Ek D'nin devamı

157	el-İsrâ	39	8/277	بعضهم	قال	Buhârî (ö. 256/870), "Ashâbu'n-nebî", 25 (No.3756), Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 5/576; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 2/532.
158	el-İsrâ	40	8/278	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
159	el-İsrâ	41	8/279	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
160	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/241; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/273.
161	el-İsrâ	41	8/279	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
162	el-İsrâ	42	8/281	عامة أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/93, 377, 379; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 11/254, 13/321, 21/296; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/184; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/312.
163	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
164	el-İsrâ	42	8/281	بعضهم	ذكر	Kaynağa ulaşılamadı
165	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
166	el-İsrâ	42	8/282	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/533.
167	el-İsrâ	42	8/282	بعض أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/137; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/454; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2332; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/312.
168	el-İsrâ	42	8/282		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
169	el-İsrâ	43	8/282	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
170	el-İsrâ	44	8/283		يقال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/533, 560; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/454, 20/481; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/274; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/465.
171	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
172	el-İsrâ	45	8/285	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
173	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

174	el-İsrâ	45	8/285		منهم من يقول	Humeydî (ö. 219/834), el-Müsned, 1/323; Ezrakî (ö. 250/864), Ahbâru Mekke, 1/316; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 1/53; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/457; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/243; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 10/3472.
175	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	قال	Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Kûtü'l-kulûb 1/157.
176	el-İsrâ	45	8/285	الحسن	يقول	Kaynağa ulaşılamadı
177	el-İsrâ	45	8/285	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
178	el-İsrâ	45	8/286	جعفر بن حرب	قال	Kaynağa ulaşılamadı
179	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/459; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2333; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-kebîr, 12/ 175.
180	el-İsrâ	46	8/287	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/534; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/58.
181	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
182	el-İsrâ	47	8/288	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
183	el-İsrâ	47	8/288		قيل	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/139; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/534; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/460.
184	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
185	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
186	el-İsrâ	48	8/288	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
187	el-İsrâ	48	8/289	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
188	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 437; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/534, 552; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/140; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2333; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/162; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/462; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/125; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/244, 4/241.

Ek D'nin devamı

189	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân,17/432; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2333.
190	el-İsrâ	49	8/289		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/562.
191	el-İsrâ	49	8/289	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
192	el-İsrâ	49	8/289	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 255.
193	el-İsrâ	49	8/289	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/534.
194	el-İsrâ	49	8/289	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 381.
195	el-İsrâ	50	8/290	بعض أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/140; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/300; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/463; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2333; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/163.
196	el-İsrâ	51	8/290	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
197	el-İsrâ	52	8/293	الحسن	قال	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/30.
198	el-İsrâ	52	8/293	قتادة	قال	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2334; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/30.
199	el-İsrâ	53	8/294	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
200	el-İsrâ	54	8/296	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/316.
201	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/142, 483; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/125; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/75; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 9/297, 17/496, 19/274.
202	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/198; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 313; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 180; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/283; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/241; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2299; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/29.

Ek D'nin devamı

203	el-İsrâ	54	8/297	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/316.
204	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/142; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/536; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/470; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 2/482, 7/2334.
205	el-İsrâ	55	8/298	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
206	el-İsrâ	55	8/299	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
207	el-İsrâ	56	8/299	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/499; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 6/106.
208	el-İsrâ	56	8/300	أهل التأويل	صرف	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/471; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/245; 4/252; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2335.
209	el-İsrâ	57	8/301		منهم من صرفها	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/537; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 2/23; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/143; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/471, 17/473-474; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2335; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 257; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-'âsâr, 6/116; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/166.
210	el-İsrâ	57	8/301	عبد الله بن مسعود	قول	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/143; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/301; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 90 (No.4714, 4715); Müslim (ö. 261/875), "Tefsîr", 3030; Mutarriz (ö. 305/918), el-Fevâid, 138; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/472; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 6/116; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2335; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/166; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-kebîr, 10/17.
211	el-İsrâ	57	8/301	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

212	el-İsrâ	57	8/301	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
213	el-İsrâ	57	8/301	أهل التأويل	منهم من يقول من	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/537; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf, 135; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/143; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 95.
214	el-İsrâ	58	8/302	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
215	el-İsrâ	59	8/302	أبو بكر الأصم (isim vermeden)	يقول	Kaynağa ulaşılamadı
216	el-İsrâ	58	8/303	أبو بكر الأصم	تأويل	Kaynağa ulaşılamadı
217	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
218	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Kaynağa ulaşılamadı
219	el-İsrâ	58	8/303	الحسن	يقول	Kaynağa ulaşılamadı
220	el-İsrâ	58	8/303	قتادة	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/144; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/475.
221	el-İsrâ	58	8/304	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/537; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/143; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/247.
222	el-İsrâ	58	8/304	بعض أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/315; Sa'îd b. Mansûr (ö. 227/842), et-Tefsîr, 5/441; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 16/ 493-494; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 3/504.

Ek D'nin devamı

223	el-İsrâ	58	8/304	عن النبي (ص)	روي	Vâkidî (ö. 207/823), Fütûhu'ş-Şâm, 1/5, 271; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/53; Ebû Ubeyd Kâsımb. Sellâm (ö. 224/838), Garîbü'l-hadîs, 1/ 3; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/311; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 28/339 (No.17115), 37/78 (No.22395), 117-118 (No.22452); Müslim (ö. 261/875), "Fiten", 2889; İbn Mâce (ö. 273/887), "Fiten", 9 (No.392); Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Fiten", 1 (No.4252); Tirmizî (ö. 279/892), "Fiten", 14 (No.2176); Cehdamî (ö. 282/896), Cüz', 44, 49; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 3/956, 962, 974; İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), ed-Diyât, 18; Vâsıtî (ö. 292/905), Târîhu Vâsıt, 158, 344, 345; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 8/413; Rûyânî (ö. 307/919-20), el-Müsned, 1/ 410, 413; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 11/ 425; Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-âsâr, 1/310; İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luğa, 1/ 237; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 12/489; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 2/ 20; Nehhâs (ö. 338/950), 'Umdetu'l-Kitâb, 83; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-evsat 8/200; Taberânî (ö. 360/971), Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, 4/45.
224	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/537, 3/475; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/144, 2/701; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/476, 20/212; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/247, 4/216; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/383; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/208; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/166, 5/326.
225	el-İsrâ	58	8/305	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 20/212; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/134.

Ek D'nin devamı

226	el-İsrâ	59	8/307		قيل	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 438; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/145; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 257; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/478; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/167.
227	el-İsrâ	59	8/307	ابن عباس والحسن وغيرهما	قال	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) , ez-Zühd, 217, 224; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/478; Ebû Dâvûd (ö. 316/929), Kitâbu'l-ba's, 1/16; Eb'uş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979), el-'Azame, 3/926.
228	el-İsrâ	59	8/307	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/538.
229	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
230	el-İsrâ	60	8/308	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 438; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/145; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/301; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/479-480, 22/100; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/247; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2335; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/168; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/350, 480.

Ek D'nin devamı

231	el-İsrâ	60	8/309	عامة أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/145; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/302; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/213; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 3/396 (No.1916), 5/450 (No.3500); Buhârî (ö. 256/870), "Menâkibu'l-ensâr", 42 (No.3888), "Tefsîrü'l-Kur'an", 92 (No.4716), "Kader", 10 (No.6613); Belâzürî (ö. 279/892-93), Ensâbü'l-eşrâf, 1/256; Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'an", 18 (No.3134); İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), es-Sünne, 1/201-202; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/152; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/480; Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-âsâr, 1/456-457; İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kitâbü't-Tevhîd, 2/493-494; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2335; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/272; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/168.
232	el-İsrâ	60	8/309	عنه صلى الله عليه و سلم	روي	Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), el-Hücce, 1/192; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 2/404; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye 1/400; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Garîbü'l-hadîs, 4/239; İbn Sa'd (ö. 230/845),et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/136; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 3/394 (No.1911), 40/83 (No.24073); Buhârî (ö. 256/870), "Teheccüd" 16 (No.1147), "Terâvîh", 1 (No.2013); Ebû Dâvûd (ö. 275/889),"Tahâre", 79 (No.202); Tirmizî (ö. 279/892), eş-Şemâil, 164; Müberred (ö. 286/900), el-Kâmil fi'l-luġa, 1/111; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 15/96; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 1/232, 2/163; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 1/29-30, 2/192; Hallâl (ö. 311/923), es-Sünne, 1/200-201; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 5/158; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 9/53, 10/146; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 1/282; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 4/1117.

Ek D'nin devamı

233	el-İsrâ	60	8/309	سعيد بن المسيب	قال	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2336; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/318.
234	el-İsrâ	60	8/309	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/483; Taberî (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî, 10/58; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/272.
235	el-İsrâ	60	8/310	في القصة	ذكر	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/303; 3/94; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/486; 21/52; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 10/3216, 10/2336.
236	el-İsrâ	60	8/310		منهم من قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 438, 568; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/538-539, 3/609; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/484.Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/248; Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 5/94; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/146; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/10;
237	el-İsrâ	60	8/310	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/24.
238	el-İsrâ	60	8/310	الحسن	قال	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/30; İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/28.
239	el-İsrâ	61	8/310	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
240	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 438; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 5/221; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/147; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/489; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/278.
241	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/489; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2336-2337.
242	el-İsrâ	62	8/313	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

243	el-İsrâ	62	8/313		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/488-489; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2337; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/278; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/147; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/127; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/249.
244	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258.
245	el-İsrâ	62	8/313		يقال	İbn Sikkît (ö. 244/858), Islâhu'l-mantık, 59; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 1/498; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/171; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/278.
246	el-İsrâ	62	8/313	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258.
247	el-İsrâ	63	8/314	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258.
248	el-İsrâ	63	8/314	غيره	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 438; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/540; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/147; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 186 (No.4710); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/490; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2337
249	el-İsrâ	64	8/315	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258.
250	el-İsrâ	64	8/315	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
251	el-İsrâ	64	8/316	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
252	el-İsrâ	64	8/317	عامة أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/540, 639; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/47; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/127; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/303; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/491; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân,3/250; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 6/113.
253	el-İsrâ	64	8/317	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/490; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/250.

Ek D'nin devamı

254	el-İsrâ	64	8/317	أبو عوسجة	قول	Kaynağa ulaşılamadı
255	el-İsrâ	64	8/317	بعض أهل التأويل	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr,2/304; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/493; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/250.
256	el-İsrâ	64	8/318	قتادة	قول	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/304; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/495.
257	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 439; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/540; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/148; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/127; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/304; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 258; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/492-494; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/250; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2337; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/278.
258	el-İsrâ	64	8/318	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/493-494.
259	el-İsrâ	64	8/319	عامة أهل التأويل	قال	İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/30; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 1/408; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/148; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/127; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/250.
260	el-İsrâ	65	8/319 -320	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
261	el-İsrâ	66	8/320	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
262	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/496.
263	el-İsrâ	66	8/322	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
264	el-İsrâ	67	8/322 -323-324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
265	el-İsrâ	68	8/324	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
266	el-İsrâ	69	8/324	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
267	el-İsrâ	69	8/324		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
268	el-İsrâ	69	8/324	غيره	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

269	el-İsrâ	69	8/325	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 259.
270	el-İsrâ	69	8/325	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
271	el-İsrâ	70	8/326	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/541-542; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/501; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/252; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2339; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/176.
272	el-İsrâ	70	8/327	بعض أهل التأويل	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/321.
273	el-İsrâ	70	8/327	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/542; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/150; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/252.
274	el-İsrâ	71	8/328	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
275	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/252; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 99; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 15/457.
276	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Tefsîru's-Sevrî, 174; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2339; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/279.
277	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/321; Askerî (ö. 400/1009), el-Vücûh ve'n-nezâir, 15/457;
278	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/540; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf, 47, 148; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/150, 2/607; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/386; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/305; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 254; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/502-503; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/253; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 99; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/279.

Ek D'nin devamı

279	el-İsrâ	71	8/328	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 439; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/503; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/607; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/386; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/253; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 99.
280	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr,2/305; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/504-505.
281	el-İsrâ	72	8/329	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 439; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/504; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/253; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/279.
282	el-İsrâ	72	8/330	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
283	el-İsrâ	72	8/330	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
284	el-İsrâ	72	8/330	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
285	el-İsrâ	72	8/331	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/151; Müberred(ö. 286/900), el-Muktedab, 4/182; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 96; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/253; İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), el-Usûl fi'n-nahv 1/105.
286	el-İsrâ	72	8/331	قتادة	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr,2/305; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/505;
287	el-İsrâ	72	8/331	إبن عباس	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/127; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/504; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2339; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/177.
288	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
289	el-İsrâ	72	8/331		يقال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/151; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/506; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/322.

Ek D'nin devamı

290	el-İsrâ	72	8/331	غيره من أهل التأويل	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/151; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 96; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/504, 506.
291	el-İsrâ	72	8/331		يقول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/542; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/151; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/305; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/504-505.
292	en-Necm	19	8/332	أهل التأويل	تأويل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/132, 4/162, 887; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/384; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/409; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/205; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 11/296; Taberî (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî, 2/338, 340; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 18/663, 664, 666-667, 669; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2340, 8/2500-2501-2502; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/73; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 66, 571; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/426; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-kebîr, 12/53.
293	el-İsrâ	73	8/332	بعضهم	قال	İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 1/55; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/253; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/506; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2340;
294	el-İsrâ	73	8/333	أنهم طلبوا	ذكروا	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2340; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/254; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/179; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/322.
295	el-İsrâ	74	8/334	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
296	el-İsrâ	74	8/334	غيره	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/254; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/179
297	el-İsrâ	75	8/334	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

298	el-İsrâ	75	8/334	غيره	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/323; Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 440; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/323; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/152; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/307; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/545; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 386; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/221; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 186 (No.4710); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 133; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 259; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/254; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 2/95; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 315; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/179.
299	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/545; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/324.
300	el-İsrâ	75	8/334		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/509.
301	el-İsrâ	76	8/334	الحسن	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/152.
302	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/510; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân,2/281; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/180.
303	el-İsrâ	76	8/335	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid,440; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/510-511, 535; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2341; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/254; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/281; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/180.

Ek D'nin devamı

304	el-İsrâ	76	8/335	أهل التأويل	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/129; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/510; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2341; Nehhâs (ö. 338/950), Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf, 380.
305	el-İsrâ	77	8/336	الحسن	قول	Kaynağa ulaşılamadı
306	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/152; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/512; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/255.
307	el-İsrâ	77	8/336	بعضهم	قول	kaynağa ulaşılamadı
308	el-İsrâ	78	8/336	بعضهم	قال	İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 1/136, 2/119; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 2/1043; Kutrub (ö. 210/825 civarı), el-Ezmine, 17; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/129; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/387; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/310; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Mevâsimü'l-'arab, 143; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 259; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 26; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 15/508, 17/514-517; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/255; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 2/322; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), el-'İlel, 4/591; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/181;
309	el-İsrâ	78	8/336	الناس	يقول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf, 167; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/153; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 1/553.
310	el-İsrâ	78	8/337		منهم من يقول	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/518-519.
311	el-İsrâ	78	8/338		يقولون	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 3/ 45; Dûlâbî (ö. 310/923), el-Künâ ve'l-esmâʾ, 1/416, Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/524; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/ 483

Ek D'nin devamı

312	el-İsrâ	78	8/338	عبد الله بن مسعود وغيره	منهم من يقول	İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 1/136; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/154; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Garîbü'l-hadîs, 4/370; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 2/44; İbn Kuteybe (ö. 276/889), el-Envâü fî mevâsimi'l-'arab, 143; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 259; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), Hadîsü Muhammed b. Beşşâr, 98; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 2/323; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/512-514; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/181.
313	el-İsrâ	78	8/338	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
314	el-İsrâ	78	8/338	من الناس	إحتج	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/254; Ezherî (ö. 370/980), ez-Zâhir, 51; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/32.
315	el-İsrâ	78	8/338		منهم من يقول	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 16/513 (No.10882), 43/317 (No.26282).

Ek D'nin devamı

316	el-İsrâ	78	8/339	عامة أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-İmâm eş-Şâfiî, 2/1046; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/129; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 388; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 1/522; Humeydî (ö. 219/834), el-Müsned,Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) , el-Müsned, 12/109 (No.7185), 16/126 (No.10133); Buhârî (ö. 256/870), Cüz'ü'l-kırâʾat, 59-60; Buhârî (ö. 256/870), "Ezân", 31 (No.648), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 193 (No.4717); Müslim (ö. 261/875), "Mesâcid", 649; İbn Mâce (ö. 273/887), "Salât", 2 (No.670); Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3135); Ebû Saîd Dârimî (ö. 280/894), er-Red 'ale'l-Cehmiyye, 76; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 10/17, 16/28; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 94; Ebû Ca'fer İbn Ebî Şeybe (ö. 297/910), el-'Arş, 485; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 1/258, 10/152, 410, 422; Nesâî (ö. 303/915), "Salât", 22 (No.486); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/520-523; İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kitâbü't-Tevhîd, 1/322, 325; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 2/365; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/256; Serrâc (ö. 313/925), Hadîsü's-Serrâc, 2/188; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 196, 221, 348, 368; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/315; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 2/323; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2342; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 3/479, 4/183.

Ek D'nin devamı

317	el-İsrâ	78	8/339	أهل التأويل	حمل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-İmâm eş-Şâfiî, 2/1046; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/129; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 388; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 1/522; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) , el-Müsned, 12/109 (No.7185), 16/126 (No.10133); Buhârî (ö. 256/870), Cüz'ü'l-kırâʾat, 59-60; Buhârî (ö. 256/870), "Ezân", 31 (No.648), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 193 (No.4717); Müslim (ö. 261/875), "Mesâcid", 26; İbn Mâce (ö. 273/887), "Salât", 2 (No.670); Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3135); Ebû Saîd Dârimî (ö. 280/894), er-Red 'ale'l-Cehmiyye, 76; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 10/17, 6/28; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 94; Ebû Ca'fer İbn Ebî Şeybe (ö. 297/910), el-'Arş, 485; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 1/258, 10/152, 410, 422; Nesâî (ö. 303/915), "Salât", 22 (No.486); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/520-523; İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kitâbü't-Tevhîd, 1/322, 325; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 2/365; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/256; Serrâc (ö. 313/925), Hadîsü's-Serrâc, 2/188; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 196, 221, 348, 368; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/315; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 2/323; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2342; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 3/479, 4/183.
318	el-İsrâ	79	8/339	بعضهم	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/389.
319	el-İsrâ	79	8/339	الحسن	قال	Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 33; Süyûtî (ö. 911/1505), ed-Dürrü'l-mensûr, 5/374.

Ek D'nin devamı

320	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/129; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 33; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/525; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/184.
321	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 2/213; İbn Mâce (ö. 273/887), "İkâmetü's-salât", 25 (No.906); İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Ahbâru'l-Mekkiyyîn, 271, 273-274; İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Tarîhu'l-kebîr, 1/204-205; Cehdamî (ö. 282/896), Fazlu's-salât, 57-60; İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), es-Salât, 24; Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-âsâr, 223; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 5/443; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 3/51; Şâşî (ö. 335/946), el-Müsned, 2/89; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/375.

Ek D'nin devamı

322	el-İsrâ	79	8/340	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 441; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/546; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/463; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/156; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 1/306; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/319; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) , el-Müsned, 15/428 (No.9684), 458 (No.9735), 16/489 (No.10839), 23/120 (No.14817); Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 194 (No.4718, 4719); İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Ahbâru'l-Mekkiyyîn, 271-275; İbn EbÎ Hayseme (ö. 279/892-93), Tarîhu'l-kebîr, 1/203-205; Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3137); İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), es-Sünne, 2/364, 395; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 14/168, 17/526-527; İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kitâbü't-Tevhîd, 2/212, 725-726; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/256; Tûsî (ö. 312/?) el-Müstahrec, 2/34; Serrâc (ö. 313/925), Hadîsü's-Serrâc, 3/235; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 51; Begavî, Ebu'l-Kâsım (ö. 317/929), Nüshatü Tâlût, 43; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 3/36; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 3/50; Ukaylî (ö. 322/934), ed-Duʿafâʾü'l-kebîr, 2/314; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 6/1766, 7/2342- 2343.
323	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/157; Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-evsat, 1/30; Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3139); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/533-535; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/256; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), et-Tefsîr,1/159; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/281; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/185.
324	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

325	el-İsrâ	80	8/341	الحسن	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/535.
326	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 441; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 96; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/534; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân,2/281.
327	el-İsrâ	80	8/341	مجاهد	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 441; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/534; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/185; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/186.
328	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 441; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,1/158; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/536; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân,2/281.
329	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
330	el-İsrâ	80	8/341	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,1/158; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/535-537.
331	el-İsrâ	80	8/342		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
332	el-İsrâ	80	8/342	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
333	el-İsrâ	80	8/342	الحسن	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/533.
334	el-İsrâ	81	8/342	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil,2/173, 547, 3/538; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 14/283.
335	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/158; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/315; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 20/420; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/242; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/186.
336	el-İsrâ	81	8/342		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
337	el-İsrâ	81	8/342	نحو ذلك	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/547.
338	el-İsrâ	81	8/344		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/547; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/158; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/538.

Ek D'nin devamı

339	el-İsrâ	82	8/344	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
340	el-İsrâ	83	8/346	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/547; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/158; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf, 199; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/389, 2/198; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 260; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 137; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/539, 21/491-492; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/391.
341	el-İsrâ	84	8/347	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
342	el-İsrâ	84	8/347	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 260.
343	el-İsrâ	84	8/347	قطرب	قال	Kaynağa ulaşılamadı
344	el-İsrâ	84	8/347	بعضهم	قال	Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), ez-Zühd, 628; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/159; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-ʿİlel, 1/304; Ebu's-Serî Hennâd (ö. 243/857), ez-Zühd, 2/440; Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 7/426; Buhârî (ö. 256/870), "Îmân", 39 (No.53); Hanbel b. İshâk (ö. 273/886), Cüz', 81; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/540; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/188.
345	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/541; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/257.
346	el-İsrâ	84	8/347		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/547; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/130.
347	el-İsrâ	84	8/348		يقال	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 5/295; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 389; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-hadîs, 1/505; İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luğa, 2/877.
348	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
349	el-İsrâ	85	8/348	أبو بكر الأصم	إلى هذا ذهب	Kaynağa ulaşılamadı
350	el-İsrâ	85	8/348	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

351	el-İsrâ	85	8/348	إبن عباس	عن	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 696; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/772.
352	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/547, 4/565, 772; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/160; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/314; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/544, 24/176; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 5/86.
353	el-İsrâ	85	8/348	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
354	el-İsrâ	85	8/349	عن أبي يوسف	روي	Kaynağa ulaşılamadı
355	el-İsrâ	85	8/349		siga verme den	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ,el-Müsned, 7/14 (No.3898), 280 (No.4248); Eşec el-Kindî (ö. 257/871), Cüz'ün fîhi Ebû Sa'îd el-Eşec, 299, 302; Müslim (ö. 261/875), "Sıfatü'l-kıyâmeti ve'l-cenneti ve'n-nâr", 32-34; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 4/334; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/167; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 9/267.
356	el-İsrâ	85	8/349	جعفر بن حرب	قال	Kaynağa ulaşılamadı
357	el-İsrâ	85	8/349	عن نبي الله	روي	İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 7/2219; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-evsat, 6/250; Cürcânî (ö. 365/976), el-Kâmil fî duʿafâʾi'r-ricâl, 8/385; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979), el-'Azame, 1/210, 4/1489; Aclûnî (ö. 1162/1749), Keşfü'l-hafâʾ, 1/357.
358	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
359	el-İsrâ	85	8/350	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/159,161.
360	el-İsrâ	86	8/351		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
361	el-İsrâ	87	8/352	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
362	el-İsrâ	88	8/353	بعض أهل التأويل	قال	Bâkıllânî (ö. 403/1013), Temhîdü'l-evâʾil, 270.
363	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/148; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/34; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/328;

Ek D'nin devamı

364	el-İsrâ	88	8/354		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 1/378; Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), el-Bedʾ ve't-târîh, 5/43.
365	el-İsrâ	89	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
366	el-İsrâ	90	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
367	el-İsrâ	91	8/355	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
368	el-İsrâ	92	8/357	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
369	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
370	el-İsrâ	93	8/358	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 261.
371	el-İsrâ	92	8/358	غيره	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/550-551; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-'azîm, 9/2814.
372	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
373	el-İsrâ	93	8/358	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
374	el-İsrâ	93	8/358		يقال	İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luğa, 2/1144; Askerî (ö. 400/1009), el-Vücûh ve'n-nezâir, 239.
375	el-İsrâ	93	8/358	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 1/585, 2/550, 3/279, 525, 4/149, 5/70-71; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/393; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/101; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/2814; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/102.
376	el-İsrâ	94	8/359	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
377	el-İsrâ	95	8/359	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
378	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
379	el-İsrâ	96	8/360	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
380	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
381	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
382	el-İsrâ	97	8/363	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
383	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/561-562; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/261; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 1/220; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/197.
384	el-İsrâ	97	8/364	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 261.

Ek D'nin devamı

385	el-İsrâ	97	8/364	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
386	el-İsrâ	97	8/363	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/552; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 1/391; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 261; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/561-562; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/197.
387	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/ 214; İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luğa, 2/714
388	el-İsrâ	97	8/364		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
389	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/552; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/561.
390	el-İsrâ	97	8/364	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/561.
391	el-İsrâ	98	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
392	el-İsrâ	99	8/364	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
393	el-İsrâ	100	8/365	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/261.
394	el-İsrâ	100	8/366	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
395	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
396	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
397	el-İsrâ	101	8/368	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/564.
398	el-İsrâ	101	8/368	إبن عباس	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/566.
399	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/318; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/566.
400	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعلها	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/318; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/565, 566; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 1/59, 63; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 167; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/200.

Ek D'nin devamı

401	el-İsrâ	101	8/368		منهم من يجعل	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/318; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/564-566; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 1/59, 63; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 4/1107; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/553; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/165; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 167; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/200; Dîneverî (333/945), el-Mücâlese, 2/339; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/200.
402	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يجعل	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/318; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/564, 566.
403	el-İsrâ	101	8/369		منهم من يعد	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/553; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/564; Dîneverî (333/945), el-Mücâlese, 2/339;
404	el-İsrâ	101	8/369		منهم من لا يعد	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/165; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/318; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/564-565-566; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 1/59, 63; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 4/1107; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 167; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/200.

Ek D'nin devamı

405	el-İsrâ	101	8/369	صفوان بن عسال المرادي	روي	Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 2/483; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), el-Hutab ve'l-mevâʿiz, 134; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Fezâʾilü'l-Kurʾân, 275; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 2/367; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/328; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 30/21-22 (No.18096); İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Tarîhu'l-kebîr, 3/26; Tirmizî (ö. 279/892), "İsti'zân", 33 (No.2733), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3144); Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 3/449, 7/111, 8/43; Nesâî (ö. 303/915), "Tahrîmu'd-dem", 17 (No.4078); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/566-567; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 1/55, 57, 58; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 3/215; Ukaylî (ö. 322/934), ed-Duʿafâʾü'l-kebîr, 2/261; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 4/1107; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/199.
406	el-İsrâ	101	8/369	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
407	el-İsrâ	101	8/370	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
408	el-İsrâ	102	8/370		قُرِئَ	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/166; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/132; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/568; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/263; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/201; Ezherî (ö. 370/980), Kitâbü Meʿâni'l-kırâʾât, 2/102.
409	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 442; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/166; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 2/318; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 261; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/570, 571; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/263; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/285.
410	el-İsrâ	102	8/371		قيل	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/570.

Ek D'nin devamı

411	el-İsrâ	102	8/371	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/569, 571,
412	el-İsrâ	103	8/371	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/553; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/166; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/572; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 2/332.
413	el-İsrâ	104	8/371	بعضهم	قال	Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm,2/332.
414	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/572.
415	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم (وهو قول ابن عباس)	قال	Kaynağa ulaşılamadı
416	el-İsrâ	104	8/372	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 13/174.
417	el-İsrâ	104	8/372	عامة أهل التأويل	قالوا	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/554; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), et-Tesârîf, 353; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/166; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/572.
418	el-İsrâ	105	8/372	الحسن	قال	Kaynağa ulaşılamadı
419	el-İsrâ	105	8/372		يقال	Kaynağa ulaşılamadı
420	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/133; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 2/351; Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 5/148; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 2/351; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/573-574; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/286; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/205; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 9/96.
421	el-İsrâ	106	8/374	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/133; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 2/351; Dûrî (ö. 248/862), Kırâʾâtü'n-nebî, 121; Harbî (ö. 285/899), Garîbü'l-hadîs, 2/351; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/573-574, 575; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/263; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luġa, 9/96.

Ek D'nin devamı

422	el-İsrâ	107	8/375	الحكماء	siga verme den	Ebû Hanîfe (ö. 150/767), el-Fıkhü'l-ekber, 163; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/744; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/197; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/158; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân, 263 (No.4815); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 172; Müberred (ö. 286/900), el-Muktedab, 2/86; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 18/10, 21/478; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/205, 251, 4/187, 388; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 4/197, 11/218; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 2/278; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/274.
423	el-İsrâ	107	8/375	أصحاب الظواهر حيث قالوا	قالوا	Kaynağa ulaşılamadı
424	el-İsrâ	108	8/376	الملحدة	قالت	Kaynağa ulaşılamadı
425	el-İsrâ	109	8/377	أبي حنيفة	قول	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/37.
426	el-İsrâ	109	8/377	الحسن	قال	Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Tefsîru's-Sevrî, 205; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/392; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/8.
427	el-İsrâ	110	8/378	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,1/168; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân,1/133; Zeccâc (ö. 311/923), Tefsîru esmâi'llâhi'l-hüsnâ, 25; İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-luga,1/524; Nehhâs (ö. 338/950), 'Umdetu'l-Kitâb, 64; İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân,1/117; Cevherî (ö. 400/1009), es-Sıhah, 5/1929.
428	el-İsrâ	110	8/378	الحسن	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/168; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 1/133.
429	el-İsrâ	110	8/378	أبو بكر الأصم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
430	el-İsrâ	110	8/378	الزجاج	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 1/ 43, 3/18, 4/73, 5/95, 152.

Ek D'nin devamı

431	el-İsrâ	110	8/379		يذكر	Ebû Hanîfe (ö. 150/767), el-Müsned, 40; Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Min hadîsi'l-İmâm, 59; İmam Mâlik (ö. 179/795), "Salât", 2/124; Ebû Yûsuf (ö. 182/798), el-Âsâr, 53; Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), el-Mebsût, 1/9; Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), el-Hücce, 1/130, 132, 134, 135; İbn Vehb (ö. 197/813), el-Câmi', 244; İbn Vehb (ö. 197/813), Muvatta', 124; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 1/201, 219, 241, 416, 302; Şâfiî (ö. 204/820), er-Risâle, 267; Şâfiî (ö. 204/820), el-Müsned, 237; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 2/199, 200, 201, 202, 203; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Garîbü'l-hadîs, 1/111; Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 68, 371, 379; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/148, 166, 216, 280; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 1/259, 260, 261; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Mesâil,84; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 6/28 (No.3562) 122 (No.3622), 422 (No.3877), 7/34 (No.3919), 35 (No.3920), 37 (No.3921), 50 (No.3935), 108 (No.4006), 117 (No.4017), 152 (No.4064),177 (No.4101), 227 (No.40160), 238 (No.4177), 247 (No.4189), 332 (No.4305), 392 (No.4382), 428 (No.4422); Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 2/845, 846; Buhârî (ö. 256/870), el-Edebü'l-müfred, 552; Buhârî (ö. 256/870), "Ezân" 146 (No.831), 167 (No.835), "el-Amel fi's-salât", 4 (No.1202), "Bid'ü'selâm" 2 (No.6230), 27 (No.6265), "De'avât" 16 (No.6328), "Tevhîd", 5 (No.7381); Eşec el-Kindî (ö. 257/871), Cüz'ün fîhi Ebû Sa'îd el-Eşec 212; Müslim (ö. 261/875), "Salât", 402; İbn Mâce (ö. 273/887), "İkâmetü's-salât ve's-sünne", 24 (No.899, 902); Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Salât", 186 (No.968, 971); Fesevî (ö. 277/890), el-Maʿrife ve't-târîh, 2/635; Tirmizî (ö. 279/892), el-ʿİlelü'l-kebîr, 71; Tirmizî (ö. 279/892),

Ek D'nin devamı

431	el-İsrâ	110	8/379		يذكر	" Salât", 100 (No.289), Nikâh, "17" (No.11D (ö. 281/894); Dımaşkî (ö. 281/894), el-Fevâidü'l-mu'allele, 134; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 4/354, 5/17, 24, 62, 95, 111, 125, 136, 146, 150, 153, 187, 200, 297, 405, 417, 6/497; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 1/374-378, 380, 2/68, 70, 78, 7/141, 10/295; Nesâî (ö. 303/915), "Tatbîk", 98 (No.1162, 1163, 1164, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1173, 1175), "Sehv", 41 (No.1277), 43 (No.1279), 45 (No.1281), 56 (1298); Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 9/13, 68, 236; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Mu'cem, 250, 267; İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20), el-Müntekâ, 61; Rûyânî (ö. 307/919-20), el-Müsned, 1/356; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/587; Taberî (ö. 310/923), Tehzîbü'l-âsâr, 231-234, 237, 26; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 1/348, 350, 356; Tûsî (312 h.), el-Müstahrec, 2/161; Serrâc (ö. 313/925), Hadîsü's-Serrâc, 2/54, 172, 175-179; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/541-542, 3/44; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 3/202, 205, 210-211; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-İkna', 1/95; Tahâvî (ö. 321/933), Ahkâmu'l-Kur'ân, 1/182; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 6/17, 9/409, 414, 14/269; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 1/261-264; Tahâvî (ö. 321/933), el-Muhtasar, 1/214; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/60.

Ek D'nin devamı

432	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil b.Süleymân, 2/556; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/77; Muhâsibî (ö. 243/857), Fehmu'l-Kur'ân, 257; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 1/168; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 2/198; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 1/295 (No.155), 3/352 (No.1853); Muhâsibî (ö. 243/857), Fehmu'l-Kur'ân, 257; Buhârî (ö. 256/870), Halku efʿâli'l-ʿibâd, 82; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 197 (No.4722), "Tevhîd", 44 (No.7525), 52 (7547); Müslim (ö. 261/875), "Salât", 446; Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No.3145,3146); Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 2/25, 10/157; Nesâî (ö. 303/915) "İftitâh", 80 (No.1011, 1012); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/584-586; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 3/39; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/264; Tûsî (ö. 312 h.) el-Müstahrec, 2/402; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 267; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/449; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 4/194; Tahâvî (ö. 321/933), Ahkâmu'l-Kur'ân, 1/240; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 10/3272; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 552; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/206.
433	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
434	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
435	el-İsrâ	110	8/379	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 443; Muhâsibî (ö. 243/857), Fehmu'l-Kur'ân, 422; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/587-588.

Ek D'nin devamı

436	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/556; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/77; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b.Sellâm, 1/168; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/320; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 2/198; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/584, 586-587.
437	el-İsrâ	110	8/380	بعضهم	قال	İbn İshâk (ö. 151/768), Sîretü İbn İshâk, 206; Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Tefsîru's-Sevrî, 175; İmam Mâlik (ö. 179/795), "Kur'ân", 734; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/321; Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 56; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 2/198, 6/96; İbn Râhûye (ö. 238/853), el-Müsned, 2/141; Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 3/256, 4/173; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 197 (No.4723), "De'avât", 16 (No.6327), "Tevhîd", 44 (No.7526); Müslim (ö. 261/875), "Salât", 446; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned,18/97, 120; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 340; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/157; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 17/581-583, 586; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 69, 268; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/450; İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929), Müsnedü ʿÂʾişe, 68; Tahâvî (ö. 321/933), Ahkâmu'l-Kur'ân, 1/240; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), el-'İlel, 4/694; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 553; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 4/207.
438	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil,2/556; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân,2/76; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 9/416, 17/590; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 8/2478, 8/262.

Ek D'nin devamı

439	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/556, 3/225; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 2/76; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 9/416; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 8/2478, 8/2621.
440	el-İsrâ	111	8/380		منهم من قال	Kaynağa ulaşılamadı
1	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/201-202; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 675; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 9/41.
2	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 607; Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh, 46; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/65; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1261; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/64; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/617-618; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/210; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/320; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/104-105; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/188, 2/392; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/381, 7/384, 7/390, 7/408; Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), el-Müsned, 56; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 19/257(No.12226), 369 (No.12374), 20/177 (No.12779), 20/452 (No.13246), 21/232 (No.13639), 21/368 (No.13914), 24/212 (No.15470); Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 5/250-251; Buhârî (ö. 256/870), "Meğâzî", 37 (No.4172), "Tesîru'l-Kur'ân", 278 (No.4834); Müslim (ö. 261/875), "el-Cihâd ve's-Siyer", 1786; Fakihi (278/891- 892), Ahbâru Mekke, 5/52; Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Cihâd", 155; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 5/397, 13/365, 13/381, Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 8/131, 10/260, 10/261; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-

Ek D'nin devamı

2	el-Fetih	48/1	14/7	بعضهم	قال	Müsned, 5/308, 5/472, 6/21, 6/22; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/199, 22/200, 22/201, 22/202; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/19; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 4/298-300; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 10/233, 14/474; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/129; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 675; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/493-494.
3	el-Fetih	1	14/7		في قصة الحديبية	Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 29; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/182; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/386; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 22/398 (No.14522), 23/114 (No.14806); Buhârî (ö. 256/870), "Menâkıb", 25 (No.3576), "Meğâzî", 37 (No.4152); Firyâbî (ö. 301/913), Delâilü'n-nübüvve, 69; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 1/65.
4	el-Fetih	1	14/7		أخبر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/402, 405-406; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/644; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/319; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/14; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 4/296 (No.2495), 4/491 (No.2769); Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 2/322; Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 31 (No.3191, 3192, 3193, 3194); Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/212; Taberî (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî, 2/184; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 20/68-72; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 7/43, 440-442; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/3086; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/178; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 5/242;

Ek D'nin devamı

5	el-Fetih	1	14/8	عن رجل مجمع بن جارية	روي	İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/105; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/489, 7/384; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 24/212-213 (No.15470); Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Cihâd", 155 (No.2736), "el-Harâc ve'l İmâre ve'l-Fey'", 24 (No.3015); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/202;
6	el-Fetih	1	14/8		في بعض الاخبار	Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), Kitâbu'l-fiten, 1/87; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/64; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 25/348 (No.15975); İbn Zencûye (ö. 251/865), el-Emvâl, 397; Buhârî (ö. 256/870), "Cizye", 18 (No.3182), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 282 (No.4844); Müslim (ö. 261/875), "el-Cihâd ve's-Siyer", 94; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/262; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 1/364; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/201; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 4/296-297; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 13/39.
7	el-Fetih	1	14/8	عامر	عن	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/199; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 10/233.
8	el-Fetih	1	14/8	جابر	عن	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/201-202; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 676.
9	el-Fetih	1	14/9	عن عبد الله بن مسعود	روي	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/188; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/390; Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), el-Müsned, 56; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 6/243 (No.3710), 7/426 (No.4421); Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 5/250-251; Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 5/397; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 8/131; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/199.
10	el-Fetih	1	14/9	إبن عباس	عن	Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/571-633.

Ek D'nin devamı

11	el-Fetih	2	14/10	في الخبر	روي	Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 8/88; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 4/274; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 1/484; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849),el-Musannef, 1/204; İbn Râhûye (ö. 238/853), el-Müsned, 1/198; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 10/338 (No.6202), 16/27 (No.9935); Buhârî (ö. 256/870), Halku efʿâli'l-ʿibâd, 54; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 55-56.
12	el-Fetih	2	14/10	بعض أهل التأويل	قال	Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1262; Vâkidî (ö. 207/823), Fütûhu'ş-Şâm, 2/100; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 147.
13	el-Fetih	3	14/11	أهل التأويل	قول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/66; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/203; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/20.
14	el-Fetih	3	14/12	ومن الناس من يقول	يقول	Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh, 1/46; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/65-66;
15	el-Fetih	3	14/12	Hz. Peygamber'a ait bir künye / lakab vb. kullanmadan	قال	Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh, 1/46; Zührî (ö. 124/742), en-Nâsih ve'l-mensûh, 33; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/65-66; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 3/80; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1262; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/310; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/195; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/99-100; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 10/3293; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 664, 675; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/440-441.
16	el-Fetih	3	14/12	رسول الله	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/210; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 20/335 (No.13035); Tirmizî (ö. 279/892), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 48 (No.3263); Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 5/385; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/200.

Ek D'nin devamı

17	el-Fetih	4	14/12	بعضهم	قال	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 607; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 1/329; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 2/468-469; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 427; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 262; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 250.
18	el-Fetih	4	14/12		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/67-68; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/67; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/618, 621; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 186; Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîr, 147; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/203; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 2/469, 6/1801; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 6/1801; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/130;
19	el-Fetih	4	14/13	المعتزلة	يقولون	Kaynağa ulaşılamadı
20	el-Fetih	4	14/13	بعض المعتزلة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
21	el-Fetih	4	14/13	أبو حنيفة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
22	el-Fetih	4	14/13 -14	بعض أهل التأويل	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/66; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 1/220, 3/40, 8/191, 18/492.
23	el-Fetih	5	14/14 -15	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
24	el-Fetih	6	14/15 -16	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
25	el-Fetih	7	14/17	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
26	el-Fetih	8	14/17	أبو بكر الأصم	قول	Kaynağa ulaşılamadı
27	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

28	el-Fetih	8	14/17	بعضهم	قال	Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm, 2/725; Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-kebîr, 11/312; Taberânî (ö. 360/971), Kitâbü'd-duâ', 461; Mervezî (ö. 294/906), Taʿzîmü kadri's-salât,2/673; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 8/369, 20/281, 22/206-207; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/231, 5/21; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 9/3140; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 3/219, 6/498.
29	el-Fetih	9	14/18		قرئ	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/207; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/21; İbn Mücâhid (ö. 324/936), Kitâbü's-Sebʿa, 603; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/131.
30	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/70; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/65; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/319; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 412; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/207-208; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/21; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/131
31	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Tefsîrü't-Tüsterî, 147; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/207-208.
32	el-Fetih	9	14/18	بعضهم	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/217; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/211; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 412; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/207; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/131.
33	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/70; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/619; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/208-209; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/21; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/131.

Ek D'nin devamı

34	el-Fetih	9	14/19	في بعض القراءة	ذكر	Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Fezâʾilü'l-Kurʾân, 312; Mervezî (ö. 294/906), Taʿzîmü kadri's-salât, 672-673; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/21; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/209; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/131.
35	el-Fetih	9	14/19	أهل التأويل	صرف	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/499, 4/70; Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Tefsîru Yahyâ b. Sellâm1/470; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/619; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/42; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 20/280, 24/117; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/58, 5/263; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 8/2664, 9/3138.
36	el-Fetih	10	14/19	أهل التأويل أو عامتهم	أجمع	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/70; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 2/173; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/619; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/213; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 4/306; Buhârî (ö. 256/870), "el-Meğâzî", 37 (No.4150); Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/205, 209-210; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/133.
37	el-Fetih	10	14/20	معقل بن يسار	قال	İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/99-100; Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), el-Müsned, 81; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 33/412 (No.20293); Müslim (ö. 261/875), "İmâret", 18; İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Tarîhu'l-kebîr, 1/259; Rûyânî (ö. 307/919-20), el-Müsned, 2/323; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 4/430; Begavî, Ebu'l-Kâsım (ö. 317/929), Muʿcemü's-sahâbe, 5/322.

Ek D'nin devamı

38	el-Fetih	10	14/20	بعضهم	قال	Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 9/45; Begavî (ö. 516/1122), Meʿâlimü't-tenzîl, 4/224; Hâzin (ö. 741/1341), Lübâbü't-teʾvîl, 4/156; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/70; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/22.; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/65.
39	el-Fetih	11	14/20	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/71.
40	el-Fetih	12	14/23 -24	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/71.
41	el-Fetih	12	14/24		قيل	Kaynağa ulaşılamadı
42	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 3/229, 4/71; Buhârî (ö. 256/870), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 277(No.4832)Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'ayn, 8/285; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/620; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/217; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 1/311, 412; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/248, 22/213; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 4/61; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 8/2673.
43	el-Fetih	12	14/24	الحسن	قال	Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 2/452; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/48; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 8/2673.
44	el-Fetih	12	14/24	إبن عباس	يقول	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/66; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 412; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/315; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 412;
45	el-Fetih	12	14/24	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 2/264, 3/66; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 412; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 19/248, 22/213; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/315; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/132.
46	el-Fetih	12	14/24	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 311, 412.
47	el-Fetih	13	14/24	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok

Ek D'nin devamı

48	el-Fetih	14	14/25	في حرف إبن مسعود	ذكر	Kaynağa ulaşılamadı
49	el-Fetih	15	14/26	أهل التأويل	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/72; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/211; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/215-216.
50	el-Fetih	15	14/26	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/216-217; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/23-24; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/132.
51	el-Fetih	15	14/26	ذكر الشيخ - رحمه الله - وعامة أهل التأويل	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/187; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 14/404; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 3/1069-1070.
52	el-Fetih	15	14/27 -28	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
53	el-Fetih	16	14/28	إبن عباس	قول	Câhiz (ö. 255/869), el-ʿOsmâniyye, 114; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/132.
54	el-Fetih	16	14/28	مقاتل	قول	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/72.
55	el-Fetih	16	14/28	الحسن	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/219; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/503.
56	el-Fetih	16	14/28	قتادة و غيره	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/220; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/24.
57	el-Fetih	16	14/28	عن جابر عبد الله	يروي	Kaynağa ulaşılamadı
58	el-Fetih	16	14/29		قرأ	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/66; Müberred(ö. 286/900), el-Muktedab, 2/28, 3/306; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/218, 221; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/24; İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), el-Usûl fi'n-nahv, 2/155; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/133;
59	el-Fetih	17	14/29	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
60	el-Fetih	18	14/30	أهل التأويل	يذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/73.

Ek D'nin devamı

61	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Tefsîru Mücâhid, 608; Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/73, 77; İbn Vehb (ö. 197/813), Tefsîrü'l-Kur'ân, 2/29; Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), el-Harâc, 1/35; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/621; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/213; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/373; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/115; Belâzürî (ö. 279/892-93), Fütûhu'l-Büldân, 34; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/228, 22/259; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/25; Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Nevâdirü'l-usûl,1/32; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/133; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/506, 513.
62	el-Fetih	19	14/31		منهم من صرف	Mâverdî (ö. 450/1058), Tefsîrü'l-Kurʾân, 5/322; Sem'ânî (ö. 489/1096), Tefsîrü'l-Kurʾân, 5/201.
63	el-Fetih	19	14/30	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
64	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Kaynağa ulaşılamadı
65	el-Fetih	20	14/32		منهم من قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/74; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/67; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/621, 684; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 5/372; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/230; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/25; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 7/352; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/133; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/506
66	el-Fetih	20	14/32	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/74; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/67

Ek D'nin devamı

67	el-Fetih	20	14/32		يقال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/74; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/621; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/25; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/133; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 3/317; Süyûtî (ö. 911/1505), ed-Dürrü'l-mensûr, 7/525
68	el-Fetih	20	14/32		يقال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/74
69	el-Fetih	21	14/33		قيل	Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), el-Harâc, 33; Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 225; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/507; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 3/318.
70	el-Fetih	22	14/33	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
71	el-Fetih	23	14/34	Rivâyet yok	Rivâyet yok	Rivâyet yok
72	el-Fetih	24	14/34	في القصة	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/75; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 3/318; İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân, 4/256.
73	el-Fetih	24	14/35		ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/75; Semerkandî (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 3/318; İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Tefsîrü'l-Kur'ân, 4/256.
74	el-Fetih	24	14/35	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/75.
75	el-Fetih	25	14/36	ravi yok rivayet var	siga yok rivayet var	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/75; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1267; Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/67; Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/217; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/321; Buhârî (ö. 256/870), "Hac", 44 (No.1587); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 413; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/240; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/27; Sicistânî (ö. 330/941), Garîbü'l-Kur'ân, 425; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/510; Ezherî (ö. 370/980), Tehzîbü'l-luga, 1/209.

Ek D'nin devamı

76	el-Fetih	25	14/36	في الخبر أنه كان - عليه السلام -	ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/75; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/240.
77	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/68; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/321; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 215; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/250; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/27.
78	el-Fetih	25	14/37	عن مُحَمَّد بن إسحاق	روي	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil Süleymân, 4/78; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/250; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 9/62.
79	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/249; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/275; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 9/62, 24/300-301.
80	el-Fetih	25	14/37	بعضهم	قال	İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/321; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/249-250; Sa'lebî (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân, 9/62, 24/300.
81	el-Fetih	25	14/38	أبو حنيفة	قال	Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Kitâbü'r-Red, 64-65; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/369; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1264; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
82	el-Fetih	25	14/38	أبو يوسف	قال	Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Kitâbü'r-Red, 66; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/369; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1264; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
83	el-Fetih	25	14/38	محمد	قال	Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), el-Asl, 7/455; Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), es-Siyer (es-Siyerü's-sagîr), 135; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
84	el-Fetih	25	14/38	زفر	قال	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
85	el-Fetih	25	14/38	الثوري	قال	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
86	el-Fetih	25	14/38	مالك	قال	Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273; İmam Mâlik (ö. 179/795), el-Müdevvene, 1/513.

Ek D'nin devamı

87	el-Fetih	25	14/38	الأوزاعي	قال	Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Kitâbü'r-Red, 66; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/369; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1264; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
88	el-Fetih	25	14/38	الشافعي	قال	Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 7/369-370; Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmu'l-Kur'ân, 5/273.
89	el-Fetih	25	14/38	اهل السير	نقلوا	Ebû Yûsuf, 182/798), Kitâbü'r-Red, 67; İmam Mâlik (ö. 179/795), el-Müdevvene, 1/513; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 4/232, 257-258, 306, 369; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1264-1265; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 3/923-924, 927, 960; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/483; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/158-159, 503; Müzenî (ö. 264/878), es-Sünenü'l-meʾsûre, 8/378; Belâzürî (ö. 279/892-93), Ensâbü'l-eşrâf, 1/366-367, 7/116, 118, 138; Belâzürî (ö. 279/892-93), Fütûhu'l-Büldân, 63; Tirmizî (ö. 279/892), "Edeb", 41 (2762).
90	el-Fetih	25	14/38	عن النبي	روي	İmam Mâlik (ö. 179/795), el-Müdevvene, 1/513; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 4/253, 7/369, Şâfiî (ö. 204/820), er-Risâle, 297; Şâfiî (ö. 204/820), Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfiî, 3/1265; Şâfiî (ö. 204/820), el-Müsned, 238, 314; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 5/202; Humeydî (ö. 219/834), el-Müsned, 2/36; Sa'îd b. Mansûr (ö. 227/842), es-Sünen, 2/282; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/485; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 26/351 (No.16422), 26/357 (No.16426), 27/219 (No.16658), 27/226 (No.16668), 27/227 (No.16670), 27/231 (No.16677), 27/234 (No.6682), 38/469 (No.23484); Buhârî (ö. 256/870), "el-Cihâd ve's-Siyer", 146 (No.3012); Müslim (ö. 261/875), "el-Cihâd ve's-Siyer", 26-27; Esrem (261/874- 875), Nâsihu'l-hadîs, 237; İbn Mâce (ö. 273/887), "Cihâd",

Ek D'nin devamı

90	el-Fetih	25	14/38	عن النبي	روي	30 (No.2839); Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Cihâd", 121 (No.2672); İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Tarîhu'l-kebîr, 1/306; İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), el-Âhâd ve'l-mesânî, 2/169; İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), es-Sünne, 1/91-92; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 8/25-26; İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20), el-Müntekâ, 261; Rûyânî (ö. 307/919-20), el-Müsned, 2/168; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 4/222-223; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 3/222; Tahâvî (ö. 321/933), el-Muhtasar, 3/435.
91	el-Fetih	25	14/38	الخلفاء الراشدين	عن	Ebû Yûsuf (ö. 182/798), el-Harâc, 210; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 3/520; Şâfiî (ö. 204/820), el-Ümm, 4/267; Şâfiî (ö. 204/820), el-Müsned, 317; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/329; Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), el-Müsned, 485; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/477, 7/393; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 19/353 (No.12351), 20/391 (No.13140), 21/239 (No.13652); Abd b. Humeyd (ö. 249/863), el-Müntehab, 388; Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 3/1588; Buhârî (ö. 256/870), "Cihâd ve Siyer", 101 (No.2943); Müslim (ö. 261/875), "Salât", 382; Müzenî (ö. 264/878), es-Sünenü'l-meʾsûre, 435; Esrem (261/874- 875), Nâsihu'l-hadîs, 237; Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Cihâd", 100 (No.2634); Tirmizî (ö. 279/892), "Siyer", 48 (No.1618); Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 13/346; Mervezî (ö. 294/906), Taʿzîmü kadri's-salât, 2/919; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh,1/208; Serrâc (ö. 313/925), el-Müsned, 47; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 280; Tahâvî (ö. 321/933), Me'âni'l-âsâr, 3/208; Tahâvî (ö. 321/933), el-Muhtasar, 3/427.
92	el-Fetih	25	14/39	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/217.
93	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı

Ek D'nin devamı

94	el-Fetih	25	14/39	القتبي	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 215
95	el-Fetih	25	14/39	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
96	el-Fetih	26	14/41	بعضهم	قال	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/255; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/135; Dârekutnî (ö. 385/995), ʿİlelü'l-hadîs, 12/192.
97	el-Fetih	26	14/41	siga yok rivayet var	siga yok rivayet var	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 2/378, 4/67; Ebû Yûsuf (ö. 182/798), el-Harâc, 229; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/610-623; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), el-Musannef, 5/330; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/317, 322, ; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/101; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/381; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 2/85 (No.656), 21/328 (No.13827), 27/354 (No.16799), 31/218 (No.18910), 31/249 (No.18928); Buhârî (ö. 256/870), "Şurût", 15 (No.2730); Müslim (ö. 261/875), "Cihâd ve Siyer", 1784; Belâzürî (ö. 279/892-93), Ensâbü'l-eşrâf, 1/349; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 10/265; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 1/367, 6/69; Rûyânî (ö. 307/919-20), el-Müsned, 2/101; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 16/446; 22/236, 22/243, 22/247; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), el-Evsat, 11/293; Nehhâs (ö. 338/950), en-Nâsih ve'l-mensûh, 716;
98	el-Fetih	26	14/41	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/76; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/255-256.
99	el-Fetih	27	14/41	أهل التأويل	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/57; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/28; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/257.

Ek D'nin devamı

100	el-Fetih	27	14/43	أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	ذكر	İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/370, 2/372; İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, 2/170, 5/45; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/623, 731, 737; Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Menâsik", 43 (1864); İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü muhtelefi'l-hadîs, 216.
101	el-Fetih	27	14/44	إبن عباس	عن	Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/257
102	el-Fetih	27	14/44	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/77; İbn Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/373; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/259; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 6/513.
103	el-Fetih	27	14/44	أهل التأويل	قول	Kaynağa ulaşılamadı
104	el-Fetih	27	14/44		ذكر	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/76; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/258.
105	el-Fetih	28	14/46	بعض أهل التأويل	ذكر	Sa'îd b. Mansûr (ö. 227/842), et-Tefsîr, 5/248; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 6/339; Dûlâbî (ö. 310/923), el-Künâ ve'l-esmâʾ, 3/1056; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 14/215, 22/260, 23/361.
106	el-Fetih	29	14/48	عن عبد الله بن مسعود - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -	روي	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/284; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/371; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 7/418 (No.4414); İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), ez-Zühd, 102; Taberî (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî, 2/509; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 7/294-296; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930), et-Tefsîr, 2/445; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 3/788; Nehhâs (ö. 338/950), Me'âni'l-Kur'ân, 1/494.

Ek D'nin devamı

107	el-Fetih	29	14/48	في الخبر عن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ -	روي	Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/236; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 3/497; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 20/394 (No.13146), 21/353 (No.13874), 21/389 (No.13963), 21/461 (No.14082); Abd b. Humeyd (ö. 249/863), el-Müntehab, 2/218, 480; Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, 3/1801; Buhârî (ö. 256/870), "İman", 5 (No.13); Tirmizî (ö. 279/892), "Sıfatü'l-kıyâme", 35 (No.2515); Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 13/409; Mervezî (ö. 294/906), Taʿzîmü kadri's-salât, 1/447, 2/587-588; Nesâî (ö. 303/915), "İman", 19 (No.5016-5017, 5039); Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 5/414; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 5/268, 327, 444, 459, 6/23; Hallâl (ö. 311/923), es-Sünne, 4/82; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/41.
108	el-Fetih	29	14/48	عن النعمان بن بشير	روي	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 7/89; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 30/341 (No.18393), 30/381 (No. 18433, 18434); Vâsıtî (ö. 292/905), Târîhu Vâsıt, 201; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 2/300.
109	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/78
110	el-Fetih	29	14/49	الحسن وغيره	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/78; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/56; Vâkidî (ö. 207/823), el-Meğâzî, 2/623; Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27), et-Tefsîr, 3/215; Mervezî (ö. 294/906), el-Muhtasar, 52; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/264-265; Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/29; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 1/282.

Ek D'nin devamı

111	el-Fetih	29	14/49	بعضهم	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-hadîs, 2/595; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/264; Dîneverî (333/945), el-Mücâlese, 5/95; Semerkandî, Ebu'l-Leys (ö. 373/983), Bahru'l-'ulûm, 3/320; Sem'ânî (ö. 489/1096), Tefsîrü'l-Kurʾân, 5/209; Begavî (ö. 516/1122), Meʿâlimü't-tenzîl, 4/245.
112	el-Fetih	29	14/50	عن الحسن	روي	Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/30; Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), ez-Zühd, 221.
113	el-Fetih	29	14/50	الحسن	قال	Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 1/30.
114	el-Fetih	29	14/50	قتادة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
115	el-Fetih	29	14/50	بعضهم	قال	Buhârî (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, 3/21Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), ez-Zühd, 288; Taberî (ö. 310/923), Câmiʿu'l-beyân, 22/262, 264; Dûlâbî (ö. 310/923), el-Künâ ve'l-esmâʾ, 3/1020.
116	el-Fetih	29	14/50	في الخبر عن رسول الله	روي	İmam Mâlik (ö. 179/795), "Salât", 29; İsmâil b. Ca'fer (ö. 180/796), Hadîsü Ali b. Hucr, 326; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü'z-Zühd, 2/112; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), el-Müsned, 64; Tayâlisî (ö. 204/819), el-Müsned, 1/281; Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), et-Tuhûr, 118, 121; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Müsned, 1/192; İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef, 1/15; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned, 6/371 (No.3820), 7/340 (No.4317), 350 (No.4329), 13/373 (No.7993), 15/167 (No.9292), 36/65 (No.21737), 36/66 (No.21740); Müslim (ö. 261/875), "Tahâret" 39; İbn Mâce (ö. 273/887), "Tahâret ve Sünenihâ", 6 (No.284), "Zühd", 36 (No.4306); Bezzâr (ö. 292/905), el-Müsned, 5/208, 8/429, 15/70, 15/79; Mervezî (ö. 294/906), Taʿzîmü kadri's-salât, 1/269; Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü'l-kübrâ, 1/130; Nesâî (ö. 303/915),"Tahâret", 113 (No. 150); Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919), el-Müsned, 8/462, 9/203, 11/387; İbn Huzeyme (ö. 311/924), es-Sahîh, 1/6;

Ek D'nin devamı

116	el-Fetih	29	14/50	في الخبر عن رسول الله	روي	Tûsî (312 h.), el-Müstahrec, 3/184; Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), el-Müstahrec, 1/122; Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Nevâdirü'l-usûl, 1/143, 2/57; İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, 10/3336; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 2/259; Şâşî (ö. 335/946), el-Müsned, 2/107.
117	el-Fetih	29	14/51	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
118	el-Fetih	29	14/52		قيل	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/78
119	el-Fetih	29	14/52	أبو عوسجة	قال	Kaynağa ulaşılamadı
120	el-Fetih	29	14/52	أبو عبيدة	قال	Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Mecâzü'l-Kur'ân, 2/218.
121	el-Fetih	29	14/52	الفراء	قال	Ferrâ (ö. 207/822), Meʿâni'l-Kurʾân, 3/69
122	el-Fetih	29	14/52 -53		يقال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 413.
123	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Zeccâc (ö. 311/923), Meʿâni'l-Kurʾân, 5/29.
124	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
125	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Tefsîru Mukâtil, 4/78.
126	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	İbn Kuteybe (ö. 276/889), Garîbü'l-Kur'ân, 28, 454; İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân, 52; Tahâvî (ö. 321/933), Müşkilü'l-âsâr, 2/312, 8/203, 11/535; İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zâhir, 1/119; Nehhâs (ö. 338/950), İ'râbu'l-Kur'ân, 4/137.
127	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı
128	el-Fetih	29	14/53	بعضهم	قال	Kaynağa ulaşılamadı